122

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

AZ IGAZGATÓ VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

MILETZ JÁNOS
TITKÁR.

KIADJA A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT.

V. ÉVFOLYAM.

V. KÖTET.

Dél-Temes egy régi térképrajzával a 65-ik laphoz.

TEMESVÁROTT
MAGYAR TESTVÉREK KÖNYVNYOMDÁJA.
1879.

301587

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

AZ ÖTÖDIK KÖTET ÁLTALÁNOS

TARTALMA

ELŐSZÓ: MILETZ JÁNOS SZERKESZTŐTŐL.

I. Értekezések.

Lap

1. A török államszervezet s adóztatási rendszer a XVI. és XVII. században. Varga Ferencztől 3
2. Szörény vármegye történelmi és régészeti emlékei. Miletz Jánostól 13
3. Adatok a délmagyarországi földvárak történetéhez. Ormós Zsigmond elnöktől 65
4. Adatok a temesvári szent Katalinról czimzett templom és zárda történetéhez 1717—1759. Iványi Istvántól 71
5. Pompeji romjai. Ormós Zsigmond elnöktől 97
6. A történeti földrajz kérdései Torontálban. Pesty Frigyestől 153
7. Uj Palánka multja s jelene. Böhm Lénárttól 165
8. Az ó-palánkai Lo-Presti siremlék története. Miletz Jánostól. 183

II. Tárcza.

1. A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendes havi választmányi ülése 1878. október 30-án 42
2. Rendes havi választmányi ülés november 27-én 45
3. Rendes havi választmányi ülés 1879. január 29-én 79
4. Rendes havi választmányi ülés február 26-án 82
5. Rendes havi választmányi ülés marczius 26-án 85
6. Rendes havi választmányi ülés április 30-án 128
7. Nyolczadik évi közgyülés junius 5-én 132
8. Rendes havi választmányi ülés szeptember 24-én 192
9. Haraszti, Bodrog vármegyei község emlékezete. Báró Radvánszky Bélától 49
10. Torontáli állapotok Engelshofen idejéből. Dr. Szentkláray Jenőtől . . . 49
11. Adalék a tételi sarkophaghoz. Iványi Edétől 51
12. Statisztikai kimutatás a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat tagjairól 1879-ben. Miletz Jánostól 56
13. Uj adat Szörény vármegye régi topographiájához és magyarságához. Pesty Frigyestől 90
14. Gróf Niczky Kristóf két levelének ismertetése a déli részek visszacsatolásának idejéből. Kasics Károlytól 93
15. Boleszny Antal inditványa, hogy az Al-Duna balpartján valamely festőibb ponton egy gróf Széchenyi István nagyságát hirdetendő emléklap állittassék fel 147

Lap
16. Ambrus József inditványa, hogy az ipartörvény értelmében feloszlatott czéhek emlékei összegyüjtessenek 147
17. Lőwy Miklós inditványa, hogy egy történet régészeti s iparmü-történelmi kiállitás rendeztessék 148
18. Kimutatás a régészeti muzeum gyarapodásáról. Miletz Jánostól 149
19. István főherczeg nádor levele a bánsági ipar-egyesület igazgatóságához 1841. junius 23. Miletz Jánostól 199
20. Adatok Knéz temesmegyei falu történetéhez Nagy Páltól 200

III. Egyveleg.

1. Történelmi és régészeti Értesitő — Bárány Ágoston könyvtára s arczképe 52
2. A rámai hős siremléke Ó-Palánkán. — A centenáriumi ünnepély 53
3. István főherczeg nádor levele. — Magyarországi müemlékek. — Érdekes délmagyarországi leletek. — Szakálházi lelet Temes vármegyében. — Csinos üvegszekrény. — A temesmegyei gazdasági egylet. — Temesvári feliratos márványlap 54
4. A délmagyarországi régészeti muzeum épület 55
5. Felhivás a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat tagjaihoz 94
6. A régészeti muzeum, — Gróf Csekonics Endre áldozatkészsége 95
7. Dr. Szentkláray Jenő felhivása. — A „Történelmi Adattár.“ — Alibunár, Versecz, Uj-Palánka és Kubin közötti vidék térrajza 96
8. A temesvári sefard imaegyesület arany emlék-érme. — Régi ércz ágyu. — Kereki lelet Biharmegyében. — Puszta-péklai lelet Bács vármegyében. — Bronzkori lelet Perjámosnál. — Vingai lelet 152
9. A délmagyarországi régészeti muzeum. — Az „Öthalom“ Szeged mellett . . . 201
10. Délmagyarország száz éves bekebelezésének emlékére vert érmek. — Nagy-Becskerek utczáinak és tereinek magyarositása 202
11. Bronzkori leletek Borjason. — Őskori telep Banián Szörénymegyében 203
12. Római feliratos sirkő az aracsi templom-romok között. — Majdani leletek Torontálmegyében. — Bronz lelet Ilkateleken Temesmegyében. — Őskori állatmaradványok Török-Kanizsán 204

ELŐSZÓ.

Midőn a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat közlönye, a „Történelmi és régészeti Értesitő"-nek V. évfolyamát a jelen első füzettel megnyitjuk, továbbra is ugyanazon lankadatlan buzgalom s irány fog szemeink előtt lebegni, melyek eddigi törekvéseink alkalmával is vezérelvekül szolgáltak azon magasztos czélok elérésére, melyeket közmüvelődésünk szempontjából társulatunk szellemi iránya s nemes intentiói követelnek.

Délmagyarország, vagyis a Duna, Tisza, Maros s az erdélyi határ-havasok által zárolt terület az, mely még nagyon sok tekintetben a mi ernyedetlen munkásságunktól várja a letünt századok, történelmi és régészeti tekintetben egyiránt nevezetes s figyelemreméltó emlékeinek s kincseinek kiaknázását s ismertetését. Hogy e tekintetben mit tettünk eddig s életképesek voltunk-e? önérzetesen hivatkozhatunk kiadványainkra, mint a társulat hivatalos közegére.

Igaz ugyan, hogy kicsinyek s kevesen vagyunk és sok tekintetben nagyon mostoha viszonyokkal kell küzdenünk, de azért, valamint eddig nem csüggedtünk, ugy a jövőben se csüggedjenek el azon csekély számu harczosaink, kik a culturális előhaladás érdekében kibontott zászló körül csoportosultak; hiszen a thermopylei hős is a csüggedetlen lelkes vitézek csekély csoportjával aratta a hervadhatlan babérokat s ha már egyszer roskadnunk kellene is nehéz s

kedvezőtlen körülményeink miatt, inkább történjék az nemes küzdelmek között, mint gyáván, az elpuhultság szülte resignatióval.

Küzdjünk, munkálkodjunk továbbra is lankadatlanul előre a multunk hajdani nagyságára emlékeztető maradványok kutatásában, melyek az ősök bámulatos és tiszteletre ragadó tetteinek kegyeletes emlékeit képviselik; gyüjtsük össze a még meglevő s összegyüjthető emlékeket, hogy ezek valamint a jelenben ugy a jövőre nézve is a lángoló hazaszeretet buzditó eszközeiül szolgálhassanak.

S különösen is felkérjük a helybeli s vidéki tagtársakat, hogy vállvetve sorakozzanak az érintettem nemes irány megvalósitására, s ki-ki tehetsége s viszonyaihoz mérten kutatgasson lakhelye vidékén s a netán előforduló leletekről értesiteni sziveskedjenek, valamint arról is: hogy hol fordultak már elő egyes leletek s hol találhatók (p. o. valamely családnál) történelmi s régészeti tekintetben s iparmű-történelmi szempontból becses tárgyak, hogy ezek a mennyire lehetséges összegyüjtetvén, a folyó évben megtartandó centenáriumi-ünnepély alkalmával a délmagyarországi muzeum kiállitását minél becsesebbé s maradandóbb emléküvé tegyék s a müipar és müvészet egyes ágaiban az ősöknek sok tekintetben a mai kor iparkészitményei felett kimagasló emlékei mestereink s utmutatóinkul szolgáljanak.

Temesvárott, 1879. január hó 15-én.

MILETZ JÁNOS,
titkár és szerkesztő.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A

DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

I. FÜZET. 1879. JANUÁR HÓ.

A török államszervezet s adóztatási rendszer a XVI. és XVII. században.

YARGA FERENCZTŐL.

Felolvastatott a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat 1878. évi november hó 27-én tartott választmányi ülésén.

Most, midőn az éjszaki colossus által oly érzékenyen sujtott, de azért végkép meg nem tört rokon török nemzet az élet-halál hős harczát vivja, ugy hiszem nem lesz korszerütlen annak itteni fénykorából egy pár lapot feltárni; feltárni különösen azon okok egy részét, melyek bennünket egykoron tőle elidegenitettek s amelyek miatt akkoriban ép oly erős gyülölettel viseltettünk iránta, mint aminő rokonszenvvel kisérjük jelenlegi küzdelmeit.

Mielőtt mégis ez okokról tüzetesebben szólanánk, szükségesnek tartjuk felemliteni, hogy midőn a török közibénk férközött, nemcsak vallásos szokásait, hanem sajátos közigazgatási-, törvénykezési- és adózási rendszerét is magával hozta. Minthogy pedig az előbbieket reánk nem erőszakolhatta, az utóbbiakat annál kérlelhetlenebbül alkalmazta. S ez volt leginkább az oka azon óriási bajoknak, amelyek miatt a magyar ember annál inkább meggyülölte a töröket, minél közelebb hajtotta őt a balsors kényszere hozzája.

Ugyanis, a török államszervezet, mint a történetirók és számtalan okmányok bizonyitják, merőben katonai alapon nyugodott. E katonaságnak törzsét, vagy annak legtanultabb és vitézebb elemét a tizedként beszedett, vagy elrabolt keresztény gyermekekből képezett janicsárok (zsoldos gyalogság) s a szintén zsoldos, vagy

az államtól hadi szolgálataik fejében ingatlan birtokot nyert hübéres lovaskatonák (szipahik) tették.

Ez utóbbi csapat volt birtokosa a birodalom nagyobb részének s ezen birtokok szerint történt az ország politikai felosztása is. Ugyanis, mihelyt a török valamely területet elfoglalt, azt azonnal kiosztotta katonái között. Az ekként kiosztott földbirtok kilidzsnek, vagy kardnak, a hübéres pedig szpáhinak, lovaskatonának neveztetett.

A kardbirtokok, több kerületre, szandzsákra, vagy a mi nyelvünkön zászlóra voltak felosztva.[1]) Minden zászlónak volt egy főparancsnoka, aki szandzsákbég, vagyis zászlófejedelem nevet viselt.

Ez maga is hübéres volt s hatásköre mind a katonai, mind a politikai kormányzatra egyaránt kiterjedt. Mint katonai főparancsnok, ő volt a kerületebeli seregnek vezére s kisebb hübéreket maga is osztogathatott az érdemeseknek. Mint polgári kormányzó pedig, ő elnökölt a szandzsák divánjában, jóllehet ez az ő hatalmát is szintugy korlátozta, mint a konstantinápolyi diván a szultánét és nagyvezérét. A szanzsákbég nagyobb ünnepélyek alkalmakor méltósága jeléül egy lófarkot vitetett maga előtt; tartott a maga költségén számos fegyveres szolgát (dsebeli) s nagy személyzetből álló udvart, mely kicsinyben utánozta a szultánét. Tisztjei: az alajbég, quasi ezredes, cseribasi, százados, szürüdzsibasi, hadnagy és szubasi, őrmester voltak, mely utóbbi még mintegy profosszi hivatalt is viselt s a keresztény alattvalókra rótt büntetéspénzeket ő szedte be.[2])

A szpáhi földjét csak hübérül birta, épen ugy mint a magyar nemes nem allodiális birtokát, azon különbséggel mégis, hogy mig ez a XVI. és XVII. században saját önmaga müveltette földekkel is birt, földjüket müveltették, addig a szpáhi megelégedett azon pénz és terménybeli adóval, melyet neki az ő jobbágyai fizettek.

---

[1]) Nálunk egész 1590. utánig csak a szandzsák szerinti felosztás divott - ettől fogva azonban az egész birodalom elajetekre (helytartóságokra) oszta. tott, melyeknek mindenike több szandzsákból állott (Török-magyarkori tört; emlékek. Pest 1863. Első oszt. Okmánytár. II. 477—478. l. sz. a.) Magyarországon összesen 25 szandzsák volt, és pedig a budapesti (beglerbégség) vezérpasaság, szendrői, zworniki (Boszniában), veldsterini, pozsegai, mohácsi, sz.-fehérvári, szegedi, szerémi, hatvani, simontornyai, esztergomi, koppáni, szegszárdi, siklósi, veszprémi, nógrádi, pécsi, temesvári (beglerbégség) viddini, aladsa-hiszári, párkáni, csanavahi (talán csanádi) becskereki és lippai. (Dzseládzáde után dr. Behrnauer, a magy. akademiánál levő forditásból.) Salamon Ferencz: Magyarország a török hóditás korában 247. l. *) a.

[2]) Török-magyarkori tört. emlékek. I. oszt. Okmánytár. II. 463. l, A. a. és 477—479. l. Sz. a.

A hübéresnek azon esetben, ha jobbágyának családja kihalt, vagy máshova költözött, joga volt a földhöz, de többnyire haszonbérbe adta oly formán, hogy a bérleti összeg egyszersmindenkorra lefizettetett; azonban azt végkép eladnia, elcserélnie, vagy feldarabolnia tilos volt; mert ezáltal a fegyveresek kiállítása — a kisebb hübéreknél minden 3000, a nagyobbaknál pedig minden 5000 oszporányi jövedelem után egy zsebelü — pánczélos — könnyen csorbulást szenvedhetett volna.

Innét látható, hogy a kardbirtok nem volt más, mint rendszeresitett havi pénz, vagy zsold; mert a hübéres annak jövedelméből semmit se tartozott az államnak adni.

I. Mürád törvénye szerint a hübér fiuról-fiura szállt s a gyermekek még atyjok hütlensége esetén sem fosztathattak meg az örökösödéstől. Később azonban e törvény eltöröltetett s már azon időben, midőn a törökök Magyarországon megtelepültek, a kardbirtok nem szállt firól-fira; annyi azonban mégis megmaradt belőle, hogy az elhunyt szpáhi birtoka, csakis egy másik hübéres fiának adományoztathatott. Ujabb, vagy nagyobb birtok szerzése, csak hadi érdemek, ujabb hóditások és üresedések által történhetett s a rangfokozat annál nagyobb volt, minél több jövedelmet hajtott a hübéres birtok. Igy például az 5000 oszporától 20.000 oszporáig jövedelmező hübéres birtok timárnak s a birtokos szpáhi timarlinak, a 20.000 oszporánál több jövedelmet hajtó, ziametnak, hübérnöke pedig zaimnak neveztetett. Ez utóbbi szerencsében különösen a szubasik — szpáhi őrmesterek — és a szandzsákbégek alkapitányai az alajbégek részesültek, de csak mint emlitők, hadi érdemek folytán.[1])

Ez körülbelől a régi török államszerkezet rövid vázlata, melytől azonban később némi eltérések történtek, különösen a XVII. század második felében, midőn már a hübéres katonaság Magyarországon végkép elenyészett s a pasák a volt hübéres birtokok jövedelmét több részre elosztván, abból a szerhadakulik — zsoldos várőrök — számát szaporiták.

A hübéres katonaság nálunk az utóbbi időben sem volt a falvakban elszórva, hanem mint a zsoldos, a várakban s palánkok között tartózkodott. Minthogy pedig a török törvények mindig külömbséget tettek a szipahi birtok, melytől kellett s a várhübér között, melytől nem kellett katonát állitani, a harczosok ezen együvé vonatása a hübéres katonaságot egészen átalakitotta. Arra is találunk példát, hogy néha a várbeli hübéres a vár zsoldosnak saját

---

[1]) Salamon F.: Magyarország a török hóditás korában 113. l.

hübéres jobbágyaitól szedett jövedelméből bizonyos összeget tartozott fizetni, mely rendszabály alól egyedül a szipahi tisztek birtokai vétettek ki; miért is azok szabad hübértelkeknek neveztettek.

A török törvények szerint az ozmán birodalomban háromféle birtok létezett s ehez képest a közvetlen adózási nem is háromféle volt, és pedig:

1-ször. A mohamedán lakosok tulajdon földjök — mülk — melytől a tizeden — ásren — kivül semmi egyéb adót nem tartoztak fizetni.

2-szor. A keresztény lakosság tulajdon földje, melytől a tizeden felül még harács — készpénzbeli fej — föld- és terményadó is fizettetett, miért is az ilyen föld kharadzs-földnek neveztetett. Végül

3-szor a jobbágyok földje a kilidzs, vagy kardbirtok, mely a hübéres szpáhi tulajdona volt. Ez a tizeden s harácson felül, még egyéb önkényes adóztatásnak is alá volt vetve.

A törökök eredeti szent törvényei — seri, csak a két első birtok — s adózási nemet ismerik, de vannak ezeken kivül még más, a főpapok és fejedelmek által később hozott törvények — kanunok — is, melyek eredetöket a hübéres katonaság szervezésekor vették s az önkényes adóztatásnak igen tág tért nyitottak. Az oly adónemek, melyek sem a serikben, sem pedig a kanunámékban nem gyökereznek, a török bidatnak — ujitásnak — nevezte; honnét az elferditett magyar bitang szó is származott.

Az általunk eddig ismert török-kori adatok közt annak, hogy Magyarországon valaha mülk-féle földek léteztek volna, semmi nyomát sem találjuk. Itt — ugy látszik — csak a kharadzs- és kilidzs-féle birtokállapot divott s a meghóditott földek általában erszi-miri — országos földek — néven neveztettek; de a birtokczim már háromféle volt, és pedig:

1-ször. A belső, vagy császári magán kincstári birtok khasz, mely csak az emlitett kincstár részére adózott, még pedig a kanunféle törvények teljes kizárásával egyedül a seri-k értelmében. Ilyenek voltak többnyire a nagyobb városok.

2-szor. A vakufok, vagyis a mecsetek és mohamedán papok elidegenithetlen birtokai, az ugynevezett hitbizományok; milyenek egykor Karánsebes környékén is léteztek.

3-szor. A kisebb mezővárosok és helységek hübéres földjei, melyek a szpáhik javadalmaikul szolgáltak. Ezeknek általános nevök mizi volt s adóztatásuk egészen az önkényszabta törvényekre — kanunámékra — volt alapitva.

Ami a közigazgatást illette, a török erre nézve még a leg-

kisebb falunak is megadta az önállóságot. Az ő befolyása tovább nem terjedt az adó kivetése és beszedésénél; ez volt egyedüli főczélja hóditásainak, ez egész kormányzatának. Még az igazságszolgáltatás is telve volt közvetitett adónemekkel, miket mindenkor a nyertes fél fizetett; miért is a magyar ember, ha csak szerét tehette, a török biró előtti perlekedést szivesen elkerülte.

Ép ily adóztatáson alapult a bünfenyitő eljárás is. Valóban nevetséges, mily ferde fogalmakra ragadta olykor-olykor a pénzvágy a török birákat. Minden véletlen haláleset, mint például a kutba, folyóba esés, falomlás, menykőcsapás stb. által okozott kimulás; sőt még a határban meggyilkolva talált ember hulla után is birságot kellett a községnek fizetnie. Legnagyobb bünnek tartatott a lopás, rablás és gyilkosság; aki ilyesmit elkövetett, halál volt dija, valamint halál lőn sorsa azon kereszténynek is, aki mohamedánt káromolt, hacsak az izlamra át nem tért. A szántszándék nélküli gyilkosságra 400, a paráznaságra nőknél 300, 250, 200; férfiaknál 200, 150 és 100; oly fejsebzésre pedig, mely miatt a sérültnek ágyba kellett feküdnie, szintén 100 oszporányi pénzbirság volt szabva, melyet faluhelyen a szipahi földesur, kincstári birtokokon pedig a szüntelen ólálkodó szubasi, vagy vajda minden birói vizsgálat nélkül is akár egyeseken, akár a községen megvehetett.[1])

A nagyobb peres ügyeket általában a kerületi törvényszékháza intézte el, mely Magyarországon többnyire egy terjedelmü volt a szandzsákkal;[2]) a kisebbeket pedig lettek légyen azok egyházi, vagy világi ügyek, szóbeli eljárás utján maga a kádi, vagy kázi intézte el ülnökök nélkül; közvádlói tiszte azonban nem volt, hanem csak az eléje vitt pereket döntötte el. A kádi egyik nélkülözhetlen tagja volt a divánnak, ő állitá ki az itéletet a maga nevében, a többi tagok csak aláirták azt. Fizetése az államtól nem volt, hanem csak az itéletek dijából élt, melyet a legtöbbször egészen önkénytesen szabott a felekre. Különösen szeretett

---

[1]) L. Salamon Ferencz: A török uralkodás Magyarországon. Budapesti szemle. VII. k. 36—52. l. Továbbá u. a.: Magyarország a török hóditás korában. 105—113. valamint a 177. s köv. ll. ugyszintén: Török-magyarkori tört. emlékek I. oszt. II. török szavak magyarázata. — Hornyik János: Kecskemét város tört. II. k. 14—25. l. és Szeged város számtalan török-magyarkori okleveleit.

[2]) A szandzsák divánja a szandzsákbégen kivül, a kádiból, a janicsár, rendes (zsoldos) és hübéres tisztekből, valamint a szolgálatban megvénültekből állott. Ez utóbbiaknak igen nagy tekintélyök volt a tanácskozásokban. Török-magyarkori tört. emlékek. I. oszt. II. 468. D. és 478. Sz. a.

az örökösödési dolgokba avatkozni, melyeknek elintézése kizárólag őt illette.[1])

Jóllehet pedig a török kormány — mint fentebb említém — még a legkisebb községnek is megadta az önkormányzatot, még sem hiányzottak benne a polgári és vallásos tisztviselők, kik a katonai hivatalnokok — agák — nevével ellentétben effendiknek neveztettek. Ezek azonban szintén ritkán, vagy csakis akkor avatkoztak a városok belügyeibe, midőn pénznyereményre volt kilátásuk, vagy arra különösen felhivattak.[2])

Tehát csak pénz és pénz! ez volt az egyedüli főczél. Pénz kellett a katonaság eltartására s katona kellett az adó és jövedelem biztositására. „Az ilyen uralkodás — mondja Salamon Ferencz hirneves történetirónk — nem annyira azért eszik, hogy éljen, hanem azért él, hogy egyék. Magára a mohamedánra nézve igy állott a kérdés; az egész kormányzat csak a pénzügyre volt visszavihető.“[3])

Ily fonák kormányrendszer mellett aztán épen nem csoda, hogy az adóztatás is rendkivülileg terhes volt.

A szegény rája (keresztény alattvaló) legelőször is megfizette az ő fejadóját a ser törvény értelmében. Ezen adónem arabssul dzsiziének, törökül pedig általában csak kharadzs (harács)-nak neveztetett, holott ez alatt nemcsak egyedül a fej-, hanem a föld- és terményadó is értetett.

A fejadót a török államban minden felnőtt egyén, Magyarországon pedig a koldusokat s alamizsnából élő papokat és szerzeteseket kivéve, minden önálló keresetet folytató gazda fizette. Szulejman idejében a fejadó 50 oszporára volt megszabva; később azonban tetemesen feljebb emeltetett,[4]) ugy hogy 1644 körül a szegedi mészárosok már 1 tallért (ghurus) fizettek a harácsbasinak.[5])

1577/8-ban a szegedi liva (kerület-zászló) fejadója összesen 8484 ház után 560,400 oszpora volt.[6]) Ez a magyar kutfőkben közönségesen császár-adójának neveztetik.[7])

---

[1]) U. e. 472—473 l. K. a.

[2]) U. e. 469. E. a.

[3]) Salamon Ferencz: A török uralkodás Magyarországon. Budapesti szemle. VIII. 177. l.

[4]) Salamon: F. 180. l.

[5]) Okmánygyüjteményemben.

[6]) Szilády Áron ur szives közléséből.

[7]) Salamon F. 180—181. l.

Mint fentebb emlitők a kharadzshoz nemcsak a fej-, hanem a földadó, sőt a terménytized is hozzátartozott.

A földadó (csifti reszm) kezdetben minden hold után csak 42, azonban Szulejman idejében már 57 oszporára rugott.[1]) Egynémely tartományban az iszpendzse (ötöd) fizető nem fizetett földadót, de nálunk a mezei gazdáktól általában követeltetett.

A tized (arabssul asr) nem volt más, mint a meghóditott földek dézmája. A buza, kukoricza, borsó, lencse, bab; sőt a birkák, bárányok, hal, méh, sertés stb. is tizedet; az árpa, zab, köles pedig szalarijetet, azaz abrakot fizettek vagy a kincstár, vagy a földesur számára, melyet ha meg nem adtak, ajándékban tartoztak a takarmányadót leróni.[2])

1555. aug. 19-től 1556. aug. 8-ig Szegeden haltized-bérlet fejében 6546, 1558-ban pedig 909 és $^1|_2$ oszpora hajtatott be. Ugyanekkor boradóból 2600 s lenadóból 232 oszpora folyt be.

A temerkényi, gyevi, tápéi, szentai, ajnavai, jazovai, csókai és padéi birtokok juhnyájadója a fentebbi évben 4207 és $^1|_2$, haltizede 42 és $^1|_2$, méhtizede 1408, gabona és főzeléktizede 13,025, árpatizede 1822 és kölestizede 1575 oszporát jövedelmezett.[3])

A negyedik adónem az ötöd, vagy törökül iszpendzse (pendzsik) volt. Eredetét a hadi foglyok árától vevé, melynek ötödrésze a szultán kincstárát illette, későbbi értelme azon fizetés, melyet a jobbágy a terménytizedén kivül készpénzül adott. Ez Szulejman alatt több európai szandzsákban 25 oszporára rugott. Az iszpendzse mintegy másodrendbeli fejadó volt s a mecsetek fentartására fordittatott; később azonban egészen elavult.[4]) A szegedi mecset fentartására 1559-ben 1800 oszpora tétetett folyóvá.[5])

Az iszpendzse még kapupénznek is neveztetett, miután a rabszolgadij nem a személyre, hanem mintegy a birtokra volt kivetve.[6])

A szegedi livához tartozó temerkényi, gyevi, tápéi, szentai, ajnavai, jazovai és csókai lakosok kapupénze 1558-ban 161 ház után összesen 4025 oszporát tett ki.[7]) Az iszpendzsének volt még egy pótléka is, az ugynevezett takarmányadó, mely felét tette

---

[1]) Hornyik J. II. 20. l.

[2]) Török-magyarkori tört. emlékek I. oszt. II. 463—464. l. és Salamon F. 184. l

[3]) Szilády Áron ur szivességéből.

[4]) Török-magyarkori tört. eml. I. II. 471—472,

[5]) Szilády Áron ur szivességéből.

[6]) Salamon F. 188.

[7]) Szilády Áron ur szivességéből.

amannak. Ezen pótadó nem az eredeti mozlim, hanem az ozmán hübéri törvényhozás szüleménye.[1])

Az ötödik adónem volt a vizgü, vagy jövedelmi adó, melyet az alattvalónak minden ingó és ingatlan, ugyszintén kereskedelmi hozzávetőleges vagyonától kellett fizetnie. E szerint a föld termékétől kettős adó követeltetett, t. i. tized és jövedelmi adó, mig a házak csak vizgüt fizettek. A kivetés nem történt a vagyon pontos meghatározása szerint s az összeirások oly kevéssé divatoztak a vagyon, mint a nép száma tárgyában. Jelenleg az ekék száma határoz a föld jövedelmi adója kivetésében, mig a kereskedelmi birtok meghatározásában a köztudomás vétetik alapul.[2]) Ez adónem alul egyedül Konstantinápoly volt emberemlékezet óta kivéve.

Az itt előszámlált egyenes adók csak előpostái voltak a számtalan rendkivüli adóztatásoknak, melyek minthogy inkább önkényszerüek valának, mint az előbbiek, sulyosabban is nehezültek a nép vállaira. Ily indirect adó volt a többi közt a harminczad. Vásárokon Szegeden, Kecskeméten, Pesten stb. még a csizmák és egyéb vásárlásoktól is fizetik a harminczadot a kincstár részére.[3]) A váltságdijaknak szintén nem volt se végök se hosszuk. Ezek között első sorban a földváltság, vagyis Tapu jött, melyet mindenkinek, ki valamely uj birtokot vett át, vagy bérelt ki, egyszersmindenkorra le kellett fizetnie s ha ez megtörtént, Tapunámével, mintegy beigtató levéllel láttatott el.[4])

Ilyen volt továbbá a veszm, vagy irat-rovás, mely alá a vámilletékek, révpénzek, hivatalos levelek kiállitási dijai stb. tartoztak.[5])

Ilyen a bedel nuszul vármegszállási élelemváltság. Midőn ugyanis a török valamely várat ostrom alá fogott, a katonaság számára szükségelt élelmiszerek egyes kerületekre vettettek ki, miket aztán azok kocsikon, vagy tevéken a táborba tartoztak szállitani. Eleintén a lakosok terményben, később azonban már pénzzül fizették ez adónemet. Különbözik ettől a bedel-szurszát, vagyis azon kötelezettség, mely szerint a környékbeli lakosok a török hadsereget háboru idején 24 órányira élelem s egyéb szolgálatokkal ellátni tartoztak.[6])

---

[1]) Salamon F. 189., 190. l.
[2]) Török-magyarkori tört. emlékek I. II. 480. l.
[3]) Salamon F. A török uralkodás Magyarországon. Budapesti szemle. XIII. 98. l.
[4]) Török-magyarkori tört. eml. I. II. 479. l.
[5]) U. o. 476. l.
[6]) U. o. 465—466. l.

Az előbbenit ugy látszik, nálunk terményben és fuvarozással rótták le; az utóbbit azonban pénzzel váltották meg[1]); mert egy 1579-iki levélben említés tétetik egy birói jelentésről, melyben az áll, hogy a császári leveleket hordozó szegedi mészárosok a kormány nagy kárára felhagytak a szolgálattal, mert a hadforint (szefer fiorint) tőlök is követeltetik.[2])

A szegedi liva hadiadója 1579-ben 8460 házat 75 oszporájával véve fel, 634,500 oszporára rugott.[3])

De ki tudná mind előszámlálni azon közvetlen s közvetett adónemeket, melyek a másfélszázados török iga alatt szegény magyar hazánkra nehezültek? Az árpalik (árpapénz), üzü akcse (vágópénz), japagi akcse (juhadó) stb. mind meg annyi kiegészitő kapcsai voltak azon szakadatlan adózási lánczolatnak, melyen az akkori pénzsóvár török kormány nyargalózott.

Pedig még a rendkivüli terheket és egyéb dijakat elő sem soroltuk.

Az előbbiek közül csak kettőt említünk fel, a cserekhorlikot t. i. vagyis a várerődítéseknél tett szolgálatot, melyet a török szerakhorlik, vagy szarakhorlik, a magyar pedig szarahorság néven nevez[4]); s a konyhai szolgálatot (karakulluk)[5]), mely ugy látszik, ugyanegy értelmü volt a régi királyi udvarnokok enemü tartozásával, azon különbséggel mégis, hogy mig ez a király, addig amaz a kerületi kormányzó basa ellátására szolgált.

A dijak és egyéb illetékek száma szintén tömérdek volt.

Igy az oldalagos és magszakadás esetében az örökösök, örökösödési dijat. — A házasságra kelők, nőszőpénzt; — a lakodalmasok, menyegzőpénzt s a pénzbeli tartozást megnyert hitelező tizedpénzt fizettek.

Voltak azonban ezeken kivül még más nemüek is, mint például: a hücsetpénz, a hivatalosan kiadott irományokért, általában 1 frt 24 pénz. A csingellát, csingilát, csincselát, csincsilát, szicselát, vagy sziczilpénz, általában 24 pénzével számitva. Továbbá a kalodaváltság 48 pénzzel. Pálczapénz, vagyis a botütésváltsága, többnyire 1 forintjával. A hitpénz, vagyis az eskü által eldöntött ügyü peresfelek tartozása, közönségesen 24 dénárjával.[6])

---

[1]) U. o. 466. l.
[2]) Okmánygyüjteményemben.
[3]) Szilády Áron ur szivességéből.
[4]) Török-magyarkori tört. emlékek I. II. 467. l.
[5]) U. o. a 473. l.
[6]) Hornyik J. II. 80—89. l. és Salamon F. 190—191. l.

Végül a véletlen halálozások miatt a községeken rendesen megvétetni szokott illetékek.

Mindamellett a rendes török adók, ha megtartatnak a Szulejman alatti lábon, talán nem is lettek volna tulságosan terhelők; de meg volt magában az adóztatási rendszerben a legszabálytalanabb visszaélések magva, mit a török földesurak (szpáhik) kapzsisága és gazdagodási vágya csak még inkább fokozott.

Tudjuk ugyanis, hogy a hübéri birtokos birtokát nem hagyhatta fiára s igy nem is állott érdekében jobbágyait kimélni.

Ugyanez, sőt még több is áll a pasákra és defterdárokra nézve, kik szintén nem voltak valóságos tulajdonosai a nekik adományozott kerületnek; emellett, hogy állásaikat megtarthassák, vagy fényesebb polczra juthassanak, sokszor mesés összeget kellett az államnak és nagyvezéreknek fizetniök; miket aztán csakis igazságtalan adóztatás és zsarolással lehetett kiteremteniök. Mürad, kinek jellemében tetőpontját érte a törököt jellemző kincsszeretet, a pasák és bégek zsarolásának még több ösztönt adott az által, hogy elrendelte, miszerint a helytartó pasák csakis egy évig maradhassanak állomás helyeiken. Ezen fonák rendelet többet ártott a behódolt részek gazdaközönségének, mint maga a sulyos adóztatási rendszer; mert a ma itt, holnap talán Aleppóban, vagy Kairóban hivatalnokoskodó pasák, nem törődve alattvalóik siránkozásával, egyedül arra gondoltak, hogy erszényöket bármi igazságtalan uton módon is megtömhessék. Az alföldi városok lakossága nem egyszer panaszt emelt ugyan ellenök, néha meg is büntettek közülök egyet-kettőt, de soha sem a leghibásbikat, hanem azt, aki legkevesebb ajándékot küldött a nagyvezirnek.[1])

Még sokat lehetne e tárgyról szólani, de az idő rövidsége nem engedi, hogy értekezésemet hosszabbra nyujtsam. Mielőtt mégis ezt bezárnám, el nem mulaszthatom, hogy kifejezést ne adjak azon meggyőződésemnek, miszerint annak a nemzetnek, mely a másfélszázados törökigát keresztül birta küzdeni, legkevésbé sincs oka jövő fentmaradása iránt kétségbe esni, de csak akkor, ha a mult példa leszen előtte s abból okulni tud is, akar is.

---

[1]) L. Salamon Ferencz munkájának egyes részeiben.

Szörény vármegye történelmi és régészeti emlékei.

Miletz Jánostól.

Felolvastatott a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat 1878. évi október 30-án s 1879. január 29-én tartott választmányi ülésein.

Választmányi üléseinken már több alkalommal feltüntettem, hogy vidékünk Délmagyarország mily gazdag kincsbányája a történet-régészeti buvárlatnak s mily régi terrenuma a társadalmi müvelődésnek. Feltüntettem Arad-, Krassó-, Temes- és Torontál vármegyék történelmi és régészeti emlékeinek ismertetésénél, hogy a letünt békés és harczias idők maradványai mily érdekes képet nyujtanak hazánk ezen részének viszontagságteljes állapotáról, továbbá társadalmi és culturális viszonyairól; s többszörösen kifejezést adtam azon nézetnek is, hogy az ősök emlékei, mint oly tárgyak, melyek tanui valának a régmult idők tiszteletre s bámulatra ragadó tetteinek, — szükséges, hogy megőriztessenek s kegyeletes emlékezetben tartassanak, mert valóban elszomoritó már azon nemzetnek jövője, mely őseinek dicső multjára nem képes büszkeséggel visszatekinteni s az ősök tetteit hirdető emlékmaradványokon lelkesülni s azokat megőrizni s tiszteletben tartani.

Mint emlitém, eddigi értekezéseimben is eléggé érdekes képet tártam fel déli vidékünk ősmult maradványairól s ujabbkori történelmi és régészeti emlékeiről s hogy e tekintetben Délmagyarországra, vagyis a társulatunk által felkarolt terrenumra nézve teljes képet nyujtsak, a jelen alkalommal Szörény vármegye emlékeinek, s történelmi és régészeti szempontból nevezetes maradványainak ismertetését tüztem ki értekezésem czéljául.

Szörény vármegye, mely hajdanta a nevezetes szörényi bánság egy részét képezte, Délmagyarország legkeletibb részén terül el, mintegy 4309 □-kilométernyi, 70 négyszög mértföld kiterjedésben, Erdély, Krassó vármegye, az Al-Duna s Kis-Oláhországtól határolva; egész területét részint gyönyörü, havasi jellegü, részint sürü erdőségekkel boritott hegyláncok fedik, elragadó tájképeket nyujtva s regényes fekvésü völgyekkel tarkázva. Legéjszakibb pontját a Ruska hegy, a legdélszakibbat pedig a Juczféle zuhatag képezi a hatalmas Duna félszigetet alkotó kanyarulatának legalantibb pontján.

Szörény vármegye mint Délmagyarország többi vármegyéi, a területén lezajlott régi századoknak igen érdekes és nevezetes

emlékeit képes feltüntetni, sőt a római uralkodás maradványaira nézve a többieket hasonlithatlanul felül is mulja, miután a római dáciai uralom több nevezetes telepitvénye ezen megye területén feküdt, igy a többek között a nevezetes municipium Tibiscum is, hol a római strategia által a dáciai hóditások biztositására vidékünkön bámulatos erő s kitartással alkotott hadászati utak concentrálódtak s a katonai ut innen mint központból huzódott azután éjszakkeleti irányban a „vaskapu"-n át Sarmizegetusa felé.

A római nevezetes hadászati utvonalok Délmagyarországon, nem emlitve a Maros-mentit, Felső Moesia fővárosa, Viminaciumból indultak ki s két irányt képeznek; a nyugati, a Duna jobb partján huzódó fővonalból Lederatánál, vagyis a mai Uj-Palánkánál lépett Temesmegye területére s ennek haladását s további irányát, már Krassó vármegye történelmi és régészeti emlékeinek ismertetése alkalmával közöltem; a keleti ág pedig Szörénymegye területén huzódott végig déltől éjszaknak, Orsovától Karánsebesig, s itt csatlakozott a Tibiscumtól Erdély felé irányuló utvonalhoz.

A római hadiut Viminaciumtól szorosan a jobb parton a Duna folyását követve, kigyózott tova s oly helyeken, hol a majdnem függirányosan emelkedő hegyek a közlekedést lehetetlenitették, a rómaiak bámulatos erővel a viz felszinétől mintegy másfél méternyi magasságban a függirányos sziklafalakba bevésve, közel 3 méter széles szikla-utat készitettek a gyalogosok számára, melynek nyomai a déli Dunapart hosszában Moldova és Galambócztól kezdve egész a folyamrohamós Izláz, Tachtalia, Greben és Juczig, azután innen tovább az ugynevezett Klissurán keresztül Ogradináig láthatók.

Ezen nevezetes sziklaut épitését már Tiberius császár kezdeté meg Krisztus születése után 33—34-ben a IV. scytha és V. maczedóniai legiókból álló moesiai hadcsapatokkal, mit bizonyit a Boljetin szerbiai helység melletti sziklahegy falába bevésett római tábla is, melyet már sokan a Trajan-féle táblával cseréltek fel. Ezen felirat igy szól:

TI . . . . . CAESARE AVG. F.
AVGVSTO IMPERATORE
PONT. MAX. TR. POT. XXXV.
LEG. IIII. SCYT. LEG. V. MACED.

Tiberius császár alatt azonban ezen nevezetes hadiutat nem fejez-

hették be s igy maradt egész Traján koráig. Ezen császár volt az, ki még az első dák háboru megkezdése előtt az utat elkészitteté és pedig a maradványokból itélve bámulatos nagyszerüséggel, tekintetbe véve a Duna-meder partjainak sajátos képződéseit.

A Duna ugyanis helyenként nagyon megkeskenyül s mindkét partján meredek sziklafalak emelkednek 480 sőt 640 méter magasságra is oly függélyesen, hogy mintegy természetes falakat látszanak képezni, melyeket emberi láb még nem taposott soha.

Ezen sziklás hegylejtőkön az egyes kőrétegek világosan kivehetők, majdnem vizszintes vonalban huzódnak el s más-más szinüek; némely rétegek szürkések, mások sárgásak vagy vörhenyesek. E szines kőrétegektől a hegyek többi részeit boritó szép virányzat kellemes változatossággal elüt s a legbujább növényzet feltüntetésével a partok nyájasabb alakot öltenek.

A Duna-medert szegélyző hegységek ily szeszélyes képződései mellett a római hadászati ut elkészitése óriási erőt igényelt s a keskeny parti ösvényt, melyet a sziklákba vágtak, helylyel-helylyel a sziklafalakba vájt lyukakba illesztett gerendákra rakott deszkázattal is szélesitették, melyeknek nyomai Galambócztól Ogradenáig többször mutatkoznak azon helyeken, hol a partot meredek sziklalejtők képezik; igy Dubova falun felül, midőn a hegyek a folyam medrét összeszoritják s a legábrándosabb alakokat mutatják összevisszahányt és hasogatott sziklacsoportozataikkal, a szerb parton a meredek sziklafal alsó párkányában számos ily emlitett négyszegletü lyukat lehet észrevenni, melyekben hajdan a rómaiak által épitett hadi ut gerendái voltak beillesztve.

Ezen nevezetes jobbparti utról az átkelés a mai Szörénymegye területére hajóhidon Ogradenánál történt s az átszállási hely fontosságát, valamint a római katonai ut, mint csodamü emlékét egy, a kősziklába vésett emlékirat is őrzi napjainkig, t. i. az ugynevezett Trajan tábla.

Ezen nevezetes négyszögü tábla, mely a sziklafalba ugy van bevésve, hogy a kiálló párkányzat némi ernyőt képez, egy kopasz dolomit-falon mintegy $5^1|_2$ méter magasságban áll a viz tükre felett. A táblán közel 3 méter hosszu s másfél méter magas felirás van; mindkét oldalon két szárnyas nemtő, (vagy talán delfin) látható s uszályaikkal boltivet képeznek; felül a széles párkányszegély közepén a római sas látszik, alul egy férfi-alak körvonalait lehet kivenni. Az alakok és ékesitmények dombormüvileg vannak kifaragva, a veresre festett betük pedig homoruan bevésvék. Az egész igen szépen van készitve s valódi remekmünek mondható. A tábla jelenleg barbar kezek által több helyen meg van csonkitva s a

felirat az idő vasfoga s a dunai halászoktól itt rakni szokott tűz füstje által részben el van homályositva s nehezen olvasható.

A mult század 70-es éveiben Griselini ezen táblát még meglehetősen ép állapotban találta s legujabban 1875. julius 21-én Worlitsch Theobald bécsi festő rajzolta le s rajzát beküldé Ormós Zsigmond elnökünk ő méltóságához, s ha ezt összehasonlitjuk a még Griselini Ferencz által a mult század vége felé lemásolttal, mely még majdnem tiszta ép példányt tüntet fel, mig ezen legujabbin a' czifrázat-, alakok- s a felirásnak csak töredékes romjai láthatók, önkényt azon fájdalmas érzés támad bennünk, hogy azon alig egyszázad év alatt, mely a Griselini-féle rajz s ezen legujabbi között a végtelenség őrvényébe elmerült, a barbár s vandal kezek mily szégyenletes módon igyekeztek megsemmisiteni a történelem s a mult dicsőségének ezen nevezetes emlékét; midőn még az időnek emésztő vasfoga is átallotta feldulni annyi századokon át, s a mult század végeig meglehetős épségben tartá fenn az utókor bámulására.

A táblán Boleszny Antal választmányi tagtársunk szerint még a következő sorok olvashatók :[1])

IMP. CAESAR. DIVI. NERVAE F.
NERVA. TRAIANVS. AVG. GERM.
PONTIF. MAXIMVS. TRIB. POT. IIII.
PATER. PATRIAE. COS. IIII.
MONTIS. — — L. — — II. AN. — — BVS.
SVP. — — AT. — — — — E — — — —

S többek megfejtése s kiegészitése szerint következőleg olvasandó: „Imperator Caesar Divi Nervae Filius — Nerva Trajanus Augustus Germanicus — Pontifex Maximus Tribunitia Potestate quartus — Pater Patriae Consul quartus — Montis et Fluvii Anfractibus — Superatis Viam Patefecit.“

Mint emlitém, a legiók átszállitása hajóhidon a Kazán szoros végén Ogradina mellett történt Szörénymegye területére, s Ogradinától Orsova felé, innen pedig Karánsebesnek kényelmes száraz-

[1]) Boleszny Antal: Kézikönyv az Al-Dunán utazók számára. 123. l.

földi utat készitettek a hadigépek s élelmiszerek szállitása végett, miután ily hadiut készitésére már a talaj is kedvezett itt nekik. Ogradinán tul ugyanis a Duna kiszélesedik s kellemes hegyektől szegélyzett völgy nyilik egész Orsováig, melyben a folyam csendesen hömpölygeti hullámait, s a vidék elég tért nyitott a kényelmes katonai ut készitéséhez.

A katonai ut Orsovától a peutingeri katonai uttérkép szerint éjszaki irányt vett Karánsebes felé, s Szörény vármegyét éjszak-nyugati irányban, majdnem a középtájon kétfelé osztotta a következő helyek érintésével: Tiernától (Orsova) a Cserna völgyben éjszaknak tartott Admediam (Mehádia) felé; ezentul a Bela-Reka völgyben Pretorión (Kornia) át, keresztül vágva a hegyeket Ad-Pannonios-ig (Terregova) huzódott s itt elérte a Temes völgyet; a Temes folyó mentén Gaganis-nál (Slatina) a szoroson áthaladva, Maselianis-on (talán Körpa?) keresztül a nevezetes Tibiscumot (Tiviscon) érte el s itt egyesült a délmagyarországi többi katonai utakkal. Tibiscumtól azután a hadiut először éjszak-keleti, majd keleti irányban haladt tova s Agnavie-n, Ponte-Augusti-n át s a „Vaskapun“ keresztül, a dák metropolisra, Sarmizegetusára huzódott, hol megszakadt.[1])

A kelet felől jövő katonai ut, Karánsebes körül még ma is jól kivehető, sőt a karánsebes-jaazi utnál annyira jól van fentartva, hogy a siktérnek feltünő jellegzéseül szolgálhat. Csak itt-ott van rövid közökre megszakitva s egészben csak éjszaki részén a zsuppai omladékok felé válik inkább határozatlanabbá. Tudós Ortvaynk autopsián alapuló buvárlatai szerint, az utágnak végrészlete azon falmaradványoknál van, melyek a Temes balfelén a zsuppai malommal szemben még kivehetők. És itt olvad e végrészletbe egy másik római utvonal, mely a Bisztrával és mondhatni a jaaz-lugosi régi szekéruttal párhuzamosan először nyugati, aztán pedig keleti irányban Jaazra és innen Erdély felé halad. Ezen utág az előbbenivel, mint a mellékelt rajz is feltünteti egy tökéletes hegyes szöget képez.[2])

---

[1]) Böhm Lénárt: Délmagyarország t. I 367. l. — Ortvay Tivadar: Dáczia és Moesia területén. Arch. Értesitő. IX. k. 293—294. l.

[2]) Ortvay: Dáczia és Moesia területén. Arch. Értesitő. IX. k. 300—301. l. Ugyanitt l. a római utak rajzát is.

A szörénymegyei római utak iránya dr. Ortvay vizsgálatai nyomán.

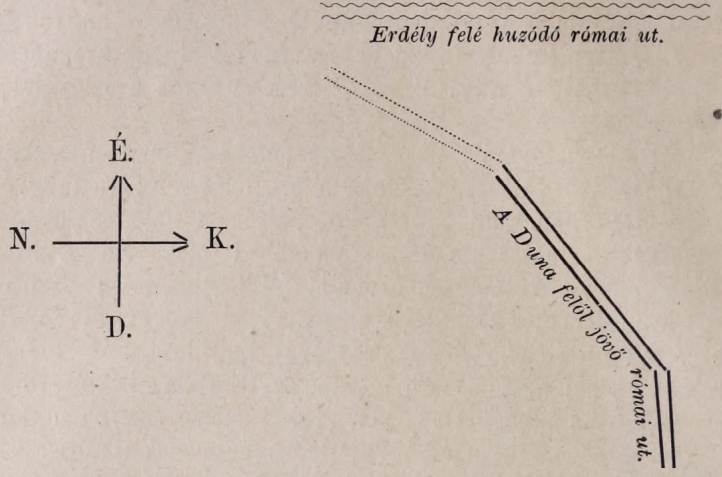

Mint értekezésemből kitünik, a római strategiai uthálózatok centruma Tibiscum volt. Ezen nevezetes municipium hadászati fontossága az által is kitünik, hogy a dácziai hóditások biztositására alkotott védintézkedéseknek ez volt gócza, gyupontja s éghajlati s földtani viszonyainál fogva is teljesen alkalmas arra, hogy egy olyan polgárosult világnép kezében mint a római, csakhamar a polgáriasultság és müveltség talajává s terjesztőjévé váljék s nőjje ki magát a még kevésbé czivilizált, meghóditott vidékkel szemközt.

Az egykor jelentős római municipium Tibiscum rendkivülien mozgalmas szerepet játszott s helyfekvésére nézve sokáig ingadoztak a nézetek, mignem tudós Ortvaynk s kitünő történetbuvárunk a helyszinen tett önbuvárlatok alapján kimutatta, hogy ezen hires római telepitvény nem feküdt sem Kavaran helységnél, sem Karánsebes mellett, sem a Temes-Bisztra torkolatánál, hanem azon térségen, mely ma nagyrészt szántóföldek által van elboritva s a Bisztra-Temes torkolaton alul Jaaz és Zsuppa között terül el.[1])

A nézet helyességét kétségtelenné teszik a régi római nagyságnak ezen területen mindenfelé mutatkozó romemlékei s a dus épitkezések, hosszu falazatok hosszabb vagy rövidebb távolságra futó alapmaradványai. A régi nagyság ezen foszlányai leginkább feltünnek a zsuppai malom körül, mely a Bisztra-torkolat, Zsuppa és Csutta között mintegy a közép részen fekszik a Temes

[1]) Dr. Ortvay T. Dáczia és Moesia területén. Arch. Értesitő. IX. 299—300. l.

jobb felén ugyan, de a parttól távolabbra esőleg, egy a Temesből kiszakadó csatorna mellé épülten.[1])

Ezen térség különösen azon a ponton, hol a két római ut hegyes szögben egymással találkozik, érdekes leletek kincsbányája lehetne, mert minden felé terjedelmes alapfalak mutatkoznak, melyeknek — irja Ortvay — római voltuk felett semmi kétség sem forogható fenn s nyilván összeköttetésben vannak a Temes balparti hasonló alapfalakkal. E terület nagy részt kopár, agyagos szinü és a római peremes téglák egész özönével van elboritva. Az alapfalakat tovább nyomozván, kiterjednek azok a Temes balfelén is egészen azon malomcsatornáig, mely a Bisztrából szakad ki s a csutta-jaazi uton tul ismét az anyafolyóba ömlik[2]).

A zsuppai malomhoz érkezve — irja továbbá Ortvay — a római letelepedésnek még tömegesebb emlékmaradványai tünnek fel. A téglák egész özöne fekszik minden felé s ezek közül különösen magukra vonják a figyelmet azon óriási téglák, melyek itt-ott még ma is teljes épségben találhatók. Sajátszerü azonban, hogy valamennyi irásbélyeg nélküli, s csak egyeseken került elő a keresztvonalás bélyeg. Római voltuk azonban kétségtelen. Végre a malom előtt a római castrumnak is láthatók hatalmas sánczai, melyek mindazon által a malom-árok által már keresztül vannak szelve. A maradványok után itélve ezen castrum a hazánk területén létezetteknek egyik legnagyobbika volt. A sánczok még a malmon tul az országut irányában is tova huzódnak[3]).

Ezek azon adatok, melyeket az ujabb buvárlatok a régi nevezetes municipium Tibiscumról felmutatni képesek, s mielőtt Tibiscum ismertetését befejezném, el nem mulaszthatom felemliteni azon nevezetes fogadalmi oltáralaku feliratos emlékkövet, mely jelenleg a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat muzeumában őriztetik s egyik kiváló emlékét képezi a hires jelentőségü municipium Tibiscumnak. Ezen feliratos oltárducz 1872. nyarán került napfényre Karánsebesen a Bisztra torkolattól nem nagyon messze délkeleti irányban egy román házbirtokos kertjében, hol az illető, tömör alapfalakra akadt ásatások alkalmával, s ezek között volt ezen emlitett s a mai keresztkutakhoz hasonló kőoszlop is, melynek a II. évszázad betüiből álló feliratán a flamen MT. vagyis municipii Tibisci került elő, amint ezt a szaktudósok, köztük Mommsen is kétségtelennek nyilvánitották.

---

[1]) Dr. Ortvay T. i. m. 297. l.
[2]) Dr. Ortvay T. Dáczia és Moesia területén. i. m. 298. l.
[3]) U. O. 299. l.

Ezen, a római epigraphiai gyüjteményben rendkivül nevezetes, s unicumnak mondható emlékkő, alant és fent Capitaellal van diszítve. A felső fejlap be van verve, kivül az oldalon egy letört vasrud maradványa létezik, mely vagy gyertyatartóul, vagy pedig egy a lap fölé zárkozott érczfödél sarkául szolgálhatott. A vésett medenczéből egy oldalnyilás vezet ki. Mindenik Capitael 1, a kettő között levő sik-oszlop pedig 3 arasznyi hosszuságu; vastagsága 2, a medencze öble $1^1|_2$ arasznyi. Az egész oszlop fehér kovagból van faragva s nagyon hasonlit a kisebb községek templomaiban felállitott keresztkutakhoz s ugy látszik, hogy keresztkutul volt már valahol alkalmazva; az egésznek sulya mintegy 500 kilogramm. Előlapján jól conservált felirás olvasható évszám nélkül; melyet a következőleg másoltam le a muzeumunkban őrzött eredeti kőről:

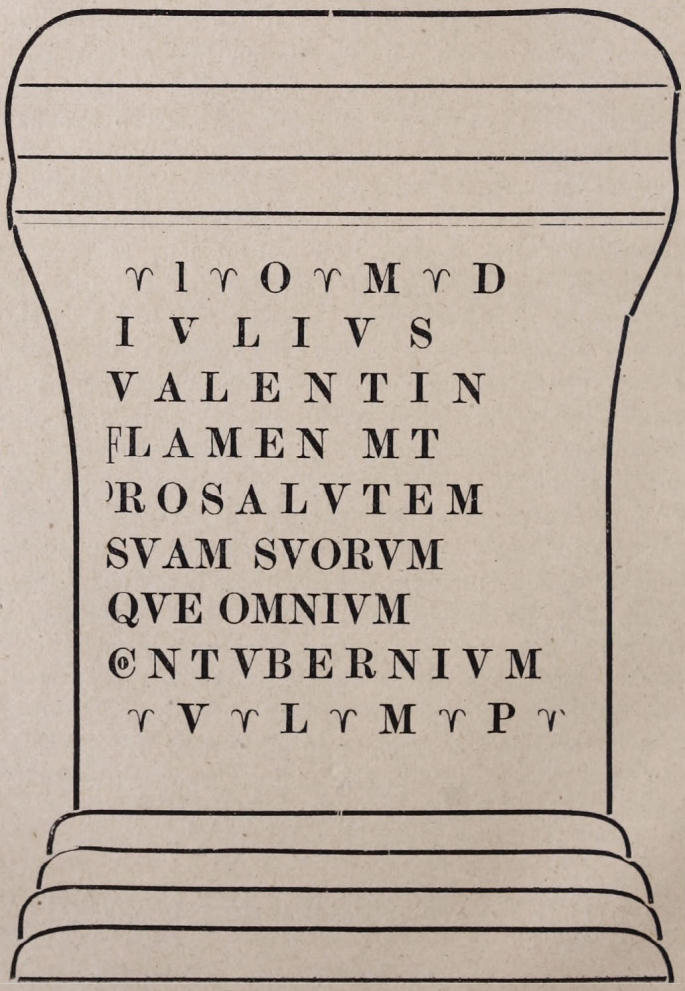

Tibiscumnak, a római birodalom ezen nevezetes társadalmi telepének, mely vidékünkön a római védrendszer lánczolatában egy kiválólag fontos strategiai szemet képezett, a régi nagyság romladékmaradványainak alapján is, érdemes volna térrajzát behatóbban kutatni s fekvését szorgosabb vizsgálat alá venni; s a czélt tekintve egyedül társulatunk van erre hivatva már neve, alakulása-s körülményeinél fogva is; mert ha mi nem teszünk, kitől várhatjuk azt? Igaz ugyan, hogy a lelkes Ortvay e tekintetben már tett valamit, de vajjon egyesek áldozatkész munkássága elegendő e ilyes vállalatra, bizonyára nem. Társulatunknak kell tehát a kutatást folytatni itt annál is inkább; mert egyátalán igen szomoritólag hat azon tapasztalat, hogy vidékünkön a tisztes antiquitások semmi kiméletben, semmi kegyeletben nem részesülnek, különösen a köznépnél, s régészeti társulatunknak jutott azon magasztos s dicső feladat, hogy a nép ellenkező irányban neveltessék s oktatva legyen.

A római korszaktól eltekintve, melynek még az egyes helyek ismertetése alkalmával is igen érdekes emlékmaradványaival fogunk találkozni Szörény vármegye területén, nemzeti történelmünk annalesei is nevezetes s epizódteljes események szinhelyévé teszik ezen vármegye talaját.

Nemzeti életünk mult viszonyai között Szörény vármegye területe sokkal örvendetesebb képet nyujtott, mint a jelenlegi; magyar szó hangzott gyönyörü bérczei között s tiszta magyar helységek feküdtek kellemteljes völgyeiben s a házi, családi élet szentélyében, valamint a nyilvános élet sokoldalu érintkezései alkalmával is mindenütt nyelvünk nagy elterjedettségéről tesznek tanuságot régi okmányaink. De mindezek a multból csupán csak álomképek s régi dicsőségünknek emlékei Szörény területén jelenleg már csak foszlányokban maradtak vissza, értem az itt-ott még düledékekben, vagy romokban feltalálható emlékeket, melyeknek ismertetését először is Karánsebessel kezdem meg.

Karánsebes, hajdanta Sebus, Sebes, jelenleg mint megyei székhely, a letünt multban mind strategiai, mind pedig kereskedelmi tekintetben egyiránt kiválólag fontos pontot képezett. A világrendítő Róma letünt nagyságának nyomai vezetnek fekvéséhez a Sebes patak és Temes folyó egyesülésénél. A várost ért változatos s epizódteljes multtól eltekintve, itt csupán régészeti szempontból a karánsebesi várat s ennek ma már alig található nyomait vesszük vizsgálódásunk tárgyául.

A vár keletkezése kétségtelenül a XIII. századra tehető IV. Béla király idejére. Épitési modorát tekintve kevés adat maradt vissza, de a multban strategiai szempontból mindazonáltal nagyon

jelentékeny pontot képezett; annyi kétségtelen, hogy gyökeres ujitásokon ment át és sokszor ujra lett épitve leginkább országos költségen s ingyen munkások által mint királyi vár s körül volt véve árkokkal és felvonó hiddal ellátva; még 1688-ban is két kapuja volt, t. i. az alsó és felső.

Hirneves Pestynk s választmányi tagtársunk az 1877. őszén a vár maradványait a helyszinen kutatni kezdvén, a következő eredményre jutott: „A vár nyomait keresvén, azoknak kezdetét a felső oláh templom közelében találjuk és innen éjszak felé a Potok vidékeig huzódnak; a nyomokat a püspök utcza és némely más utczán keresztül lehet követni. Sokszor kerteken át vezetnek, másutt házak állnak rajtuk. Némely ház udvarában jó magasra a földszinen kiállanak. A régi falak apró maradványait a mostani lakházak vagy gazdasági épületek falaiba beépitették, az alkalmas köveket lépcsőkül, kutak szegélyezésére stb. használták fel. Valószinü, hogy a régi vár még régibb római erőd helyén áll, mert római köveket és pénzeket találtak itt[1]). Igy a Karánsebes területén fekvő Patak vagy Potok nevü telepen egy román házbirtokos kertjében 1872-ben tömör alapfalakra akadtak, melyek legnagyobb részt kövekből és kevés téglából állottak. Régi kápolna maradványai ezek, mint azt a talált gyönyörü ablakbélletek töredékei, a finom metszésü ékkövek s több nagy márványtábla bizonyitja[2]), melyek közül két ablak rózsa diszitmény muzeumunk birtokában van dr. Ortvay vál. tagtársunk szivességéből.

Az emelkedett hely, melyen a vár állott, szelid lejtőséget képez, de azért a környéken uralkodhat. Csak a távolabbi hegyek magasabbak sokkal és igy a mai háborus eszközök mellett a régi várdombot megfosztják fontosságától. A várárok nyomai még most is felismerhetők a mélyedésekben, melyek részben házi kertekül szolgálnak. A Potok felé eső várfal közelében állt a — már emlitettem — templom vagy inkább kápolna, mert a fenmaradt alapfalazatok és düledékek szerint hosszasága csak 20 lépés lehetett. E kápolna, ha nem támaszkodott a várfalhoz, mindenesetre egyik oldalával oly közel a várfalnál emelkedett, hogy a kápolna és a várfal közt csak igen szük átjárás lehetett.

Milyen volt a karánsebesi vár a XVII. század végén, legjobban megtudjuk Malherbe P. A. császári mérnök jelentéséből, mely Nagy-Szebenben kelt 1695. október 19-én és meg van eredetiben a bécsi cs. és kir. hadilevéltárban. E szerint az erőd öt,

---

[1]) Pesty Frigyes: A szörényi bánság története. II. k. 214. l.
[2]) Pesty: i. m. 437. l. és Történelmi Adattár. II. k. 370. l.

teraszszerüleg emelkedő basztionból állt, melyek mellvédei egy-két év óta fonadékok által támogattattak, sánczmüvei pedig már nem a legjobb állapotban vannak. A királyi, orsovai és főherczegi bástyák két közfala be volt fejezve, a többi három oldalmagaslatuk csak felére emelkedett. Ezen öt középfal és a város keritése közt nyilt helyek maradtak a közlekedés fentartására a kirohanási kapu és a ravelins-ek közt, melyek belsejéből a hely bármely oldalára semmi kilátás nem volt. A város keritése oly fal volt, mely a várost körülvette a mellvédek eltakarására sánczolatok és banketek nélkül; de miután a kerités fala jóval magasabb volt a bástyafalaknál, a keritést megrohanás ellen nem lehetett használni, és az legfeljebb a kisebb tüzelés ellen védett némileg. A fonadékok és czölöpök füvel és mohval egészen benőve, a vár lejtőségén kivül léteztek és nem hogy védelmül, sőt inkább hágcsóul és kötelek gyanánt szolgáltak az oldalfalak alatti árok átszállására, melyet különben is földdel lehetett betölteni és igy a bástyák elfoglalását könnyiteni. Voltak az ároknak még más hátrányai is, melyek inkább az ellenségnek kedveztek, ha magát netán elsánczolni akarta; helyenkint 10—15 toisenyi térség volt, mely az átellenében levő oldalfalak által semmi védelemben nem részesittethetett. Hasonlókép azon körülmény, hogy az árok több helyen csak 4 lábnyi mélységgel birt, mintegy meghivás volt a rohamos megtámadásra. A bástyák tövében levő karók rothadásnak indultak és össze-vissza dülni kezdettek. Az erdélyi kapu előtti térség az ellenségnek kedvezett, hogy egészen a kapuig előnyomulhasson. Az itteni elővéd árokkal nem birt, egyes kiszögellések az ellenségnek támpontot adtak. Hasonlókép az orsovai kapu elővédjének nem volt árka, oldalfalainak tartalék-mellvédei még nem készültek el teljesen és a szarvmü jobb szárnyának magaslata azok felett tulemelkedett. A császári, az orsovai és az erdélyi bástya bizonyos hegyekről fenyegethetők és alávetésben tarthatók voltak. Az árkok oldalai ki voltak ugyan falazva és azokban a lovasság számára istállók is berendezve, de mind ez igen czélszerütlenül. Egyes mély utak, és viruló fákkal telt sövényes kertek biztos fegyverlerakó helyül szolgálhattak az ellenségnek, még mielőtt a várat láthatta volna. A királyi bástya nem volt tartható, mihelyest az ellenség a közép falakban hagyott nyilásokat elfoglalja[1]).«

A vár viszontagságairól röviden megemlékezvén, felemlitjük hogy 1552-ben a töröknek hódolt, de röviddel utóbb Erdélyhez csatoltatott s az erdélyi fejedelmek uralták a XVII. század közepéig, a midőn ismét török kézre került. 1688. augusztus havában

[1]) Pesty Frigyes i. m. II. k. 215. l.

a császáriak hatalmába jutott, de felváltva rövid időközökben, hol a török, hol a császáriak uralták. 1691-ben Bolland ezredes foglalta el rohammal s 1695-ben a szultán hadai szállták meg. A karánsebesi helyőrség elkövetett ugyan ekkor mindent a düledező erődítmények kijavitására és pedig 30 ember küldetett ki baltákkal és fejszékkel a közeli erdőségekbe palánkok, sánczkosarak és fonadékok készitésére; 30 hordó vizzel töltetett meg, ökörbőrök beáztattak a lőszerek betakarására s a tüzvész elháritására. A vár előtt tanyázó zászlóaljak a bástyákon állittattak fel oly formán, hogy a Lipót nevü, egyszersmind legnagyobb bástyára hat század, az erdélyi bástyára négy század, az orsovai bástyára, a hol lőporraktárak lévén, legénységet beszállásolni tanácsos nem volt, csak ideiglenesen egy hadnagy száz emberrel helyeztetett el. A József és Károly bástyák mindegyikében a Pfeffershofen ezred három százada kirendeltetett. A hadőrség többi része is rendes őrállomásán, a tüzérség hatvan legénynyel az ágyuk mellett várta utasitásait, — de mindezen intézkedések nem hozták meg a kellő sikert, mert a török sereg győzelmei következtében a vár tarthatatlan lett s a császári csapatok egy hadi tanács következtében a várat elhagyták a következő rendben: „A gyalogosok a város kapuja előtt sorba álltak, várván mig néhány kocsi ólommal, lőporral, kenyérrel, lisztel és a betegekkel megrakatott, hozzá még a bagázsia és a menet indulhatott. A bagázsiát nehány felvigyázón kivül egy káplár husz lovassal kisérte. Az előhadat a Pfeffershofen-féle ezred képezte s a Huchin-féle ezred volt az utóhad, mely után még egy hadnagy, harmincz lovassal zárta be a kivonulást.[1]) Igy jutott Karánsebes 1695-ben ujra a törökök birtokába 16 csinosan öntött, s részben ezüsttel kivert ágyuval és nagy mennyiségü lőkészlettel, miután a nagy sietségben az ágyukat beszegezni nem lehetett, mert nem volt arra alkalmatos szeg; az ágyutalpak összevagdalása sem történhetett meg, mert az erdőkbe palánkok, karók, fonadékok és sánczkosarak készitésére küldött legénység a fejszéket mind magával vitte. A hadikészlet elásására vagy vizbe dobására pedig rövid volt az idő.[2])

Közben felemlitem, hogy 1692-ben Zrinyi Ilona, Tökölyi Imre derék, lelkes neje Karánsebesen tartózkodott és leveleket kapott férjétől Filippopol városából, melyek azonban Veteráni és az udvari haditanács kezén mentek keresztül. Az egyikben azzal vigasztalja nejét, hogy képzelje magának mintha még a kolostorban volna.

---

[1]) Pesty Frigyes. A szörényi bánság tört. I. k. 118—121. l. — Böhm. Délmagyarorsz. I. k. 291., 301., 311. l. és Pesty i. m. 111. l.

[2]) Pesty Frigyes: A szörényi bánság. I. k. 122. l.

Reményli, hogy a cs. tisztek vele méltóságához illően bánnak és hogy gondoskodni fognak nehogy hiányt szenvedjen. A hőslelkületü fejedelmi hölgy május első napjaiban nyerte vissza teljes szabadságát s 13-án megérkezett Uj-Palánkára, honnan még aznap a Dunán átkelt Rámába. Másnap Tökölyi pompás lovas csapattal ment elébe és nagy örömmel s lövöldözéssel kiséré be Pozsaroviczára.[1])

Mint egyéb délmagyarországi váraknak, ugy a karánsebesi vár sorsa felett is a karlóczai békekötés döntött, mely a sok évi háboruskodás után 1699. január 26-án köttetett meg; de a kivánt béke s nyugalom nem következett be mindjárt; kibontakozásra csakis akkor mutatkozott kilátás, midőn 1701-ben a karánsebesi vár falainak lebontására Erdélynek is kellett népet küldeni s ugy látszik ezen évben történt végleges feldulatása.[2])

Mielőtt Karánsebestől bucsut vennénk, végül felemlitjük régészeti szempontból, hogy a római katholikus templom, mely hajdan a váron kivül feküdt s hozzá a várból az ugynevezett „Barát-utcza“ vezetett, jelenleg a város közepén áll, mely ugy látszik valami nagy catastropha alkalmával összedőlt, mert sok emberi vázon kivül itt ékszert és egyebet találtak, de semmi olyast, mi temetőre mutatna. A mostani templom falaiba sok római feliratos kő van beépitve és az ugynevezett „Stabsgasse“-ban fekszik. A hozzá épült kolostorban hajdan a jezsuiták laktak, kiknek utódjai capistranói Ferenczrendü szerzetesek lettek[3]), s befejezésül megjegyzem még, hogy a mai román templom a régi vár falai közt állt s hogy itt Karánsebesen földmunkálat alkalmával különféle, a szokottaktól eltérő bronz tekercsekre akadtak, melyek kerek sodronyból készülvén, közepükön csucsos kalapocskákkal birnak s mozogható peczkek által alkalmasint valami bőrnemü ruha diszitményeiül szolgálhattak.[4])

Karánsebestől délkeletre a Sebes völgyében a Winilor hegy alatt Szervestye fekszik, melynek története bár ismeretlen, de azonban „oly nevezetességgel birt, melylyel az egész szörényi bánságban egyedül állt, t. i. hogy itt már 1591-ben könyvnyomda létezett. A nyomdász Faber Bonaventura, valami vándor nyomdász lehetett, ki a reformatio ügyét szolgálta; erre legalább következtetni lehet azon körülményből, hogy a Szervestyén nyo-

---

[1]) Pesty F. i. m. I. k. 116. l. és II. k. 187. l.

[2]) Böhm Lénárt: Délmagyarország. I. k. 325. l. és Pesty Fr. i. m. I. k. 125. l. és II. k. 196. l.

[3]) Pesty Fr. i. m. II. k. 221. l.

[4]) Archaeologiai közlemények 1868. VII. k. I. füzet 76. l.

matott munkák mind vallásos tartalmuak.«[1]) Faber Bonaventura halála után örökösei még 1598-ban is folytatták atyjuk mesterségét.

Nem nagy távolságra Szervestyétől ugyancsak a Sebes völgyében Turnul nevü falvacska fekszik, mely régente Torony nevü helységtől vette nevét s felette állnak még ma is a Mik hegy egyik lejtőjén egy őrtoronynak romjai, melyet hibásan Ovid tornyának tart a nép, hogy ez szolgált volna Ovidnak számüzetése alatt tartózkodási helyül, mi azonban minden történeti alapot nélkülöz; annyi bizonyos, hogy 1467-ben már állott s különösen megerősittette Petrovics Péter bán, ki Lugos és Karánsebes vidékén több ily négyszögletes, 10—15 öl magas és 3 emeletes tornyokat emeltetett, melyekbe helyőrséget rakott, hogy a török megtámadásoknak ellentállhasson. A Mik-hegyi őrtorony, fekvéséből következtetve, az egész völgy felett uralkodott s a romoktól bájos kilátás nyilik a vidékre; a torony Karánsebesnek képezte egyik előretolt védjét.[2]) A torony romjai közül egy érdekes római emléktábla jutott muzeumunkba, mely valószinüleg a tornyot ért ujitások alkalmával került disz és erősitésül a torony vastag falazatába. Felirata a következő:

PVBLI. AELI. VLPIVS. VET. EX. DEC.
HANC. SEDEM. LONGO. PLACUIT. SACRARE. LABORI.
HANC. REQUIEM. FESSOS. TANDEM. QUA. CONDERET. ARTUS.
ULPIUS. EMERITIS. LONGEVI. MUNERIS. ANNIS.
IPSE. SUO. CURAM. TITULO. DEDIT. IPSE. SEPULCRI.
ARBITER. HOSPITIUM. MEMBRIS. FATOQUE. PARAVIT.

mely felirat szerint Publius Aelius Ulpius Veteranus ex decurione készittette ezen emléket, midőn a közügyek szolgálatától visszalépett s ugyanezen kő volt egyszersmind siremléke is. A négy hüvelknyi vastag fehér durva márványlapnak hossza másfél méter, szélessége ugyanannyi; jobbról és balról hét-hét hüvelknyi széles mezőben két alaknak domborvésete egyenes állásban elég ügyes kivitellel szemlélhető.[3])

Lefelé délnek, a karánsebes-orsovai vasut közelében a Temesmentén fekszik Szlatina falu a hasonnevü patakocska mellett, mely a falun keresztül futva, a Temesbe szakad. Ezen hely s környéke a XVIII. században hirhedt volt a sok rablás és uton-

[1]) Pesty Fr. A szörényi bánság. II. k. 509. l.

[2]) Böhm: Délmagyarorsz. I. k. 247. l. — Miletz: Tört. és régész. Értesitő. II. k. 33. l. és Pesty Fr. i. m. II. k. 117., 556. l.

[3]) Lásd a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat 1874-iki Emlékkönyvét 62. lap, hol Janky Károly is ismertette ezen emlékkövet.

állásról. A hegyes, rengeteg sürü erdőségekkel boritott vidék nagyon alkalmatos volt a rablóbandák alakulására. 1738. junius 29-én Ferencz lotharingiai nagyherczeg, Mária Terézia férje, utóbb német császár, s testvére Károly herczeg, Szlatina vidékén — hol a környék megszemlélése s vadászat végett a sürü erdőségekkel boritott hegyekbe indultak csekély kisérettel — eltévedvén, szinte egy haramia csoporttal, mely török álöltözetben üzte garázdálkodásait, találkoztak. Vancsa Péter a rablók főnöke, kegyelmet kérve ajánlkozott a tévelygőknek kalauzul s két napon át, sok nélkülözéseket türve, érkeztek meg Szlatina közelében egy magaslatra, hol veszélyen kivül lévén, a főherczeg Vancsát megajándékozta s később évdijjal látta el. A falu fölött azon helyen, hol a herczegek fáradalmaikat kipihenték, emlékül kápolna emeltetett, mely 1740-ben lett felszentelve. A szlatinai templomban egy chronogramm, mely Mária Terézia rendeletére készült, még ma is olvasható a felhozott esemény emlékére.[1]) Ezen fogadalmi templom arról is nevezetes még, hogy Balan Péter harambasa 1770. november 20-án itt fogatott el csapatával s minden ceremonia nélkül kimondatott reájuk a halálos itélet; a templom előtt fekvő fatörzs tuskónak, egy közönséges favágó fejsze pedig baltául szolgált a kivégzésnél; de e miatt a következő év Mindszent nap estéjén kegyetlen boszut vőnek a banda megugrott emberei; ezek ugyanis az akkor Szlatinán lakó karánsebesi alpraefectus Megyeri István házára törtek s azt minden oldalról felgyujtván őrködtek, nehogy valaki segitségül jöjjön, mire nem is volt szükség, mert a falu lakosai a rablókkal egyetértettek; az égő házat zeneszó és ujjongások mellett körültánczolták a rablók s addig el nem távoztak, mig az alpraefectus, felesége, két gyermeke, minden vagyona és marhája oda nem égett.[2]) Végül felemlitem még, hogy Murgu Euthim derék hazánkfia, ki 1848-ban a pesti nemzetgyülés tevékeny tagja volt s publicistai munkáival a szabadelvü eszmék s a nemzetiségek egyetértése érdekében müködött, itt Szlatinán született;[3]) továbbá innen került egy érdekes római emlékkő muzeumunkba; a kő hossza 1.89 méter, szélessége 94 cm. Felső részén itt-ott faragott alakok nyomai látszanak, de a kopás miatt felismerhetlenek. Az emlékkő felirata következő:

D. M.
P. AELIO

---

[1]) Pesty Frigyes: A szörényi bánság. II. k. 499. l.
[2]) Pesty Fr. i. m. 504. l.
[3]) I. m. 505. l.

ARIORTO
[II]. VIR. AN. M.
DINIER. H. C.
A LATRONIB
VIX. AN. LVII
DIGNA CON
PIENTISSIMO
ET. P. AEL. FIL. ET. P
AEL. VAL. FIL. ET. V
DARVS. N. B. . P.

Szlatinától délre a Temesvölgyben Szadova nevü helységet találjuk, melyet csupán csak azért említünk fel, hogy itt született Rovin János, ki arról nevezetes, hogy közel két századot élt. A krasznahorkai várban van egy kép, mely ezen bámulatos kort ért embert ábrázolja feleségével s a kép alatt a következő sorok olvashatók:

„Rovin János Rátz nemzetből, Görög hiten való, a ki 1552-ik Esztendőben született és Temes Vármegyében a Caransebesi Districtusban Szadova nevü Faluban lakott, élt 172 Esztendeig, I. Ferdinandus, II. Maximilianus, II. Rudolphus, II. Mathias, II. és III. Ferdinandus, Leopoldus, Josephus és VI. Carolus, tudniillik kilencz Magyar országi királyok alatt; még is az 1724. Esztendőben, a mint ennek előtte, egészséges s fris vala. Feleségöl vett magának Sára nevü Rátz Leányt, a ki 1560 Esztendőben született, 164 Esztendős vala. Élt ezen Házas Társával 147 Esztendőkig a felebb meg emlitett Esztendőben,[1]) szült abból számos gyermekeket, a kik között a legkissebbik fia 116, az Unokájának pedig Unokái 35.—36. esztendősek az Esztendőben valának. Az eledele mind a kettőnek volt téj és hamu alatt sült Török Buzából való pogátsa. A ki azért hoszu életet akar élni, tanuljon ezeknek Példájokkal szükön és mérsékletesen kenyérrel és téjjel és ennek fogyatkozásában Vizzel élni.“[2])

A Temes folyó mentét követve déli irányban, a Szarko hegy vidékén Örményes helység közelében, a terregovai szoros bejárásánál a Temes jobb partján mészszel és téglával készült alapfalak maradványai láthatók, melyek állitólag még a magyar korban itt fenállott váracskától származnak. E helylyel átellenben egy négyszögü elsánczolás nyomai is mutatkoznak,

[1]) Tehát házasságra keltek 1577-ben.
[2]) Pesty Fr. A szörényi bánság. II. k. 489. l.

melyet a románok Csetate-nak az az várnak neveznek.[1]) Örményestől lefelé délnek a Cserni-Vér hegységből eredő Domasnia patak mellett elterülő hasonnevü falu nevezetes a II. József császár alatt 1788-ban itt történt csatáról a törökökkel, mely Domasnia és Lunkovicza közt vivatott a domasniai hegy közelében a császári csapatokra nézve szerencsétlenül; a csatahely azóta Turcsi-Morz-nak hivatik.[2]) Domasniától délre a mély és szük kisseveczi völgyben fekvő Korniát, mely régi okmányainkban a jelenlegi elnevezéssel azonos Somfalu néven fordul elő, szintén egy, a törökökkel 1738. julius 4-én vivott csata teszi emlékezetessé; ezen helyet hajdanában magyarok és románok vegyesen lakták s ennek a nép közt még ma is él emléke; a falutól egy negyedórányira délnek, a Makovistye nevü tájon, a hajdani Somfalu régi templomának kőfalai még most is felismerhetők.[3])

Korniától délnyugatnak az „Almásvölgy“, a hajdani halmosi kiváltságolt oláh kerület fekszik, s hazánk legszebb, legelragadóbb völgyeinek egyikét képezi. A völgy Mehádiától nyugatnak esik, s Moldova felé huzódik, mindenütt a Nera folyó kristály tiszta vizétől öntözve. Történelmi és régészeti tekintetben ezen területen is találunk a mult lezajlott eseményeire emlékeztető maradványokat. Igy a völgy délnyugati részén a Nera mellett fekvő Mocserisch közelében a sürü, rengeteg erdőségben egy régi temető látható, hol jelenleg is magyar feliratu kereszteket lehet találni; a terület neve az itteni lakosok nyelvén „Mormintje Ungurilor“, azaz magyar temető, mely mindenesetre kétségtelen bizonyiték arra nézve, hogy a falut egykoron magyarok lakták.[4])

Mocserischtől keletre, 1/4 mértföldnyi távolságra a Nera jobb partján Lapusnik nevü falu határában „Dragomoi Jana“ nevü várromok láthatók Gerbovecz átellenében. A néphagyomány magyar várnak mondja; de hogy mikor épült, kik voltak parancsnokai s mi sors érte? mindezekről mélyen hallgatnak emlékeink. A kegyeletlenség folytán ezen romok is mindinkább pusztulnak s nehány év előtt 18″ hosszu, 10″ széles és 3″ vastag, néha tetemesebb téglák is feszittettek ki s vitettek el a nép által.[5]) Megemlitem még azt is, hogy a lapusniki templom ajtaján egy handzsár vágásokkal csinált lyukat mutogatnak, mely a törökök itt jártának

[1]) I. m. 434. l.
[2]) I. m. 58. l.
[3]) I. m. 280. l.
[4]) Pesty Fr. A szörényi bánság. II. k. 375. l.
[5]) I. m. 35. l.

emlékét hirdeti. A monda szerint nehány lapusniki jó lövész, a Wiru-Tiloy nevü magaslatról a törököket, kik igy a templomba nyomulni akartak, jól irányzott lövésekkel szétugrasztotta.[1])

Lapusniktől $^1/_2$ mértföldnyire keletre Bozsovicsnál a Nera innenső partján szintén láthatók várromok, melyek a lapusnikihoz hasonlóan szétdulva vannak. Ezen vár multját is mély homály födi, még neve sincs, s a vidéken is „névtelen vár"-nak nevezik. Rendeltetése ugylátszik az előbbivel együtt az Almás-völgy védelmezése volt, mit fekvéseikből is alaposan következtethetnünk lehet. Mint Mocserischnél, ugy itt is a Ménes pataknak tiszta magyar hangzása, s a Magyarovicza ligetnek elnevezése kiáltóan mutatnak vissza egy kimult hajdani magyar lakosságra.[2]) Bozsovics- és Lapusniktól délre a Nera patak baloldalán Ó-Sopot falu közelében a Dobromiriana vidéken, a Fehértemplomból Mehádiára vezető, kitünő karban tartott országuttól alig száz lépésnyire éjszaki irányban mérsékelt magasságu dombon ismét várromokra bukkanunk. A négyszegü faragott kövekből és mészvakolattal készült alapfalak szilárd s erős épitkezésre következtetnek. Ezen várnak sincs neve, még eredetét sem ismerjük, de minthogy e dombról az almási völgy nagy része fölött minden irányban lehet uralkodni és szemközti fekvését tekintve a lapusniki s bozsovicsi várakkal, hadászati tekintetben az előbbeniekkel egy és ugyanazon rendeltetése lehetett.[3])

A kies Almás-völgynek, melyet a mindenünnen szeliden emelkedő s gyönyörü erdőségekkel koszoruzott, vagy gyümölcsfákkal beültetett hegységei a legkedvesebb vidékek egyikévé varázsolják s mintegy a természet elragadó szép templomává alkotják, régészeti ismertetése után egy Európa-szerte hires, multjára nézve kiválólag fontos s vidékének szépsége s vizeinek gyógyhatására nézve majdnem páratlan hely leirását kezdjük meg kiváló tekintettel a történelmi és régészeti emlékekre.

Délmagyarország egyik legérdekesebb pontján, a Kárpátok egy kiágazásának tövében fekszik Mehádia mezőváros és fürdőhely, az előbbi a Bela-Reka, az utóbbi pedig a Cserna-völgyben. Ezen érdekes hely fontossága már a világrenditő rómaiak előtt is feltünt s kiváló kedvességben részesült, miről az itt előforduló számtalan római emlékek s leletek tesznek fényes tanuságot. A mehádiai fürdők virágzó szakát Traján uralkodásának kora nyitja

---

[1]) I. m. 294. l.

[2]) Történelmi Adattár. II. k. 244. l.

[3]) Pesty Fr. i. m. 484. l.

meg; ezen császár a meleg forrásokat Herculesnek szentelte, ki különösen is az ulpiai család és Traján császár pártfogójának tekintetett; itt emeltetett ő oltárokat és oszlopokat Herculesnek, Aesculap isten és Hygea istennőnek. Azon körülményből, hogy Mehádián minden ásatásnál a hajdankor emlékei, felirásos táblái, szobrai, érmei s a régészet egyéb darabjai oly nagy mértékben tünnek fel, bizonyitja a hely hajdani nevezetességének, s a hajdan kincseit oly nagy mérvben magában rejtő föld classicitásának csalhatatlanságát. Egy része a kiaknázott régészeti müveknek a vidék egykori főurainak, gróf Hamilton, báró Engelshofen, gróf Soro tábornokok és más magánosak birtokába jutott, nagyobb része Bécsbe lőn szállitva, mig egyrésze az 1755-ik évben felfedezett sarcophággal együtt, melynek mind a két oldalán Hercules alakja dombormüben volt látható, Bécsbe felszállitása közben a Gellérthegy tövében a hajóval együtt a Duna hullámaiba alásülyedt, honnan e régiségek többé ki nem emeltettek; végre egy része pedig a felirásos tábláknak helyben vissza lőn tartva s befalaztatván a vizsgálók kutatásainak szolgáltatnak becses anyagot.

Ily befalazott köveket a fürdő különböző helyein lehet látni, de ezeken kivül sok egyéb felirásos kövek is találtattak még a fürdők területén, melyek azonban részint járdakövezetnek használtattak s betüik elkoptak, vagy máskép megrongáltattak, részint az épitkezésekhez szolgáltattak anyagot a történelmi és régészeti tudomány kipótolhatlan kárára.

Egyéb leleteket tekintve megemlitjük, hogy 1737-ben Mehádián 7 Herculesszobor találtatott, melyből három a bécsi régiségtárba került. Ezek egyike két lábnál magasabb és a legtisztább fehér márványból készült. 1866-ban pedig, midőn a régi istállók helyére ujat épitettek egy takarékszelencze alaku cserépedényben közel 900 darabra menő római ezüst érmeket találtak. A cserépedény meg lett semmisitve, s az érmek a világ különböző részeibe, legtöbbnyire Bécsbe vándoroltak. Az érmekből Ormós Zsigmond elnökünk ő méltóságának sikerült több példányt megszerezni becses éremgyüjteménye számára Titus, Domitianus, Traján, Trebonianus Gallus, Septimius Severus, Caracalla, Géta, Alexander Severus stb. alakjaival.[1]) Az eddig ismert és itt talált pénzek 267 évig terjednek. A Hercules fürdők mellett Mehádia városka területe is nevezetes volt mint római táborhely Ad-Mediam néven; mit nemcsak a Peutingeri tábla igazol, hanem erről az itt sürűn előforduló leletek is tanuskodnak.

---

[1]) Történelmi Adattár II. k. 365—366. l.

Így 1837-ben Mehádiától nem messze Plugova felé, mint látszik ott, hol Peutingernél Praetorium áll, római castrum romjai találtattak s a romok között egy feliratos kő, mely szerint itt helyőrségül a harmadik dalmát cohors volt elhelyezve; ezen emlékkő jelenleg muzeumunk birtokában van s feliratát a következőleg másoltam le:

IMP. CAE. P. LICI
GALIENO. P. F. AVG.
PONT. MAX. TRI. PO.
CONS. II. PROCONS
COH. III. DELMATARVM
VALERIANA GALIE
NA PRAETOR. C. R. P. F.
DEVOTA. NVMIN.
MAIESTATIQVE EIVS.

azaz: „Imperatori Caesari Publio Licinio Gallieno pio felici Augusto, pontifici maximo, tribunitia potestate, consuli II. proconsuli: cohors III. Delmatarum Valeriana galliena praetoria civium Romanorum pia fidelis, devota numini majestatique eius“. — Ezenkivül az itt kiásott római téglák a LEG. XIII. GEM. — LEG. V. M. — LEG. IIII. F.-féle legiókról is emlékeznek.[1])

Egyéb leleteket tekintve találtak itt 1864. junius 19-én 2000 darabon felül római érmet, melyek nagyobb részt Bécsbe vitetvén külföldre jutottak; egy esküre emelt római bronzkezet és egy igen szép mivü nőstény tigrist szinte bronzból; továbbá találtak többféle római feliratos követ is, melyek közül még nem nagyon régen, a román iskola falába volt egy beillesztve, egy másik római oltárkő pedig zárkőül a csatornában feküdt s róla az I. O. M. betükön kivül a többi irás az ismeretlenségig le volt csiszolva. Az iskola falába illesztett kő felirata dr. Römer Flóris közlése szerint ez:

D M
P PEDITIANVS
NONDUM PLENOS
SOSPES VIX. AN
DUOBUS MENSIBUS VI
DIEBUS XIIII QUI PL...
..... OCENTIA. PAREN..

[1]) Böhm: Délmagyarorsz. I. k. 32. l. és 366. l. 3. jegyzet.

..... ORUM SUA
.... CECIDIT ME
..... TUS. E. AURELIA
... PIATA. FILIO.[1])

tovább olvashatlan, mert alsó része mélyen a földbe van sülyesztve. Végül megemlitem még, hogy a mehádiai várromok között is leltek egy római követ, melynek felirata Mommsen szerint a következő:

PAVLVS. DEC
COL. CONIVGI
CARISSIME
POSUIT.[2])

De nemcsak a római korszakban játszott nagy szerepet Mehádia, nemzeti történelmünkben is számtalanszor fontos tényezőként emlittetik neve a letünt idők viharos eseményei között. Régi vára Miháld név alatt, melyből névátalakulás folytán a mai Mehádia elnevezés származott, a XIV. századtól kezdve folytonosan előfordul emlékeinkben. Miháld vára gyanithatólag még IV. Béla alatt épült a helység éjszaki részén egy magaslaton, s hadászati tekintetben kitünő szolgálatokat tett azon előnyös fekvésénél fogva, hogy az Orsovától Karánsebes felé huzódó, minden tekintetben fontos közlekedési utat előnyösen elzárhatta az országba törő ellenség elől, vagy helyzeténél fogva sikeresen védhette. Ezen régi vár romjai Mehádiához éjszakra a Bárkán nevü hegyen még ma is láthatók. A várnak jelenleg két roskadozó sarka áll a szük hegy tetején, mely keletre, délre és nyugatra meredeken a völgybe hajlik ugy, hogy bejárás csak éjszak felől lehetett, mire a szük hegygerincz is mutat.[3]) A rommaradványok tanusitják, hogy faragott négyszögkövek és téglák használtattak az épitéshez. A vár zömtornya hatszegletü lehetett s falazata 15—20 öl magas s egy öl széles volt; udvarát erős bástyázat vette körül s mintegy 2 méternyi átmérőjü kikövezett kerekded viztartóval volt ellátva.[4])

A régi oklevelek szerint Miháld mindig királyi vár volt s

---

[1]) Archaeologiai közlemények 1864. folyam IV. köt. III. füzet. 167. l. — Arch. közl. 1867. foly. VII. köt. I. füz. 76. l. — Arch. köz. 1866. foly. VI. köt. II. füz. 173. l. Ezen sirkő feliratát Pesty Frigyes is közli Szörény leirásában II. k. 321. lapon, de más olvasással, mely a Römer közlésétől sokban eltér.

[2]) Pesty Fr. A szörényi bánság. II. k. 321. l.

[3]) Pesty Fr. i. m. 325. l.

[4]) Boleszny Antal: Die Donau Cataracte. 95., 97. l. és Miletz J. Történelmi és régészeti Értesitő III. k. 174., 175. l.

királyaink fentartására sok gondot forditottak; 1552-ben török kézre került s csak hamar Erdélyhez csatoltatott. A török hatalom hanyatlásával a XVII. század végén s a XVIII. században kifejlett háborus viszonyok között több véres hadi eseményeknek lőn szinhelyévé s élete a törökkel folytatott háboruk zajában és népemésztő tusájában elmerül; ez levén t. i. azon nevezetes strategiai pont, mely a mögötte fekvő országrész biztonságának kulcsát képezte. 1717-ben a császáriak itt, a régi várat elhagyván, uj erődítményeket alkottak, melyek négyszögü falazott zármühöz hasonlitottak. Ezen erőd vagy zármü három oldala téglából épült, mindegyik oldal két sor lőréssel nagy és kis ágyuk számára volt ellátva és kazamáták által erősitve; negyedik oldalát a meredek hegy képezte, melyhez az erőd támaszkodott és melynek átmetszete 70 lépést tehetett. Az Orsováról Temesvárra vezető ut az erődön menvén keresztül csak két kapuja volt, s igen czélszerüen alkottatott a közlekedés megfigyelésére s a közlekedési utak feletti uralom biztositására. Az erődöt meglehetett ugyan kerülni, kivált ha a közel Csernapatak esővizek által meg nem dagadt, de az elhaladók az erőd tüzelésének ki valának téve. Ezen erőd 1737-ben megujittatott, karózattal és ostromczölöpökkel lett ellátva és árka is mélyebbre ásatott.[1])

A mehádiai erődítmények sorsa azonban két évtized mulva el lett döntve, s a belgrádi béke következtében 1739-ben lerontása kimondatván, 1740-ben véglegesen feldulattak. A mehádiai pasa ez évi januárban nem találván elégséges számuaknak saját embereit az erőd feldulásához, az almási és orsovai kerületben levő császári tisztviselőktől háromszáz munkást kért és hat szekeret fizetésért a mehádiai erősség lerombolására és a repesztési szerek Orsováról való elhozatalára.[2])

Befejezésül felemlitem, hogy a hagyomány szerint a Karánsebesre vezető ut jobb oldalán egykor magyar templom állt, mely a török háboruk alatt elpusztult. A helyszinen található romok csakugyan tanuságot tesznek egy templom itteni létezéséről. A nép e helyet „Biserika Spartá“-nak nevezi[3]); továbbá a barlangok paläontologiai és történeti jelentőségét tekintve nevezetes még a Herculesfürdőknél az ugynevezett „Rabló barlang“, mely mintegy 65 méternyi magaslaton fekszik s hozzá gyalogösvény kigyódzik fel a hegylejtőn. Ezen barlang 1872-ben

[1]) Pesty Fr. i. m. 340. l.
[2]) Pesty Fr. i. m. I. k. 163. l.
[3]) Pesty Fr. i. m. II. k. 362. l. és „E Protocollo Visit. Can. parochiae Mehadia de a. 1836.“ Kassics Károly püspöki levéltárnok ur szivességéből.

tudományosan átkutattatott, melynek eredménye lett, hogy a barlangnak a jobb ágból balra nyiló korhany rétegében, mely helyenként közel egy méter, másutt csak 10—15 centiméter vastagságu, számos cserépedény darab találtatott, melyek nagyrészben korongon, kisrészben szabad kézzel készültek; találtattak különböző csontdarabok is, melyek azonban semmi ősjelleget nem mutatnak.[1])

Mehádia közelében okmányaink tanusága szerint hajdan Görény nevü királyi vár is létezett, melynek fentartására, különösen a Hunyadiak korában, miután a török berohanások torkában feküdt, nagy összegek fordittattak; de hogy mily viszontagságok s háborus körülmények sodorták el ezen várat a földszinéről, régi emlékeink erről mélyen hallgatnak[2]). Ugyancsak Mehádia szomszédságában éjszakra a Bela-Reka patak mellett fekvő Vallia-Bolvasnicza helységnél is láthatók egy négyszögü vár tömör falazatai, melyek, kivált a nyugati oldalon még most is 3—4 méter magasak[3]). Viszontagságai ennek is ismeretlenek; mind a kettő ugy látszik Mehádiának képezte mintegy előretolt védveit.

Mehádiától délre Pecseneszkánál, hol a Bela-Reka patak a Csernával egyesül, különösen a Börza hegység előtti utőrháztól kezdve 2—$2^1|_2$ méter széles és $1^1|_2$—2 méter mély árkot lehet látni, mely a dus lombozatu fákkal beárnyékolt szép országutat keresztül szeli. Ezen árkot könnyen egész Orsováig lehet szemmel kisérni, a hol a Mosna nevü völgyben Jeselnicza közelében szünik meg. Toplecznál pedig az országuttól jobbra a hegyek orma alatt nagyszerü falazott boltivek léteznek. Ezek közül 11 iv meglehetős jó karban van még, magasságuk 9—11 méter; épitkezési modoruk sajátságos, minthogy az ivek oszlopai $1^1|_2$ méternyi magasságban ujból ivboltozatosan vannak áttörve; ezektől alább 38—40 méter hosszaságban ismét mutatkozik néhány ivezetes maradvány s az utolsó négy iv a már kitáguló völgyben látható. Ezen nagyszerü ivboltok vegyesen nagy kövekből és veres téglákból épitvék és pedig ugy, hogy kivül és belül kettős téglarétegre nagy kövekből rakott négyszeres réteg következik; a vakolat nagyszemü homokból és kavicsokból áll.

Mindezek, az Ausztriára és Magyarországra nézve szerencsétlen belgrádi béke emlékei. A törökök ugyanis kikötötték, hogy a Cserna balpartja az orsovai erősséggel a szultán birtokában maradjon oly feltétel alatt, ha a törökök a Csernát rendes medréből

---

[1]) Történelmi Adattár. II. k. 368. l.
[2]) Pesty Fr. i. m. II. k. 87. l.
[3]) Boleszny Antal levele után, ki itt kutatott 1873. junius 5-én.

oly formán kivezetni képesek egy év alatt, hogy azt Orsovától nyugatra a Jeselnicza felé vezető országuton keresztül a Dunába terelik. Hozzá is fogtak a nagy munkához, de végre maguk a török mérnökök, kik többnyire francziák voltak, bevallották, hogy a Csernát nem képesek rendes medréből elterelni s különben sem állhatnának jót a közelfekvő falvaknak a csatornázás által okozható károkért. Igy a munkálat félben szakadt s a fenmaradt boltozatok még soká fogják hirdetni az esztelen vállalat meghiusultát. Az orsovai vasut épitése alkalmával szükségesnek mutatkozott e romok lebontása, azonban oly intézkedés történt ezen emlék kimélése tekintetéből 1877-ben, hogy csak egyik kis rész fog elhordatni, a nagyobbik pedig fentartatván, felirásos kőtáblával láttatik el, hogy az utókornak ezen épitmény eredetét ismertesse[1]).

A Cserna jobb partján, a kitágult kellemes Cserna-völgyben, melyet kies szőllőhegyek s erdős hegycsoportok környeznek, fekszik Zsupanek, hol egy régi, a hagyomány szerint magyar templom alapfalai láthatók[2]). 1788. augusztus 7-én itt verték meg tulnyomó erővel a törökök Papilla tábornokot, kinek serege rendetlenül szétfutván, maga is közel volt ahhoz, hogy az ellenség kezébe kerüljön; a törökök ezen csatában 13 ágyut is zsákmányoltak[3]).

A Dunavölgyébe nyiló Cserna-völgy tágulatában közvetlen a Duna mellett terül el Orsova is; délfelé az Allion-hegy emelkedik, mely egészen a Dunáig elnyulik; a szerb parton tetemes magasságu erdős hegysorok látszanak, a bal parton ellenben alacsonyabb hegyek domborodnak, melyek részben szőllőkkel vannak beültetve s éjszakról a Cserna-völgy által metszetnek keresztül. Ezen átvágást, vagy völgyületet, mely Teregován és Karánsebesen keresztül tovább nyulik, a Temes és Cserna folyók készitették elő, s eképen utat törtek a széles, zord és járhatlan hegységeken át s a közlekedésnek az Al-Dunával utat nyitottak s miután Orsova épen ott fekszik, hol azon hegyszoros a Duna völgyébe nyilik, eléggé kitünik ezen város fekvésének fontossága mind strategiai, mind kereskedelmi tekintetben.

---

[1]) L. erről bővebben Pesty Frigyes: A szörényi bánság. I. k. 159., 166. l. és i. m. II. k. 415—416. l.; továbbá Miletz J. Történelmi és régészeti Értesitő II. k. 188. lapján Boleszny Antal értekezéseit és Hunfalvy János: Magyarország és Erdély eredeti képekben. II. k. 422. l. Hunfalvy mások után a romokat római eredetüeknek tartja.

[2]) E Protocollo Visit. Canon. parochiae Orsova de a. 1836.

[3]) Pesty Fr. i. m. I. k. 185. l.

Felismerték ezen előnyös fekvést a rómaiak is s itt Dierna vagy Tierna név alatt gyarmatot alapitottak, mit az itt található számtalan római emlékek igazolnak. Igy 1840-ben a mai sörház udvarában római sirokra akadtak, melyeknek elseje 1840-ben egy csatorna épitésekor födöztetett fel. A második egy ólmos koporsó volt, melyben arany gyürű bevésett betűkkel, különféle arany ékszerek és egy érem találtatott. A harmadik felfödözés egy kifalazott sir volt, melyben három agyagkorsó és több rézpénz találtatott.[1]) Ezen római necropolis a kath. plébániától kezdve a Jovanovits-féle ház felé huzódott a ház sorok irányát követve éjszaknak, s fölötte fekszik Taraska János lakása is, hol szinte akadtak kisebb sarcophagokra, nagy római téglákra, edényekre és pénzekre. Innen került muzeumunkba egy kisebb gyermek sarcophag, Boleszny Antal orsovai plébános s tagtársunk szivességéből, mely kisebb-nagyobb sirok mellől, mint egyetlen kőfaragvány emeltetett ki a földből. Faragása nem mutat különös technikai ügyességre és maga az egyszerü mészkő is azt gyanittatja, hogy nem dusgazdag család kis gyermekének készittetett, oldalán betüknek, vagy egyéb alakvésetnek semmi nyoma sincs; belsejében azon helyen, hol a halott feje nyugodott, vánkos-féle emelkedés látszik.

Itt ásatott ki 1859-ben egy veszteglő intézeti épület felállitása alkalmával, a kath. plébánia-lak kertje alatt, mészgödör ásása közben némely oszlopfa-töredékekkel együtt 5 méternyi mélységből egy Mithras-féle kőlap is, mely $8^1|_2$'' széles és $7^1|_2$'' magas kemény homokkőből készült. A lelet az akkori plébános Bilszky Ferencz ur szivességéből Ormós Zsigmond főispán ő méltóságának becses régiség-gyüjteményébe jutott egy kisded olla ossuaria- vagy cineraria-, egy fibula- s tiz réz-éremmel együtt s ez utóbbiak a sörház udvarában találtattak.[2]) Ezeken kivül találnak itt sokféle római téglát a LEG. XIII. GEM. M. (artia) V. (ictrix) bélyegekkel ellátva; sőt Müller János házában egy római templom nyomaira is akadtak; előfordulnak különféle római pénzleletek, u. m.: Róma, Nero, Claudius, Nerva, Trajanus Germanicus, Hadrianus, Antoninus Pius, Alexander Severus, Aurelianus stb. veretüek. 1872-ben a kath. plébánia-kertben szoba padozatra bukkantak, melyből Boleszny Antal ur 30 darab téglát ásatott ki.[3]) Az itteni római leletekből muzeumunkban is több példány őriztetik, u. m. egy

[1]) Pesty Fr. i. m. 389. l.

[2]) Történelmi Adattár. II. 366. l.

[3]) Boleszny Antal: Die Donau Cataracte. 59. l.

római agyagmécses, mely pinczeásás alkalmával került elő; egy 3 fülű, $13^1/_2$ deciméter magasságu s nyilásán 10 deciméter átmérőjü, közepén kevéssé öblös bögre, mely a plébánia laktól éjszakra kútásás alkalmával találtatott; továbbá 4 darab római szobapadozat-tégla, egy régi tál, egy nagy viztartó edény, egy tányér darab s egy római fogadalmi oltárkő-részlet.[1])

A római uralom letünte után sem szünt meg Orsova fontossága; mint végvár nevezetes szerepet játszott nemzetünk történelmében s hatalmas őrként állott a Dunavonal oltalmára. A XIV. század végén már mint királyi vár szerepel s később a fenyegető török hatalom közeledtével a strategia s honvédelem egyik lényeges őrszemét képezte kelet felé. A török uralkodás lealkonyodtával több véres harczi események fejlődtek ki Orsova körül. Veterani 1688-ban a töröktől elhagyatva találván, őrséggel rakta meg, miután a tábornok ugy találta, hogy a hely bár sem nem erős, sem nem jó, de mivel az itteni hegyszoros legfőbb fontosságu hadi szempontból, mert ez képezi a kulcsot Erdély, Magyarország, Oláhország, Bulgária és Szerbia felé s innét lehet a Duna fölött is uralkodni, tehát a strategia követelé biztositását. Az orsovai vár azon helyen feküdt, hol jelenleg a Dunagőzhajózási társulat főügynökségi épülete áll, melynek alapját a vár falai képezik; az erődítmények végleges szétbontását a szisztóvi béke eredményezte.[2])

Itt alkalmilag megemlitjük még az Allion hegyet, mely már az ugynevezett neutralis földön áll, de ujabb időben Orsova történetével szorosabb összefüggésbe jött. Ezen hegyre huzták fel az osztrákok ágyuikat 1789-ben s innen lődözték Uj-Orsovát. Egy erdei tisztáson ezen hegytetőn ebédeltek II. József császár és Ferencz főherczeg, ki utóbb császár lett. Ezen hadjárat emlékét több kisebb-nagyobb ágyugolyó, melyek az Allion hegyen találtattak, hirdeti muzeumunkban. Ezen hegy tövében ásták el a magyarok 1849. augusztus havában Uj-Orsova irányában a koronát s azon helyen, hol 1853. évi szeptember 8-án feltaláltatott, egy nyolczszögletü kápolna áll.[3]) A kápolnától mintegy 1000 lépésre láthatók nyomai azon sánczoknak, melyeket 1849. májusban az orsovai honvéd-helyőrség vetett fel a betörni készülő Puchner serege ellen. Innen 1000 lépés távolságra fekszik a Duna egy szigetén Uj-Orsova, törökül Adakaleh, hol az osztrákok még III. Károly alatt egy

---

[1]) A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat jegyzőkönyvei.

[2]) Boleszny A. Die Donau Cataracte. 62. l.

[3]) L. erről bővebben Pesty Fr. i m. II. k. 425., 426. l. és Boleszny A. i. m. 63., 64. l.

erődöt emeltek. A vár parallelogrammot képez s a sziget közepén fekszik, szögletei védmüvekkel vannak ellátva s mély árkok, fedett utak egészitik ki a vármüveket. Ezen sziget a mult évben a törökök által monarchiánknak engedtetett át.

Orsova régészeti ismertetése után a Szörény vármegye déli határát alkotó Dunavölgybe jutunk. A vármegye ezen része nemcsak történelmi és régészeti emlékekkel dicsekszik, hanem itt a természeti szépségeknek szakadatlan soraival is találkozunk; a sziklafalak az összeszorult folyam mindkét oldalán majdnem függélyesen emelkednek s ezen rész képezi a Dunaszorulatot, melyet már a görögök Klissurának neveztek. A Duna ezen tájvidéke zord és fenséges s elmondhatjuk, hogy itt a természet uralkodik egész hatalmában és fenségében; erdők és sziklák váltakoznak egymással, melyek néha fokonként emelkednek s tornyosulnak egymás fölébe, néha meg hirtelen és meredekül nyulnak fel mint függélyes falak. A természet ezen ritka pompáját feltüntető vidéken, hol a zord a fenséggel váltakozva tünik szemeink elé, mint hazánk déli határvonalán, a mult idők viharos eseményeit hirdető emlékkel szintén találkozunk, s egész lánczolatát találjuk az erődöknek, melyeket a strategia a természettel kezet fogva a hon védelmére s ezen alsó határvonal biztositására alkotott.

Igy Dubován alul a Kazán szorosban némi falmaradványok vehetők ki az erdők közt; ezen hely a törökökkel vivott komoly küzdelmek által lett nevezetessé, s itt fekszik a Duna balpartján, a szószoros értelmében vett Klissurában, Veterani barlangja, mely a bejárattól jobbra mintegy 10—12 méter átmérőjü kerekded nyiláson nyer világosságot, s belterében egy kis mellékbarlang és viztartó is van; a hegység, melyben a barlang létezik, Csukár vagy Sukuru nevet visel s csucsa, melyen egykor kemény csata vivatott, vérkőnek neveztetik. Veterani ideje előtt a barlang Piscabara név alatt volt ismeretes, s 1692-ben D'Arnaut kapitány Veterani parancsából, hogy a törökök közlekedését a Dunán akadályozza, ezen barlangot védelmezé bámulatos vitézséggel 45 napig s csak midőn segély sehonnan nem érkezett s a védők a legnagyobb nyomorral küzdöttek, vonult ki D'Arnaut a barlangból tisztes feltételek alatt, s a piscabarai barlang ezen időtől fogva mai napig Veterani barlangnak neveztetik. 1788-ban II. József császár alatt is véres küzdelmek helye lett ezen barlang; ezen évben ugyanis, hogy a törököknek dunai utja elzárassék, Maovecz Ádám oláh-illir határőrezredbeli százados vett parancsot a barlang megszállására, kihez később báró Stein őrnagy is csatlakozott, s a vitéz csapat ekkor is 21 napig védelmezte hősiesen a már

hirre kapott barlangot és csak midőn már mindenéből kifogyott, adta át a helyet tisztességes feltételek alatt[1]).

A Sukuru vagy Csukár hegység fensikján 2200 lépésnyire a Piscabara barlangtól Dubova felé, az utolsó irtózatos meredek sziklákon létezik Marcole, egy régi toronynak és várnak omladéka; ezen maradványok kétségen kivül a régi Peth várának romjai. Peth vára a mohácsi vész utáni török háborukban dulatott fel, s még meglevő romjaiból 1692-ben a Veterani barlang védelmezése alkalmával redute-ok épittettek. Peth vára fekvését tekintve, hajdan nevezetes erőd volt s a Duna melletti helyzeténél fogva fontos is; mert magas tornyáról nemcsak a Dunán alulról vagy felülről közeledő ellenséget lehetett idejekorán észrevenni, hanem a hegyeken tul is figyelemmel kisérni, minélfogva elég idő maradt a támadási és védelmi intézkedések megtételére, mielőtt az ellen a vár falaihoz közeledhetett volna. Miután a várnak nyugati oldala volt biztosan hozzáférhető, gyanithatjuk, hogy a vár homlokzata s zömtornya a nyugati oldalon feküdhetett. Peth vára romjaival együtt ma már teljesen semmivé van téve s emlékét a romjaiból különböző helyeken épitett zárványok, gátonyok és palánkák maradványai hirdetik.[2]) Itt felemlitem, hogy a Veterani barlang közelében fekszik a jéghideg légmérsékletéről feltünő, s a Sukuru hegyet átfutó ponyikovai barlang is, melynek nyilásánál omladék-falak látszanak; ezen barlang sötét belürében denevérek tanyáznak s nevezetét egy hegyi pataktól vette, mely a barlangon keresztül a Dunába siet, miért is esős, nedves időszakban a barlang átjárhatlan.

Dubova és Ó-Ogradena közt egy igen szép völgy Mrakonia nevet visel, melyben a hasonnevü patak folydogál. Ezek pataknak a Dunába szakadásától egy negyed órányira feljebb egy görög-keleti zárdatemplom romjai láthatók. A kolostor még 1735-ben fennállt, mit a helyszinén feltalált zárdapecsét bizonyit; a pecsét körirata bolgár betükkel van vésve s magyarul a következő: „A védő istenanyáról nevezett Lubostine zárda pecsétje 1735.“ A pecsétnyomó Ispir Lázár orsovai kereskedő birtokába került, ki azt a helyszinén ásatta ki. A zárda feldulatása az 1737—1738. évi török háboruk idejére esik s a szerzetesek elszéledvén, többé fel nem épült. A zárda Lubostine neve, mi annyit

[1]) Ezen barlang védelmezését igen szépen s terjedelmesen leirta Boleszny Antal. L. a „Történelmi és régészeti Értesitő“ III. k. 67. és 175. lapjait.

[2]) Peth várát leirta igen érdekesen Boleszny A. L. a „Történelmi és régészeti Értesitő“ III. k. 172—174. l. és Pesty Fr. A szörényi bánság II. k. 441. l.

jelent, mint „kellemes szirt“, a helyszin által igazoltatik, minthogy a Mrakonia völgy bejárásánál magas és meglehetős sima kupalaku szikla emelkedik és minthogy e vidéken feltünik, valószinüleg a zárda ettől nyerhette nevét[1]). A zárda romok alaprajza a pecsét lenyomattal együtt társulatunknak is megküldetett s rajzaikat alkalmilag közölni fogjuk.

Plavischevicza és Tiszovicza között zord hegységektől környezve közel 800 méter magasban fekszik Eibenthal falu, melynek cseh lakosai ezelőtt 50 évvel költöztek ki Csehországból. Ezen falun kivül mintegy félóránnyira a Tiszovicza völgyben régi vizvezeték nyomai láthatók és vörösréz aknák düledékei, melyek azt mutatják, hogy itt hajdan vörösréz-olvasztás létezett.[2]) A Greben-nek nevezett szorulatban, melyet a vizesések jellemeznek, három őrtorony romjai láthatók, melyek „Trikule“ néven ismeretesek, s közülök egy régi tömeges torony, mely közvetlen a parton emelkedik, még napjainkban is őrszobának használtatik; a hagyomány szerint a XVI. században az Al-Duna védelmére Petrovics Péter építteté őket. Tricule közelében Szvinitzánál, hol a Duna partjai kissé nyájasabb alakot öltenek, hajdan királyi vár létezett, de ma már semmi nyoma sincs. A Báziás és Orsova közötti ut közepén Drenkova hajóállomásnál, a kikötőtől alul mintegy 200 lépésnyire, közvetlen a Duna parton szintén láthatók a Trikulehez hasonló, baglyok, hollók s egyéb éji madaraktól lakott hajdani toronyromok, melyek egy régi várnak maradványai. A várról már a XV. század elején emlékeznek okmányaink „Dranko vár“ néven; pusztulását kétségtelenül a folyonos török háboruk okozták, s a romok környékén ásatások alkalmával számtalan emberi csontvázra bukkannak; muzeumunk is két sarkantyu s egy lózabla töredék birtokába jutott innen, melyek ásatások alkalmával kerültek elő. A drenkovai puszta toronyromról Tökölyi Imre is megemlékezik; ki is, midőn 1693. őszén a török hadsereg a Dunán át előre nyomult, az élés hajókat huzatta a halmágyi parton és szeptember 29-én a Drenkova nevü puszta kőtornyon szállott ki. Folytonosan elfoglalva levén az élés-szállitással, október 1-én ismét a drenkovai puszta toronynál szállt meg kevéssé, s azután a tulsó partra ment át.[3])

---

[1]) Pesty Fr. i. m. II. k. 305. l. és Boleszny Antal: Die Donau Cataracte. 52. l.

[2]) Pesty Fr. i. m. 62. l. és Boleszny Antal: Kézikönyv az Al-Dunán utazók számára. 118. l.

[3]) Boleszny A.: Die Donau Cataracte. 29., 30. l. és Pesty Fr. i. m. 52. l. továbbá Csorba Ákos egy levele után.

Drenkova ismertetésével eljutottunk végre tárgyunk befejezéséhez, s ezzel együtt Szörény vármegye délnyugati végpontjához, miután összegyüjteni s kimutatni igyekeztünk, a mennyire csak lehetséges volt mindazon emlékeket, melyek Szörény területét történelmi és régészeti tekintetben nevezetessé s emlékezetessé teszik.

TÁRCZA.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendes havi választmányi ülése október 30. Elnök: Ormós Zsigmond ő méltósága.

Jelen vannak a választmányból s a társulati tagok közül: Miletz János, titkár; Odor Samu, pénztárnok; Buczurka Ferencz Ménesről (Arad vármegye), Feigenbaum Ignácz, Horváth Pius, Iványi Ede, Korbonics János, Péch József, dr. Reiner József, Rötth László alispán; továbbá a karzaton több történelem és régészetkedvelő urhölgy és a helybeli középtanodák komoly törekvésü növendékei közép számmal.

Elnök ő méltósága megnyitójában üdvözli a választmányt s a jelenlevő tagokat s a választmányi ülést megnyitottnak nyilvánitja.

Ezután a szeptember havi választmányi ülés jegyzőkönyve olvastatik fel s hitelesittetik, — Miletz János titkár pedig a következőleg terjeszti elő havi jelentését az utolsó választmányi ülés óta felmerült társulati ügyekről:

Tisztelt választmány!

Hivatalos tisztem hozza magával, választmányi üléseinken a társulatot érdeklőleg felmerült ügyekről pontosan beszámolnom s e tekintetben van szerencsém a tisztelt választmányt, a délmagyarországi történelmi s régészeti társulat körében, a szeptember hó végén megtartott legutóbbi választmányi ülésünk óta felmerült hivatalos mozzanatokról a következőkben értesiteni:

I. Kegyeletes szokásainkat követve szomoruan jelenthetem, hogy társulatunk ujból egy derék, kedves emlékü tagtársát gyászolhatja. Ivácskovics György, volt krassómegyei főispánt, csákovai birtokost, s legujabban a szászkai kerület megválasztott országgyülési képviselőjét ragadá ki sorainkból folyó hó 23-án, egészen váratlanul, a halál kérlelhetlen hatalma, társulatunknak s az őt tisztelő számos ismerőseinek legnagyobb fájdalmára. Az elhunyt végtisztességtételénél e társulatot Rötth László alispán s választmányi tagtársunk képviselte. Legyen az elhunytnak emlékezete maradandó s kegyeletes közöttünk.

II. A mult havi választmányi ülésünkön felolvasott hivatalos iratokat az irattárban elhelyeztem s az ezen alkalommal felolvasott értekezés a választmány meghagyásából az „Értesitő“ legközelebb megjelenendő IV. füzetében fog közöltetni; továbbá a mult ülésen bejelentett uj tagok a társulatba történt

beválasztatásukról hivatalosan s hirlapilag is értesitve lőnek és mindegyiknek megküldettek a társulat alapszabályai s eddigi kiadványai; végül a beküldött s bemutatott régi tárgyakat, pénzeket illető helyeikre eltettem és a lelkes ajándékozók közül, Preyer János érdemes volt alelnökünk a választmány köszönet nyilvánitásáról átiratilag is értesittetett.

III. Utolsó szeptember havi választmányi ülésünk óta a következő adományozások történtek a társulati muzeum részére, melyeket ezennel van szerencsém a tisztelt választmánynak bemutatni:

1) Trefort Ágoston vallás- és közoktatási miniszter ur ő nmltósága egy igen érdekes küldeménynyel kedveskedett társulatunknak; ugyanis legközelebb megküldé a magyar országos müemlékek ideiglenes bizottságának megbizásából és költségén rendezett utazások alkalmával, a magy. kir. József-müegyetemi épitészeti szakosztály hallgatói által Steindl Imre müegyetemi nyilv. rendes tanár vezetése alatt felvett és kidolgozott „Magyarországi müemlékek“ czimü rajzkiadvány 1-ső füzetét. A füzet diszes kiállitásu, nagy folió alakban s 25 igen érdekes rajzot tartalmaz. Miniszter urnak a küldeményhez mellékelt átiratát van szerencsém előterjeszteni.

2) Ormós Zsigmond elnök ő méltósága szintén igen érdekes képgyüjteményt vásárolt meg 10 frton Koschitzka Karolina krakkói származásu, beteges, élemedett koru asszonyságtól a társulati könyvtár számára. A képgyüjtemény egy kötetet képez s 85 rajzot tartalmaz és igen érdekesen ismerteti Boroszló és Prága városok nevezetességeit a mult század közepéről. A rajzok Werner Bernard Frigyes készitményei és Ágostában adattak ki.

3) Chapó Géza körjegyző ur Szinyérszegen ajándékozott 7 drb legujabbkori rézpénzt s egy koronázási ólom emlékérmet 1867-ből.

IV. Könyvtárunkat a következő lelkes adományozók sziveskedtek gyarapitani:

1) Pesty Frigyes nagynevü történet-buvárunk s választmányi tagtársunk megküldé „A helynevek és a történelem“ czimü értekezését; mely mint székfoglaló olvastatott a magyar tudományos Akadémia II. osztályának ülésén 1878. jun. 17-én. 2) Chapó Géza szinyérszegi körjegyző ur ajándékozott ily czimü könyvet: „Marcelli Palingenii stellati poëtae doctissimi Zodiacus vitae“ Bázel 1621. 1 kötet 16-od rét. Végre 3) Asbóth Sándor helybeli főreáltanodai VIII. osztálybeli tanuló egy ily czimü bekötött kéziratot ajándékozott: „Haec Historia Hungariae ab Johanne Rybini rectoris Gymnasii bene meriti Sopronensis edita, et a me Michaële Asbóth vero conscripta. Anno 1765.“

Ezekben összpontosul tisztelt választmány titkári jelentésem utolsó szeptember havi választmányi gyülésünk óta a társulatot érdeklő s belkörében felmerült mozzanatokról.

* * *

A titkári jelentés örvendetesen tudomásul vétetett s az előterjesztés folytán Ivácskovics György társulati tag elhunyta feletti részvét és kegyeletes megemlékezésének nyilvánitását a választmány jegyzőkönyvileg megörökittetni rendelte; továbbá mindazoknak, kik a társulati muzeum s könyvtár gyarapitására ajándékokkal kedveskedtek, nevezetesen: Pesty Frigyes választmányi tag urnak, továbbá Chapó Géza körjegyző urnak Szinyérszegen és Asbóth Sándor főreáltanodai VIII. osztálybeli tanulónak a beküldött adományokért jegyzőkönyvileg, Trefort Ágoston vallás- és közoktatási miniszter ur ő nagyméltóságának pedig átiratilag különösen is nyilvánittatott elismerés és hálás köszönet. A begyült adományokat a választmány titkár gondozására bizta s illetékes helyeikre eltétetni rendelte.

Ezután elnök ő méltósága előterjeszti, hogy Bay Ilona urnő s alapitó tagtársunk legközelebb a már eddig 200 frtos alapitványának növelésére 100 frtot küldött be hozzá, mit ezennel intézkedés végett a választmány rendelkezésére bocsát. A választmány éljenzések között mély köszönetnyilvánitással fogadta a nagylelkü urnő s alapitó tagnak ezen ujabban nyilvánuló kegyét, melyért a hála és mély köszönetnyilvánitás átiratilag tudtul adatni határoztatott, s egyuttal az összeg a társulati pénztárnoknak átadatván, az alapitványi összeghez csatoltatni elrendeltetett.

Erre Odor Samu társulati pénztárnok ur adta elő jelentését a pénztár állásáról, mely jelentés alapján kitünt, hogy az időközben befolyt tagsági dijakkal 555 frt 09 kr. készpénz szolgál a folyó kiadások fedezésére a társulat javára kamatozó 1505 frt 05 kr. tartaléktőke-alapon kivül. Tudomásul vétetett.

Következett Miletz János titkár ily czimü értekezése: „Szörény vármegye történelmi és régészeti emlékei," melyben szerző igen érdekes részleteket nyujtott ezen vármegye multjáról, értekezését szorosan a czim értelméhez tartva. A munkálat a római korszak ismertetésével végződött, különös tekintettel a római katonai utakra. A jelenvoltak élénk figyelemmel kisérték az előadást, melynek befejeztével szerző megéljeneztetvén, a választmány határozatából az értekezés az „Értesitő"-ben fog közöltetni s ez alkalommal azon óhaj is kifejezést nyert, hogy értekező Szörény vármegye magyarkori emlékeit is adandó alkalommal a társulati gyülésen ismertesse.

Végül a tárgysorozat szerint, miután inditványok nem tétettek, következett az uj tagok választása. Miletz János titkár uj tagul ajánlja Lőwy Miklós kir. közjegyzői segéd urat s a „Temesi Lapok" főmunkatársát Módosról. Az ajánlott egyhangulag s éljenzések között rendes tagul megválasztatik s részére a diszoklevél s a társulati kiadványoknak megküldése elrendeltetett.

Több tárgy nem lévén, az ülés véget ért.

Rendes havi választmányi ülés november 27-én. Elnök: Ormós Zsigmond őméltósága.

Jelen vannak a választmányból s a társulati tagok közül: Miletz János, titkár; Odor Samu, pénztárnok; dr. Niámessny Gyula, társulati ügyész; Ardeleán György, Barách József, Capdebó Ferencz, Dobó László, Dobó Miklós, Feigenbaum Ignácz, Folly Emil, Horváth Pius, Iványi Ede, Kapdebó Gergely, Korbonics János, Marx Antal, Molnár Vid, Péch József, Rötth László, Varga Ferencz Gyorokról és Vozáry János; továbbá diszes női s uri hallgató közönség s a helybeli középtanodák tudománykedvelő nemes törekvésü növendékei igen számosan.

Elnök ő méltósága a nagyszámu diszes közönség zajos éljenzései között elfoglalván elnöki székét, megnyitó beszédében üdvözli a választmányt és a jelenlevő társulati tagokat s a tárgyalást megnyitottnak nyilvánitja.

Ezután az október havi választmányi ülés jegyzőkönyve olvastatik fel s hitelesittetik, Miletz János titkár pedig a következőleg terjeszti elő jelentését a társulat belületét s körülményeit érdeklő ügyekről s állapotokról:

Tisztelt választmány!

Társulatunk, a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat ha nem is rohamós, de biztos léptekkel törekszik azon nemes és magasztos czél felé, mely lételének alapját képezi. Törekvésünk kutatni a multat s megmenteni a mult idők még reánk visszamaradt emlékeinek maradványait; mert egyebek között nemzetünk is csak akkor leend érdemes a reá várakozó fényes jövőre, ha mi, a jelen kor nemzedéki, tiszteletben tartjuk multunk még meglevő emlékeit, melyekből minden egyes porszem egy-egy dicsfényt alkot letünt multunk nagyságához.

Hogy társulatunkat, habár szük korlátok között is, az imént kijelentett nemes irány lelkesiti, elég bizonyitékul szolgálnak eddigi választmányi üléseink, melyeknek hasonirányu jelenségét örvendetesen tolmácsolhatom a jelen választmányi ülésünkön is.

Igy szellemi munkásaink közül többeket a szeptember havi gyülésünk alkalmával örvendetesen jeleztem, hogy érdekes munkálatok készitésével foglalkoznak, kik közül egyik érdemteljes munkásunkat, ft. Varga Ferencz választmányi tagtárs urat, a magyar alföld hirneves nagy városának Szegednek koszorus történetiróját, a jelen gyülés alkalmával körünkben tisztelhetjük, s tőle személyesen hallhatjuk nagybecsü munkásságának szinte egyik maradandó eredményét ily czimen: „A török államszervezet és adóztatási rendszer a XVI. és XVII. században.“

De társulatunk, mint az archaeologiai iránynak is képviselője, szem előtt tartva azon axiomát, hogy az archaeologia és történelem, mint a mythologiai Kastor és Pollux, elválhatlan barátok, s hogy egyik a másik nélkül csak egyoldaluságra vezet, a régészet terén is feladatát minden tőle telhető módon

érvényesiteni igyekszik s ezen nemes társulati törekvéseink legelső harczosául nagyérdemü elnökünket Ormós Zsigmond ő méltóságát van szerencsém jelezhetni, ki több becses régiséggel kedveskedett legujabban muzeumunknak.

Mielőtt azonban ezen nagybecsü ajándékokat felsorolnám, hivatalos kötelességem hozza magával, hogy előzetesen felemlitsem, miszerint a mult október havi választmányi ülésünkön felolvasott hivatalos iratokat az irattárban elhelyeztem, s a bejelentett uj tagok a társulatba történt beválasztásukról hivatalosan s hirlapilag is értesitve lőnek és mindegyiknek megküldettek a társulat alapszabályai s eddigi kiadványai; végül a beküldött s bemutatott régi tárgyakat, pénzeket könyveket illető helyeikre elhelyeztem s érvényesitve vannak a választmány egyéb határozatai is.

Legutóbbi választmányi ülésünk óta a következő adományozások érkeztek be hozzám a társulati muzeum részére, melyeket ezennel van szerencsém előterjeszteni.

1) Ormós Zsigmond szeretett elnökünk ő méltóságának bőkezüsége és szives megemlékezése folytán számos becses régi tárgygyal s emlékkel gyarapodott gyüjteményünk, melyek a következők:

a) Római tégla-töredékek 2 darab.

b) Római tégla töredék következő felirással: CIC | CIC találtatott Szerb-Pozsezsenán 1875. julius havában.

c) Római tégla, LEG IIII FF felirással. Lelhely Zsidovin.

d) Római tégla, PCH jegygyel.

e) Mozaik padozat-részlet a római korból, lelhelye Viminacium romjai.

f) Két darab piskóta alaku római téglácska. Lelhely Viminacium romjai.

g) Mészszel töltött tégla cső, gyanithatólag török korszaki; találtatott a gyárkülvárosban.

h) Ágyugolyó, vas burkolat s fogantyuval, a II. József császár alatti utolsó török háboruból. Lelhelye Orsova.

i) Két darab nagy lópatkó vasból. Lelhelye Orsova.

j) Ugyancsak a két emlitett nagy lópatkó mellett talált emberi csontváz koponyája, Orsováról.

k) Épület diszül szolgált, öt helyen átlyuggatott, 3 oldalról perémmel szegélyzett tégla, mely találtatott Pancsova mellett a Karaul nevü hajdani erőd helyén.

l) Egy nagyobb s egy kisebb vas golyó; lelhely a Karaul erőd helye.

m) Buzogány gomb, vasból. Lelhely mint az előbbinél.

n) Vassarkantyu; lelhely a Karaul nevü hajdani erőd helye.

o) Két darab görbe hegyü kés, sodrony alaku nyéllel. Lelhely mint az előbbinél.

p) Két darab csizma patkó; lelhelye a Karaul nevü erőd helye.

q) Félig kövült bölény csont, 2 darab. Lelhely Pancsovánál a hajdani Karaul nevü erőd helye.

r) Hosszu vas puskacső. Lelhely Orosa, Pancsova mellett, 1878. február.

s) Szines agyag gyöngyök, barbárkori női nyakdisz. Lelhely Szakálháza, hol 1872. decz. havában a vizszabályozási munkálatok alkalmával találtatott.

2) Ugyancsak Ormós Zsigmond elnökünk őméltga ajándékozott egy ily czimü könyvet: „Iter Venetum ex Hungaria susceptum quod vulgare fecit idem editor, qui viator. Temesvarini, typis Jacobi Josephi Jonas, regiae administrationis cameralis typ. 1796.“ — Az editor és viator neve a 100 lapra terjedő mü végén van kiirva; hol is a mü ezen szavakkal végződik: „Datum Aradini die 15. februarii anno 1796. Andreas Kászonyi de Tótvárad, consiliarius regius et aulae regiae familiaris. — A mü reánk nézve különösen azért is becscsel bir, mert a temesvári nyomda-iparágnak egyik mult századi emlékét képviseli. Ajándékozó elnök őmltga ezen könyvhez sajátkezü jegyzeteit is csatolta, melyeket a mü elolvasása közben jegyezgetett fel.

3) Rosenthal Károly cs. kir. főhadnagy ur a 13-ik huszárezrednél szinte érdekes ajándékokkal kedveskedett muzeumunknak; az adomány az idei bosnyák hadjárat alkalmával került a főhadnagy ur birtokába s ez a következő:

a) Egy görbe kard penge, növény-fonat czifrázat között ily felirat metszettel: FRINNGIA.

b) Egy fahüvelyes, réz diszitménynyel ellátott s hajdan vörös bársonynyal bevont, réz fogantyus széles török görbe kard, mely alkatát tekintve nem a mai kor készitménye s a diszitményeiről itélve, előkelő török uré lehetett. A kard pengén a félhold bemetszete látszik.

c) Egy fekete bőrtokkal ellátott, hosszu, mindkét oldalán élesre köszörülhető, tőr alaku kard. A pengén alul a fogantyunál mindkét oldalon hosszu, s vékony lándzsa alaku bemetszet van s e felett keresztek láthatók. A kard, az alakjáról itélve, a XVI. vagy XVII. század készitménye lehet.

Ezekben összpontosul tisztelt választmány jelentésem, utolsó október havi választmányi ülésünk óta a társulatot érdeklő s belkörében felmerült mozzanatokról.

* * *

A titkári jelentés örvendetesen tudomásul vétetvén, mindazoknak, kik a társulati muzeum gyarapitására befolytak s ajándékokkal kedveskedtek, nevezetesen: Ormós Zsigmond elnök ő méltóságának s Rosenthal Károly cs. k. huszárfőhadnagy urnak a beküldött számos, becses adományokért jegyzőkönyvileg nyilvánittatott elismerés és hálás köszönet. A begyült adományokat a választmány titkár gondozására bizta s illetékes helyeikre eltétetni rendelte.

Erre Odor Samu társulati pénztárnok ur adta elő jelentését a pénztár állásáról, mely jelentés alapján kitünt, hogy az időközben felmerült társulati

szükségletekre történt kiadások levonásával 401 frt 49 kr. készpénz szolgál a folyó kiadások fedezésére a társulat javára kamatozó s legujabban Bay Ilona urnő s alapitó tagnak, az eddig általa tett 200 frtos alapitványának növelésére beküldött 100 frttal felszaporodott 1606 frt 5 kr. összeget tevő s a „Temesi takarékpénztár"-ban elhelyezett tartaléktőke alapon kivül.

Következett Varga Ferencz külválasztmányi tagtárs urnak ily czimü értekezése: „Török államszervezet és adóztatási rendszer a XVI. és XVII. században," melyet szerző kellemes, csengő hangon, a hallgatóság mély érdeklődése között, személyesen olvasott fel. Az értekezés szakavatottan tárgyalja a török nemzet magyarországi uralkodásának fénykorát, élénken ecsetelve nemzetünk azon kori szenvedéseit a mindenféle czimen kigondolható adóztatási viszonyok következtében; a szakbuvárlatokon alapuló s nagy érdekeltségü értekezés egész a részletességig kifejté a török adóztatási rendszert vidékünk különös tekintetbe vételével. A derék szaktudós s pályakoszorus monographus felolvasását a hallgatóság viharos éljenekkel jutalmazta s az értekezés a választmány határozatából egész terjedelemben a társulati „Értesitő"-ben fog közöltetni.

A felolvasás befejeztével következett az inditványok tárgyalása; először dr. Niámessny Gyula társulati ügyész ur azon inditványt tevé, hogy az alapitványi tőkét a takarékpénztári kezelés helyett, mint az más hasonirányu társulatoknál is történni szokott, czélszerübb volna értékpapirokban elhelyezni; az inditvány azonban Odor Samu társulati pénztárnok ur felszólalására, ki is a társulat viszonyaihoz mérten kimutatta a takarékpénztári kezelés czélszerübbségét, — elejtetett.

Második inditvány-tárgyul Löwy Miklós társ. tag urnak egy beküldött irata szolgált, melyben a jövő évi százados ünnepély alkalmával létesitendő történet-régészeti s iparmü-történelmi kiállitás rendezése s beosztására nézve tett előterjesztést. A választmány köszönettel vette Löwy ur figyelemreméltó előterjesztéseit s határoztatott, hogy azon alkalommal, midőn az ünnepélyt rendező központi bizottmány a tárlat ügyét tervbe veendi, titkár ezen inditványt felhasználás végett a bizottmány felszólitására terjeszsze elő.

Végül következett az uj tagok választása. Rendes tagokul jelentkeztek: Franyó Károly, mérnök s Roth Nándor, városi főügyész urak Temesvárott, továbbá Lechner László, főgymnásiumi tanár ur Fehértemplomban, a két elsőt a titkár, az utóbbit pedig levélileg Böhm Lénárt vál. tag ur ajánlotta. A jelentkezők egyhangulag s éljenzések között rendes tagokul megválasztattak s részökre a diszoklevél s a társulat kiadványainak megküldése elrendeltetett.

Több tárgy nem lévén, az ülés véget ért.

M. J.

Haraszti Bodrog vármegyei község emlékezete 1333-ban.

Magyarország déli vidékeire vonatkozó régi okleveleink felette ritkák, annál inkább megérdemlik tehát figyelmünket. Egy ilyenre találtam buvárlataim közben gróf Khuen-Héderváry Károly barátom hédervári levéltárában, mely szerint Drugeth János nádor eladományozza Bodrog vármegye Haraszti községben lévő azon rész birtokát, mely Benedek fiától Jánostól, birói itélet hozatalért jutott kezeibe. Az oklevél teljes szövege következő:

Drugeth János nádor, Bodrog vármegyében lévő Haraszti nevü részbirtokát, hüséges szolgálataikért Kermus Péter fiainak adományozza. 1333. junius 15.

Nos Johannes Drugeth Palatinus et Judex Comanorum Memorie commendantes Significamus Tenore presencium quibus expedit universis. Dignum fore credditur et honestum qui dominorum servicijs se submittunt sponte digne retribucionis beneficio consolentur. Quod cum ob serviciorum merita fidelia Stephani, Pauli et Johannis filiorum Petri de Kermus que nobis in inretroactis temporibus impenderunt et in futurum sunt impensuri, quandam particulam possessionis in Harazthj habitam in Comitatu de Bodrog existentem, que nobis a Johanne filio Benedicti pro Judicijs, nostris legitimis, ad manus nostras juxta regni consvetudinem approbatam, ab antiquo, quoquomodo et quantocunque extitisset deuoluta ipsis Stephano, Johanni et Paulo ipsam particulam possessionis in Harazthy habitam dedimus et contulimus cum omnibus suis utilitatibus et pertinencijs vniuersis, perpetuo possidendam et irrevocabiliter tenendam pariter et habendam, pro ut ad manus nostras judicarias fore dignoscitur pertinere in filios suorum filiorum heredum per heredes Sine preiudicio Juris alieni. In cuiusrei memoriam, firmitatemque perpetuam, presentes litteras nostras priuilegiales concessimus Sigilli nostri autentici munimine roboratas. Datum Zagrabie feria tercia proxima post festum beati Barnabe apostoli. — Anno domini M° CCC^{mo} XXX^{mo} Tercio.

(A pecsét sárga zsinoron függött. Hártyára irott eredetije Hédervárott. „Viczay rész“ fasc. 48. no 11.)

Közli báró Radvánszky Béla.

Torontáli állapotok Engelshofen idejéből.

A csanád-egyházmegyei püspöki levéltárban — Cist. Nagy-Becskerek — egy levélre akadtam, mely a torontáli állapotokra nézve érdekes részleteket tartalmaz Engelshofen idejéből.

A levél Stanislavich Miklós csanádi püspökhöz van intézve s kitünik belőle, hogy: a) 1744-ben a becskereki lakosság nagyobb része rácz volt, valamint a kath. templom környékét is leginkább ráczok népesiték és épiték be. b) Ez az oka, hogy a becskereki németeket templomuktól oly távol, künn a gyepen telepitették le, hol még manapság is laknak. c) Ekkor N.-Becskereken még csak egy német tanitó volt, ki egyszersmind harangozó s egyházfi is levén, a templomhoz közelebb akart lakni mint két puskalövésnyire. d) Az első n.-becskereki német népiskola egy kis házikóban volt elhelyezve, mely kiveszett családok után (tán az 1740-ben iszonyuan dühöngött pestis alkalmával?) örökségül a német közönségre maradt. e) Mily szegény volt a n.-becskereki első kath. közönség, kitünik a körülményből, mely szerint három s nehány aranyat közadakozás utján tudott csak összehozni. A levél szövege eredeti németséggel a következő:

Hoch vnd wohl gebohrner, Hochwürdig, gnädig vnd gebietender Herr Herr etc:

Es ist Euer Hochwürden vnd gnaden gnädigst an zuedeiten, dass inner halb 3 Jahren das alhiessige orth zimlich populieret worden, vnd albereits alles ver bauwet biss an vnsre pfarr Kirchen, aber das meiste bauwesen bestechet in den Ratschischen heüssern vnd bauwerkchen, so zwar, dass die wenige teitsche Familien mit ihren quartieren sehr noch zuesammen getrieben werden, vnd sie sich weder bewegen noch weither können. Vnd wolten sich noch mehr alhier ansessig machen von teitschen Familien so würden sie gezwungen die pfarr Kirchen zue verlassen vnd sich auf weitherr haiden zue begeben. Es ist zwar nit ohne, dass das pfarr hauss negst an der pfarr Kirchen stehend, wo noch hardt daran Ein Spatium vorhanden auf welches das schuelhauss Kan hin gesetzet werden, allein aber d. Hr: verwalter suechet Ein brrschau- und würdt-hauss hin zue bauwen, In deme ich und vorster dess orths, wie auch die gantze Communitet der teitschen unanimiter in höchsten grad darwid seyn. Von meines erachtens ist es alzeit rimlicher, wan der priester seinen schuel meister bey handen, damit (wie schon zum öefteren geschehen) nächtlicher weill der priester den Kirchendiener mechen misste in entfernten orthen wo in werender Zeit Ein solcher mensch ohne beicht vnd andere erforderlichen nothwendigen heil: sacramenten von hin sterben mieste. Bey nebens ist noch Ein gewisses 2 bixen schuess circiter entlegenes haüssel, so actu der schuel meister bewohnet, welches imediate der alhiessige comunitet vnd bürgerschaft zuegeherig, vnd ist Ein hinderlassenschaft der abgestorbenen Leithen, mithin wöre es Rathsam solches vorbenandte Haüssl zue ver khauffen vnd solches gelt zue Einem ney gebauweten schuel meisters hauss zue applicieren, solten aber noch 3 oder mehr dugaten mangieren, so verobligieren sich die teitsche Familien solches gelt bey zue steüren, damit der aldasige priester in der noth vnd alzeit den Kirchen diener bey handen haben könne. In bevor aber Ihro Excellenz vnd gnaden commandierend general de Engels Hoffen

suechet mehr teitsche leith hieher zu verschaffen, mithin nothwendiger weiss der Kirchen diener nit weith von der Kirchen entfernet seyn solle, den die H. beamten haben in geistlichen sachen nichts zue disponieren.

Dahero gelanget an ihro hoch würden vnd gnd. mein vndterthänigstes bitten an statt aller pfarrkinder, sollten geruechen gnädiglich suechen vnd angstalt zue machen, dass dises besagte Hauss zue dem pfarrhauss auf gerichtet werden möchte, von welcher dan choch erzeigte gnad alle pfarrkinder sich befleissen werden in ihrem gebett bey dem aller höchsten zue bitten dass selbige lang leben vnd nach lanerwinschter Zeit seelig sterben möchten. Indeme mich gehorsambst Empfelhe

Euer Hoch würden vnd gnaden

Datum Betskerekini die 17 Marty 1744:

permaneo Humillimus ac
obedientissimus servus
Ioa: Melchior
Walser parochus.

bitte durch den yber bringer dises brieff Ein andtworth, massen der gegentheil schon anfanget zue bauwen.

Közli dr. Szentkláray Jenő.

Adalék a titeli sarkophaghoz.[1])

Ezen mintegy 30 mázsányi kő sarkophagnak pacskolatát a temesvári katonai főhadparancsnokság már 1855-ben a cs. k. udvari haditanácshoz Bécsbe küldé be, melyet nagy sulya daczára jelenleg társulatunk muzeumában láthatunk.

Arneth József, a hires régész, feliratát következőleg olvassa:[2]) „Memoriae | Quintus Maecilius Donati (t. i. filius) pausavit | annos sedecim filio pienti | ssimo fecit Arethusa mater.“ Ezen feliratból e sarkophagot kereszténykorinak nyilvánitja a következő okoknál fogva:

1. Mert a pogányok D. M. (Diis Manibus) betüket használtak siriratokban. Itt pedig az M. M. Memoriae szóval fejtendő meg.

2. Mert a feliratban pausavit szó fordul elő, mit Maffei „Galliae Antiquitates“ czimü munkája szerint csak keresztény feliratokban használtak. p. o. „55. bene pausanti in pace“ és Orelle inscriptio 4460. szerint.

[1]) L. bővebben a délmagyarországi történelmi s régészeti Értesitő III. k. 180. lapon megjelent „Titeli prépostság“ stb. czimü czikkemet.

[2]) Archaeologische Analecten v. Joseph R. v. Arneth Wien 1862. 45. l.

3. Mert ezen Arethusa név a Syracus melletti forrásra emlékeztet ugyan, de mind a pogányságnál, mind a kereszténységnél női névként, bár ritkán, használták.

Egyébiránt e sarkophag mindenesetre bizonyitja, miszerint akár Titelben, akár Mitroviczon találtatott, hogy azon vidéken a kereszténység már elég korán elterjedett (Syrmium városában 351., 357. és 358. években már zsinatok tartattak) s minthogy ily diszes kiállitásu, az azon következtetést engedi meg, miszerint a kereszténységet ott már szabadon vallhatá mindenki.

Ezen okoknál fogva mi is hajlandók vagyunk e sarkophagot kereszténykorbelinek elismerni, annálinkább, minthogy dombormüvei határozottan a kereszténységre vallanak; a cselle t. i. ugy mint a középkorban a hal is, az üdvözitőt jelezte. S aligha tévedünk azon nézetünkre nézve is, hogy e sarkophagon a Pegazus is Krisztust jelezi, ki az örök élet forrását nyitá meg a kereszténység számára, s az egekbe felemelkedék. A kereszténység első századaiban t. i. a pogány jelvényeknek is csakhamar keresztény jelentést adtak.[1])

Ugyanezen alkalommal felemlitem, hogy a szintén muzeumunkban látható s jobb kezében kelyhet tartó és vörös márványból faragott papot Arneth is az előbb Titelben létezett prépostságból eredhetőnek mondja. Érinti a nem olvasható két római mértföld mutatót, a fehér homokkőből faragott és főnélküli oroszlánt s a Romulus- és Remus-féle nő farkast is, de a többi dombormüvekről ugy látszik nem értesiték őt, melyeket az idézett helyen leirtunk.

Közli Iványi Ede.

Egyveleg.

— A „Történelmi és régészeti Értesitő“ V. kötetét nyitja meg ezen I. füzetünk, s el nem mulaszthatjuk olvasóink becses figyelmét felhivni a füzetet megnyitó „Előszó“-ban mondottakra, s különösen is felkérni, hogy támogassanak becses közremunkálásaikkal nehéz vállalatunkban; mert csakis az együttes müködés hozza létre az óhajtott czélt, s a siker dicsősége a társulaté, különösen pedig az önzetlen közremüködők legédesebb jutalma leend. Egyuttal bocsánatot kérünk a füzet megkéséseért, mely többféle, tőlünk nem függő körülmények folytán történt.

— Bárány Ágoston könyvtára s arczképe. Derék történetbuvárunk dr. Szentkláray Jenő urnak sikerült felfedezni Nagy-Becskereken a délmagyarországi magyar történetirás atyjának Bárány Ágostonnak arczképét és könyvtárát sok egyéb hátramaradt irományokkal együtt; mint biztosan ér-

[1]) A római pogányok a sarkophagokra isteneik s hőseik, főleg pedig Dionysios és Prometheus mondáit vésették, azonkivül harczokat, vadászjeleneteket, s diadalmeneteket.

tesültünk az arczképet dr. Szentkláray ur muzeumunknak óhajtja megszerezni, a könyveket s egyéb irományokat pedig saját könyvtára számára. Az igéret teljesültét mielőbb várjuk s a becses megemlékezésért a társulat nevében előre is köszönetet mondunk.

— A rámai hős siremléke Ó-Palánkán a mult évi november hó elején lett ünnepélyesen leleplezve. A siremlékre összesen 672 frt 71 kr. gyült be, mely összeg a takarékpénztári kamatokkal együtt 708 frt 26 krra növekedett; ebből levonva a szobor felállításának összes költségeit, mutatkozik még 180 frt 2 kr. fenmaradvány, mely összeg a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat által takarékpénztárilag kezeltetik; s a jövőben ezen társulat, mint a siremlék felügyelője, ezen maradványtőke kamataiból fogja teljesiteni az idővel szükséges javitásokat.

— A centenarium-ünnepélyhez. Jeles történet-irónk s választmányi tagtársunk dr. Szentkláray Jenő ur a mult évi november hóban tartott centenariumi bizottsági gyülésen nyert megbizás folytán, már igen szorgalmasan hozzá látott nagy munkájához, mely Délmagyarország százados történelmét tárgyalja. Miután Torontál vármegye (a melyben a jeles tudós lakik) és a hajdani nagy-kikindai districtus levéltárait már átkutatta, jelenleg pedig (már 4 hét óta) Bécsben időz, a cs. kir. titkos s udvari és a hadügy-miniszteriumi levéltárak átbuvárlása végett. Minden szorgalma és majdnem lázas tevékenysége mellett azonban physikai lehetetlenség, hogy már az ünnepély napjáig munkáját befejezhesse. Kár is volna, csupán azért, hogy odáig ezen mü teljesen napvilágot lásson, elhamarkodva, minden szigoru és beható kritika, összehasonlitás és rectificátió nélkül csak valami kisebb müvet kiadni, mert többre az idő rövidsége miatt alig lehet számitani. A centenarium-bizottság és az ünnepély nézete és az ünnepély magasztossága joggal monumentalis müvet igényel, oly müvet, mely a lezajlott század minden jelentékenyebb mozzanatát minden irányban felölelje, kritikailag megállapitsa és tudományosan, kutfők nyomán bevitassa; oly müvet, mely a késő utókornak is forrásnak szolgáljon. Erre természetesen néhány hónap nem elegendő, erre legalább 4—5 év kell. Ez, mint értesülünk, a tudós szerző nézete is, ki az ünnepélyre csak az I. kötet első részét szándékozik kiadni, melyben a geographiai változásokról, a visszafoglalástól Mária Terézia kibocsájtványáig lefolyt történeti eseményekről, Niczky Kristóf gróf müködéséről az egyes megyékben sat. fog tárgyalni, tehát a reincorporátiót megelőző, mint egy alapvető és ezt tulajdonkép alkotó események képezendik a centenarium ünnepélyekor kiadandó I. kötet első részének tartalmát. — Ezen alkalommal megemlithetjük, hogy — mint teljesen megbizható forrásból értesülünk — a tudós történész a Niczky grófi család egyetlen élő tagját, gróf Niczky Lajost, ki Ligvándon (Sopron vármegyében) lakik, levélben azon kérelemmel kereste fel, miszerint a reincorporátióra vonatkozó és a Niczky-család levéltárában esetleg fenmaradt okmányokat feldolgozás végett átengedni sziveskedjék. A nemes gróf nemcsak szivesen teljesitette történészünk kivánságát, elküldvén a sajátkezüleg lemásolt és hitelesitett okmányokat, hanem egyszersmind azon ajánlatot is tevé, hogy gróf Niczky Kristóf arczképét, mely tudvalevőleg vármegyeházunk nagy termében őriztetik, saját költségére rézbe metszeti, mely rézmetszetet, mint müvének méltó diszét, a tudós szerző munkájának elejére fogja tüzni. Adjon a magyarok istene fáradhatlan buzgalmu történetirónknak erőt, egészséget, hogy nagy és nehéz, de dicső és magasztos munkáját szerencsésen befejezze!

— István főherczeg nádor levele. Temesvár érdemes monographusa s kedves emlékü volt alelnökünk Preyer János ur, az alsó-ausztriai Kirchbergből a Wechsel mellett, hol jelenleg tartózkodik, Rácz Athanáz alelnök urhoz intézett egy levelében megküldé társulatunk irattárának számára István főherczeg, Magyarország utolsó nádorának egy eredeti levelét; mely Bécsben kelt 1841. junius 23-án, s ezt a Temesvárott ez évben alakult bánsági iparegyesület ideiglenes igazgatóságához, melynek az idő szerint Preyer ur vala gondnoka, intézte a főherczeg. Az érdekes levelet alkalmilag közölni fogjuk.

— Magyarországi müemlékek. Trefort Ágoston magy. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter ur ő nagyméltósága egy igen érdekes küldeménynyel kedveskedett társulatunknak; ugyanis a muzeum részére megküldé a magyar országos müemlékek ideiglenes bizottságának megbizásából és költségén rendezett utazások alkalmával, a magyar kir. József-müegyetemi épitészeti szakosztály hallgatói által Steindl Imre müegyetemi nyilvános rendes tanár vezetése alatt felvett és kidolgozott „Magyarországi müemlékek“ czimü rajzkiadvány 1-sö füzetét. A füzet diszes kiállitásu, nagy folió alakban s 25 igen érdekes rajzot tartalmaz.

— Érdekes délmagyarországi leletek kerültek legközelebb muzeumunkba Ormós Zsigmond ő méltósága szivességéből. A leletek között vannak római téglák, mozaik padozat-részletek, leginkább Zsidovinból s különféle golyók, patkók, buzogány gomb s sarkantyu a Pancsova melletti Karaul nevü erődből.

— Szakálházi lelet Temes vármegyében. A Temesvár közelében fekvő Szakálházán, még az 1872-ik évi deczember hóban eszközlött vizszabályozási munkálatok alkalmával különféle szines agyag gyöngyökre akadtak a munkások. A lelet barbárkori női sirra következtet, melyben azonban az agyag gyöngyökön s nehány nagyon korhadt csonton kivül semmi sem találtatott. Ezen barbárkori női nyakék, valamint a Szakálházához közel fekvő beregszói barbárkori leletek is eléggé igazolják azon feltevésünket, hogy itt közelünkben a régmultban az őstelepek egész lánczolata feküdhetett.

— Csinos üveg-szekrény készült legközelebb a régészeti muzeum részére, hogy a már eddig begyült s vásárolt érmek s régi pénzek szakszerint berendezhetők s a nagy közönség részére is megtekintésül kiállithatók legyenek. A szekrény, mely 2 méter hosszu s $1^1/_2$ méter magas s tetejétől kezdve aljáig minden oldalon üvegezett, körülbelől 2000 darab érem kényelmes elhelyezésére szolgál; egészben véve hasonlit egy csinos üvegházhoz s czélszerü elkészitése Kririn Frigyes józsefvárosi asztalos dicséretére válik.

— A temesmegyei gazdasági egylet választmánya a folyó évi január hó 27-én tartott ülésében végleges határozatot hozott arra nézve, hogy a centenariumi ünnepély alkalmával egy gazdasági ipar-, terményi és kertészeti kiállitást rendez; a végrehajtó bizottság tagjaiul báró Ambrózy Béla elnöklete alatt, ifj. Ormós Zsigmond országgyülési képviselő, Heinrich Nándor és Nagy Lajos urak választattak meg. Határozatilag kimondatott, hogy a kiállitáson csak Temes-, Torontál-, Krassó- és Szörény vármegyei tárgyak szerepelhetnek s a kiállitás, amennyiben lehetséges lesz, az uj reáliskolai termekben fog eszközöltetni. A kiállitási összes költségeket az egylet viseli, de azért kiállitási térdijt nem követel, sőt a kiállitók érmek s egyéb dijakban, ugy elismerő oklevelekben fognak részesittetni. Levelezések és a kiállitási tárgyak bejelentése Nagy Lajos egyleti titkárhoz küldendők.

— Temesvári török feliratos márványlap. Sokszoros után-

járásomra egy érdekes márványlap, török felirattal, jutott muzeumunkba. A kőlap, mely évek hosszu során át a józsefvárosi téglagyár telkén kerti asztal gyanánt használtatott, 1 méter hosszu, 74 cm. széles s mintegy 8 cm. vastag, gyönyörü és teljesen sértetlen eres fehér márvány; melyen remek kivitelü arabeszk keretek közé szőve, valóban müvészi basreliefben török chronogramm olvasható. Magyar forditása e chronogrammnak igy hangzik:

„Viz bőségben! A boldogság hajlékának felügyelője az aga, ki mint Dschemasid trónolván, a szultán hölgyei előtt becsülésben áll, ki midőn magas állását elfoglalá (tényleg) felüdité a világot a kegyelem forrásának előidézésével. Ő mindenek előtt Belgrád számára állitá e szép kutat, mely áradoz vala, miként paradicsomban a tejfolyam. Végre eltünt e folyó csoda. Isten! a mindent elevenitő, mindenható, Illés próféta életét adja az ő épitőjének. Ekként villant fel a malaszttal teljes elmében e könnyü chronogramm. El-Hadesch Beschir kutja, tele világos tiszta vizzel.“

A márványlap a Hedzsra 1053-ik évét viseli s jelenleg muzeumunkban a temesvári törökkori emlékek egyik legszebb s legérdekesebb példányát képviseli. A jelen alkalommal felemlitem azt is, hogy a jelenlegi téglagyár telkén még 1848. előtt viruló kert egyik lugasában létezett egy másik török emlékkő is, azonban ennek hollétét ma már senki sem képes megmondani. A gyármunkások állitása szerint a téglavetéshez szükségelt ásatások alkalmával gyakran találnak itt, előttük ismeretlen pénznemekre a föld mélyében, sőt néhány év előtt számos csontvázt is ástak ki az ezelőtti kert nyugati oldalán, mi egy hajdan ott létezett temetkezési helyre enged következtetni. Ugyanitt látható a lomok között az udvarban egy igen ódon kinézésü, mohos homokkő kutmedencze is, mely alkatát tekintve hihetőleg még magyarkori reliquia, a mint valószinü is, hogy épen e szabad, mocsároktól ment síkon, mely a hajdani Kis-Palánk, a forforosi és mortorosi várkapuk irányában terül el nyugat-dél felé, virulhattak a török hódoltság előtti korszakban Temesvár nemes, előkelő családjai s főurainak majorságai és nyaralói.

— A délmagyarországi régészeti muzeum-épület létesitése nagyban foglalkoztatja vidékünk előkelőit s befolyásos egyéneit, s örvendetesen constatálhatjuk, hogy a nemes eszme, mely már régóta az egész déli vidék müvelt közönségének hő óhaját képezi csakugyan valósulni fog; mire méltán következtethetünk azon szépen befolyt pénzbeli ajándékok után is, melyek már eddig is az emlitett nemes czélra adományoztattak. Valóban a déli vidék hazafias, müvelt s derék közönsége semmivel nem ünnepelheti meg méltóbban a visszacsatolás százados ünnepélyét a jelen évben, mint az által, hogy a közmüvelődés templomát felépitve alkalmat nyujtani törekszik a jelen s jövő nemzedéknek arra nézve, hogy az ott elhelyezett mütárgyak s emlékekből okulni s a multból példát vevén a jövőre nézve hasznot meriteni tanuljon; tudositásunkat pedig azon hő kivánattal fejezzük be, hogy a gondviselés tartsa meg a közmüvelődésre nézve oly nagy horderejü nemes eszme legbuzgóbb előharczosát s terjesztőjét, Ormós Zsigmond szeretett elnökünk ő méltóságát.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat 1879-ben.

I) A társulat igazgatása.

A) Elnökség és tisztviselők.

Elnök:

Ormós Zsigmond, a Szent-Istvánrend kis-keresztese, Temesvármegye s Temesvár szab. kir. város főispánja, a magyar tud. Akadémia rendes tagja, stb. Temesvárott.

Alelnök:

Rácz Athanáz, kir. tanácsos, s országgyülési képviselő. Temesvárott.

Titkár:

Miletz János, kir. főreáltanodai r. tanár.

Ügyész:

Dr. **Niámessny** Gyula, ügyvéd Temesvárott.

Pénztárnok:

Odor Samu, Temesvármegye főszámvevője.

B) Igazgató választmány.

Ardeleán György, ügyvéd s Temesvár sz. kir. város alügyésze Temesvárott.
Balás Frigyes, a „Torontál“ cz. hetilap szerkesztője, Elleméren, Torontál vármegye.
Barách József, kir. tanácsos, magy. kir. pénzügyi igazgató, Temesvárott.
Bilszky Ferencz, esperes és lelkész, Oraviczán, Krassó vármegye.
Boleszny Antal, lelkész, Orsován, Szörény vármegye.
Böhm Lénárt, iró Fehértemplomban.
Csorba Ákos, Szörény vármegye főügyésze, Karánsebesen.
Déschán Achill, megyei árvaszéki elnök, Temesvárott.
Dobó László, Temes vármegye főjegyzője, Temesvárott.
Dobó Miklós, kanonok, Temesvárott.
Horváth Pius, kegyesrendi házfőnök s főgymnásiumi tanár, Temesvárott.
Iványi Ede, kegyesrendi főgymnásiumi tanár, Temesvárott.
Korbonics János, nyugalmazott főgymnásiumi tanár, Temesvárott.
Molnár Vid, katonai főlelkész, czimzetes kanonok, Temesvárott.
Dr. **Ortvay** Tivadar, akadémiai tanár, Pozsonyban.
Pesty Frigyes, kir. tanácsos, az első magyar keresk. és iparbank vezértitkára, a magy. tud. akad. levelező s több tudós társaság tagja Budapesten. Iparbank.
Péch József, Temes-Béga-vizszabályozási főmérnök, Temesvárott.
Rötth László, Temes vármegye alispánja, Temesvárott.
Strasser Albert, lapszerkesztő s a keresked. és iparkamara titkára, Temesvárott.
Szandics István, ügyvéd, Temesvárott.
Dr. **Szentkláray** Jenő, iró s török-becsei lelkész.
Varga Ferencz, lelkész, Gyorokon, Arad vármegye.
Vargics Imre, földbirtokos, Szinyérszeg, Temes vármegye.
Vogel István, ügyvéd, Temesvárott. = 24

II) A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat tagjai.

A) Alapitó tagok.

Bonnaz Sándor, csanádi püspök, belső titkos tanácsos stb. Temesvárott.
Buziási Eisenstädter Ignácz, nagykereskedő, Temesvárott.
Dr. Coda Sándor, temesmegyei főorvos, Temesvárott. † 1875. decz. 27.
Dobrán János, birtokos, Lukareczen. † 1873. decz. 26.
Gr. Karácsonyi Guidó, birtokos, Budapesten,
Ormós Zsigmond, Temes vármegye és Temesvár szab. kir. város főispánja, a m. tud. Akad. tagja, Temesvárott l. tisztikar.
Dr. Parlagi Márton, cs. kir. főtörzsorvos, Temesvárott.
Bay Ilona, földbirtokos, Debreczen (Batthyányutcza 2559. sz.)
Sak Fülöp, birtokos, Temesvárott.
Scharman Sámuel, váltóüzleti-tulajdonos, Temesvárott. † 1877. nov 17.
Vargics Imre, l. választmány.
Gr. Zselinszky Róbert, birtokos, Uj-Arad. = 12

B) Tiszteletbeli tagok.

Fiorelli József, muzeumi igazgató, Nápolyban.
Dr. Fraknói Vilmos, nagyváradi kanonok, a magy. tud. Akad. h. főtitkára, Budapest.
Göndöcs Benedek, apát-plébános, a békésmegyei régészeti és közmüvelődési egylet elnöke, Gyulán, Békés vármegye.
Ipolyi Arnold, beszterczebányai püspök, pápai tiszt. kamarás, hittudor, a m. tud. Akad. igazg. és rendes, valamint számos bel- és külföldi tudós társaságok tagja, Beszterczebányán.
Dr. Lenhossék József, kir. tanácsos, egyetemi tanár, Budapesten.
Pulszky Ferencz, a m. tud. Akad. rendes tagja, a nemz. muzeum igazgatója, a hazai mügyüjtemények és könyvtárak főfelügyelője stb., Budapesten.
Dr. Rómer Flóris Ferencz, nagyváradi kanonok, jánosi apát, a m. tud. Akad. tagja stb., Nagyváradon.
Szabó Imre, megyés püspök, a vasmegyei régészeti egylet elnöke, Szombathelyt.
Trefort Ágoston, magy. kir. vallás- és közoktatási miniszter. = 9

C) Évdijas tagok.

a) Magyarország.

Temesvár.

Aladics István, a temes-béga-völgyi vizszabályozási társulat pénztárnoka.
Ardeleán György, l. választmány.
Ardényi Pál, magy. kir. kincstári ügyész.
Ballenegger Henrik, kir. főreáltanodai tanár.
Barách József, l. választmány.
Dr. Benedek Albert, kir. főreáltanár.
Berker Nándor, magántanár s nevelőintézet-tulajdonos.

Berky Gusztáv, kir. főreáltanodai tanár.
Bersuder Lajos, birtokos és kereskedő.
Ifj. Bersuder Lajos, ügyvédjelölt.
Bervanger Henrik, csanád egyházmegyei áldozár, s kir főreáltanodai hittanár.
Bessenyei Ferencz, köz- és váltó-ügyvéd.
Gr. Bethlen József, kataszteri igazgató.
Dr. Bécsi Gedeon, városi kórház-igazgató.
Dr. Bieder Vilmos, orvos.
Dr. Breuer Armin, orvostudor.
Brettner József, ügyvéd.
Bus Károly, temesvár-józsefvárosi plébános.
Cossel Waldemár, könyvkereskedő.
Csizmazia Vilmos, kir. főreáltanodai tanár
Dr. Csurgay Soma, ügyvéd.
Déschán Achill, l. választmány.
Dobó László, l. választmány.
Dobó Miklós, l. választmány.
Dr. Ehrenfest Mór, ügyvéd.
Feigenbaum Ignácz, kir. főreáltanár.
Filipp Ede, cs. kir. katonai számvevő tiszt.
Folly Emil, püspöki szertartó s czimzetes kanonok.
Franyó Károly, mérnök.
Fromberg Róbert, Temes-Béga szabályozási mérnök.
Dr. Gettmann József, csanádegyházmegyei apát, kanonok.
Gombó Géza, kereskedő.
Hidegkuty József, közp. szolgabirósegéd és t. szolgabiró.
Horváth Pius, l. választmány.
Hubert Samu, birtokos.
Hudra János, kegyesrendi főgymnásiumi tanár
Ittebei Kiss Miklós, nagybirtokos.
Iványi Ede, kegyesrendi tanár a főgymnásiumnál, l. választmány.
Jaeger Ádám, csanádegyházmegyei kanonok.
Jakabffy Pál, kir. törvényszéki biró.
Kakujay Károly, főelemi tanodai igazgató-tanitó, a Gyárkülvárosban.
Kapdebó Ferencz, megyei aljegyző.
Kapdebó Gergely, megyei aljegyző.
Karnay Alajos, kir. főreáltanodai r. tanár.
Kassics Károly, püspöki igtató.
Kastály Károly, kataszteri hivatalnok.
Keresztes Antal, megyei számvevő.
Kis József, költő s izr. hitközségi titkár.
Kisfaludy Zsigmond, árvaszéki előadó.
Koltor László, Temes-Béga vizszabályozási mérnök.
Korbonics János, l. választmány.
Kornis Géza, ügyvéd.
Kramár Béla, ág. hit. főesperes s az egyesült protestáns egyházak főlelkésze.
Kriniczky Ferencz, főgymnásiumi tanár, csanád egyh. megyei áldozár.
Kirják György, az első magyar általános biztositó társulat inspectora.
Leopold Márton, technikus.
Lévay Sándor, az első magyar általános biztositó társulat igazgatója.

Löwinger János, ügynök és üzér.
Magyar Salamon Dávid, nyomdatulajdonos és papirkereskedő.
Malcsek Gusztáv, kir. tanácsos, magy. kir. kincstári jószágkormányzó.
Marx Antal, kir. tanácsos, tanfelügyelő.
Menczer Armin, a temesi takarékpénztár igazgatója.
Miletz János, l. tisztikar.
Molnár Vid, l. választmány.
Morvay Ákos, kir. postaigazgatósági felügyelő.
Mühlbach Károly, ügyvéd.
Nagy Lajos, árvaszéki főkönyvvezető.
Nagy László, városi főjegyző.
Nebauer Ferencz, állami lottó-hivatalnok.
Németh József, czimzetes püspök, nagyprépost.
Dr. **Niámessny** Gyula, l. tisztikar.
Novák Péter, megyei számvevő s aradmegyei földbirtokos.
Odor Samu, l. tisztikar.
Ifj. Ormós Zsigmond, birtokos, megyei alügyész s országgyülési képviselő.
Percs György, Temesvár városi számvevő.
Dr. Petruss József, ügyvéd.
Péch József, l. választmány.
Pontelly István, főgymnásiumi tanár.
Pottyondy Ferencz, ügyvéd.
Rácz Athanáz, l. tisztikar.
Dr. Reiner József, főorvos.
Reitz László, megyei árvaszéki könyvvezető.
Roth Nándor, városi főügyész.
Rötth László, l. választmány.
Rudnai Nikolits Sándor, birtokos, a délmagy. természettud. társ. elnöke
Rusz Vilmos, polgáriskolai tanár.
Schiller Ignácz Antal, kir. postaigazgatósági fogalmazó.
Schopf Antal, kataszteri felügyelő.
Schopf Kálmán, kir. postaigazgatósági fogalmazó.
Siprák Tamás, ügyvéd.
Dr. Stefanovits Tamás, városi főorvos.
Stetina Imre, cs. kir. ezred-pap.
Strasser Albert, l. választmány.
Susich Károly, ügyvédjelölt.
Susich Mihály, ügyvéd.
Szandics István, l. választmány.
Tokodi Jenő, papnöveldei aligazgató.
Tordai György, főreáltanodai igazgató.
Tóthfalusi Károly Mátyás, török consuli ügynök.
Török János, polgármester.
Uy Kálmán, árvaszéki ülnök.
Várnay Ernő, ügyvéd.
Vogel István, l. választmány.
Vozári János, kir. aljárásbiró.
Wälder János, kir. reáltanodai tanár.
Dr. Weisz Lajos, ügyvéd.
Wimmer József, kir. pénzügyigazgatósági titkár.

Dr. Wolafka Nándor, theologiai tanár.
Zsutty János, megyei árvaszéki előadó. = 109

Arad vármegye.

Bercsán János, gör.-kath. esperes, Arad.
Buczurka Ferencz, körjegyző, Ménes u. p. Gyorok.
Gyoroki Edelspacher Antal, birtokos Arad-Szt-Márton.
Isaáky Imre, birtokos, Kreszta-Ménes, u. p. Silingyia.
Kopcsányi József, ügyvéd, Arad.
Orody Nándor, jegyző, Glogovácz.
Palla József, körjegyző, Kaprucza, u. p. Berzova
Pick János, könyvvezető Reisner kereskedésében, Arad.
Quilla Antal, körjegyző, Forai-Nagy-Iratos, u. p Kurtics.
Török Béla, földbirtokos, Simánd.
Varga Ferencz, l. választmány.
Varga János, ügyvéd, Arad. = 12

Bács vármegye.

Bergmann Ágost, főgymnásiumi tanár Zombor.
Radics György, államgymnásiumi igazgató, Zombor.
Sümegi József, r. kath. segédlelkész, Moholy.
Zombori algymnásium. = 4

Baranya vármegye.

Kossuthányi Ignácz, jog-akadémiai tanár Pécsett. = 1

Békés vármegye.

Keblovszky Lajos, birtokos, Békés-Gyula.
Ormós János, birtokos, Békés-Gyula. = 2

Bihar vármegye.

Kümmer János Henrik, kir. tanácsos, apát-kanonok, Nagyvárad. = 1

Borsod vármegye.

Báró Radvánszky Béla, nagybirt. s orsz. képv. Sajó-Kaza u. p. Vadna. = 1

Brassó vármegye.

Mály István, kir. törvényszéki elnök, Brassó. = 1

Csongrád vármegye.

Kovács Albert, gyógyszerész, Szeged.
Pálffy Ferencz, polgármester, Szeged. = 2

Hajdu vármegye.

Zimmermann Gyula, városi főreáltanár, Debreczen. = 1

Háromszék vármegye.

Vasady Gyula, tanár, nevelő s a székelyföldi muzeum őre, Imecsfalva, u. p. Kézdi-Vásárhely. = 1

Hunyad vármegye.

Weiss Károly, főreáliskolai tanár, Déva. = 1

Krassó vármegye.

Billmann Márton, gymnásiumi igazgató, Lugos.
Bilszky Ferencz, l. választmány.
Gr. Bissingen Nándor, nagybirtokos, Jám.
Brosteanu Péter, bányatiszt, Resicza.
Jakabfy Miklós, birtokos, Zaguzsény, u. p. Karánsebes.
Kellermann József, polgári iskolai rajztanár, Oravicza.
Kruesz Vilmos, minorita rendű házfőnök, Lugos.
Markovits Gyula, birtokos, Zsena, u. p. Szákul.
Dr. Rezy János, orvos, Prebul, u. p. Nagy-Zorlencz. = 9

Máramaros vármegye.

Janky Károly, kegyes r. házfőnök s gymn. igazgató, Máramaros-Sziget = 1

Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun vármegye.

Abafi-Aigner Lajos, kiadó könyvkereskedő, Budapest.
Dr. Bende József, kanonok, Kalocsa.
Dr. Despinits Péter, kir. táblai pótbiró, Budapest.
Hajnik János. magányzó, Budapest.
Dr. Hampel József, a muzeumi régiségtár őre, Budapest.
Izsipy Géza, kereskedelmi ügynök, akad. utcza 1. sz.
Pesty Frigyes, l. választmány.
Szende Béla. magy. kir. honvédelmi miniszter, Budapest.
Uwira Ambrus, irgalmas rendi főgyógyszerész, Vácz. = 9

Pozsony vármegye.

Dr. Ortvay Tivadar, bölcsészettudor, jogakadémiai tanár, Pozsony. = 1

Soprony vármegye.

Borgátai Szabó József, nyugalmazott főgymnásiumi tanár, Soprony.
Dr. Keszler Károly, főgymnásiumi tanár, Soprony. = 2

Szörény vármegye.

Boleszny Antal, l. választmány.
Csorba Ákos, l. választmány.
Dr. Niámessny Mihály, kir. közjegyző, Karánsebes.
Pausz János, alispán, Karánsebes. = 4

Temes vármegye.

Árvay Mór, plébános, Német-Szent-Péter.
Barray Kajetán, polgármester, Fehértemplom.

Benedek Ignácz, polgáriskolai tanár, Versecz.
Beniczky Dénes, kir. járásbiró, Klopodia.
Böhm Lénárt, l. választmány.
Buday Antal, kir. telekkönyvvezető, Fehértemplom.
Csapó Elek, kir. aljárásbiró, Versecz.
Czvetkovits Sándor, városi tanácsnok, Versecz.
Demeter György, ügyvéd, Versecz.
Demetrovics Mihály, városi főorvos, Versecz.
Demetrovits Tima, ügyvéd, Versecz.
Despinits János, földbirtokos, Kubin.
Dr. Eisinger Ferencz, plébános, Fehértemplom.
Faragó István, tiszttartó, Kalácsa, u. p. Orczyfalva
Fodor Péter, birtokos, t. szolgabiró, Parácz.
Frohmann Ödön, kir. járásbiró, Vinga.
Fröhlich Gusztáv, birtokos, Füskut.
Gröber Károly, levéltárnok, Versecz.
Heegn Károly, telekkönyvvezető, Versecz.
Henny Sebestyén, plébános, Nagy-Zsám.
Herczog Ferencz József, birtokos, Versecz
Kadics György, kir. alügyész, Versecz.
Kádár József, ügyvéd, Versecz.
Kelety János, szolgabiró, Fehértemplom.
Kiss Ferencz, kir. birósági végrehajtó, Vinga.
Klevetay Lajos, tanácsnok, Versecz.
Kovachich Gyula, szolgabiró, Vinga.
Dr. Kuktay Sándor, megyei főorvos, Versecz.
Láng Károly, jegyző, Hernyákova, u. p. Rékas.
Lazarovits Vazul, kir. tanácsos, birtokos, Szredistye.
Lechner László, főgymnásiumi tanár, Fehértemplom.
Mihajlovits Ádám, járásbiró, Buziás.
Mihajlovits Ferencz, birtokos, Versecz.
Mikler Gusztáv, ügyvéd, Uj-Arad.
Moldoványi Sándor, gyógyszerész, Versecz.
Nagy Pál, plébános, Knéz.
Neustadtl Vilmos, polgáriskolai tanár, Versecz.
Neustadtl Ernő, jegyző-jelölt, Markovecz, u. p. Kudricz.
Novák István, kir. járásbirósági végrehajtó, Rékas.
Novákovits Emil, ügyvéd, Versecz.
Perjéssy Lajos, rajztanár, Versecz.
Pescha Szvetozár, ügyvéd, Versecz.
Pollák Adolf, földbirtokos, Uj-Arad.
Raácz Pál, jegyző, Monostor, u. p. Vinga.
Radnay Károly, t. szolgabiró, Lippa.
Rakits János, kir. közjegyző, Fehértemplom.
Rieger Bálint, birtokos, Kudricz.
Dr. Rollmann József, orvos, Szent-András.
Schäffer Antal, plébános, Zádorlak, u. p. Uj-Arad.
Schlemmer József, tanácsnok, Versecz.
Schurits Nándor, kereskedő, Versecz.
Sternberg József, kereskedő, Versecz.

Dr. Szmolay Vilmos, járási orvos, Vinga.
Szőlőssy István, ügyvéd, Fehértemplom.
Takács Manó, birtokos, Vinga.
Ternajgó Caesar, gyógyszerész, Uj-Arad.
Turcsányi Rudolf, jegyző, Klopodia.
Vannay Gusztáv, ügyvéd, Lippa.
Verzár József, kir. közjegyző, Versecz.
Véber Ágoston, cs. kir. udvari káplán, plébános, Bruckenau. = 60

Torontál vármegye.

Ambrus József, segédlelkész Ó-Bébán.
Andrássy Mihály, megyei könyvvezető, Nagy-Becskereken.
Antal József, ügyvéd, Török-Becsén.
Babics János, a Csekonics uradalom ügyésze, Zsombolya.
Balás Frigyes. l. választmány.
Bittó György, távirdai állomásfőnök, Török-Becsén.
Botka Géza, megyei első aljegyző, Nagy-Becskereken
Dániel János, birtokos, Ellemér.
Dr. Demkó Pál, ügyvéd, Nagy-Becskereken.
Dr. Engelsz János, plébános; Német-Czernya.
Hertelendy Imre, birtokos, Török-Becse.
Hertelendy József, torontáli főispán, Nagy-Becskereken.
Kéler Elek, tiszteletbeli megyei főügyész, Nagy-Becskereken.
Kulifay Lajos, polgármester, Nagy-Becskereken.
Dr. Littahorszky Károly, torontáli főesperes s plébános, Nagy-Kikinda.
Lőzsardt Nándor, lelkész, Rudolfsgnadon, u. p. Tétel.
Löwy Miklós, kir. közjegyzői segéd, Módoson.
Maderlik Antal, segédlelkész, Török-Becsén.
Nédics János, városi kapitány, Nagy-Becskereken.
Pancsovai kir. főreáltanoda.
Dr. Plechl Szilárd, megyei főorvos Nagy-Becskereken.
Pókay Szidónia, urnő, Ó-Bébán.
Poroszkay Béla, megyei főügyész, Nagy-Becskereken.
Rónay Jenő, megyei alügyész, Nagy-Becskereken.
Gr. Roggendorf Aladár, nagybirtokos, Roggendorfon.
Steinbach Antal, tanfelügyelő, Nagy-Becskerek.
Szabó Ferencz, plébános, Elleméren.
Dr. **Szentkláray** Jenő, l. választmány.
Tabakovics Gusztáv, megyei főjegyző, Nagy-Becskereken.
Tallián Béla, szolgabiró, Török-Kanizsán.
Dr. Tauszik Aladár, orvos, Török-Becse.
Telbisz György, takarékpénztári elnök, Zsombolya.
Várnay Imre, ügyvéd, Zsombolya.
Vuchetich József, megyei aljegyző Nagy-Becskereken. = 34

Trencsény vármegye.

Dr. Telbisz Benedek, gymnásiumi tanár, Trencsény, = 1

Zala vármegye.

Bertalan Alajos, kegyesrendi főgymnásiumi tanár, Nagy-Kanizsa. = 1

b) Katonai végvidék.

Zsifkovits Theofán, gör.-kel. püspök, Károlyváros (Karlstadt). = 1

c) Ausztria.

Preyer János, ügyvéd, Kirchberg am Wechsel, Alsó-Ausztria. = 1

Jegyzet. Jelen névsor azon tagok neveit tartalmazza, kik az 1879. év elejéig jelentkeztek s megválasztattak.

D) Statistikai kimutatás a Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat tagjairól.

A) Alapító tagok	12
B) Tiszteletbeli tagok	9
C) Évdijas tagok.	
a) Magyarország.	
Temesvár sz. kir. város területén	109
Arad vármegye	12
Bács „	4
Baranya „	1
Békés „	2
Bihar „	1
Borsod „	1
Brassó „	1
Csongrád vármegye	2
Hajdu „	1
Háromszék „	1
Hunyad „	1
Krassó „	9
Máramaros „	1
Pest-Kis-Kun „	9
Pozsony „	1
Soprony „	2
Szörény „	4
Temes „	60
Torontál „	34
Trencsény „	1
Zala „	1
b) Katonai végvidék	1
c) Ausztria	1
Összesen	281

tagja van a társulatnak az 1879. év elején.

Miletz János,
titkár.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A

DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

II. FÜZET. 1879. ÁPRIL HÓ.

Adatok a délmagyarországi földvárak történetéhez.

ORMÓS ZSIGMOND ELNÖKTŐL.

Felolvastatott a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat 1879. évi február 26-án tartott választmányi ülésén.

A mult 1877-ik év nyári szakában megyénk al-dunai vidékére ismételve lerándultam. Szivesen keresem fel ezen vidéket, mert keblem a hatalmas folyamot környező természet nagyszerü szépségeinek látásán örömmel telik el s a történelmi s régészeti emlékekben is egyiránt gazdag vidék a tudomány szempontjából is felette érdekes.

Kevés vidéke van hazánknak, mely a történelmi és régészeti jelentőség tekintetében az érintettem vidéket felülmulná. Régészeti gyüjteményeink ezen vidék adományaival folytonosan gazdagodnak.

Azon terület, mely az innenső vagyis temesi oldalon Kubintól le Báziásig, a tulsó vagyis szerb oldalon pedig Szendrőtől Rámáig elhuzódik, és a mely az alsó Duna legnagyobb szigetét Osztrovát magában foglalja, ha nem is természeti szépségeire nézve, de a régi korból fenmaradt történelmi jelentősége és emlékei tekintetében méltán classikusnak nevezhető.

A Dunának Temesmegyét érintő oldalán Kubin—Keve—Duplaj, Grebenácz, Oresácz s Uj-Palánka — Horom — régészeti szempontból ezen vidék kitünőbb helyeit képezik, melyeket a szerb oldalon a Dunába beömlő Morava és Mlava folyamok közt fekvő részek jelentőség tekintetében még inkább felül mulnak. Itt van ugyanis a Morava torkolatánál Kulics, jelenleg érdekes rom, hajdan a Duna

és Morava felett uralkodó virágzó római város Margum, melynek elenyészte és feldulatása Attila nevéhez van kötve; itt volt a trón felett versenyző Carinus és Diocletian közt kifejlődött azon véres csatának szinhelye, mely Carinus halálával végződvén a világ leghatalmasabb birodalma feletti uralmat Diocletian kezében összpontositá. Közel azon helyhez, hol most Kosztolácz fekszik, a Mlava folyamnak Dunába szakadásánál a régi Viminacium felső Moesia fővárosának rommaradványai, ezek után a Peck mellett Ráma, hajdan Lederata érdekes várromjai, szemlélhetők, s itt volt a hegység nyugati folytatásánál a Trajánkori dunai három átjárások egyike is. Traján hadai ezen ponton keltek át Dácziába, hol Palánkánál szintugy mint Rámától kelet felé a fenállott átjárás hidfői mai nap is láthatók.

A római uralom fénykorából romokra, alapfalakra, emlékekre, érmekre s az ókor egyéb maradványaira gyakran akadunk a szerb oldalon, s a kutató régész még mindig megjutalmazva találja fáradozását ezen vidéken.

A nyár folyama alatt azon alkalommal, midőn Uj-Palánkán a rámai hős báró Lopresti József sirhelyét véglegesen kijelölni sikerült, a szemközt fekvő Rámára tett régészeti kirándulásról jegyzőkönyv lőn készitve, melyben a kirándulás eredménye körülményesen le van irva.

A mult év junius hava második felében a regényes Karas-völgy némely helyeire, s azután Kubinra, innen pedig a jelzett szerb oldali részekre tettem régészeti kutatások szempontjából kirándulásokat, melyeknek eredményét következőkben van szerencsém leirni.

A Karas-völgyi kirándulás junius 20-ra volt határozva. Előleges értesités következtében Böhm Lénárt ismert régészünk és Osztoics Zsigmond szolgabiró urak Fehértemplomból a reggeli vonat megérkeztekor Jaszenován megjelentek, hogy a kirándulásban részt vegyenek.

Jaszenováról Duplaj, Oresácz és Grebenácz helységekbe, mint a kirándulás szinhelyeire kocsin folytattuk az utazást, igen kedvező s szép időben.

A Karas-völgye meglepően kellemes kilátást nyujt, a folyó szabálytalan kanyarodásokban halad a völgyben déli irányban, hogy Uj-Palánka alatt a nagy Dunával egyesüljön. A völgy dusan termő szántó- és kaszáló földekből áll. Időszakonként azonban, midőn a krassómegyei hegységekből lefolyó Karas árjai feldagadnak, viz boritja a völgyet, mely nemcsak a termő földeket, hanem

az utakat is elárasztja. A kies völgyet éjszak-nyugati irányban szelid hegylánczozat szegélyezi, melynek kopár felületét ujabb időkben szőllőkkel ülteti be a földdel különben bővelkedő lakosság. Grebenácz szomszédságában a nagy homoksivatag-hegység kezdődik, mely $37^1|_2$ kilométer (5 négyszög mértföldnyi) területet foglal magában, melynek azonban jelentékeny része ma már faültetvényekkel van lekötve. Ezen futó homoksivatag oázainak használatát a vizhiány igen megnehezíti.

A vidék általános jellegének megismertetéseül felemlitem, hogy a hajdani temesi területen a Dunától fel a Maros felé, három vonalban huzódó „Avar sánczok“ közép vonala, a Grebenáczon alul délnek fekvő, de most már egészen elenyészett Kaitessova községnél kezdődött, s nyomai Grebenácz mellett a hegység tövében nyugatról éjszaki irányban láthatók.

Egy régi topographikus térkép másolatának birtokában vagyok, mely az Alibunár, Versecz és Uj-Palánka, Kubin közötti vidéket ábrázolja. Ezen térkép az érintett területnek mindjárt a törököktől történt visszafoglalása után valószinüleg Szavojai Jenő herczeg főhadvezér rendeletéből hadászati czélokra lőn készitve.[1])

Oly helységnevekkel találkozunk még ezen térképen, melyek már azóta elenyésztek. Igy az alibunári nagy mocsár déli oldalán Abanovokno, a mocsártól keletnek pedig Grablista nevü helységek feküdtek. A versecz-paulis-vlajkováczi háromszögben hajdan Koverisch, Ó-Koverisch és Kittissova községek állottak. A római sánczokon tul kelet felé Cervenka s a már akkor elhagyatottnak feltüntetett Potporány nevei tünnek fel, mig a potporány-alibunári utvonalon Libista, az elhagyott Posialovo és Kis-Nikolincz községek nevei állanak. Grebenácztól kelet felé hajdan Omor községe volt, s daczára annak, hogy ezen községnek nyoma most már nem létezik, a község mint létező a legujabb időben is felemlitve volt azon rendeletekben, melyekben a volt határőrvidékből Temesmegyéhez csatolt községek elősorolva voltak. Ettől délnek Kaitessova, azután nyugatnak Krailiovatz, Bsovik, s a nagy homoksivatag déli tövében már 1658. évben elhagyatottaknak feltüntetett Nagy- és Kis-Vrella és Kutlovicza községek elenyésztek. Továbbá nyugaton a deliblati mocsár tövében Zernozello akkor még fenállott, mig Cervenka 1698. évben már elpusztult. Dubova mellett hajdan éjszak-kelet felé Ó-Dubova nevü hely is volt, mely azonban 1698. évben már megszünt lenni. A területen lévő hidátjárások a falgák és hajdani erődmaradványok pontosan kijelölve vannak a térképen. Versecz város éjszaki

[1]) L. a füzethez mellékelt régi térképet.

része, valamint Jaszenova, Duplaj, Uj-Palánka falgával körül voltak véve, s az elenyészett erődök nyomai Duplaj, Oresácz, Grebenácz és Kubin mellett fel vannak jegyezve.

Lagerdorf jelenlegi helyén akkor község még nem volt, hanem csak ez: „Kay. Lager 1716. von Cavalerie“ van följegyezve.

Nikolincz, Bramoraknak nevezett Mramorak, Dubova, Kaitessova községeknél szintén az 1716. évszámot mint keletkezésük idejét följegyezve találjuk, és mivel ezen évszám a legkésőbbi, mely a térképen olvasható, ebből azon következtetést vonhatjuk, hogy a térkép ezen időtájban készülhetett. A térképre vonatkozó ezen kitérés után a kirándulásomra visszatérve, először a duplai hegy azon pontján állapodtunk meg, melyen a hajdani erőd nagyszerü földmunkálatai mai napig látszanak.

Duplaj községtől fél órányi távolságra a Karas-völgy délnyugati részén emelkedik azon magaslat, melynek szabálytalan háromszög alaku felületén hajdan az erőd állott, melynek még mai nap is a nép nyelvén Csetatye vagy „Grad“ a neve. Ezen hely mellett közel a régi temető düledező mohos kőkeresztjei láthatók. A háromszög erőd-hegyet az érintett temető felé mély védsáncz, éjszaki meredek részén a Karas folyam, dél felé pedig mocsáros rét környezi, s ezen oldalon egyuttal alacsonyabb védsáncz huzódik. A hajdani erőd nagyszerü földsánczainak és védbástyáinak nyomai világosan kivehetők és szem-mérték után az erőd egész területe, mintegy 50 holdat foglalt magában. Négy bejárással birt, s az erőd szabálytalan háromszög formája, a hegycsucs ugyanily alakja által volt mintegy előirva. Szilárd épület vagy rommaradványok nem tünnek elő, még régi téglák sem találtatnak, melyek után az erőd fenállásának idejére következtethetnünk lehetne, csak kődarabok tünnek szembe, melyek a régi bejárások helyein szaporábban mutatkoznak.

A Csetatye meredek oldalán lefolyó Karasból az emberek gyakrabban nagyobb köveket is kiemeltek már, s ezeket épitésekre használták fel, miből azt következtetik, hogy az erőd ezen oldalának tövében hajdan hidátjárás létezett, s ugyancsak ezen meredek oldal nyugati részén 1875. évben egy óriási mamuth lábszár csont emeltetett ki a Karasból, mely jelenleg Fehértemplomban látható.

Ezen mamuth csont Fehértemplomban Spang Károly birtokában volt, ki azonban ezt a városházánál leendő megőrzés végett a városnak átengedte. Fehértemplom városa ezen átengedés ötletéből 1877. évi szeptember havában tartott közgyülésében a városházánál régészeti tárgyak számára külön muzeumi helyiséget jelölt

ki, mely a főjegyző felügyelete mellett a levéltárnok gondozása alá helyeztetett.

A Csetatye közelében fekvő régi temetőben eltávozásunk előtt szintén körültekintettünk. A felirásos palakő keresztek czirill betüi leolvashatók nem voltak, azonban 1763. évszámmal jelzett sirkövet láttunk. Az egyik kereszten az évszám ily módon volt jelezve 189, a másik kereszt egyik oldalán 1780, egy másikon pedig 1812 évszámot olvastunk. Ezen temető Duplaj községének régi sirhelye volt.

Innen utunkat Oresácz felé folytattuk, mely Duplajtól éjszaki irányban félóra távolságra fekszik. A tető, melyen az erőd hajdan állt, körded alaku s déli oldalán igen meredek hegyet képez, melynek természetes formátiója a duplaji háromszögtől eltérőleg körded alakot képez. A fölemlitett térképen[1]) az erőd ily alakban, ezen szavakkal van megjelölve: „Gidobar alt Schloss ruinirt“. A lakosság „Zsidovárnak“ nevezi az erőd helyét, mi a térképen olvasható „Gidobar“-ral azonos, s az eltérés a térképi följegyzést tevő irónak nyelvbeli tájékozatlanságából származik. A hegyen épitészeti rommaradványok nem látszanak, azonban római tégla töredékek és főkép cserép edénydarabok elszórva igen gyakran szembe tünnek. A korongon készitett nagyszámu cserepek, melyek nemcsak a hegytetőn, hanem ennek lejtőségein s a völgyben is szembe tüntek, azon gondolatot ébresztették fel bennünk, hogy ott hajdan edénykészitő telep létezhetett, s a helybeli lakosok csakugyan elismerték, hogy a földagyag ezen helyen edény készitésre igen használható.

Daczára annak, hogy épület maradványnak, romnak, falazatnak, de még földsáncznak sem látszik nyoma a hegytetőn, a hajdan ott állott erődben kételkedni nem lehet, miután hajdani létezése még mai nap is fenálló elnevezésén, a fölemlitett régi térkép határozott kijelölésén, és a fenálló sok római tégla s cserép maradványokon kivül azon körülmény által is be van bizonyitva, hogy az erődnek az éjszaki oldalon volt főnsikja és feljárása még mindig kivehető.

A hegy környezete a források rendkivüli sokasága és bősége miatt is nevezetes; s a népmonda egy forrásról tesz emlitést, mely a hegy tövében annyira sok vizet adott, hogy az emberek az árviz veszélyét elháritani csak ugy voltak képesek, hogy a forrást nem földdel, hanem nagymennyiségü szalonnával tömték be.

Kirándulásunk végpontja Grebenácz volt, mely a futó homokból álló nagy kiterjedésü hegynek tövében fekszik.

---

[1]) L. a füzethez mellékelt térképet.

Itt a népmonda két erőd emlékét tartotta fenn. A Csetatye mik, a duplai hegyerőddel szemben a Karas jobb partján álló grebenáczi Csetatye mare közt elnyuló völgy közepén volt elhelyezve. A domb még mai nap is kivehető, az erődnek nyoma azonban elenyészett, miután a magában álló emelkedettség szőllővel van beültetve.

A terület fekvését figyelmesen szemlélve, miután Grebenácz mellett a hajdani avar földsánczok közép vonala kezdődik, s a duplai erődítések szintugy mint a grebenáczi Csetatyek csak földmunkálatok, alaposan azon következtetésre jutunk, hogy ezen erődök s az érintett avar sáncz ugyanazon időszakban keletkeztek, ugyanazon egy hadászati rendszer kifolyásai voltak; és különösen a szemközti hegymagaslatokra épitett erődök feladata az lehetett: hogy a Duna felé nyitva álló Karas-völgy kulcsául szolgáljanak.

A Csetatye mare Grebenácztól éjszaknak a homokhegy kiszögellő fensikján a duplai erődnek megfelelőleg, ezzel mintegy szemben áll és éjszak-nyugati irányban hosszukás négyszöget képez. Alakja tehát a római castrumokéhoz hasonlitott, de hogy az erődöt rómainak tartsuk, erre egyéb támpontok hiányzanak. Maga az erőd fenálló maradványaiban is szabályosan alkotott és három, sőt délkeleti oldalán öt sáncz által környezett erődöt mutat. A hosszukás négyszög körüljárva 250 lépésből áll. Falazatnak vagy épületnek nyoma sincsen; s a hajdani erőd területe, melyet Böhm Lénárt ezelőtt 11 évvel dr. Rómer társaságában először meglátogatva, egyenletesnek látott, most egészen felturt, felásott helyzetében gödröket és mélyedéseket mutatva, egyenetlen volt; mert mióta néhány idegen látogató a helyet figyelmére méltatta, azóta az emberekben a kincskeresés mániája felébredt, s felhányják és felturják a földet, hogy kincset találjanak, azonban csak kevés tégla darabokat találnak, melyek a kincskeresők vágyait ki nem elégiték ugyan, de régészeti szempontból mégis azon fölfedezést nyujtották, hogy falazatnak még a föld alatt sincs nyoma. Az erőd dél-nyugati és dél-keleti oldalán két bejárás volt.

A helyszinén nyert tapasztalatok alapján a duplai, oresáczi és grebenáczi földvárak eredetét barbár népnek tulajdonitom. A tapasztalás által bebizonyult azon elvet, hogy müvelt népek alkotásaiban a civilisationális jelleg soha sem hiányzik, ezen egyszerü földhányásokra és munkákra következetesen alkalmazni lehet. Az erődítések főkép Grebenáczon sok értelemmel és szakavatottsággal készültek ugyan, de mint egyszerü földhányások az épitészeti anyag szilárdságát s a birtoklás állandóságát, következésképp a civilisationális jelleget nélkülözik. De a rómaiak ily erődöknek ezen vidéken fel-

állitására kényszeritve nem is voltak, miután a hajdani Dáczia ezen részeivel egy időben Moesia superiornak is birtokában voltak, és következésképp a Duna felől az ellenség betörése elleni védelemre nem szorultak. Ezen feltevés mellett azonban a lehetősége, sőt valószinüsége is fenáll annak, hogy a rómaiak birtok utódjai ezen erődök felállitásánál a római korból a vidéken fenmaradt épitészeti anyagot saját czéljaikra felhasználták, mert a római kor szilárd kő és tégla épitkezéseit az epigon utódok gyakran erőszakosan csak azért rombolták szét, hogy az anyagot különleges czéljaikra ujra felhasználják. A felsoroltakban összpontosulnak azon adatok, melyeket a délmagyarországi földvárakra nézve, különösen Temes vármegye al-dunai részén, kinyomozhattam.

Adatok a temesvári szt. Katalinról czimzett templom és zárda történetéhez. 1717—1759.

Jványi Jstvántól.

Felolvastatott a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat 1878. évi junius hó 26-án tartott választmányi ülésén.

Miután Temesvár 1716-ban a török járom alól felszabadult és a keresztények kezébe került, III. Károly király mindjárt a reá következő évben felszólitotta a salvatorianusok[1]) akkori Miniszter Provincialisát Roll Pétert[2]), hogy az illyr vagy dalmát nyelvben jártas két pátert küldjön ide az ezen nemzetbeliek lelkészeiül. A Miniszter Provincialis erre azonnal Rösler Miksa és Jankovics Lőrincz pátereket küldé Temesvárra, az elsőt superior, a másikat pedig dalmát concionator minőségben. Miután

[1]) A Salvatorianusok teljes czime a mult században: Patres Ordinis Minorum Reformatorum S. P. Francisci Provinciae Hungariae S. S. Salvatoris. (Kassics.)

[2]) A Rollhoz intézett eredeti királyi leirat meg van a csanádi püspöki levéltárban s czimzete a következő: „Patri Petro Roll Ordinis minorum reformatorum sancti Patris Francisci Provinciae Hungariae Ssimi Salvatoris Ministro Provinciali assignandum.“ A levélen még a következő külirat olvasható: „Duobus Patribus Franciscanis ad sanctam Catharinam, vigore mandati regii assignatur locus in Fabrika alias dicta Palánka Major, qui curam animarum exerceant, ecclesiam erigant, studia inducant, et se multiplicent. Eum in finem exscinditur et assignatur ipsis quaedam alimentatio. 1717. 9-na Augusti. (Miletz.)

ezek Temesvárra érkeztek, egy török templom és mellette hasonlóan török ház a kisebb Palánká-nak nevezett külvárosban jelöltetett ki nekik isteni szolgálatra és lakásul; melyben 1723-ig látták el ezek és a helyökbe küldött más szerzetesek a dalmaták lelki dolgait.

Minthogy azonban ekkor a vár erődítményeinek tervezett ujra épitése miatt ezen templomot, sőt az egész Kis-Palánkát le kellett rontani, 1723-ban a szerzeteseknek ismét a váron kivül, az ugynevezett Nagy-Palánkában más helyet adtak, t. i. egy igen régi katholikus templomot, melyet a törökök is épségben tartván moseának használtak, utánok pedig a császáriak sóraktárnak. Ez most általuk kitisztitva és megujitva szüz szt. Katalin vértanu tiszteletére ajánltatott föl és még 1723-ban egyházi functiókra kezdék használni.[1])

Különösen nagy ujitásokra nem volt szükség, főleg csak oltárokat és szószéket kellett épiteni, melyek különösen egyes jótévők adományai folytán csakhamar el is készültek. A főoltárt Königsegg János József, a vár törzsorvosa, egy másikat a szt. kereszt-oltárt, gróf Vallis Ferencz várparancsnok készittette el. Ezeket két harangocskával együtt gr. Nádasdi László, csanádi püspök szentelte fel. Az emlitett két oltáron kivül volt még szt. Ferencz, Páduai Antal és Nepomuki János tiszteletére egy-egy oltár, összesen tehát öt. A templom alatt sirbolt is volt melybe vegyesen szerzetesek és világiak temetkeztek.[2])

1724-ben tették le a ferenczek lakásául szolgáló conventnek alapkövét. Az épités több jótévő ajándékai és a kamarai administratiónak természetbeli segélye folytán oly gyorsan haladt, hogy az épület 12 szerzetesre alkalmas lakással 1726-ban el is készült, mire a temesvári ház, a rendnek ez évi junius 6-án Galgóczon tartott gyülésén formális conventnek nyilvánittatott és Mercz Ambrus első guardiánnak választatott, s julius 13-án elkezdették a chorust. Az épitést azonban tovább folytatták ugy, hogy a közös

---

[1]) Az „Ephemerides missionis Temesváriensis societatis Jesu 1719—1753“ czimü protocollumban ez olvasható: „1723 17 Januarii P. Superior (tudniillik a Jezsuiták főnöke) reconciliavit ecclesiam penes cassarmas pro patribus Franciscanis“. (Kassics.)

[2]) Azokról, kik a régi szt. Katalin templom alatti sirboltban eltemettettek, a salvatorianusok külön könyvet vezettek, mely „Liber in antiqua et nova cripta nostra jacentium“ czim alatt a Temesvár belvárosi r. k. plébániában még most is megvan; az első temetés 1725-ben, az utolsó 1755. aug. 28-án történt e régi sirboltban. (Ugy látszik, hogy e sirbolt 1877-ben, midőn a gyárvárosi várkapu és környéke reguláltatott, dulatott fel teljesen.) (Kassics.)

éttermen, konyhán, éléstáron és egyéb szükséges helyiségeken kivül a felső tractusban 19, az alsóban pedig 6 lakás volt berendezve a rendtagok számára. Erre azután 1733-ban a clericusok is ide hozattak, s pater Zieman Vitál lector megkezdé velök a studium theologiae moralis tanitását, mely 1738-ig folytattatott. Ezenkivül 1734-ben a rend elöljárói kivánatára posztógyárt is épitettek, amely azonban csak 1738-ig állott fenn.

1738-ban t. i. a pestis oly nagy mérvben dühöngött Temesvárott, hogy 14 rendtag is áldozatául esett a ragálynak, s ez okból szüntették be a posztógyárt és tették át más helyre a studiumot, mely aztán vissza sem került többé.

De alig hogy megszabadultak ezen bajtól, már másba estek a szerzetesek és a temesváriak; Belgrád t. i. ez időben török kézre került, és nagyon lehetett félni, hogy a török Temesvár ellen fog jönni, miért is a vár erődítményein kivül fekvő házak nehogy majdan az ostromló ellenség előnyére szolgáljanak, leromboltattak, csakis a convent, egy kaszárnya és még néhány tiszti lak maradt meg. De ezek mindegyike is azon czélból átfuratott és alá lett aknázva, hogy szükség esetében azonnal légbe lehessen röpíteni.

Ekkor azonban a török megelégedett Belgráddal és a békét III. Károly királylyal megkötötte, s ennek daczára a templom és a convent mégis átfurva és alá aknázva maradt, sőt minden javitás betiltatott. Igy természetesen még jobban pusztult, és jóllehet az 1739. márczius 1-én Szakolczán tartott rendgyülésen Privorszki Mór a guardiánságban még megerősittetett, de már a november hóban Gyöngyösön tartott gyülésen e hivatal alól felmentetett, s a convent a residentiák sorába szállittatott le és első praesidensül Mintzer Illést kapta, aki 1741-ig maradt e helyen. Ekkor a január 22-ki galgóczi rendi capitulum a temesvári rendházat elnyomott conventnek nevezi. Jóllehet e név az elbeszéltek nyomán méltán meg illeté e házat, mégis a bánsági administratiónak ez visszatetszett, s mindenképen azon volt, hogy a szerzeteseket innen kiszoritsa. Azon ürügy alatt tehát, hogy a vár uj megerősitése czéljából a conventet és a templomot le kell rontani, a barátoknak két helyet ajánlott fel, t. i. Verseczet, ahol épen akkor a lelkész halála miatt más pap nem volt, vagy pedig a Gyárkülvárost. De a rend egyik helyet sem akarta ezek közül elfogadni, mert ugy okoskodtak, hogy Versecz bár szép és egészséges vidékkel biró hely, de ha Temesvárott elvesztik rendházukat, ezen hely a provinciájoktól oly messzire esik, hogy kivált hivatalos látogatások és a rendtagok áthelyezése tekintetéből sok nehézséget és alkalmatlanságot szül-

hetne. A Gyárkülváros ellen még több kifogásuk volt; részint azért, hogy valamint előbbi helyükön ugy itt sem számithatnak állandóságra, részint azért, hogy a vártól távolabb esvén, itt a háztartás is nehezebb volna; különösen pedig azt kifogásolták, hogy az egész Gyárkülváros csupa süppedékes és mocsáros hely lévén, sem sirboltot, sem pinczét nem lehet épiteni, végre egyáltalában itt a sok álló viz miatt egészségtelen és rosz a levegő.[1])

Hogy a salvatorianusok helyzete Temesvárott 1738. után nem valami fényes volt, kitünik de Vuko et Brankó Pál, csanádi kanonok 1755. évi juniusban kelt emlékiratából is, melyet a csanádi egyházmegye állapotáról gróf Engl Antal akkori csanádi püspök parancsából szerkesztett. Ebben röviden előadja, hogy a salvatorianusok 1718-ban császári engedélylyel Temesvárott telepedtek meg, és hogy itt: „Ihnen in vim caesareo-regii decreti die Dalmatinische Pfarr zu administriren mit dem Beding gegeben worden, dass sie zwei Ratzische Prediger ut Missionarios curae animarum in suburbio Temesvariensi sub obligamine parochialis muneris agendae Hier halten sollen . . .“ javadalmazásukat a következő két okmány határozta meg:

I. Widerumb hinaus zu geben und wird zweyen Patribus für Jeden nemblichen monatlich acht Gulden Rh. auch täglich ein Portion Brodt, zusamen also monatlich sechzehn Gulden, sechzig Portionen Brodt, nebst drey Pfundt Salz und zwey Klafter Holz a prima dieses laufenden Monats per modum Eleemosynae abzureichen bewilliget; derenthalben sowohl den Herrn Oberkriegs Commissarium v. Hann, als den angestellten Cameral Officianten Herrn Haűtschl das weitere Behörige ergehet. Actum Temesvár d 21. Jenner 1718. Franz v. Wallis m. p. Alexander Johann von Gallanek m. p. Principal Commissarius. — Hann“[2]).

II. „Von der Röm. Kais. Kön. Maj. dahier verordneten Administrations wegen dem auch Kais. Holz Verwahrer Andreas Kerle hiemit anzufügen. Wasmassen auf bittliches Anlangen deren ausser der Vestung in der grossen Palanka wohnenden PP. Franciscaner in Erwägung dessen, dass dieselben die Zahl der Geistlichkeit vermehret, ein Studium einführen und der in denen

---

[1]) A salvatorianusok nemcsak régi conventjukból, hanem az ujból is a gyárkülvárosi lelkészséget ellátták; egy, sőt két három pater is a gyárvárosi hivek között e czélból tartózkodott; 1780-ban azonban e plébánia az első rendes világi plébánost nyervén, a salvatorianusok ez időtől kezdve csakis a várbeli szt. Katalin templomot és conventet birták egész 1806-ig, midőn végkép elhagyták Temesvárt. (Kassics.)

[2]) 1755-ből való másolat. (Kassics.)

Cassarmen befindlichen Miliz in der Seelsorge Tag wie Nacht assistiren, zu ihrem bereits ausgeworfenen Holz Deputat von nun an und führohin annoch zwanzig Klafter Brennholz alljährlich brauchen zu lassen, so man ihme gegenwärtig zu seiner Nachricht, Direction und ferner nöthigen Legitimation intimiret. Temesvar den 8 Decemb. 1732. Le Comte de Mercy m. p. Joh. A. de Jean v. Hansen m. p.«[1])

Ezen dotatiójukat 1738-tól kezdve, midőn kiadása az administratió által megtagadtatott, daczára ismételt kérelmezéseiknek nem birták vissza nyerni, miért is Vuko de Brankó ügyöket 1755-ben gróf Engl csanádi püspök kegyelmébe s pártfogásába ajánlja.[2])

1743-ban a galgóczi rendgyülés junius 16-án ezen elnyomott conventnek ujra quardiant adott, ugyanazt, aki addig praesidens volt, t. i. Lajtner Fláviánt és minden módon utána járt, már 1740. óta, hogy a rendnek benn a várban adjanak helyet. A királyné Mária Terézia erre hajlandó is volt, amint az ezen ügyben Bécsbe küldött Schváb Antal definitornak márczius 9-én Bécsben kelt leveléből kitünik. De a bánsági administrátió ellenségük volt, és nem adott nekik a várban helyet. Az akkori lakásukon is be levén tiltva a javitás, a zárdán s templomon annyira megromlott már ekkor a tető, hogy az isteni szolgálatot is csak veszedelem között tarthatták meg és esős időben a chorusban breviariumaikkal a szögletekbe voltak kénytelenek huzódni, mert mindenfelől csurgott-csepegett a tetőzet, a boltozatok hasadékain s nyilásain keresztül.

Ezen szomoru állapot több évig igy tartott, mig nem az administratió személyzete megváltozott és rájok is jobb idő derült. Igy 1751-ben, kivált báró Bojger Ferencz különös pártfogása és a városi tanács ajánlatai folytán a királynőnek egy, 1752. október 16-án kelt kegyes intézménye által a várban bizonyos ökörmalmot[3]) kaptak négy szobával és egy konyhával, továbbá egy

[1]) 1755-ből való másolat.

[2]) Ft. Kassics Károly püspöki levéltárnok ur szivességéből közöljük ezen adatokat. (Szerkesztő.)

[3]) Oltványi István néhai csanádi nagyprépost müvében (kézirat) „Annales Venerabilis Capituli Cathedralis Ecclesiae Csanád“ II. 61. l. ezt igy adja elő: 1752 die 16 Oct. emanavit regia resolutio, vi cuius PP. Franciscanis salvatorianae Provinciae in Temesvariensi Praesidio mola quaedam frumentaria bobilis dicta ex eo, quod nonnisi opera boum in ea molere solitum fuerit, consignari sufficiensque pro exstruendo conventu fundus tradi iubebatur. Quae omnia 12 Dec. anni praespecificati effectuata sunt. Quare 26 Dec. in praedicta mola locus pro Divinis praeparatus et per Rmum Gabrielem Majer jussu suae Excellentiae Epplis in magno populi concursu benedictus fuit: uno

uj convent épitésére elegendő nagy területet. Az administratió elnökének sok akadékoskodása után, végre ezen év deczember 12-én megtörtént az átadás.

Minden ügyekezetöket most a helyiség kitisztitására és rendeltetésének alkalmassá tételére forditották, s már Karácsonynapján Mayer Gábor, kanonok és püspöki vicarius generalis az épületet isteni szolgálat tartására alkalmasnak s méltónak találta, s ennek következtében szt. István első vértanu ünnepén nagy néptömeg jelenlétében a helyiséget fel is avatta és benne az első misét tartotta. Ez időtől fogva mindennap legalább egy mise mondatott el benne, és egy pater[1]) lakott itt állandóan, mig a többiek egyelőre még a váron kivül a régi conventben maradtak. Az első hitszónoklat ezen templomban 1753. Septuagesima vasárnapján tartatott.

1753. október 4-én nagymise után Trifater Xav. Ferencz jezsuita pater tartott szónoklatot a néphez[2]), melynek végeztével Mayer Gábor kanonok által ezen uj templom szentélyének (sanctuarium) alapköve tétetett le és a templomnak, valamint az épitendő conventnek azon czim adatott, melylyel már az előbbi birt, t. i. szt. Katalin szüz és vértanu czime.

Ezután folytatták a sanctuarium és a zárda épitését, amaz 1755-ben készült el és az első misét sz. Ferencz alapitójuk ünnepén mondták el benne. A zárdával pedig 1756-ig annyira haladtak, hogy az alsó folyosón 6 helyiség készült el, melyekből kettőt ideiglenesen ebédlőnek, egy nagyobbat pedig konyhának szántak; a felső folyosón volt 11 szoba. Minthogy azonban mindez még kevés volt az itteni rendtagok számához képest, azért a malomhoz tartozott fenemlitett szobákat is, melyek a templom másik oldalán voltak, ideiglenesen lakásokká alakitották át.

Ez ideig a várban még mindig csak 1—2 szerzetes lakott, mig a többiek a vár falakon kivül fekvő régi conventben tartózkodtak. Minthogy azonban a vármunkálatok már annyira haladtak, hogy a

---

e PP. ibidem habitare jusso, et quotidie missam s. celebrante reliquis adhuc in antiquo conventu extra praesidium manentibus. És egy másik helyen II. 8 l. . . . In cujus quidem molae loco Ecclesia eorum jam a. 1755 . . . sequenti vero 1756 claustrum sui Ordinis exsurrexit: lapide molari, memoriae causa, sinistro ecclesiae muro immurato. E malomkő még most is látható a templom bal hajófalán kivül. (Kassics.)

[1]) Az első Schmidt Antal nevü volt.

[2]) A fenti Jezsuita naplóban ez következőleg adatik elő: „1753 4 Octob. apud R. Patres Franciscanos reformatos in der Ochsenmill solemnitas positionis primi lapidis pro sanctuario; concionem ibidem dixit P. Trifater cum magna sui et societatis commendatione.“

régi conventet és a templomot is okvetetlenül le kellett rontani, felszólittattak a szerzetesek, hogy mindenestül uj házukba költözködjenek, mi 1756. junius 16-án meg is történt, a következő rendben:

Reggel a püspök felhivására a régi templomban összegyülekezett az egész papság, az administratió, a várbeli és városi tisztviselők, valamint igen sokan a hivő népből. A püspök maga is megérkezvén, egészen ünnepélyes apparatussal a főoltárhoz ment, ahol — miután eközben az énekesek Benedictus Dom. Deus Israel... és az adstansok erre Salvos fac Servos tuos és Mitte eis Domine auxilium de Sancto verseket elvégezték — a püspök Actiones nostras quaesumus Dne... imádságot elmondta. Erre kiséretével és a szerzetösökkel a templomból kimenvén, ennek főajtaja előtt megállott és egy virágokkal és szalagokkal ékesitett kalapácscsal megütvén a falat, ugy, hogy egyes darabok lehullottak, ismét a főoltárhoz vonult. Ezt hasonlóan megütötte a kalapácscsal, mire a többi oltárt is mind szétszedték, a lámpákat kioltották s fáklyák és gyertyák gyujtattak meg s osztattak el a jelenlevő urak között. Azután a püspök a tabernaculumból kivévén a szentséget, a népet megáldotta vele és elkezdvén a „Pange lingua“ hymnust a processiót a várba az uj templomba vezette. Előre vitetett a lerombolandó templom zászlója, utána mentek a tanitók az iskolás gyermekekkel. Erre következett a szt. Ferencz testülete (confraternitas scti Francisci cordigeror) jelvényekkel, a városi tanács, a bosnyák barátok[1]) égő gyertyákkal, utánok 25 fegyveres katona. Erre a plébános pluvialéban kereszttel és a parochia zászlójával; a zenészek és utánok a kathedrális templom keresztje alatt az átvezetendő salvatorianus barátok. Erre következtek a kanonokok, kik közül Rossi Kelemen az akkori guardiánt Kipperhon Ferenczet, egy másik pedig Branko Pál, pater Ranner Raphaelt (diffinitor habit) vezette. Ezek után következett a papi assistentia, a melyet (baldachinum) menyezet alatt maga a püspök követett a szentséggel. A püspök után voltak a hivatalnokok és ismét 25 fegyveres katona. Végre egy frater laicus superpelliceumban a szüz Mária szobrát vitte ajtatos asszonyok kiséretében.

A várbeli uj templomhoz érve, a püspök megáldván a népet, „Veni creator Spiritus“ hymnust kezdé el, minek végeztével szt. misét mondott és ezután Te Deum laudamust, mire befejezésül a népet ujra megáldotta.

---

[1]) A barátok alatt itt a Franciscani Provinciae Bosnae Argentinae — ezeké volt a jelenlegi piarista templom és collegium — és az irgalmasok érthetők. (Kassics.)

Ezen naptól kezdve a ferenczíek az uj templomban végeztek minden functiót, jóllehet még nem volt teljesen elkészitve. — A sanctuarium a szt. Katalinnak szentelt főoltárral uj épület, a templom többi része a régi ökörmalomból alakittatott négy oltárral: az ostorozott üdvözitő, szt. kereszt, szt. Ferencz, Pad. Antal tiszteletére.

A régi convent még ugyanazon nyáron rontatott le, a templom pedig a következő télen és csak egy obeliszk mutatja helyét[1]) a Gyárváros felé az orsovai vasut közelében.

A temesvári zárda főnökei 1718—1758-ig a következők valának:

1718. Rösler Miksa.
1719. Cziss Amand.
1721. Parhart Leonhard.
1723. Scheller Dominik.
1725. Peverelly Constantinus.
1726. Merc Ambrus guardián.
1728. Gretsch Ágoston.
1729. Miller Felician.
1732. Scheffer Athanáz.
1734. Ranner Raphael.
1736. Merc Ambrus.
1738. Privorszki Mór.
1741. Lajtner Flavian.
1743. Ugyanez guardián minőségben.
1744. Francz Lipót.
1745. Ranner Raphael.
1746. Francz Lipót.
1748. Perer Januarius.
1749. Baumgartner Lambert.
1751. Ranner Raphael.
1754. Kipperhon Ferencz.
1757. Ranner Raphael.
1758. Richter Márk.

[1]) A. 1757 Ecclesia antiqua ad st. Catharinam ante portam Transylvaniensem solo aequata est; cujus memoriale in tribus obelisci 1763 ibidem erecti partibus sequentibus litteris lapidi incisis legitur; in 1 parte. Trophaeum solo aequatae sacrae aedis Catharinensis, in qua sacrificare Deo florente Eugenio, Carolo sexto Dominante, signo reformatos fratres coepisse minores; in parte secunda. Sed Maria Theresia apostolici regni Coronata Regina hos in praesidio locat, et patrocinio ambit.

In tertia parte. Defunctis, quorum hic Cineres ac Ossa recondo, aeternam Requiem, ore et corde precare viator. (Kassics.)

TÁRCZA.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendes havi választmányi ülése 1879. január 29-én. Elnök: Ormós Zsigmond, őmltsga.

Jelen vannak a választmányból s a társulati tagok közül: Rácz Athanáz, kir. tanácsos és országgyülési képviselő, alelnök; Miletz János, titkár; Odor Samu, pénztárnok; dr. Niámessny Gyula, társulati ügyész; Barách József, kir. tanácsos; Dobó Miklós, csanádegyházmegyei kanonok; Folly Emil, cz. kanonok; Iványi Ede kegyesrendi főgymnásiumi tanár; Horváth Pius kegyesrendi házfőnök; Korbonics János, Molnár Vid, cz. kanonok; Marx Antal, kir. tanácsos s tanfelügyelő; dr. Reiner József, Schiller Ignácz Antal, Schopf Antal, Szandics István; továbbá diszes női s uri hallgató közönség s a helybeli középtanodák tudomány kedvelő nemes törekvésü növendékei igen számosan.

Elnök őméltósága elfoglalván elnöki széket, megnyitó beszédében lelkesült szavakkal üdvözli a választmányt s az egybegyült társulati tagokat, s mint első választmányi ülésen az uj évben, a legjobb sikert óhajtja a társulati müködésre nézve az egész év tartamára.

Miután a közbe jött karácsonyi és ujévi ünnepek folytán a deczember havi választmányi gyülés nem tartatott meg, ezután az utolsó, november havi ülés jegyzőkönyve olvastatott fel s hitelesittetett; továbbá Miletz János titkár terjeszté elő jelentését következőleg, a társulat beléletét s körülményeit érdeklőleg, az időközben felmerült ügyek- s állapotokról:

Tisztelt választmány!

Legutóbbi, még a mult 1878. évi november hó végén tartott választmányi ülésünk óta több oly nevezetes mozzanat merült fel társulatunk beléletét érdeklőleg, melyekről körülményesen beszámolnom hivatalos tisztem hozza magával s előre is örvendetesen jelezhetem, hogy bár kevesen vagyunk s nehéz körülményekkel kell küzdenünk helyzetünket tekintve, mindazonáltal haladunk, habár lassan is, de sikeresen azon szent czél felé, mely nem egyéb: mint a szellemi haladás és közmüvelődés előmozditása vidékünkön.

Mielőtt azonban a társulatot érdeklő ujabb körülményeket felsorolnám, előzetesen tudomásvétel végett felemlitem, hogy a mult évi november havi választmányi ülésünkön felolvasott értekezés a választmány határozatából a legközelebb megjelenendő társulati közlönyben közöltetni fog, s a bejelentett uj tagok hivatalosan s hirlapilag is értesitve lőnek és mindegyiknek megküldettek a társulat alapszabályai s egyéb kiadványai; végül a bemutatott régi tárgyakat, pénzeket, könyveket illető helyeikre eltettem s érvényesitve vannak a választmány egyéb határozatai is.

Ezek után a társulati életet érdeklő legujabb fejleményekről a következőkben van szerencsém jelentést tehetni:

I. Utolsó választmányi ülésünk óta a következő hivatalos iratok érkeztek:

1) Ormós Zsigmond elnök ő méltósága előterjesztést tesz a választmánynak intézkedés és határozathozatal végett a rámai hős, báró Lo-Presti József ó-palánkai szobrának ügyében, és az erre vonatkozó összes irományokat van szerencsém bemutatni egy fényképpel együtt, mely a szobor leleplezési ünnepélye alkalmával a helyszinén vétetett fel, továbbá egy takarékpénztári könyvecskével, mely a szoborra begyült összeg fenmaradványa s elhelyezéséről szól.

2) Ugyancsak Ormós Zsigmond elnök ő méltósága jelenti, hogy Bay Ilona urnő, társulatunk alapitótagja s nagylelkü, áldozatkész jótevője, egy magán levélben 9 db. cs. k. aranyat küldött be oly czélból, hogy az érintett összeg valamely hasznos czélra fordittassék; a hasznos czélt tekintve ő méltósága eleve azon inditványt teszi, hogy ezen ajándék összeg, mely 49 frt 50 kr. o. é.-nyi papirpénzért beváltatott, a társulati muzeum megállapitását czélzó pénzekhez csatoltatnék, s erre nézve végleges határozathozatalra kéretik fel a választmány.

II. Muzeumunk részére a következő adományozások folytak be:

1) A nagylelkü ajándékozók sorát itt is kiváló jótevőnk Bay Ilona nyitja meg; ki egy csinos, máz nélküli, egészen ép cserépbögrét ajándékozott, melyen körül s a fülénél moh-féle diszitmények láthatók. Az edény Bihar vármegyében találtatott, Kereki helység határában, mely egykor Bocskay István fejedelem birtoka volt.

2) Gróf Stahrembergi Strasoldo Gyula őrnagy urtól egy csinos görbe kard, melynek hüvelye sárgaréz diszitménynyel van bevonva. A kardpengén jobb és balfelől karczdiszitmények láthatók s a jobb oldalon ezen felirás: „Anno 1631“, továbbá a félhold, nap s gömbökön vagy egyedül álló apró keresztecskék; a kard a legközelebbi bosnyák hadjárat alkalmával került az őrnagy ur birtokába.

3) Wolafka Antal tartalékos hadnagy ur a 61-ik számu Czezarevits ezrednél, ajándékozott egy csinos szerkezetü s kiállitásu pisztolyt, mely szintén Boszniából való; továbbá 7 darab réz s 6 darab ezüst törökországi pénzt; két ezüst koronázási érmet s végre 23 darab osztrák réz s 11 darab osztrák s németországi ezüst pénzt, összesen 49 darabot.

4) Péch József kir. főmérnök ur több rendbeli, régibb s ujabbkori ajándékkal kedveskedett, mely Puszta-Péklán találtatott Bács vármegyében az öntözési telep árkainak ásatása közben az 1878-ik év folytán. Az adományt még becsesebbé teszi az, hogy a lelhelyek egy, az ajándékhoz mellékelt csinos térképen, a legpontosabban fel vannak tüntetve. Az adományt a főmérnök ur által eszközlött számozás sorrendje szerint terjesztjük elő:

1. sz. Egy darab őskori fekete bögre.

2. sz. Két darab kiégett földtapaszték; melyeken látható, hogy körben állitott favesszőkre voltak egykoron tapasztva; ezek egy kemencze részletei, melyben valamikor oly erős tűz égett, hogy az egyik darab részben megolvadt. A másik darab még arról is nevezetes, hogy MC. betük vannak reá metszve.

3. sz. Egy darab igen durva készitésü zabola.

4. sz. Egy darab finomabb készitésü egész zabola.

5. sz. Egy darab széles talpu lópatkó.

6. sz. Egy darab vassarkantyu.

7. sz. Egy darab ketté tört vas véső, mely mind a két végén ki volt élesitve.

8. sz. Egy darab réz karika, mely kigyó alaku volt és gyürü gyanánt szolgálhatott.

9. sz. Egy ujabbkori fekete bögre, füllel ellátva, teljesen ép.

10. sz. Négy darab emberi csont, mely a 11-dik számu bögre mellett találtatott.

11. sz. Egy darab fazékfedő töredék, korongon volt készitve.

12. sz. Két darab nagy lapos tál töredék, készülésük mint az előbbi.

13. sz. Három darab magyar ezüst dénár.

14. sz. Egy emberi koponya darabjai; ez arról nevezetes, hogy külön kis gödörben volt elásva, és a test egyéb részei mellette nem találtattak.

Megjegyzendő a pénzek, bögrék és rézkarika mellett emberi csontok is feküdtek. Ezek a földszine alatt 8—14 deciméternyi mélységben találtattak. A vas-patkó, sarkantyu, zabolák és véső a földszine alatt 2—5 deciméternyi mélységben feküdtek. Az emberi koponya pedig 8 deciméternyire volt a földszine alatt.

Tisztelt választmány! Ezek azon ajándékok, melyek legujabbi örvendetes bizonyitékaiul szolgálnak az irántunki s az általunk képviselt magasztos czél iránti érdekeltségnek s mielőtt jelentésemet bezárnám, még egy szomoru körülményt kell felemlitenem, melyről a kegyelet parancsolja, hogy megemlékezzünk. Társulatunk kebeléből ugyanis a mult év végén egy derék tagtársat ragadott ki a halál Falböck László gazdatiszt urban, kinek elhunytát méltán gyászolhatjuk, mert benne egy, a társulati érdeket szivén viselő tagtársat veszténk. Áldás és béke poraira.

Ezek azon események tisztelt választmány, melyek legutóbbi választmányi ülésünk óta a társulat beléletét érdeklőleg felmerültek s jelentésem szives figyelembe vételét kérem.

* * *

A titkári jelentés örvendetesen tudomásul vétetett, s az előterjesztésből folyólag Ormós Zsigmond elnök őméltóságának inditványát a báró Lo-Presti-féle szobor gondozása ügyében a választmány hálás köszönet- és örömmel fogadja s egész terjedelmében magáévá teszi oly hozzá adással, hogy a szoborra begyült összeg fenmaradványa a társulat pénztárnoka által takarék-

pénztárilag kezeltessék és a midőn a körülmények követelik, a szobor javitására szükséges összeg a maradvány tőke kamataiból folyóvá tétessék s arra nézve pedig az illető járás szolgabirája kéressék fel, hogy időnként a szobor állapotáról a társulati elnökségnek jelentést tegyen. Ugyancsak elnök ő méltósága által bejelentett nagybecsü adomány Bay Ilona urnőtől hálás köszönettel fogadtatott s az intézkedés erre nézve is általános helyesléssel találkozván, a lelkes honleány s ritka áldozatkész urnőnek jegyzőkönyvileg nyilvánittatott elismerés és hálás köszönet, valamint azoknak is, kik a társulati muzeum gyarapitására befolytak s ajándékokkal kedveskedtek, u. m. ismételten Bay Ilona urnő ő nagyságának, továbbá gr. Stahrembergi Strasoldo Gyula őrnagy, Wolafka Antal cs. kir. hadnagy, s Péch József kir. főmérnök uraknak.

Erre Odor Samu társulati pénztárnok ur adta elő jelentését a pénztár állásáról, mely jelentés alapján kitünt, hogy az időközben felmerült társulati szükségletekre történt kiadások levonásával 661 frt 54 kr. készpénz szolgál a folyó kiadások fedezésére a társulat javára kamatozó 1724 frt 40 kr. tartalék tőke alapon kivül, mely a temesi takarékpénztárban van elhelyezve.

Következett Miletz János titkár ily czimü értekezése: „Szörény vármegye történelmi és régészeti emlékei,“ melyben szerző a nevezett vármegye hajdani emlékeit igen érdekes összeállitásban sorolja fel. Az értekezés a választmány határozatából egész terjedelemben a társulati közlönyben fog megjelenni.

Miután inditványok nem tétettek, a tárgysorozat szerint az uj tagok választása következett. Rendes tagokul jelentkeztek: Pontelly István főgymnásiumi és Somogyi Csizmazia Vilmos főreáltanodai tanár urak Temesvárott, továbbá Nagy Pál plébános ur Knézen és Neustadtl Ernő jegyzőjelölt ur Markoveczen (Temesmegye u. p. Kudricz), mindannyian a titkár által ajánlva. Az ajánlottak egyhangulag s éljenzések között megválasztattak a rendes tagok sorába, és részökre a diszoklevél s a társulat kiadványainak megküldése elrendeltetett.

Több tárgy nem lévén, a gyülés véget ért.

Rendes havi választmányi ülés február 26-án. Elnök: Ormós Zsigmond ő mltga.

Jelen vannak a választmányból s a társulati tagok közül: Miletz János, titkár, Odor Samu, pénztárnok, dr. Niámessny Gyula, társulati ügyész; Barách József, kir. tanácsos, Dobó Miklós, kanonok, Horváth Pius, Hudra János, Iványi Ede, Kassics Károly, Löwinger János, Marx Antal, k. tanácsos, rudnai Nikolits Sándor, Novák Péter, Szandics István, Tordai György; továbbá diszes hallgató közönség s a karzaton a helybeli középtanodák nemes törekvésü növendékei számosan.

Elnök ő méltósága elfoglalván elnöki széket, megnyitó beszédében üdvözli a választmányt s az egybegyült társulati tagokat, s a választmányi ülést megnyitottnak nyilvánitja.

Ezután a január havi választmányi ülés jegyzőkönyve olvastatik fel s hitelesittetik; továbbá Miletz János titkár terjeszté elő a következőleg jelentését a társulat beléletét s körülményeit érdeklőleg az időközben felmerült ügyek- s állapotokról:

Tisztelt választmány!

A mult január hó 29-én megtartott legutóbbi választmányi ülésünk óta a társulati életet s körülményeket érdeklőleg a következőkben van szerencsém előterjesztést tehetni a tisztelt választmánynak:

I. Január havi választmányi ülésünk hivatalos iratait, az értekezés — s egyéb iratcsomagok — továbbá a társulatnak felajánlott adományokkal együtt illető helyeikre eltettem s a megválasztott uj tagokat hivatalosan értesitettem s részökre a társulat kiadványait megküldöttem.

II. A társulati muzeum részére a következő adományozások történtek:

1) Dr. Szentkláray Jenő török-becsei lelkész s választmányi tagtársunk ajándékozott egy kőbalta-részletet, mely több oldalon a csiszolás kezdetleges állapotát tünteti fel; lelhelye a torontálmegyei Borjas; továbbá adott egy római ezüst s egy római rézérmet s 2 darab ezüst dénárt I. Ferdinánd idejéből, a római érmek borjasi leletek, a dénárok pedig az arácsi templomromok között találtattak.

2) Tauber Lajos Temesvár-józsefvárosi lakos ajándékozott egy ezüstkereszt alaku tárgyat, melynek mind a négy ágán s a közepén egy körben elhelyezett ötágu csillagban zsidó betük láthatók. Az egyik oldalon ezen szavak és pedig felül: Michaël, alul Refaël (igy), a jobb részen Gábriel s a balon Oriel olvashatók; a másik részén pedig: Larif, Caraf, Oriel és Tarsis ugyanazon sorrendben s a közepén a csillagban az évszámok vannak zsidó betükkel bevésve. Találtatott Erdélyben 1878 tavaszán s gyanithatólag valamely erdélyi szombatos, vagy sabbatáriusé lehetett. Ugyanezen ajándékozótól muzeumunkba került egy nagy ezüst gyürü, melynek felső része apró vonalakkal diszitett s a fején virág-diszitmény s a félhold egy csillaggal látható; találtatott az 1878. év tavaszán szőllőmunkálat alkalmával a vingai szőllőkben s kétségtelenül török korszaki maradvány.

3) Hajnal Imre torontálmegyei perjámosi járási csendbiztos ur adományozott egy kétélü bronz kést és egy egészen megkövült szarvas agancstöredéket s 5 darab ezüst s egy velenczei köztársasági rézérmet. A bronz kétélü kés s a kövült szarvas agancs az 1878-ik év tavaszán Nagyfalu s Perjámos között találtatott, az itt épitett keresztöltés mellett a kubik-föld kihordása alkalmával, egy dombos helyen az Aranka vize mellett, az országut és töltéstől 100 lépésnyire emberi csontváz körül, mely közel egy méter mélyen feküdt a földben.

4) Sztaneszavlevits Mileva Uj-Palánkáról azon igérettel, hogy még többet is fog keresni és küldeni, ajándékozott 2 darab római rézérmet, egy I. Ferdinánd- s egy I. Lipót-féle ezüst dénárt, s 2 darab ujabbkori rézpénzt.

5) Farkas Bálint vármegyeházi felügyelő adott egy szaruból készült régi burnót-szelenczét, melyen ezen iratmetszet: „Noces de Cana“, s ez alatt a kánai menyegző domborvésetben látható.

III. Társulati könyvtárunk gyarapitására a következő adományozások történtek:

1) Bay Ilona urnő, társulatunk ritka áldozatkész jótevője s alapitó tagja a következő müveket küldé meg:

a) Rumy Károly György: Monumenta Hungarica, azaz magyar emlékezetes irások. 1 kötet.

b) Varga Ferencz: Szeged város története. 1 k.

c) Chernel Kálmán: Kőszeg sz. kir. város jelene és multja. I. rész. Jelenkor.

d) Balássy Ferencz: Ludányi Tamás egri püspök. 1 füzet.

e) Szilágyi Sándor: I. Rákóczy György és a diplomatia. 1 füzet.

f) Ipolyi Arnold: Gr. Prokesch-Osten Antal emlékezete, és Mátyás király könyvtára maradványainak felfedezése. 1 füzet.

2) Paur Iván ur, a gr. Széchenyi-család levéltárnoka s több tudós társaság tagja, megküldé Sopronyból ily czimü müvét: „Hans Georg Ritters Oedenburger Chronik zur Geschichte der Rákóczyschen Belagerung im Jahre 1704.“

Ezek jelzik, tisztelt választmány, azon eseményeket, melyek január havi választmányi ülésünk óta társulatunkat érdeklőleg felmerültek s az előterjesztés szives figyelembe vételét kérem.

* * *

A titkári jelentés örvendetesen tudomásul vétetett, s az előterjesztés alapján mindazoknak, kik a társulati muzeum s könyvtár gyarapitására befolytak s ajándékokkal kedveskedtek, nevezetesen: Bay Ilona urnő ő nagyságának, dr. Szentkláray Jenő, Tauber Lajos, Hajnal Imre, Paur Iván, Sztaneszavlevits Mileva és Farkas Bálint uraknak, a választmány jegyzőkönyvileg nyilvánitott elismerést s hálás köszönetet s a begyült tárgyakat a titkár gondozására bizta s illetékes helyeikre eltétetni rendelte.

Erre Odor Samu társulati pénztárnok ur terjeszté elő jelentését a pénztár állásáról, mely jelentés alapján kitünt, hogy az időközben felmerült társulati szükségletekre történt kiadások levonásával 586 frt 74 kr. készpénz szolgál a folyó kiadások fedezésére, a társulat javára kamatozó 1904 frt 42 kr. tartalék-tőke alapon kivül, mely a temesi takarékpénztárban van elhelyezve.

Következett Ormós Zsigmond társulati elnök ő méltóságának ily czimü értekezése: „Adatok a délmagyarországi földvárak történeté-

hez," melyet Miletz János titkár olvasott fel. Az értekezés autopsián alapuló buvárlatok nyomán igen érdekes részleteket tartalmaz a délvidék régi földvárainak ismertetéséhez, különös tekintettel Temes vármegye alsó részére. A vidékünkre nézve közérdekü értekezés becsét még az is növeli, hogy a felsorolt adatok egy, a munkálathoz csatolt régibb térkép nyomán is illusztrálva lőnek; a térkép ugy látszik mindjárt Temesvár visszafoglalása után, még 1716-ban készülhetett. Az élénk éljenzéssel fogadott értekezés felolvasása után a választmány azon határozatot hozta, hogy a munkálat egész terjedelmében a társulati „Értesitő"-ben közöltessék, és pedig több választmányi tag óhajtására, a takarékossági elvek figyelembevétele mellett a régi térképpel együtt.

Ezután elnök ő méltósága azon örvendetes előterjesztést teszi, hogy báró Scudier Antal ő excellentiája egy érdekes szobormintázatot, mely Mária Terézia királynőt ábrázolja, s eredetije bronzból, Gasser hires szobrász által készitve, talapzatán 4 allegorikus képlettel a bécs-ujhelyi katonai akadémia udvarában van felállitva, hajlandó a társulati muzeumnak átengedni; a választmány nagy éljenzéssel fogadta a becses ajánlatot s előlegesen is a legmélyebb köszönetét fejezte ki ő excellentiájának nagybecsü elhatározásáért s a szobormintázat átvételével Miletz János titkár s dr. Niámessny Gyula társulati ügyész bizattak meg oly kijelentéssel, hogy eljárásuk eredményéről a legközelebbi választmányi ülésen előterjesztést tegyenek.

Miután inditványok nem tétettek, következett az uj tagok választása. Rendes tagokul jelentkeztek: Traila György gör. kath. lelkész s Demkó Géza ügyvédjelölt urak Temesvárott, mindkettő a titkár által ajánlva. A jelentkezettek egyhangulag s éljenzések között a rendes tagok sorába megválasztattak és részökre a diszoklevél s a társulati kiadványok megküldése elrendeltetett.

Több tárgy nem lévén, a gyülés véget ért.

Rendes havi választmányi ülés márczius 26-án. Elnök: Ormós Zsigmond ő méltósága.

Jelen vannak a választmányból s a társulati tagok közül: Miletz János, titkár; Odor Samu, pénztárnok; dr. Niámessny Gyula, társulati ügyész; Ardeleán György, Barách József, kir. tanácsos, Capdebó Ferencz, Dobó László, Folly Emil, cz. kanonok, Horváth Pius, Hudra János, Iványi Ede, Kapdebó Gergely, Korbonics János, Marx Antal, kir. tanácsos, Molnár Vid, cz. kanonok, Rötth László, Schopf Antal, Szandics István, Tordai György, Traila György; továbbá a karzaton diszes női s uri hallgató közönség s a helybeli középtanodák történelem s régészet kedvelő nemes törekvésü növendékei igen nagy számmal.

Elnök ő méltósága elfoglalván elnöki székét, megnyitó beszédében üdvözli a választmányt s az egybegyült társulati tagokat, s a választmányi ülést megnyitottnak nyilvánitja.

Ezután a február havi választmányi ülés jegyzőkönyve olvastatott fel

s hitelesittetett; továbbá Miletz János titkár terjeszté elő jelentését következőleg, a társulati beléletet s körülményeket érdeklőleg, az időközben felmerült ügyek- s állapotokról:

Tisztelt választmány!

Egy havi időköz röppent el felettünk utolsó együttlétünk óta s a jelen alkalommal ezen letünt időszak eredményéről kell beszámolnom jelentésemben társulati életünk érdekeit s müködéseink irányát tekintve.

Egyrészt viszonyainkat figyelembe véve, sok baj- s nehézségekkel kell ugyan küzdenünk, hogy a társulat kibontott zászlajára irott nemes eszmének, mely a culturalis haladás czélja, diadalt szerezzünk; másrészt azonban kiváló örömemre szolgál a jelen alkalommal azon érzésnek is kifejezést adnom, hogy minden küzdelmeink daczára, habár lassan is, de a hőn óhajtott sikert el fog juk érni, s nemes intentiónk diadalra jutand, tekintve azon körülményt, mely megerősitését képezi előre bocsátott szavaimnak, hogy czéljaink s törekvéseink iránt mindinkább szélesebb rétegben kezd örvendetes érdeklődés mutatkozni.

Társulati életünk élénkülő mozgalmait nemcsak a jelentésemben alább felsorolandó adományok jellegzik egyedül, hanem azon másik körülmény is, hogy a szellemi munkásság terén sem szünnek meg tagtársaink oda közremüködni, hogy a történelmi és régészeti tudomány fáklyája vidékünkön előbbre vitessék.

S itt, midőn a szellemi munkásságot felemlitem, lehetetlen nem reflectálnom szeretett elnökünk Ormós Zsigmond ő mltgának azon kiváló és nagyra becsült figyelme- s jóakaratára, melylyel nagy elfoglaltsága s bokros teendői közepett társulatunknak nemcsak be-, de kifelé is minél nagyobb elismerést szerezni buzgólkodik; s alig hogy legközelebb hallottunk tőle egy becses értekezést a délmagyarországi földvárakról s ime a jelen választmányi ülésünkön ujból az ő nagyrabecsült tapasztalatainak, melyeket a történet-régészeti tudomány érdekében a bájos déli Itália classicus földjén gyüjtögetett, lehetünk szerencsések eredményében gyönyörködhetni.

Ezen előrebocsátottak után társulatunk belügyeit érdeklőleg a következőket van szerencsém constatálhatni:

I. Mult február hó 26-án tartott választmányi ülésünk óta örvendetes érdeklődés mutatkozott a közönség s a társulati tagok részéről irántunk. Mielőtt azonban az adományozások részletezésébe bocsátkoznám, el nem mulaszthatom hivatalos kötelességem szerint felemliteni, hogy utolsó választmányi ülésünk hivatalos iratait, a bemutatott ajándékok- s könyvekkel együtt illetékes helyeikre eltettem s a mult ülésen bejelentett s társulatunkba beválasztott uj tagokat hivatalosan s hirlapilag is értesitettem s részökre a társulati kiadványokat megküldöttem.

II. Dr. Niámessny Gyula társulati ügyész urral a mult gyülés alkalmával lett kiküldetésünkhez képest e eget tettünk a választmány abbeli határo-

zatának, hogy a báró Scudier Antal táborszernagy ő excellentiája által a muzeumnak felajánlott Mária-Terézia-féle szobormintázatot, mely Gasser hires szobrász készitménye, átvegyük s a társulati muzeumban elhelyezzük; az érdekes ajándék körülményes leirását alább az ajándékok között fogom közölni.

III. A társulat kiadványa, a „Történelmi és régészeti Értesitő“ folyó évi II. füzete már nyomdai munkálatban van, s egy érdekes régi térkép melléklettel a dél-temesmegyei földvárak illusztrálására, továbbá az eddigiekhez méltólag változatos tartalommal, a kellő időben meg fog jelenni s a tagok között szétosztatni.

IV. A társulati muzeum részére utolsó választmányi ülésünk óta a következő adományozások történtek:

1) Ormós Zsigmond elnök ő méltósága egy igen becses ajándékkal kedveskedett társulatunknak, t. i. Bay Ilona urnő ő nagyságának diszes aranykeretbe foglalt arczképével; az adomány értékét nemcsak az növeli előttünk tisztelt választmány, hogy a nevezett urnő alapitó tagja társulatunknak, hanem azon körülmény is, hogy minden tekintetben nagy pártolója s előmozditója ügyeinknek s már eddig is több igen érdekes és értékes ajándékokkal járult gyüjteményünk gyarapitásához s több izben az anyagi segélyezésre nézve is áldásos jótékonyságának számos jelenségeivel találkoztunk.

2) Báró Scudier Antal táborszernagy ő excellentiája ajándékozott egy érdekes szobormintázatot, mely Gasser hires szobrász müve s Mária Terézia királynőt ábrázolja. A királyné szobra 40 cm. magas, s egy négyszögü, de minden sarkán bemetszett s alja felé lépcsőzetesen szélesedő 52 cm. magas talapzaton áll. A királynő gyémántos diadémmal ékesitett feje kissé jobbra néz s a vállat panyókásan félrevetve nyuszttal béllelt királyi palást fedi; a kinyujtott jobb kéz lecsüngő nagy pecséttel félig kigöngyölt okiratot tart s a balkéz leeresztve a palástón nyugszik. Az oszlop elején ezen felirat van: „MARIA TEREZIA,“ s a bemetszett négy sarkon kisebb oszlopokon 16 cm. magas allegorikus alakok: az erő, bölcseség, vallás és igazság, mint az ausztriai ház jelképei láthatók; és pedig elől a jobb részen **az erő** oroszlányon ül, s dus hajzata kibontott fürtökben omol vállaira; könnyed lepelből álló ruházata csak a test alsó részét fedi be, s jobbjában paizst, a baljában pedig vesszőcsomót tart bárddal. Ugyancsak elől az erőtől balra **a bölcseség**, fején diadémmal, lábait egymáson nyugtatva ül; jobbja a székre van eresztve s baljában könyvet tart iróeszközzel s lábainál a földgömb látható. A szobor háta mögött az erővel szemközt **a vallás** jelképe egy szende női alak trónon ül, s jobb kezét szivén tartja s a baljában keresztet; ettől jobbra **az igazság** fején diadémmal s dus hajzata csigákba fonva fedi a fejet; a jobb kéz hosszu egyenes kardot s a bal, mely a térdekre van fektetve, mérleget tart; az egész mintázat 1.20 m. magas mahagoni fából készült diszes négyszög oszlopalaku állványon nyugszik. Megjegyzem még, hogy Scudier ő excellentiája ezen szobormintázatot, melynek eredetije a bécs-ujhelyi katonai akadémia udvarában

bronzból öntve látható, még mint a nevezett katonai akadémia igazgatója magától Gassertől kapta emlékül.

3) Magyar Salamon Dávid helybeli nyomdász s társulatunk tagja egy diszesen kiállitott könyvet volt szives a társulati muzeumnak ajándékozni; mely czélszerü beosztásánál s a reá nyomott aranyos czimnél fogva is muzeumi főkönyvül fog szolgálni.

4) Dragovanics György gyárvárosi alkapitány ur ajándékozott egy régibb szerkezetü kovás pisztolyt, melynek agya czifrázott réz foglalványokkal van diszitve, s egy metszésekkel diszitett szarvas agancs tülköt; mindkettő boszniai emlék a legutóbbi hadjáratból; végre adott még egy római réz s 5 drb különféle ezüst érmet.

5) Boleszny Antal vál. tagtársunktól egy IX. Pius pápa-féle réz emlékérem s egy János-Kázmér-király-féle lengyel rézpénz.

6) Iványi Ede vál. tagtársunk közvetitésével a következő főgymnásiumi tanulók ajándékoztak pénzeket:

a) Végh Lajostól Carolina Augusta királynő koronázási emlékérme, egy romániai s egy török réz pénz, s egy török bankjegy.

b) Sonnenschein Móricztól egy I. Lipót-féle ezüst pénz.

c) Ambró György és Bingert Jánostól 10 drb különféle ujabbkori rézpénz.

7) Fekete Zsigmond mérnök ur ajándékozott több őskori tárgyat és pedig 2 db kőszilánkot, 4 drb durva cseréprészletet, egy edényláb töredéket, egy eltört s egy ép égetett kősulyt, egy sima kőlapot s 3 drb agancs töredéket. Az adomány lelhelye Maczedónia község határában Torontál vármegyében a Temes folyó balparti védtöltése közelében a csákvári utban fekvő feljáró melletti gödör, honnan a töltést készitő munkások által jutottak napfényre. Ezen tárgyak több cseréppel együtt egy oválalaku égetett fallal körülvett (mintegy 4.5 □-öl területü) helyen fordultak elő hal s állati csontokkal vegyesen, mintegy összehányva. Az égetett falazatot beküldő körülményesebben meg nem vizsgálhatta, mert a munkások egészen kihordták a védtöltésbe; de földtanilag a lelhelyre vonatkozólag a következőket észlelte:

A megkövesült agancs darab kemény diluvial agyagrétegen (szürkés-sárga szinnel s érdes felsővel) feküdt a föld felszinétől 1.8 m. mélyen, a rajta látható sérülést a találó munkás követte el. Ezen agyagréteg felett jóval puhább s laza sötét szinü rétegben 0.40 m. mélyen feküdtek a vastag cserép darabok a két más szarvdarabbal és a kőszilánkokkal együtt. Az egyik szarvdarabon észrevehető csiszolás nem a találóktól ered. A küldött cserepek közül a czifrázott cserépdarab a laza agyag tetején találtatott több hasonló cseréppel s a vékonyabb szürkeszinü a jelenlegi talaj (humus) alján feküdt és felette 0.3 m.-re szürkeszinü, zománczozott cserépdarabok jöttek elő, melyeknek vékonysága a mai porczellánénál is kisebb volt. Beküldő mérnök urnak — mint értesültem — sikerült itt már nemcsak a felsoroltakhoz hasonló darabokat, de egy

egészen ép, czifrázott cserépcsuprot tömpe fogantyuval és egy ép tálat is felfedezni; de ezek fájdalom, azon idő alatt, mig Temesvárott időzött, szobájából a takarítók által több más összegyüjtött régi darabokkal együtt kihányattak, s csakis a beküldötteket sikerült ismét összegyüjteni s megmenteni.

Ezen előterjesztések képezik tisztelt választmány, titkári jelentésemet azon társulati ügyeket s mozzanatokat tekintve, melyek február havi választmányi ülésünk óta társulatunkat illetőleg felmerültek.

* * *

A titkári jelentés örvendetesen tudomásul vétetett s az előterjesztés alapján mindazoknak, kik a társulati muzeum gyarapitására befolytak s ajándékokkal kedveskedtek, nevezetesen: Ormós Zsigmond elnök ő mltgának, báró Scudier Antal táborszernagy ő excellentiájának, Magyar S. Dávid, Dragovanics György, Boleszny Antal, Fekete Zsigmond uraknak és Ambró György, Bingert János, Sonnenschein Mór s Végh Lajos gymnásiumi tanulóknak, a beküldött adományokért jegyzőkönyvileg nyilvánittatott elismerés és hálás köszönet. A begyült adományokat a választmány titkár gondozására bizta s illetékes helyeikre eltétetni rendelte oly hozzáadással, hogy az elnök ő méltósága által ajándékozott arczkép a muzeumban alkalmas helyen kifüggesztessék s a báró Scudier Antal ő excellentiájától nagylelküleg a régészeti gyüjtemény számára felajánlott érdekes szobormintázat pedig az adományozó nevének reá ragasztása által különösen is kitüntetve legyen.

Erre Odor Samu társulati pénztárnok ur adta elő jelentését a társulati pénztár állásáról, mely jelentés alapján kitünt, hogy az időközben befolyt tagsági dijakkal 626 frt 58 kr. készpénz szolgál a folyó kiadások fedezésére, a társulat javára kamatozó 1904 frt 42 kr. tartaléktőke alapon kivül, mely kamatozás végett a „Temesi takarékpénztár"-ban van elhelyezve.

Következett Ormós Zsigmond elnök ő méltóságának ily czimü értekezése: „Pompeji romjai," melyet Miletz János titkár olvasott fel. A jelen alkalommal ismertetett értekezés tulajdonképen csak egy részét képezi azon nagybecsü tapasztalatoknak, melyeket értekező elnök ő méltósága önbuvárlat s az autopsia alapján szerzett, a Vezuv kitörése által 79-ben Kr. u. borzasztóan elpusztitott szerencsétlen város romjai között. Különösen nagyérdekűek az épületek, utczák, falfestmények részletes ismertetései s a pompejii társadalmi élet élénk ecsetelése párhuzamositva korunk szokásai- s viszonyaival. Az előadás érdekességét különösen növelték az ő méltósága által bemutatott fényképek, rézmetszetek, melyek Pompeji egyes részleteit tüntetik fel, valamint a Pompeji romjai között talált néhány ritka régiség bemutatása is. A nagy számmal jelen volt hallgatóság nagy érdeklődéssel hallgatta a felolvasást, melynek befejeztével elnök ő méltósága élénken megéljeneztetett; a választmány pedig azon kéréssel fordult ő méltóságához, hogy ezen igen érdekes értekezését befejezni s adandó alkalommal felolvasni s közlés végett a társulati „Értesitő"-nek átadni sziveskedjék, mit ő méltósága meg is igért.

Ezután a tárgysorozat szerint következett egy bizottság kiküldetése, mely feladatává tenné a közelgő május havi közgyülés tárgysorozata s ünnepélyességének megállapitását. A választmány elnök ő méltóságának előterjesztésére bizottsági tagokul Rácz Athanáz alelnök ur elnöklete alatt, Ardeleán György, Capdebó Ferencz, Déschán Achill, Miletz János, Kapdebó Gergely, Dobó László s dr. Niámessny Gyula urakat kérte fel oly kijelentéssel, hogy megállapodásaik eredményéről a legközelebbi április havi választm. ülésen véleményes előterjesztést tegyenek.

Végül titkár egy igen érdekes, sőt mondhatni kegyeletes emléket mutat be a választmánynak s ez a „Szegedi Hiradó“ folyó évi 34-ik számának kefelenyomata, melyet Sallay Jenő ur a „Temesi Lapok“ szerkesztője volt szives a társulati muzeumnak ajándékozni. A kefelenyomatot azon körülmény teszi kiváló becsüvé, hogy a Szegedet ért borzasztó catastropha alkalmával lett szedve, de már folytatni nem lehetett tovább, mert a legnagyobb magyar várost a szó teljes értelmében végpusztulásra juttatott árviz a nyomdát is megsemmisitette. A kefelenyomatot Nagy Sándor ur, a „Szegedi Hiradó“ szerkesztője, miután lapja meg nem jelenhetett, Sallay Jenő urnak küldé el; mely mint szomoru emléke a márczius 12-ki borzasztó vésznek s gyász bucsuztatója az alföldi nagy metropolis végpusztulásának minden tekintetben méltó arra, hogy kegyeletes ereklyeként megőriztessék. A választmány nagy köszönettel fogadta az adományt s titkár megbizatott, hogy megőrzés végett az irattárban helyezze el.

Több tárgy nem lévén, ezzel az ülés véget ért.

Uj adat Szörény vármegye régi topographiájához és magyarságához.

Közli: Pesty Frigyes.

Torma Károly volt belső-szolnoki főispán és mostani egyetemi tanár, minap egy Szörény vármegyére vonatkozó oklevéllel kedveskedett, melyet családi levéltárában Csicsó-Kereszturon lelt, és mely a szörényi bánságról szóló munkám illető részeit, részint megerősiti, részint kiegészíti. Azt hiszem, hogy azoknak, kik e munkát birják vagy használják, kedves dolgot teszek, ha ezen érdekes oklevelet e helyen pár szóval ismertetem.

Egyezségről van itt szó, mely 1568. ápril 16-án Karánsebesen a báni tábla előtt jött létre, melyből megtudjuk, hogy Erdélyi Sebestyén szörénymegyei nemes, hosszabb ideig Tóth Máté, Peyka László, Vajda Ivacsko és Bazarab Jánossal bizonyos földekért perlekedett, mig végre a felek olyformán megegyeztek, hogy Erdélyi Sebestyén Egresteleke nevü birtokát eddigi ellenfeleinek kezére eressze, kik viszont neki azt a földet engedik át, melyet ők a Nyárgán vizen tul, Bánya táján birnak.

Két eddig ismeretlen, geographiai egyéniséggel találkozunk itt, nevezetesen Egresteleke nevü prediummal és Nyárgán nevü patakkal. Az ügy tehát bennünket azon vidékre vezet, melynek egykori magyarságát már más alkalommal kiemeltem.[1])

Az oklevél maga mondja, hogy az egyezség tárgyát képező földek Bánya vidékén feküdtek. Bánya szörényi falu ma is létezik Rudaria falu és a Nera folyó közt, a mit tekintetbe vévén, alig tévedek azon állitásommal, hogy az oklevélben nevezett Nyárgán vize a Nera folyóra vonatkozik.

Egresteleke egykori fekvését, mint a fenebbiekből kitetszik, általában igen, de közelebbről kitüzni nem lehet; erre még több adat kellene. Annyi bizonyosnak látszik előttem, hogy Egresteleke nem a keletre fekvő Cserna pataktól kaphatta nevét, mely olykor Egregy pataknak is neveztetett, mert ez az egyezség tárgyát képező földektől magas hegyek által van elválasztva, de e földek különben sem látszanak nagy körvonalt igénybe venni.

Azonkivül az átiró királyi levélben határozottan mondatik, hogy Egresteleke a Nyárgán folyó mentén (in decursu fluvii Nyárgán) feküdt. Ha ez a távoli vidék Karánsebes kerületében fekvőnek mondatik, tudnunk kell, hogy azon korban a karánsebesi kerület egyjelentőségü volt már egész Szörény vármegyével.

Érdekes az a körülmény is, hogy az Erdélyi Sebestyénnel perlekedő nemesek Békés Gáspárra való tekintettel, mint ki Erdélyi jóakarója volt, engedtek az utóbbinak, feltételül ki is mondák, hogy Erdélyi Sebestyén Békés Gáspár előtt adja át a vele egyezkedő feleknek az Egrestelek birtokára vonatkozó irományokat.

Ezt az egyezséget II. János választott magyar király még ugyan ez év április 26-án átirta és egész tartalma szerint megerősitette, mely alkalommal Erdélyi Sebestyént az ő hü udvarnokának (aulae nostrae familiaris) nevezi.

Az oklevélben megnevezett családok, ugymint a Margay, Bokosnicza, Priszaka, Mutnoky, Bratovan, Pribék, Bertha, Gámán, Bazarab, Tóth, Peyka, Vajda család már eddigelé is voltak ismeretesek. Brathován Márton mint szörénymegyei szolgabiró 1568. más oklevelekben is szerepel, azonban hogy Márgay Menyhért karánsebesi al-bán volt, a jelen oklevélből tudjuk meg először.[2])

Különben közöljük azt egész tartalma szerint:

Nos Joannes Secundus dei gracia electus Rex Hungarie, Dalmacie, Croacie etc. Memorie commendamus tenore presencium significantes quibus expedit vniuersis. Quod fidelis noster egregius Sebastianus Erdelj, aule nostre familiaris, nostram veniendo in presenciam exhibuit nobis et presentauit quasdam literas fidelium nostrorum egregiorum nobilium Melchioris Margay

---

[1]) A szörényi bánság története II. köt. 10. lap.

[2]) Lásd: Szörényi bánság I. köt. 316. lap.

Bani nostri substituti ac Pauli Bokosnicza Judicis, Petri Prizaka, Nicolai Bokosnicza, Francisci Mwthnoky, Martini Bratowan Judicis nobilium, Joannis Pribek, Casparis Bertha, et Ladislai Gaman de Karansebes in simplici papiro hungarico idiomate patenter confectas, et sigillo dicti Bani nostri in margine inferiori cera viridi communitas, super quadam vnione et concordia inter ipsum ab vna ac nobiles Matheum Thot, Ladislaum Peyka, Iwasko Wayda, et Joannem Bazarab ab altera partibus, racione predij Egresteleke vocati, ac cuiusdam particule terre in decursu fluvij Nyargan nominati in districtu de Karansebes existentis habitarum, certis in respectibus, condicionibus et vinculo, in ipsis vinculis clarius denotatis, facta emannatas tenoris infrascripti, supplicaruntque nobis humiliter vt nos ipsas literas ac omnia et singula in eisdem contenta, ratas, gratas et accepta habendo, presentibus literis nostris verbotenus inseri, et inscribi facere, ac illi concordie, nec non omnibus et singulis in ìpsis literis contentis, nostrum Regium consensum, pariter et assensum prebere dignaremur. Quarum quidem literarum tenor talis est. My Margay Mennihart ew felsegetewl adatott Ban Sebeosbe, Bokosnicza Pal, Sebessi Byro, Pryzaka Peteor, Bokosnycza Myklos, Mwthnoki Ferencz, Bratowan Marton zolga biro Pribeg Janos, Bertha Gaspár Gaman Lazlo, Aggywk ezt emlekeozetre, kyknek illyk myndeneknek, ez my lewelewnket latoknak, hogy jeowenek my eleonkbe ez wytezleo es nemes zemelyeok, Erdely Sebesthyen egy rezreol, mas rezreol pedig Thot Mathe, Peyka Lazlo, Iwasko Wayda, Bazarab Janos, mely Erdely Sebestien sok io inteseoknek altala, eleozeor tekyntwen az Bekeos Gaspar wram zemelyet es hozzaia walo io akarattiat, annak wtanna, az my io intesewnknekys engedwen, az Egreosteleke feleol, mely feleol regtewl fogwa walo peor wolna keozteok, illyen igyeneossegre ieowe ez fellyewl megmondott zemelyeokkel, Thot Mathewal, Peyka Lazlowal, Iwasko Waydawal, Bazarab Janossal, hogy az feoldert mellyet byrtanak az Nyargan wyzenek tullyan ki wolna Banya feleol, Egresteleket mynden hozza tartozowal egyeteombe meg engette, ez rendelet es szerzes alatt, hogy Bekes Wram eleott, tartozzek Erdelj Sebestyen Egrestelek (re vonatkozo) leweleket, mellyek nala wolnanak, ez fellyewl meg newezett zemelyeoknek kezeokheoz adni, es az elrendeles zerent, ew felsege pechety alatt lewelet wenni, ez meg lewen, mynden ok wetetlen, tartozzanak az fellyewl meg newezeott zemelyeok, az darab feoldet Erdelj Sebestien kezeheoz erezteny az Egrestelekeyert Ha pedig valamely fel ennek ez wegezesnek es zerzesnek bontoya wolna, eggyk az mas fel ellen, ezer arany foryntba maraggyon, es az feoldtewl el maraggyon, annakfelette az mely fel ez dolognak, mostan awagy jeowendeore bontoya wolna, tehat eggyk az masyk felt, wgyan ezen keotelre myndgyarast ew felsege eleybe hyhassa, es ezen keotes lewelnek ereyenek altala eggyk az masikon az zeorzes zerent az keotest meg wehesse. Mely dologra mynd az ket felek zabad akaratbol magokat my eleottewnk keoteottek, mely dolognak byzonsagara es ereossegere attwk ez mi peochyeteos lewelewnket mynd az ket felnek, adatott Sebesbe, Zent gyeorgy

hawanak tyzen hatod napian 1568. Nos igitur premissa supplicacione prefati Sebastiani Erdely, nostre modoquosupra porrecto Maiestatj Regia benignitate ex audita et clementer admissa, prescriptas literas dictorum Bani et nobilium, non abrasas, non cancellatas, nec in aliqua sui parte suspectas, presentibusque literis nostris verbotenus insertas et inscriptas, quoad omnes earum continencias, clausulas et articulos et puncta, eatenus quatenus vite, et legitime existunt emannate, viribusque earum veritas suffragatur, ratas gratas et acceptas habendo, premisse concordie, nec non omnibus et singulis in ipsis literis contentis, nostrum Regium consensum prebuimus, prebemusque beniuolum pariter et assensum, harum nostrarum vigore et testimonio literarum. Datum in oppido nostro Thorda vigesimo sexto die mensis aprilis. Anno domini Millesimo Quingentesimo sexagesimo octavo supradicto.

Joannes Electus Rex

Michael Chyaki
Cancellarius.

Gróf Niczky Kristóf két levelének ismertetése a déli részek visszacsatolásának idejéből.

Közli: Kasics Károly.

A délmagyarországi részeknek az anyaországhoz történt visszacsatolására vonatkozólag a csanádegyházmegyei püspöki levéltárban több okmány található, melyek közül a jelen alkalommal, midőn a déli megyék a centenárium ügyével foglalkoznak, czélirányosnak tartom a tartalom érdekességénél fogva is gróf Niczky Kristóf két levelének közlését.

Tudva van ugyanis, hogy dicső emlékü Mária Terézia királynénk a visszakapcsolás keresztülvitelére egy udvari bizottságot (k. k. Hof- und Incorporations-Commission) küldött ki, melynek élén gróf Niczky Kristóf állott. E bizottság a déli részeket 1778. junius 6-án vette át a Landes-Administratio-tól, mely a visszakapcsolás előtt a déli vidék kormányzatával volt megbizva.

Gróf Niczky az emlitett napon kelt egyik levelében Christovich Imre akkori csanádi püspököt ezen tényről azon megjegyzés mellett értesiti, hogy a délmagyarországi részek ügyeit további rendelkezésig az udvari bizottság fogja vezetni.

A második levélben pedig, mely 1779. aug. 7-én kelt, a püspököt arról tudósitja, hogy a megyék müködésüket már megkezdették s ennélfogva a jövőben a megyei közgyüléshez tartozik a megyei ügyek felett határozni.

A két rendbeli levél teljes szövege a következő:

I.

„Hochwürdigst-Wohlgebohrner Hochgeehrtester Herr Bischof! Demnach Ihre kais. könig. apost. Majestaet ihres allerhöchsten Dienstes zu seyn befunden, das Temesvarer Banat als einen von jeher zur Krone Hungarns gehörigen Theil gedacht königlicher Krone wieder einverleiben zu lassen, und in sothaner Absicht nicht nur diese Hof Commission zur Übernahme des Banats begwaltet, und mit einer eigenen Instruction versehen haben, sondern auch in Folge dieser allermildesten Entschliessung das erwehnte Temesvarer Banat an dem heutigen Tage, als dem 6. Juny laufenden Jahres durch die k. k. banatische Landes-Administration an diese kais. könig. Hof- und Incorporations Commission wirklich übergeben, sohin zu gleicher Zeit von dem durch Se. könig. Hochheit den könig. hungarischen Statthalter benannt — und von allerhöchst Ihrer Maj. allermildest bestättigten Commissario ex Parte Regni übernommen worden; So nihmt man sich die Ehre hievon die freundschaftliche Eröffnung mit dem Beysatze zu machen, dass die Landes Geschäfte dieses nunmehr lediglich hungarischen Antheiles der Zeit bis zur anderweiten Vorkehrung unmittelbar von dieser Hof-Commission werden geleitet werden. Mit vollkommener Hochachtung beharrende Euer Bischöflichen Hochwürden Temesvár den 6. Juny 1778 dienstschuldigste G. Christof v. Niczky m. p.“

II.

„Hochwürdigst . . . . Nachdeme in Folge Allerhöchst Ihrer kais. könig. Apost. Majestät allermildester Entschliessung, und darauf erfolgt allergnädigsten Befehls der Temeswarer District dem Königreich Hungarn einverleibt sohin in drey besondere Gespanschaften nemlich in die Temeswarer, Toronthaller und Craschovarer vertheilet diese auch bereits wirklich auf und in die Activitaet gestellet, und gesamte hierländige Ortschaften denen Comitatern ein- und zugetheillet worden, folglichen auch die nach denen hungarischen Landesgesetzen stabilirte Jurisdiction hier Landes nun mehr eingetretten ist, und daher künftig alles, was den Allerhöchsten Dienst, und das Beste des allgemeinen Weesen betreffend ist, bey denen zu Temeswar, Gross-Becskerek, und Lugosch abgehalten werdenden Gral. Congregationen verhandlet werden wird; So gibt man sich die Ehre hievon die freundschaftliche Eröffnung zur gefälligen benehmung anmit zu machen. Übrigens mit vollkommenster Hochachtung geharre Euer Bischöflichen Hochwürden Temeswar den 7. Aug. 1779 dienstschuldigster G. Christof v. Niczky m. p.“

Egyveleg.

— Felhivás a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat tagjaihoz. Midőn társulatunkat ezelőtt hét évvel a hazafias érzület s a tudományos előhaladás iránti legnemesebb törekvések megalakitották, a délvidéki müvelt közönség a legszebb reményeket füzte müködéséhez;

s hogy mennyire felelt meg hivatásának a történelmi s archaeologiai tudományszakok terjesztése s müvelése körül, kizárólagosan szükebb hazánk területére szoritkozva, s a folytonos nehéz küzdelmek daczára is mennyire emelkedett fel az átvállalt kötelezettségek magaslatára, e tekintetben a puszta szavak helyett, már az eddig elért örvendetes tények s eredmények beszélnek. Midőn ezt egyrészt örvendetesen constatáljuk, más részt azonban sok kivánni való van még hátra, hogy társulatunk az óhajtott czélt és sikert elérhesse, s erre nézve különösen szükséges a déli vidék müvelt elemeinek tömörülése s vállvetett együttes müködése; mi csak az által érhető el, ha társulatunk derék tagjai s munkásai becses ismeretségeik körében a társulat nemes intentióit s hivatását terjeszteni s minél jobban ismeretessé tenni, valamint uj tagok szerzése által a szellemi s anyagi gyarapodást elősegiteni buzgólkodnak. Tisztelettel felkérjük tehát tagtársainkat, hogy az előrebocsátott hazafias czél s magasztos irány elérésére nézve törekedjenek a déli vidék müvelt elemeinek minél tömegesebb csoportositására társulatunk kebelébe, s igyekezzék ki-ki, ha nem több legalább egy uj tagot szerezni a társulatnak; mert az ily csoportositás és szoros együttes haladás annál inkább lehetővé teszi a bennünk helyezett szebb remények valósulhatását s annál inkább lehetővé tétetik társulatunknak a bár nehéz, de annál magasztosabb hivatás betöltése, minél szélesebb rétegben mozoghatunk, s minél nagyobb szellemi és anyagi apparátussal rendelkezhetünk, s az elért eredmények dicsősége pedig az egészről azon egyes tagtársakra is át fog szállani, kik önzetlen buzgalommal közremunkálni segédkeztek.

— A régészeti muzeum rendezését, miután a kedvezőbb tavaszi napok beköszöntöttek, radicálisan megkezdjük, s nem csak az eddig begyült s folyton igen szépen szaporodó régi tárgyak lesznek ujból rendezve czélszerübben, hogy a muzeumot látogató közönség könnyebb áttekintést nyerhessen, hanem az éremgyüjtemény is, melyből csak egy kis rész volt közszemlére kitéve, egészen szakszerint kiállitva fog átadatni a tanulmányozásnak.

— Gróf Csekonics Endre ő nagyméltósága, — kinek nemes emberbaráti szeretete s ritka áldozatkészsége nem csak a szerencsétlenek és sorstól sujtottak nyomorának enyhitése körül tündöklik majdnem páratlanul vidékünkön, hanem áldásos müködésének ragyogó tetteivel a közmüvelődés terén is számtalan jelenségekben találkozunk, — legujabban ismét egy nemes tettel szaporitá nagy nevének babérjait, midőn dr. Szentkláray Jenő jeles irónk ily czimü nagyszabásu müvéhez: „Száz év Délmagyarország ujabb történetéből 1779-től napjainkig, tekintettel a III. Károly és Mária Terézia korabeli előzményekre“, melléklendő három délmagyarországi nevezetes régi térkép lemásolási és nyomatási költségeinek, 716 frtnyi összegben, fedezését magára vállalni kegyeskedett. Oly ujabb áldozatkészség ez, melylyel a nemeslelkü gróf nemcsak a déli vidék, hanem a magyar haza összes müvelt elemeit, mély hálára kötelezte magas személyisége iránt, s ez által Délmagyarország specialis topographicus ismertetése a mult századból kizárólagosan az ő ritka érdeme leend; tudósitásunkat azon hő kivánattal zárjuk be, hogy a gondviselés tartsa meg ad multos annos, Délmagyarország nemeskeblü Maecenását. Itt kapcsolatosan azt is megemlitjük még, hogy az egyik térkép Mercy korából 1723. 1725-ig mutatja Délmagyarországot; a másik 1753-ból, vagyis a temesvári tartományi administratió s a kamarai felosztás idejéből ismerteti, s végre a harmadik térkép a gróf Niczky által felelevenitett 3 megyét a katonai végvidékkel s az 1779-iki beosztásokkal tünteti fel. Mind a

három térkép kitünő kézirajz, s a bécsi kormány számára volt annak idejében készitve s metszetésüket a bécsi cs. kir. földrajzi intézet vállalta magára.

— Dr. Szentkláray Jenő választmányi tagtársunk s Délmagyarország százéves multjának jeles tollu monographusa, előfizetési felhivást tett közzé ily czimü műre: „Száz év Délmagyarország ujabb történetéből (1779-től napjainkig) tekintettel a III. Károly és Mária Terézia korabeli előzményekre.“ A mű 3 kötetben és pedig füzetenként diszes nagy nyolczadrétben fog megjelenni kellő időközökben olyképen, hogy 1883-ig mind a 10 füzet, melyre a vaskos három kötetes egész mü felosztva van, az előfizetők birtokában leend. Egy-egy füzet körülbelül 6—8 ivre fog terjedni és diszes boritékkal lesz ellátva. A munkát gr. Niczky Kristóf arczképe s több térkép fogja ékesiteni; a füzeteket 1 frt 25 krnyi postai utánvéttel kapják az előfizetők; előfizethetni f. évi május hó 15-ig, s az előfizetési pénzek szerzőhez Török-Becsére (Torontál megye) küldendők. A nagyszabásu jeles mű ajánlatra nem szorul; hiszen eléggé ajánlja már ezt a czimen kivül a kitünő képzettségü iró széles rétegben ismert jóhangzásu neve is; s ha tekintetbe vesszük a jeles szerző által roppant mérvben, nemcsak Magyarországon, de a külföldön is kiaknázott anyagot, melyet a munkálat felölel, s a melyet a derék, fáradhatlan buzgalmu monographus a műben olvasóinak nyujtani fog: ugy bizvást elmondhatjuk, hogy az előfizetők a jelzett monographiában egy oly szellemi kincset fognak birni, mely Délmagyarország százéves multjának megismeréséhez nélkülözhetlen, s reméljük, hogy egyetlen egy müvelt lelkü délmagyarországi lakos asztaláról sem fog hiányozni annál is inkább: mert legelsőbben is azon földet kell ismernünk nemcsak jelenében, de multjában is, melyen élünk, halunk; mert csak is igy lehetünk igaz hazafiak. Az előfizetésre melegen felhivjuk olvasóink becses figyelmét.

— A „Történelmi Adattár“, mely Délmagyarország ismertetéséhez tömérdek adatot tartalmaz s vidékünkre nézve valódi szellemi kincsbányának mondható, mint tudva van, a sajnos részvétlenség folytán a 4-ik kötettel megszünt lenni; a jeles mű megszünése azonban, hogy mily hiányt tüntet fel a tudományos körökben, eléggé igazolja azon számos tudakozódás, melylyel minden felől elhalmoztatunk a már eddig megjelent kötetek megvásárolhatása végett. Felkérjük tehát tisztelt olvasóinkat, hogy a kiknek az „Adattár“ birtokukban volna, s elárusitani óhajtanák, különösen az első évfolyam, vagyis az I. kötetből szükséges lenne vagy 10 példány, sziveskedjenek a vételárt egy levelezési lapon velünk tudatni, hogy az elárusithatás végett a szükséges intézkedéseket megtehessük.

— „Toppographische Charten der Gegend zwischen Alibunar, Uersecz, Ui-Palánka und Cuvin“ (Alibunár, Versecz, Uj-Palánka és Kubin közötti vidék térrajza) czimü régi térkép van az „Értesitő“ jelen 2-ik füzetéhez mellékelve; mely nagy valószinüséggel még 1716-ban, mindjárt Délmagyarország visszafoglalása után a török uralom alul, egyenesen Jenő herczeg parancsából készülhetett. A térképen számos elpusztult, s elhagyott falvak vannak feltüntetve, és számos ma virágzó helység teljesen hiányzik; különösen érdekes illusztrálásul szolgál ez Ormós Zsigmond elnök ő méltóságának ily czimü értekezéséhez a 65-ik lapon: „Adatok a délmagyarországi földvárak történetéhez“, miért is felhivjuk erre olvasóink figyelmét. A térkép a régi eredeti után készült, mely a magyar miniszterium tulajdona, s a csinos és pontos kiállitás Beranek J. helybeli könyomdász dicséretére válik.

En hongrie on compte ordinairement 6000 pas geometriques de 5 pi par mille, par consequent 10 Milles au degre, et 3000 tois de paris a chaque degre, Mile.
En france on compte 2400 pas geometriques par lieue, par consequent 25 lieues au degre et 2000 toises et chaque lieue.

TOPPOGRAPHISCHE CHARTEN
DER GEGEND
Zwischen ALIBUNAR, VERSECZ, UI-PALANKA UND, CUVIN

Explication.

- Mülen
- Verlassene Dörffer.
- Die gelb lavirte orth Seindt Ruinirt.

6000 2000 3000 4000 5000 6000 7000 8000 9000 10000

Maßstaab von 10000 gemeine Schritt oder eines Teütschen Meill deren 12 auf einen Grad gehen. ocite Schelle Caut par consequent 1166 toi 2/3 de paris, puisque chaque degre en vaut 50000. tois.
En allemagne au compte communement 15 Milles par degrés et alors chaque mile Vaut 3333 1/3 toises de paris.

Utánnyomat tilos.

Köre rajz. és ny. J. Beránek Temesvárott.

Magyar testvérek tulajdona.

MELLÉKLET az ÉRTESITŐ V. KÖTET 65ik LAPJÁHOZ.

BIBLIOTHECA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
BUDAPEST

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A

DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

III. FÜZET. 1879. JULIUS HÓ.

Pompeji romjai.

ORMÓS ZSIGMOND ELNÖKTŐL.

Felolvastatott a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat 1879. évi márczius hó 26-án s április hó 30-án tartott választmányi ülésein.

I.

Müvészeti tanulmányok czéljából tett utazás, a természet nagyszerü alkotásai, vagy bájos szép vidékei iránti figyelmet ki nem rekeszti, sőt ezzel nagyon is összehangzik s a két czél egymást mintegy kiegésziti. A müvészet czélja ugyanis nem egyéb, mint megtestesitése a szépnek. A szép pedig a természet megragadó bájos vidékein szintugy, mint a remek müalkotásokban megtestesitve van.

Nápolyt és környékét két szempont mindenekfelett érdekessé teszi. Természeti bájai ugyanis annyira gyönyörüek és felülmulhatatlanok, hogy a városnak bármelyik emelkedettebb helyére álljon is az idegen, melyről szabad kilátása van, mindenütt egy bájvidék, egy földi paradicsom terül el szemei előtt, melynek benyomását megörökiteni ohajtaná. A második szempont, mely Nápolyt mindenekfelett érdekessé teszi, régészeti emlékeiből áll. Nápoly az ujkor müalkotásaiban szegény, nevezetes épületei nincsenek, egyházai az olasz egyházakhoz képest másodranguak, nevezetes festészei Carravaggio, Ribera, Salvator Rosa, a realistikus irány vezérei voltak, kik a müvészet feladatát nem a szépnek, hanem a valónak előállitásában keresték, Overbeck szerint pedig a valódi realista a szépről mit sem tud, ha szép egyéniséget másol, ugy ez véletlen-

ség, jövő perczben rutat választhat. A szobrászat terén végre az, mit a két Masuccio a XIV. században a siremlékek terén főkép nevezetest nyujtott, tul van szárnyalva, a későbbi és ujkori néhány szobormü meg figyelmünket le nem köti. Nápoly tehát olasz mérték szerint s a többi olasz nagyvárosokkal egybehasonlitva, az ujkor müalkotásaiban szegény; de a régi kor emlékeiben annál gazdagabb. Hogy csak a legközelebbi helyekről szóljak, Pompeji, Herculanum, Pouzzoli s Bajä az antik kor classikus helyei, romokban s müemlékekben, melyek a föld gyomrából folyvást kiemeltetnek, igen gazdagok, s a nápolyi muzeum antik szobrai sokaságát tekintve, a római vatikán muzeum után következik, bronz darabjai és gyüjteményei sokféleségének szempontjából pedig Olaszországban az első.

Mindezeknél fogva természeti s régészeti szempontból Nápoly legérdekesebb pontja Olaszországnak.

Rövid közleményem czélja nem az, hogy Nápoly bájos vidékeinek nevezetesebb pontjait mind leirjam, vagy, hogy régészetileg nevezetesebb helyeit egyenként felemlitsem. Erre több idő kivántatik, mint amennyit jelenleg reá fordithatnék.

Ez alkalommal Pompejit, a régészeti tanulmányok ezen megbecsülhetlen kutforrását ismertetendem meg vázlatosan.

Néhány év előtt e régi város területének mintegy harmadrésze volt csak kiásva s nemcsak a szobrászat, anticaglia, ceramik s egyéb ingó tárgyakhoz tartozó régiségek mind, hanem a falképek, mozaikok, terra-cotta s vésett kő-ékesitések is nagyrészben a helyszinéről elvitetve, Nápolyba a muzeumba vándoroltak, melyben azután az ily régiségek gazdag tárlatával találkozunk.

Ez eljárás hasonló volt ahhoz, melyet az egyházi kormány a mai Catacombák mütárgyainak és holttetemeinek kiaknázásával mindaddig elkövetett, mig az első keresztény századok ezen érdekes helyei csak nem egészen kiürültek és csak azon kevés sirok maradtak felbontatlanul, melyeknek tetemei a vértanuk osztályába föl nem vétettek.

II.

Pompejit a Vezuvnak időszámitásunk szerint 79. évben történt kitörése, tüzes hamu és tajtkő záporral elboritá. E város a pogány korszak Catacombájává lőn, melyben eddig aránylag kevés emberhullára akadtak, de melyben az akkori életmód és müvészet megbecsülhetlen bizonyitványai eltemetve lettek.

E város körülbelől 1592. évig feledve s eltemetve volt. — Ekkor a Sarno folyamból vizvezeték készittetvén Torre dell'

Anuntiatában, ásás közben a szerencsétlen városnak nyomára jöttek, azonban ennek daczára ujra feledésbe merült, mig 1748. évben a müszeretö III. Károly a város egész területét az állam részére megvásárolván, az ásatásokat megkezdeté. Ezen ásatások kezdetben a kor igényeinek megfelelő szabályok szerint kellően rendszeresitve még nem voltak s azért, ha mohósággal nagy munkás tömegek használásával kezdették volna a munkát, azonkivül, hogy sok mütárgya a régészetnek elveszett volna, a napfényre jött tömérdek régiségek ezek értékét igen alább szállitották s az egybehasonlitó tudományt megnehezitették volna.

Szerencsére azonban az ásások annyira lassan folytattattak, hogy a századot tulhaladó idő daczára a város nagy része még mindig eltemetve van. Ujabb időben végre leginkább a derék s értelmes igazgató Fiorelli ur ösztönzésére az ásásnak ujabb és czélirányosb rendszere lőn megállapitva és döntő körökben is azon nézet jutott érvényre, hogy a falakhoz tapadt ingatlan tárgyak helyeiken meghagyassanak, az épületek eredeti állapotukban lehetőleg fentartassanak s az emberi csontvázakra kellő figyelem fordittassék.

Ezért azután, habár a régi ásások, melyekben az Arena, Forum, Basilica, terme publiche, az imolák, a teatro tragico s sok más nevezetes épület benn foglaltatnak, az ujabban kiásott városrészt nagyszerüségben felülmulják, a novi scave — uj ásások — név alatt előforduló ujabbi felfedezések, melyek délnek a Strada dei teatri, éjszaknak a Strada del Abundanza, nyugatnak a Strada del Mercurio, keletnek pedig a Strada dei Stabia közt elterjednek, érdekes voltuknál fogva a régibb ásásokat mégis felülmulják.

Ezen városrészekben ugyanis Salve Lucru, a Marco Antonio Consule, az Alconio Salustio, Strada nouva házak falképei s mozaikjai, a sütőház őrlőköveivel, az uj lupanare s több más helyiség a hajdankor szokásainak és müvészetének érthetőbb s elevenebb képmását adják mint a régibb ásások.

Pompeji, Herculanum, Teglana, Taurania, Stabia s Oplontis virágzó helyekkel együtt tünt el a földszinéről; Pompeji helyzete a kutatásokra nézve azonban hasonlithatatlanul előnyösebb mint Herculanumé. Pompeji ugyanis legmélyebben csak 15 lábnyi földréteggel van fedve, Herculanum ellenben 12, 50, 80, sőt 100 lábnyi mélységben van eltemetve. Pompejit csak hamu és tajtkő — Bimsstein — eső boritotta, mely könnyen kiásható réteget képez, mig Herculanum a hamuesőn kivül tüzes lávafolyam és sziklaomlás áldozatává lőn, mely anyagok a sok évszázad lefolyása alatt áthatlan kemény sziklává tömörültek. Továbbá Pompeji hajdani területén csak szőllő- s kertültetvények keletkeztek, ritkán

elszórt kisebb épületekkel, melyek kisajátitása nem járt sok bajjal, mig Herculanum felett Portici s Resina városainak sürü s nagy épületei emelkednek, melyek kisajátitása a legnagyobb nehézségekkel van összekötve.

Mindezen okoknál fogva Pompeji feltakarása habár lassan s a nyári évszak hő napjai alatt szüneteléssel, de mégis folyvást előre halad s az alkalmazott munkások száma 80—100 főre megy, Herculanumban ellenben az ásások nem csak megszüntetve vannak, hanem a már fölfedezve volt részek, mint a forum vagy Chalcidicum s a Jupiter-imola most ujra eltüntek s jelenleg az egyetlen nevezetesség, melyet a Pompejinál minden tekintetben fényesebb s nagyszerübb Herculanumból az idegen megszemlélhet, a hajdani teatrumnak kemény sziklatömegből kivájt részletéből áll.

Ezen teatrum nagyszerüsége s a kemény kőanyag szemlélése, melylyel a teatrum nagy része még mindig megtelve van, bámulásra ragadja az idegent, midőn a 79 lábnyi mélységben nedves kőlépcsőkön fel- s lejárva, a keskeny üregeket gyertyafény mellett bebarangolja, a leható nyilásokon a városi élet- és kocsizörej tompa morajját, mint az ég távol dörgését, feje fölött elvonulni hallja.

A herculanumi teatrum nézőhelye szintugy mint Pompejiben, félkört képez, szinpada fülkékkel ellátva, a félkört egyenes vonalban rekeszti be. A Pompeji teatrumnál azonban nagyobb és fényesebb, 10,000 nézőt befogadhatott és szobrokkal gazdagon ékesitve volt. Balbi, herculanumi első proconsul, és családbelieinek lovas és gyalog márvány szobrai, melyek a nápolyi muzeum fődiszei közé tartoznak, hajdan e teatrumot ékesitették.

III.

Herculanumba egyszer kimenni elég; de Pompejit egyszer meglátogatni nem elég. Egyszeri látogatással egy modern város feltünőbb részei s nevezetességei sem igen fognak szemünkbe tünni, daczára annak, hogy ezek előttünk nem idegenek és látásukhoz hozzá szoktunk, annál inkább szükséges a többszöri látogatás oly helyen, mely előttünk egészen uj, melynek tárgyai idegenszerüek s a régmult idők emlékeit hordják magukon.

Ennek igazságát Pompejiben tett első látogatásomkor tapasztalám s ezért Nápolyból e régi város romjai közé, valamint az 1865. ugy az 1872. évi látogatásom alkalmával ismételve kirándultam.

E kirándulások nem sok bajjal járnak. Kora reggel a vasuton elindulva, Portici, Torre dell' Greco s Torre dell' Anuntiata mellett elhaladva, csakhamar Pompejiban vagyunk, honnan ha tetszik még az nap visszatérhetünk.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Az indóház kevés lépésnyi távolságra van csak a hajdani várost környező falgától s a porta della Marina vagy porta Stabia bejárástól, mert Pompeji fallal körülkeritve hajdan 8 kapuval birt.

Tanyáról, melyen a város megszemlélése után megpihenhessünk és étkezhessünk, előre gondoskodnunk kelle; mert a lakatlan ódon város romjai közt erre kilátásunk nem lehete. A porta della Marina tövében egy izletes vendégfogadó „Hôtel Diomede“ felirással azonnal szemünkbe tünt. Ez elegansabb és természetesen drágább is, korcsmárosa az elegantia negélyezésével vendégeit drágábban taksálja. A porta della Marina előtt a hôtel Diomeddel egy épületben, utánzott s eladásra kitett régészeti tárgyak kiállitása van berendezve, melyet az idegennek megtekinteni érdemes. A hôtel Diomede 1865. év óta változást nem szenvedett. A másik vendégfogadó a porta Stabiával szemközt álló házsorban van és „Albergo di Rafaele“ név alatt ismeretes.

A Rafaele név e helyiséget, megelőzőleg is költői s eszményi alakban tüntette fel előttem 1865. évben első látogatásom alkalmával, a müvész-fejedelem nevéhez illő vendégfogadót véltem itt találni, mely nem csak felirása, hanem izletes berendezése s tán épen a hires festésznek jól talált alakját feltüntető czimere által magát megkülönbözteti.

Mind ez hiányzott. A korcsma igénytelen olasz épület volt, melynél még a szokásos felirás is hiányzott s annyira megkülönböztető jel nélkül volt, hogy mellette elhaladva, mások utbaigazitása után akadtunk csak reá. Az igénytelen helyiségbe lépve tapasztaltuk, hogy Albergo nevét nem a hires Santi Rafaeltől, hanem görbe lábu éltes korcsmárosától kölcsönözte, ki igenis prózai kinézésü alakjának keresztnevét, a hasonlólag prózai idomu Albergojára átruházta.

Rafaele becsületes olasz, ki éltes kora s gacsor állapota daczára a nálánál fiatalabb s munka tehetősb neje iránti kiméletben honfitársaitól épen nem különbözött, mert minden szolgálatot, még a főzést is önmaga teljesité. Gondos magyar háznőink mit mondanának egy oly férfiuhoz, ki a surolás, mosogatás, koppasztás és főzés kötelességeit teljesiti? — Ily kukta férfiu nálunk nőt vagy nem igen találna, vagy ha véletlenül talált, nője szégyennel tekintene reá. Olaszországban az ily visszás állapot szokásos.

Rafaele különben a magasabb számtan s az olasz földre külföldről bevándorolt vendéglősök mesterfogásaiban járatlan ősjellegü olasz vendéglősök sorába tartozott, kik az „Anticco Albergo“ czimet czégérül legszivesebben használják. Egész ellátásért, mely

lakásból egy ágygyal, korán reggel kávé és vaj, 12 órakor pedig villás reggeliből 5 órakor ebédből borral és kávéval, világitásból és a rendes szolgálatból áll, naponta 4, fél ellátásért, vagyis egy napi egész étkezésért lakhelyiség s a lakással járó felszolgálás nélkül pedig 2 frankot követel vendégeitől. Ez árszabáshoz, mely csekélysége miatt a mi vendégfogadósainknak példányul szolgálhatna, oly szorosan ragaszkodik, hogy a két frankot azon esetre is követeli, ha vendége például nem is reggelizett.

Az 1865. év óta utolsó látogatásom idejéig lefolyt hét év civilisatorius hatása az „Albergo Rafaelén“ már messziről szemembe tünt. A hajdani földszinti épület helyét emeletes uj ház foglalá el, alól nagy ebédlő teremmel, felső emeletében vendég szobákkal s a nagy terem erkélyéről egy oldalról Stabia, Castello Mare s a tenger, másoldalról pedig a romjaiból fölemelkedő Pompejira s a Vezuvra gyönyörü kilátással. Megváltozott minden. Még az árak is kissé felrugtatva lettek, csak a gacsor lábu vendéglős Rafaele maradt a régi, mintha az idő vasfoga elsikamlott volna felette. Főz, mosogat mint az előtt és nejét gyöngédségből most is pihenni hagyja. Az emeletes korcsma épület azonban nem tulajdona, Rafaele csak korcsmáros és szakács.

Pompeji látogatása vasárnapokon ingyen meg van engedve, különben két frank belépti dijt kell fizetni. Ezen belépti dijért a gvardia csapatból egy cicerone adatik az idegennek, ki a város nevezetességeit megmutatni s megmagyarázni köteles. E csapat embereinek borra valót elfogadni elbocsátás büntetése alatt szorosan tiltva s e tilalom angol, franczia, német s olasz nyelven több helyen nyilván kifüggesztve van. Az olasz találékonyság azonban e tilalom kijátszásának módját feltalálta; mert a ciceronék a nevezetesebb helyek, falképek és rakmüvek fényképezett vagy kőnyomatu silány példányait s a „Guida di Pompeji“ hiányos könyvecskét jó áron annyira buzgalmas tolakodással ajánlgatják a tőlük függő idegeneknek, hogy ezek jóbarátság kedvéért a borravalónak kétszeres árát is megfizetik s ezen felül még rendesen szivarral is kitartják a számozott formaruhás ciceronét. Mind ez azonban szabad, mert nem „bouna mancia.“

IV.

A romok szinhelye szomoru látványt nyujt, a lakatlan és romban heverő épületek s a néptelen utczák oly kinézést adnak neki, mint ha ellenséges kezek vagy tüzvész pusztitásai, mindent mi életet mutat megsemmisitettek, a lakosok mind kiköltöztek s elpusztult házaikat üresen hagyták volna. És ha e házakat kiépitve,

a boltokat fölszerelve és a várost benépesitve képzeljük, ugy Pompeji és a mostani olasz városok közt nagy hasonlatosságra fogunk találni. A népek szokásaikhoz és életmódjukhoz nemzedékről nemzedéken át állandóul ragaszkodnak. Lényegtelen dologban történnek változások, melyeket az előrehaladt müveltség szükségkép magával hoz, a lényeg azonban ugyanaz marad.

Pompejiben ugyanazon szük utczák tünnek szemeinkbe, minőket Olaszhon régi városaiban ma is szemlélünk; maga a főutcza Strada del Abondanza a többinél valamivel szélesebb, de azért mégis annyira keskeny, hogy két kocsi nehezen férne meg benne egymás mellett. A város lávakővel egészen kirakva van, melyen a „biga“ nevü keskeny kocsik kerékvágásainak nyomai gyakran igen mélyen bevájva feltünnek. A láva minél régibb, annál keményebb. Azon időben midőn Pompejit lávával kikövezték, ezen kő még puha volt s ezért a biga kerekek vágásai könnyen keletkeztek. Mindenütt csak egy nyom látszik, mi azt bizonyitja, hogy a kocsik egymás után nem pedig egymás mellett haladtak, mely utóbbi körülményt az utczák keskenysége sem engedné meg. Közvetlenül a házak mellett, emelkedett széles járdák vannak, melyek puzzolánával, vagy négyszög kövekkel kirakvák s az utczák közepén gyakran a kövezetnél magasabban tojásdad alaku kövek emelkednek ki, melyek arra szolgáltak, hogy nagyobb vizlefolyások esetén az átmenetelt az utcza egyik oldaláról a másikra könnyitsék. A kereszt utczákon rendesen kutak voltak kőből faragott kávákkal, dombormüvekkel vagy egyéb diszitésekkel ékesitve; ily kőkávák még ma is az olasz kutak, fontanák és cisternák kellékei közé tartoznak.

Sacrariumokkal és fülkékkel, melyek a falak és épületek különböző részeiben szemeinkbe akadnak, igen gyakran találkozunk. Ezen fülkék lararіumok a ház istenek szobraival laresekkel, égő lámpák s áldozatokkal voltak ékesitve. A lararіumok majd a kertben voltak, mint például az Apollo-házban, melyben a kert pergolái által hajdan fedett három lararium szemlélhető, majd a konyhában, mint a Casa Nr. 4-ben, majd pedig a mozsdó medencze felett, mint a Casa di Sirico példája mutatja, szemléljük e fülkét, majd végre mint a Casa dell Ancora mutatja, különös imolaszerü épületben. A Maestro di Musica-féle házban a falra festett kigyók által környezett oltár felett szintén szemlélhető ily lararium. Egyáltalában a kigyók mint az Auguriumok jelképei és lares hospitales több helyen lefestve vannak. Az uj ásások közt a farmacia nevü ház külső falán a gyógyszerekkel megrakott oltár két oldalán szintén ily kigyók láthatók s következő felirás olvasható: „Otiosis

locus hic non est, discede morator.« Van példa rá, hogy az ily lararіumok a bálvány szobor mellett értékes ingóságokat, valószinüleg áldozatokat is tartalmaztak. Igy a Casa di Salustio fülkéjében a bronz szobron kivül egy edény aranyból és Vespasián korából több bronz érem, a poëta ház lararіumában Bachus bronz szobra vas lánczczal körülvéve találtatott. S végre a nyilvános helyek, mint fürdő házak és utczák sem voltak laresek nélkül. S a ház isteneken kivül a régiek a büvszerekre is sokat tartottak. A nők bővebben ki nem magyarázható büveszközt hordtak nyakukon, melynek különös termékenyitő erőt tulajdonitottak, s az Albinus nevü fogadóban, mely postaház is lehetett, egy pillér felett büvszer, Phallus találtatott.

Az olaszok e régi vallásos szokásokat keresztény mód szerint még ma is folytatják, azért a lakhelyiségek és boltok, a házak és utczák is külön védszentekkel birnak, melyek erre különösen kijelölt helyeken oltárszerü ékesitések közt és lámpával ellátva vagy e nélkül is szemeinkbe tünnek. Büvszert az olasz igen gyakran hord magával s például a szarvnak a bajok elháritására, valamint a szem tekintetének — mal occhio — betegség előidézésére különös büverőt tulajdonit. A szarvak Róma és Nápoly vidékén különösen elterjedve vannak, és nem csak a lakásokban kiesztergályozva természetben, hanem kisded utánzásokban is használtatnak.

V.

A házak többnyire földszintiek, kisszerüek s egyes helyiségeik szükek voltak. A romváros utczái közt járdalva, a ludo gladiatorio, az Apollo, az 55. szám alatti lupanares, a Castor és Pollux házak s a Herculanum kapu előtt Arius Diomedes villája tünt fel csak emeletes ház gyanánt. Kapuk, melyeken kocsik a házakba bejárhattak volna, nincsenek, hanem ezek helyét rendesen az épület közepén az utcza felől egy nagyobb bejárás — pothyrium — pótolta. A lakhelyiségek többnyire nem nyiltak egymásba, hanem külön bejárással birtak s az ablakok az impluvium és perystitium felé nyiltak; egyébként az idegenek fogadására, a család férfiu és nő tagjai számára és a cselédség lakására szolgáló helyiségek elkülönözve voltak. Kivülről a házak éktelenek. A szobrok, falfestmények, az oszlopos csarnokok, mozaik padozatok, stucco falak s a fontanák vizjátékai mind a házak belsejében találtatnak.

A századok lefolyása, a müveltség haladása s a szükség az épitészet terén nagy változásokat idézett elő, s Olaszország mai nagyszerü palotái és különösen Nápolyban meg Genovában igen

is magasra felnyuló házai mellett a pompeji rom-maradványok kisszerüeknek látszanak.

A különbség oka abban rejlik, hogy a régiek szükségből lakházakat, a későbbkoriak pedig fényüzésből márvány palotákat és haszonból bérházakat épitettek.

Hogy a pompeji házak egyes alkotó részei fölismerhetők legyenek, ezeket részletezni szükséges. Az előkelők lakházain a Prothyrium bejárásul szolgált, az ajtónálló is ebben lakott. Ily helyeken a mozaik talajon gyakran rövid mondatokkal találkozunk. A casa del Poëta bejárása előtt a mozaik egy lelánczolt kutyát tünteté fel, mely a muzeumba vitetett, de a felirás „Cave canem“ s a Faun-ház bejárása előtt e szócska „Have“ még most is a küszöbön olvasható. A Casa di Sirico tulajdonosa, kinek neve veres betükkel a ház külső falán felirva maradt, a bejárás előtt, „Salve Lucru“ szavakkal üdvözölte látogatóit. A vestibulum és Cavadium vagy is Atrium oszlopos nyilt csarnoka s a Tablinum vagyis a látogatások elfogadására szolgáló csarnok a ház nyilvános részei voltak, melyek az idegenek előtt nyitva állottak. A Perystilium, vagyis a belső oszlopos csarnok, a cubiculák, az alvókamarák, az ágyak számára, kissé emelkedettebb helyekkel, az Oecus Gynaeceus a nők lakosztálya, a nyári triclinium, melyben a kiteritett ágynemük, a pergolák — lugasok — árnyai alatt hevertek, a téli triclinium, mely ebédlő volt, a Sacrarium a házistenek számára s az exedra, mely a többi helyiségeknél nagyobb volt, továbbá pinakotheca, bibliotheca s fürdőhelyiség meleg és hideg fürdők számára, végre a cselédség lakosztálya s konyha, valamint a pincze, éléstár és olajkamara többnyire a föld alatt, a jól berendezett házak kellékei közé tartoztak. A Perystilium gyakran kertté volt átalakitva, melynek Xystus volt a neve; az Atriumot pedig az esőviz felfogására szolgáló implumium foglalta el.

A fölemlitett részletekből minél több volt a házban, ez természetesen annál tökéletesb szerkezetü volt, s annál több kényelmet nyujtott. A casa di Marco Lucrecio, di Fauno s Diomede az eddig kiásott házak közt a legtökéletesbek.

Mint emlitém, a perystilium négyszögét a kert foglalta el. E kertecske terjedelme a házak kisszerüségével öszhangzásban, tekervényes utakat és terebélyes fákat magában nem foglalhata, virágágyak s lugasok lehettek csak benne, ennél többet a hely terjedelme nem engedett; azonban fontanák, gyakran vizjátékokkal s halmedenczékkel, piscinákkal egybekötve, ezen kertecskékben láthatók voltak. A Citarista, Marco Lucrezio degli Scenziati, 7-ik számu, Pansa, della grande fontana s della picola fon-

tana, továbbá Apollo-, Meleagro-, Alconio-, Salustio-házak s a giardino delle colonne in musaico fontanái a legnevezetesebbek. E fontanák rendesen a kertecske hátterében rakmüvekkel ékesitett, kapuzatszerü fülkében alkalmaztattak és a viz márvány medenczébe esvén, a fontana gyakran elmés vizjátékkal vagy vizeséssel volt egybekötve. A 7-ik számu ház fontanájának ékesitései szobrokból és falképekből álltak, melyek azonban szintugy mint a casa della piccola fontana szobormüvei s a Pansa ház kertjének Bachus s Apollo bronz szobrai a muzeumba vándoroltak. A Pansa-, Meleagros Diomede-házakban halas medenczéket is találunk, melyek a fontana vizéből táplálkoztak. Az Apolloház kertjében egy márvány alakocska ruczát tartott s a viz ennek szájából szökött fölfelé. E szobormü szintén a muzeumban látható. A casa detta della grande fontana kertjében a vizesés oldalain márvány álarczokat szemlélünk, melyekbe az esti sötétségben égő lámpák alkalmaztatván, ezek az álarczok száj- és szemüregein át szines világitásaikkal a vizesés hatását növelték. A Marco Lucrezio házban a márvány sylen a fülkében s a medencze körül különböző márvány állatok még ma is ékesitik a fontana helyét. Sőt az impluviumok is gyakran ékesitve voltak, a Cornelius Ruffus-ház márvány-impluviumja szépsége által kitünik, a Salustius-ház impluviumjában pedig márvány alapzaton egy bronz csoportozat állt, mely Herculest szarvas ünő legyőzése közben ábrázolta, s az állat szájüregéből lövelte ki a vizsugarat. A Guida e csoportozat végtelen szépségét s görög antik idoma tisztaságát dicséri, de a palermói muzeumba átszállitva lőn, e csoportozatot nem voltam szerencsés látni. Egyáltalában a Mars és Venus, Poëta, Pansa, Meleagro, Salustio, Diomede s Centauro-féle házakban a legizletesebb kertecskék létezhettek. A Diomede ház kertje a többinél nagyobb, a Centauro-féle házé pedig földalatti pinczével egybekötve volt, mely valószinüleg a bor fentartására szolgált.

Végre a giardino delle colonne in musaico hátterében a rakmüvel és csigaházzal ékesitett fülke márvány Ámorkát mutatott egy ruczát tartva, mely szájából a vizsugarat az alatta álló medenczébe öntötte.

VI.

Az eddig felhozottak is már eléggé kitüntették azon gondot, melyet a régiek lakházaik belső ékesitésére forditottak, e gondoskodás azonban még inkább szemeinkbe fog tünni, ha az Atrium és Perystilium oszlopos nyilt folyosóiból a lakosztályok kisded kamaráiba tekintünk. Ezeknek szük- és gyérvilágitásu alakja

egyébként valószinüvé teszi, hogy a régiek e szobákat napközben nem igen használták, hanem többnyire az Atriumban, a látogatások fogadására szolgáló Tablinumban, a Perystiliumban, vagy a kertecske árnyas lugasaiban időzhettek, mit a szelid éghajlat alatt gyakorolni egyébként is kellemes volt. A lakhelyiségek szük voltának bebizonyitására legyen elég, például a Pansa ház alvókamaráit felhozni, melyek oly kicsinyek voltak, hogy csak az ágynak volt bennük helye. Az ebédlők, melyek a lakházak tágas helyiségeit szokták képezni, aránylag ugyan nagyobbak, de azért még is kicsinyek s vendégeskedésre alkalmasak nem voltak. A casa nuova della Caccia s a casa di Sirico tricliniumjai vagyis ebédlői nemcsak falképeik, hanem aránylagos nagyságuk által is leginkább feltüntek. Az Albergo del Openaja borivó helyisége s konyhája, valamint a Castor- és Pollux-féle ház női lakosztálya miniatur kisszerüségük által feltünnek.

A házablakok üvegtáblákkal voltak ellátva, mint ez a nevezetes Faun-ház ablakán még most is látható s a Diomed villa ablakain is voltak üvegtáblák.

A házak ékesitései falfestményekből, szobor- és mozaikmüvekből és stuccoból álltak.

Ha a lakházak ez ékesitéseit figyelembe vesszük, melyek valamire való minden házban egyesülve előfordulnak, ugy e részbeni hátramaradásunkat szégyennel bevallva meg kell ösmernünk, hogy a régiek azon elvet, mely szerint a szabályosan szép épületnek a képzőmüvészet testvérágait is fel kell tüntetni — kisded alakzatu lakházaikon lelki ismeretesebben és többször alkalmazták — mint mi utódaik, századokra kiható nagyszerü épitkezéseinknél.

A falkép ékesitések leggyakoriabbak és habár a régibb ásásoknál főkép ezek legtöbbnyire a falakról lefürészeltetve a muzeumokba vándoroltak, mégis még mindig elég festményeket találunk eredeti helyeiken meghagyva, melyekből nemcsak a festésmódra, hanem a megrendelők izlésére nézve is következtetéseket vonhatunk.

A harczi játékok és vadállatokkali küzdelmek szinhelyéül szolgáló Amphiteatrum védfala, parapet, mely a kerekded alaku szinkört középen két részre választotta s a nézőknek a dühös állatok elleni biztositására szolgált, egész felületén frescókkal kiékesitve volt, melyek a hely rendeltetésének megfelelő ábrázolásokat tüntettek fel. A vadállatokkal való küzdelmekre, melyeknek gyakran halál volt a vége, csak rabszolgák alkalmaztattak. Az egyik kép, kezében suhogót tartó viadort ábrázolt, ki viador társai körében ülve, mozdulatokat tüntete fel, mintha a győzelem és

ennek dija felett határozna. E festmények azonban a hely kiásása után a napsugarak befolyása alatt csakhamar elenyésztek, technicájuk minden esetre gyengébb volt, mint azon falképeké; melyek kiásásuk óta a nap és idő befolyásának kitéve élénkségüket a mai napig fentartották.

Épitészeti diszitések s arabeszkek hasonlók azokhoz, melyek a Titus-fürdőben felfedeztetésük után Rafaelra oly nagy benyomást tettek, hogy a római loggiák kifestésekor ezeket önmaga utánozta. Rafael tanitványa, Giovanni di Udine, annyira szerencsésen használta a régiek arabeszk diszitéseinek előtte ismeretes példányait, hogy ilynemü müvei müvészetének fényoldalát teszik. A pompeji házfalakon ily diszitések szintén találtatnak, de ezeken kivül sylenek, geniusok, nimphák, amorinok, tritonok és centaurok mint diszitések gyakran előfordulnak. A Salve Lucro-ház falékesitései a legnevezetesbek közé tartoznak.

Tájképekkel a Stabina-fürdőben, a 4-ik számu ház Perystiliumjában, a poëta s piccola fontana házakban találkozunk. Ez utóbbi ház falképei közül a stabiai kikötőt ábrázoló, azért is nevezetes, mivel a kikötő tervrajzát épületeivel együtt, amint az ókorban léteztek, szembe tünteti; a 4-ik számu házban pedig egész képkör csupa tájképekből látható.

Állatok azon két házon kivül, melyek a casa della Caccia név alatt előfordulnak egy osteriában, medve, vad kan, oroszlán, tigris és szarvas elleni vadászat alakjában vannak festve. A casa della parete nera falai feketére festvék s e ház elnevezését innen származtatják. A casa della poëta tablinumjában egy költő van festve, kit Terenziusnak vagy Plautusnak lenni állitanak. E költő zsámolyon állva két ülő egyén s az őt lelkesitő Apolló s Muzsa jelenlétében költeményét papirról felolvassa. A casa della grande fontana falképei közt pedig az exedrában egy drámai jelenet volt lefestve. A kisded Albergo del Openaja falain a képecskék végre iddogáló embereket és étszereket ábrázolnak. Ezeken kivül a falképek legnagyobb része a hitrege köréhez tartozik.

Bachus és Ariadne — Venus s Amor, Narcis, Apolló Daphne karjaiban, Perseus s Andromeda, Leda s Pindarus, Ariadne s Theseus, a Hermafrodita, Paris itélete, Achilles Licomed női közt rejtőzve, Psyche s Amor, Adonis egy Amorinnal nyugodva, Venus piperkőzve, vagy a megsebesitett Adonist istápolva, Meleager s Atalanta, barlangban Nimphát ölelő Neptun, Akteon a fürdő Dianát meglepve, Európa elraboltatása s ezekhez hasonlók ékesitik a falakat; s jelenben a 4-ik számu, a költész, a Marco Alconio consule s a Mars- és Venus-házak a legtöbb és legszebb falképeket

mutatják. A casa di Salustioban a legjelentékenyebb falképek szemlélhetők. Diana s Acteon a fődarabon, Europa elragadtatása pedig az oldalak mellékdarabjain láthatók. A Diomed, Castor és Pollux házakban szintén sok falkép volt, de ezek a régibb ásásu többi falképekkel együtt a muzeumba kerültek. Bachus a 4-ik számu házban nagy tiszteletben volt, mert a falképek többnyire rá vonatkoznak s még a költész házában Venus és Amor leggyakrabban előfordulnak, addig a Marco Alconio consule házban, mely kilencz év előtt felfedezve lett, Apolló s Daphne, Paris itélete, Achilles a nők közt, Bachus és Ariadne Naxos szigetén, Hermafrodite, Sylen, Satyr s Amorin jól fentartott ábrázolásaival találkozunk. A Mars és Venus, valamint az Adonis házak falképei legszebbeknek tartatnak. Az első házban Marst és Venust életnagyságu mellképben, a második ház Perystiliumjában pedig életnagyságu alakokban a Venus által istápolt, megsebesitett Adonist, az alvó Bachust, a női öltöző szobában végre a magát tükör előtt kendőző Hermafroditát szemléljük. Egyáltalában Venus, Amor, Bachus s a Hermafrodita alakjai legtöbbször fordulnak elő. A Strada Stabiana uj ásásainál a Fontana d' Amore ház mellett egy bottega hátulsó szobájában, az éhenhalálra itélt fogoly atyját Kimont, emlőin szoptató Perót feltüntető falkép lőn felfedezve, mely daczára annak, hogy ezen esemény ábrázolása Pompejiban már előbb is előfordult, világitásának hatásos volta s a mü által előidézett benyomás miatt modern müvek sorában is helyt foglalhatna.

VII.

A romváros valamennyi falképeit elménkben vizsgálva, végre azon meggyőződésre jutunk, hogy napjainkban, ha mindenben tökéletesbek nem is, de egyben — a szemérmesség dolgában, vagyis a külső illendőség megtartásában — jobbak vagyunk, mint a régiek voltak. A szemérmetesség, amennyiben a botránkoztató cselekmények elhagyásában áll, a nemleges erények közé tartozik, azonban az eszményi tökéletesbülés egyik forrását képezi, miután ellenkező irányban az ember a szemérmetességet minél inkább elhagyja, az oktalan állatokhoz annál inkább közeledik. A szerelem különböző vonatkozásaiban csaknem kirekesztőleg szerepel az emlitett falképeken s az alakok legtöbbnyire természeti állapotban mez nélkül festvék. Mindezért azonban nincs okunk a régieket kárhoztatni, mert a hitrege érzékiségen alapult, melyben az istenségeknek érdekes gyöngéd szerelmi vonatkozásai vallásos legendáik közé tartoztak. Midőn a Venussal szerelmeskedő Amort, Psychét Amor, vagy pedig Bachust Ariadne karjai közt festették, vallásos

érzületüket kielégitették. A hitrege alakjai s tárgyai a müvészetnek még ma is legkedveltebb ábrázolásai közé tartoznak s költészeti becsüknél s az antik korral összeköttetésüknél fogva erre különösen alkalmasak is. Ezért tehát a régieket kárhoztatni nincs okunk.

Azonban ezeken kivül le nem irható trágár festményekkel és czégér gyanánt nyilvánosan mutatott domboru vésetekkel is találkozunk Pompejiban, melyek a szemérmességről és illendőségről fenálló fogalmainkkal homlokegyenes ellentétben vannak s azért ily nyilvános mutogatással legalább általunk nem használtatnak. Mind erről a Lupanare elkülönitett öt kamara bejárásai felett látható falképek az ily házak czégérei s azon kérkedő felirás, mely az egyik lupanare czégére alatt következő szavakkal: „Hic habitat felicitas“ olvasható, elég bizonyságot nyujtanak. De nem csak ezen kiváltságolt helyek, hanem a magán lakások is mutatnak ily képeket. Ezeket az idő lemosta a falakról, de a Guida fölemliti, hogy a Poëta házának egyik kisded alvószobájában egy quadro osceno, egy osteria titkos kijárásu szobájában pedig három hasonló kép festve volt. Ezekért állitám, hogy a régieknél szemérmesbek vagyunk. Jelenben a Pompejiben talált trágár falkép, márvány- és bronz-darabok a nápolyi muzeo Nationaleban külön helyiségben kiállitva vannak. A gyüjtemény kisded muzeumnak is beillik. Némbereknek a bemenetel tilos e gyüjteménybe. Ezen tárgyak leirásával nem foglalkozhatom.

Ha az elősorolt falképek műértékét vizsgáljuk, ugy ezeket kevés különbséggel idom s technika tekintetében hasonlóknak lehet nevezni, mintha mind egy időben készültek volna. A müvészek neve sehol elő nem fordul. A rajz s alakképezés távol van azon tökélytől, melyet az antik szobrokon bámulunk s ezt azon körülményen kivül, hogy e falképek valószinüleg nem első rendü mesterek által voltak festve, a festészetnek az Antik-korban a szobrászat mellett csak másodrendüsége eléggé kimagyarázza. Azonban az ábrázolások nem minták és szabályszerü mustrák után készültek, mint ezt több századdal később a bizanczi idom korszakában tapasztalták s a festmények a bizanczi idomu müveknél, valamint a Catacombáknak ezen idom előtti müveinél tökéletesbek. A mozdulatok szabadabbak s több kecs tünik fel a pompeji festményeken.

Nevezetes, hogy e festmények mind azon kéjsóvár irányhoz tartoznak, mely keresztény korszakunkban Correggiónak Leda, Io, Venus-féle ábrázolásaiban az érzékiség dicsőitésével tető pontját elérte, továbbá, hogy a harczias idők daczára, csak a poëta házában találunk egy képet, mely az Amazon csatát ábrázolja s végre

daczára annak, hogy az emberek e korban az Arena vérfagylaló küzdelmei szemlélését szerették, mint erről a Pompejiban volt Amphiteatrum is kezeskedik, borzasztó véres jeleneteket lefestve még sem találunk és még a fenevadak és vadászatok is véres összeütközések nélkül vannak festve. E korszak emberei a Licomed női körében időző Achillest vagy a fonóka Herculesét juttatják eszünkbe, nőiesen puha s érzékiesen eszményies irányukkal, melyben a Hermafrodita a legkedveltebb alakok egyike volt. A Cicero-ház kecses és lepke könnyüségü ballerinái s centaurusai még mai napig az eszményités példányképei.

VIII.

A szobrászat a pompeji nyilvános épületek és lakházak ékesitésénél szintén nevezetes szerepet játszott. Ha természeténél fogva oly nagy téreket nem is foglalt el, mint a festészet, de azért gyakran az épületek lényeges alkatrészei közé tartozott. Nem csak a Venus és Jupiter imolák corinthi idomu szép oszlopai, a Pantheon, Forum s Bazilica, a Teatrumok, Amphiteatrum s termák bizonyitványai ennek, melyek a márványmüvek maradványaival telvék, hanem a magán lakházak szerkezete, az Atriumok és Perystiliumok oszlopsorai, az impluviumok és fontanák környezete s a házi isteneket szobormüvekben előállitani szerető szokás az ily müvek sokaságát szükségkép eredményezte.

Bár merre nézzen vándor szemünk, Pompeji tetőzetlen házai közt a szobrászat körébe tartozó maradványokkal mindenütt találkozni fogunk, melyek közül különösen az elemek dulásaival daczoló sugár oszlopsorok leginkább szembe tünnek.

A feltalált szobrok azonban eredeti helyeiken meg nem hagyattak, hanem azok, melyek a Pantheonban állt Augustus és tizenkét főisten szobrainak példájaként, melyeknek talapzatai még most is állanak, összerombolva nem voltak, a muzeumokba szállittattak. Ezért Pompeji szobor ékességeitől most már megfosztva van, de a nápolyi Muzeo Nationale antik szobrainak legnagyobb része e város romjai közt találtatott. Maga Pompeji több márvány szobrot juttatott a nápolyi muzeumba, mint az antik müvek többi lelhelyei Herculanum, Stabiä, Puzzuoli, Bajä, Cuma, s a többi helyek összesen. Feltünt előttem azon körülmény, hogy még Pompejiből több márványszobor került napfényre mint Herculanumból, addig ennek bronz müvei sokkal nagyobb számuak. Pompejiban kővésés és faragás, Herculanumban ellenben az ércz-öntés jobban elterjedve lehetett.

E szobrokat sokaságuk és jelenleg szétszórt helyeik miatt mind elősorolni lehetetlen; de hogy értékükről némi fogalmat nyujtsak, néhányat mégis fölemlitek.

A kőszobrok közül Livia papnő s Drusus szobrai a Pantheonból, Eumachia papnő szobra, mely a papok és városi tisztviselők ruháinak mosására általa felállitott épületben Chalcidicumban, a nyilvános mosónők által tiszteletére emeltetett, mint ez e felirásából: „Eumachiae L. F. Sacerdot. Publ. Fullones“ kitünt, a Concordia szobra, mely ezen épület porticusában volt, továbbá a Venus genitrix, Apollo Citharödus porphirból, az ephezusi Dianna keleti alabastromból és bronzból, Venus Anadyomene — egy ülő Venus — mind Pompejiben találtattak.

De nemcsak az istenek, hanem a halandók kőszobraiban is Pompeji gazdag volt. Marc Aurel, Augusztus, Agrippina, Nero anyjának szobrai, valamint Titus, Julius Caesar, Galba, Hadrian, Antonius Pius, Tiberius, Caracalla, Nero, Nerva, Annius Verus, Claudius Marcellus, Seneca, Homer mellszobrai több más szobrokkal innen kerültek napfényre.

A bronz szobrok közül Scipio Africanus, ékeskedő Venus, Apollino lanttal és Plectrummal, a remek tánczoló Faun, Bachus s egy Faun, Niubidákat üldöző Dianna, nemrég egy Apollo s közelebbről egy kisded, de remek alakitásu Bachus és több más Pompejiben fedeztettek fel.

Magában Pompejiben emlitésre méltó szobormüvekkel alig találkozunk. Eumachia papnő szobrának helyét főszöntetü másolat pótolja. Cornelius Ruffus mellszobra, mely az ő házában látható s azon márvány oltár, mely a Romulus, előbb Mercur imolában találtatott, Bonucci magyarázata szerint az áldozó Cicerót dombormüben ábrázolja, azon szobormüvek összegét képezik, melyek a romváros helyszinén láthatók.

A szobrászok neveit, a szobormüvek készitésének helyét és idejét megtudni igen érdekes volna, mert mindez a római müvészet akkori állására nézve nevezetes fényt árasztana. Ez azonban adatok hiányában most már nagyrészben lehetetlen, a tanulmányt észlelésekre s egybehasonlitásokra lehetne csak alapitani, mit teljesiteni csak azért is igen nehéz, mivel a szobormüvek egymástól távol eső országokban szétszórva vannak.

Legyen azért elég itt annyit fölemliteni, hogy a feltalált szobormüvek az egyöntetüséget, mely a falképeken szemünkbe tünt, korántsem mutatják. Az indiai Bachus mellszobra idejére s idomjára nézve a legrégibb időkből látszik származni s Orestes és Electra szobrai szintén régi stylre mutatnak. A Torso Farneset

mely egy Bachus alak, töredékének lenni állittatik Phidias müvének, a Venus Callipigos pedig Cleomenes korából valónak ismertetett fel. E szobormüvek szintén Pompejiben ásattak ki s jelenben a nápolyi muzeumban vannak. Ezeket például hoztam csak fel arra nézve, hogy a Pompejiben feltalált szobrok keletkezésének s styljének különbözősége némileg támogatva legyen. E téren alaposabb tanulmányokat tennem az idő rövidsége miatt lehetetlen volt.

IX.

Az épületek falai stuccoval szintén ékesitve voltak. A stucco gypsz és fehér márvány porból készült vakolat, mely a bemázolt falnak fényes és sima márványkőszerü kinézést ad. A házak s imolák tetőzetei összeomlottak s igy a fölepeken stucco ékesitéseket természetesen nem láthatunk, azonban a terme Stabiane s terme publiche fürdőházak boltivezetes fölepein, melyek még megmaradtak, az ily diszitések nyomai láthatók. A házak egyenes falain feltünő stucco vakolat közül a Centauro, Castor és Pollux és az Ancora-házakban levő legjobban van fentartva.

Még a falak festvényekkel és al stucco ékesitve voltak, addig a padozatok nem csak a lakhelyiségekben, hanem a ház bejárások előtt s az Atrium meg Perystilium oszlopos folyósójában is igen gyakran rakmüvel fedve voltak. Az ily rakmüvek értéke a hely szerint melyet elboritottak, természetesen különbözött.

A Mars és Venus-féle házban a protyrus s a Casa della parete nera házban nem csak a protyrus, hanem az Atrium és tablinum a casa di Pansa s a terme publiche ily mozaik padozatot mutatnak. A poëta házában egy drámai jelenet hét alakkal, a Cicerőházban pedig komikus jelenetet ábrázoló igen finom két kép volt mozaikban kirakva, melyek a muzeumba jutottak. Az Apollo-ház arról is nevezetes, hogy abban az első rakmüvek találtattak a falban. Ezen rakmüvek három képből álltak, u. m. a három Gráczia, Achilles haragja s Achilles Licomed leányai közt, midőn Ulysses öt megismeri. Azon ház, mely a toscanai nagyherczeg jelenlétében lőn kiásva, a benne talált kisded mozaikokról szintén nevezetes.

A rakmüvészet körében Pompejiben a legnevezetesb fölfedezések a Giardino delle Colonne in Mozaiko s a Faun házakban történtek. Az első házban azon négy oszlop egészen mozaikkal kirakva, 1839. évben találtatott, melyek a nápolyi muzeumban szemlélhetők s azért is nevezetesek, mivel a mozaik oszlopoknak az antik korból ránk szállt egyetlen példányait képezik. A második vagyis Faun-haz mint már emlitém, Pompejinak mindenkép legnevezetesebb házai közé tartozik.

A hires tánczoló Faun, mely után a ház nevét nyerte, ezen ház Atriumjában találtatott, melynek stucco vakolatát márvány hasonlatossága miatt még ma is bámulják.

E házban csak mozaik képek találtattak. Egy képen három galamb egy szekrényke gyöngy zsinorját huzza. Egy oroszlán még most is a falon látható. A legnevezetesebb darabok azonban, mint a madarat széttépő macska s a gyümölcsöt és halakat ábrázoló, valamint végre a rakmüvészetnek egyik legnevezetesebb remeke, a Nagy Sándor és Dárius közti csatát Issusnál vagy Arbelánál életnagyságu alakokkal ábrázoló, a nápolyi muzeumba jutottak. Ez utóbbi rakmü a fogamzás merészsége s a kivitel ügyessége által egy iránt bámulásra ragad s egy maga megérdemli, hogy a hosszu utat Nápolyba a remek mü szemlélése végett megtegyük. Nagy Sándor mellszobra az Antik márványszobrok gyüjteményében Nápolyban szintén látható s a hasonlatosság, mely ezen márvány mellszobor és a rakmü főalakjának arcza közt létezik, azonnal szemünkbe tünik. Emlitésre méltó, hogy a nápolyi Muzeum mozaik müveinek osztálya csak a Pompejiben kiásott rakmüvekből áll; és hogy a rakmüvek szintugy mint a szobrok görög müvészek által készittettek, ezt a Cicero-házban fölfedezett értékes rakmüvek bizonyitják, melyeken a müvész neve: Diuscorides Sámosból felirva találtatott.

X.

Pompeji s a jelenlegi olasz városok közti hasonlatosságot tovább folytatva, a rom város magán-lakházairól adott leirás után állitani lehet, hogy az olasz házakban a müvészet iránt ugyanazon vonzalmat, de egyuttal ugyanazon elzárkozottságot és főkép a régibb házaknál, ugyanazon kisszerüséget még ma is feltaláljuk.

A müvészet iránti vonzalom a föld és az ezen létező müalkotások birtoklásával együtt szált az olaszokra s a bekövetkezett hanyatlás, sőt végképeni elsatnyulás után renaissance korszakban Olaszországban ujra virágzásnak indult. E vonzalom oly erős gyökeret vert, hogy Olaszhon nagyszámu fényes palotáiban a képző müvészetek három ágát szintugy, mint Pompeji előkelőbb házaiban egyesitve szemléljük.

Az elzárkozottság Olaszország családi köreiben mai nap is folyvást fennáll. Az emberek többnyire saját családköreikre szoritkozva élnek. Nyilt háztartás nincs szokásban s a lakások rendesen zárva tartatnak.

A kisszerüség tekintetében végre minél inkább visszamegyünk az időben, annál nagyobb hasonlatosságot találunk. Olaszországban ugyan a nagyszerü épitkezéseknek sok példányaival találkozunk.

A Szent Péter Bazilika Rómában, a firenzei s milánoi domok nagyszerüségük által a világ elsőrendü templomai közé tartoznak. A milanoi Scala, nápolyi Sancarlo s a velenczei Fenicce szinházak nagyszerüségük által szintén kitünnek. A velenczei doge-palota, Sala del Maggior consigliója s a padovaiak büszkesége, a palazzo della Ragione salonja, mely a világ legnagyobb termének lenni állittatik, továbbá Velencze, Génua, Firenze, Róma s más olasz városok palotái, melyeket látni szerencsém volt, nagyszerüségük által méltán kiérdemelt hirben állanak. Pompejiben a kisded alakitások iránti előszeretet nem a Forum nyilvános épületeiben, nem a Teatrumok, s Amphiteatrum, Bazilica, Pantheon s a templomok mérveiben, hanem a magán épületeken mutatkozik. E téren is például a Doria-Colonna palotát Rómában, a Marcus Lucrezius, Faun vagy Diomed-házakkal Pompejiban egybehasonlitani nem jut eszembe, azonban a hajdaniak cubiculait-, bolt-, étkező-, termopolios vendéglő-helyiségeit a jelenkori albergok-, osteriák-, riposokbotegák szük helyiségeivel párhuzamba állitani nem csak szabad, hanem e párhuzamra a tapasztalás természetszerüleg ösztönöz. Velenczében például a prokurazia alatti izletes kávéházak annyira szükek, hogy nem alaptalanul, csinosan felszerelt omnibusokhoz hasonlittatnak; s az érintett helyiségek ezen kisdedségét nem csak Velenczében, hanem a többi olasz városokban is feltaláljuk.

XI.

Eddig Pompeji magán-épületeit tárgyaltam leginkább, a nyilvánosakról csak mellékesen szóltam, vessünk azért e szerencsétlen város azon épületeire is egy pillantást, melyek középületek, vagy valamely nyilvános foglalkozásra voltak szánva.

A hosszukás négyszöget, mely Forum Civile név alatt ismeretes, a város legtöbb középületei környezték. E Forum három oldalról travertia oszlopos csarnok által volt fedve s az oszlopok közeit jeles honpolgárok szobrai ékesitették, melyeknek piedestáljai még most is helyeiken állnak. Jupiter, Venus és Mercur imolái, a Basilica, Chalcidicum, Pantheon s a tanácsház Sala del Senato, mind e tért ékesiték. A Forum délről épület által elzárva, a via di Mercurio felől egyszerü kapuzattal birt, melynek középivezete magasabb, két oldal bolthajtásai pedig alacsonyabbak voltak.

Mint az elősorolt épületekből láthatni, a régiek a középületek központositásának szükségéről meggyőződve voltak s a nyilvános terek ékesitéséhez igen is értettek.

Pompeji 79-ik évi végelpusztulása előtt néhány évvel, vagyis a 63-ik évben már egy földrengés által nehéz csapást szenvedett.

E csapás be nem hegedt nyomaival a Forum épületein is találkozunk. A Jupiter imola környékén talált oszlop-töredékek s egyéb épitészeti részletek, valamint a forum déli részén a Sala del Senato épületének bevégezetlenül levő uj falazata, e földrengés bizonyitékai gyanánt vétetnek.

A Basilica név alatt előforduló épület Pompeji legnagyobb középülete volt; hajdani rendeltetése iránt azonban a vélemények eltérnek. Némelyek az igazság kiszolgáltatására szánt helyiségnek vagyis Basilicának, mások imolának tartják. Annyi bizonyos, hogy e jelentékeny épület hajdani rendeltetésének megitélésénél a külső két falán talált „Basilica“ veres felirás után indulni nem lehet, mert ez csak esetlegesnek látszik. Az épület szélessége 72′ hossza 192′. A falak korinthi alaku pilléreinek az épület belsejében ugyanannyi oszlop szemben állt, mely által az épület három hajóra felosztva, a két hosszu oldalon folyosókkal birt s a közepén a harmadik szélesebb hajó maradt. Az épület felső végén emelkedett hely van lépcső feljárás nélkül, de hat korinthi oszlop által környezve s alatta egy földalatti helyiség látható, melyet azok, kik az épület basilica rendeltetését vitatják, fogháznak tartanak. A nagy piedestalon az épületben valószinüleg egy lovagszobor állt.

Ezen forumon kivül még egy tért is találunk az eddig felfedezett városrészben, mely a forum triangulare volt. E térség hosszukás négyszög alaku portikussal birt, mely stuccoval bevont sárga-veresre festett dóriai oszlopok által volt körülvéve. Az oszlopok háta megett boltok voltak. A triangulare forum a két szinház közt egy dombon van, melynek oldala az akkor közvetlenül Pompeji mellett folyó Sarno folyóviz partjáig nyult le. E partokon élénk kereskedés lehete, a raktár és lerakó helyiségek után, melyek itt feltünnek, erre alapos következtetés tehető. A forum közepén Hercules tiszteletére görög stylben imola s egy kut látható. Jupiter, Venus, Mercur és Hercules elősorolt imoláin kivül még Isis, Fortuna s Aesculap istenségek számára szintén külön imolák voltak épitve.

Isis az egyptusiak istennője volt és e római városban megtiszteltetése azon élénk közlekedést bizonyitja, melyet a virágzó város lakosai az egyptusiakkal folytattak. Egy felirás arról tanuskodik, — hogy Isis tiszteletére a templomot a földrengés után Numerius Popidius Celsinus saját pénzén alapjaiból ujra épitette. Érdekes ez imola romjaiban azon titkos kamarácska, melyből az elrejtett papok a népet jóslataikkal ámitották. Fortuna istennő imolája kisded, de szép épület volt. Egy fülkében az istennő

szobra állt. Falai közt egy nő és egy tógás szobor találtatott s az Architrav felirata bizonyitja, hogy Marcus Tullius Marcus fia három izben az igazság kiszolgáltatására Duumvir „Augur“ és a nép által választott tribunus a katonák felett — Fortuna Augusta tiszteletére ez imolát saját költségén épittette. Egy másik felirás következőleg hangzott: „Augusto Caesari parenti patriae.“ — Végre az Aesculap imola, Aesculap, Hygiea s Priapus terra-cotta szobrait tartalmazta.

XII.

Teatrumja három volt a városnak, ugy mint a Teatro comico, Teatro tragico s az Amphiteatro.

A komikus szinház a 63. évi földrengés következtében javitás alatt volt. Ezt azon nagyszámu uj téglákból következtetik, melyek az épület mellett sorban felhalmozva voltak s a tetőzet fentartására szolgáló oszlopokból, melyek felforditva a földön hevertek. E szinház félkör alakban fedve volt s tetőzete oszlopok által tartatott. Benne komödiák, zenészeti, gunyos és mimikai előadások, valamint költészeti s bölcsészeti versengések tartattak. A zenekar padozata görög márványból összerakva, nagy betükkel e felirást mutatta: „M. Holconius, M. F. Verus II. vir pro ludis.“ A lejtős nézőhelyen vagy Cavean az épület felsőbb részeibe, vagyis a nők helyeire vezető lépcsőzet van. A nők alatt a férfiak, ezek előtt a kereskedők és végre a zenekarhoz közel a magistratus számára voltak a helyiségek. A teatrum néző helyeinek a felhozott sorozatban elkülönitése Augustus császár rendeletének következménye volt. A játékhely két oldalán a Pretor, Proconsul s a vestali nők számára tribunok emelkedtek.

A tragoedia-ház ennél jóval nagyobb félkör épület volt és valószinüleg javitás alatt volt. A helyeknek — mint emlitém — rangszerinti felosztása a zenekar, proscenium és scenium, jobbról a magistratus, balról pedig a vestali nők számára tribunák s a nézőhely elkülönzött bejárásaival még most is észlelhetők. E kijárások vomitorii név alatt ismertetnek és fedett csarnokba vezettek, melynek a Triangulare forumon külön bejárása volt.

A duumvir curulis széke a jobboldali podiumon megtaláltatott.

A város különböző helyein, a házfalakon, hirdetések tüntek elő, melyek tartalma az volt, hogy a tragoedia-ház nézőhelyei ernyőkkel fedve leendenek, mi bizonyos jele annak, hogy e szinház a komikus szinházzal ellenkezőleg nyitott volt. A nézőhelyet jelenkori szinházaink szokása szerint a szinfal elkülönité, ezen

vászonfal azonban nem huzatott fölfelé, mint ez jelenkori szinházainknál divatos, hanem a padozatban alámerült.

Az Amphiteatrum a harczjátékokra s a vadállatokkali küzdelmekre való helyiség egy nagy tér közepén állt s 2000 személy befogadására eléggé tágas volt.

Campania lakói a viador-iskolák alapitói voltak, mely iskolák familia név alatt fordulnak elő. Pompejiban is volt ily iskola. Ezt a feliratok bizonyossá teszik, melyek Numerius Papidius Rufus és Ampliatus viador familiáiról vagy iskoláiról szólnak.

Az Amphiteatrum körülményes leirását adni csak azért is fölösleges, mivel a régi kor hasonló épületeitől alakzatában lényegileg el nem tért s alapterve hasonlólag kerekded alaku, közepén a küzdtér és körülötte a nézőhelyek lejtős emelkedéssel. Mint a herculanumi teatrumban a Balbus család, ugy ezen Arenában a város körül érdemes Pansa család szobrai álltak, kik közül az atya Cuspius Pansa quatorvir quinquennalis és prefectus, fia C. Cuspius Pansa pedig Pontifex volt. Mindezt a szobrok talapzatain olvasható felirások, a bemenetel oldalain levő nagy fülkékben feltüntetik.

XIII.

A fürdő intézetekre a régiek szintén sokat tartottak. A terme Stabiane s a terme publiche, meg a Diomed villa, melyben szintén voltak fürdők, ezt eléggé bizonyitják. Ily fürdőházak részletei voltak: a frigidarium, tepidarium, calidarium és sudatorium, mely szavak a fürdők minőségét eléggé kimagyarázzák. Öltöző szoba spoliatorium vagy apodyterium s a nők és férfiak számára a helyiségek elkülönitve voltak. A fürdőkkel testgyakorlati helyiség is egybekapcsolva volt, melyben a gyakorlatra különböző nagyságu kőgolyók találtattak. Az épületek diszesek, márvány eszközökkel és medenczékkel, valamint stuccoval s a terme Stabiane sok falfestményekkel ékesitve voltak.

A terme publiche tepidariumja hosszukás csarnok, melynek stucco dombormüvei s a falazat fülkéiben karyatidszerü alakjai vannak. Ez alakok rendeltetése kettős volt, mert némelyikében lámpák, a többiekben pedig olaj s szeszes folyadékok, a test bekenésére szolgálók találtattak s következéskép a helyiség egyuttal unctuarium is volt. A világitás felülről jött a terembe s tehénnel ékesitett egy parázstartó kemencze gyanánt szolgált. A calidarium falai a viz lefolyása végett hornyolva, a vizmedencze pedig fehér márvány volt. Itt a laconicum félkör alaku nagy falmélyedés közepén egy kuttal látható, melynek kitörő forró vize gőzköddel töl-

tötte meg a helyiséget. A frigidarium kör alakot mutatott, hasonló viztartóval. Sok üveg töredék találtatott e fürdőházban, mi az üvegnek elterjedt használatát kétségtelenné teszi. A terme Stabianéban az elősorolt fürdőkön kivül közös fürdő-helyiség is volt.

Hogy mily nagy fontosságot tulajdonitottak a hajdankorban a testgyakorlatoknak, ezt nemcsak a viadaltérül szolgáló Arena s a fürdők mellett lévő külön helyiség, hanem a foro triangulare közelében Ludo Gladiatorio név alatt előforduló intézet is bizonyitja.

Kezdetben a helyiséget a benne talált fegyvernemüeknél és vas lábszoritóknál fogva, melyekben a csontvázak lábai lekötve szemléltettek, katona laktanyának tartották. Azonban az épületben tett nyomozás ezt vivó helyiségnek bizonyitotta. Egy négyszög dóriai oszlopos terem a tanuló helyiség volt, melyben a mester az illetőket vivni tanitotta. Ezt több földszinti kamara környezte s a nyugati oldal kamráiban a lebékózott szerencsétlenek csontvázai tüntek szembe; mi azt mutatja, hogy e vivó intézet egyuttal fogház volt.

XIV.

Az eddig felfedezett rész a városnak legfeljebb egyharmadát teszi. Pompeji kétharmada még földdel boritva van; s habár az épületek jelentősége után hinni lehet, hogy a legnevezetesebb rész már napfényre jött, az egész város jellegéről, lakosainak szokásairól és életmódjukról egész határozottsággal itéletet mondani nem lehet, mig a város nagy része eltemetve van, mert oly jelenségek jöhetnek napfényre, melyek az eddigiek után hozott itéletünket tetemesen módosithatják és véleményünknek más irányt adhatnak. Mindennek daczára azonban, hogy az érdekes város felfedezett részének valódi képe előttünk legyen, még azon épületeket is röviden felemliteni kivánom, melyekben valamely nyilvános foglalkozás vagy üzérkedés gyakoroltatott.

Egy nagyocska teremben következő felirást találtak: „C. Capellam D. V. I. D. O. V. F. Verna cum discentibus“, azaz Verna az ő tanitványaival kéri, hogy az igazság kiszolgáltatására Cajus Capellus Duumvirnek megválasztassék. E felirás után a helyiség tanintézetnek tartatik. A discentibus szó ezt alaposan gyanittatja. Ezenkivül egy másik épületben — Casa del Maestro di Musica — talált különböző hangszerek után zenetanintézetre is lehet következtetést vonni. A baloldali kamrák falai szintén különböző hangszerek ábrázolásait mutatják.

Más tanintézetek nyomára eddig nem akadtak. Feltünő különösen, hogy a képző müvészetek különböző ágaiban alkotott annyi

mü daczára egyetlen festésznek vagy szobrásznak mühelyére mindeddig nem akadtak. Az Aesculap imola szomszédságában kiásott házat a benne talált némely tárgyaknál fogva szobrászati mühelynek szeretik ugyan mondani, azonban ez elnevezés igen bizonytalan alapon nyugszik.

A humanistikus intézetek mint ápoldák — árva- s kórházak s ezekhez hasonlók, melyek a jelen korban és főkép Olaszországban a nemzet dicséretére annyira elterjedve vannak — Pompejiban eddig szintén fel nem fedeztettek. Csak egy ház találtatott, melyet valószinüséggel sebészeti mütételekkel foglalkozó egyén lakásának tartani lehet. E háznak alkalmasint boncztermében, sok sebészeti müszer találtatott, melyek a nápolyi muzeumba vitettek.

Egy másik romépület a sirok közelében, a borgo Augusto Felicében, mely jelenlegi alakjában nevén kivül egyéb nevezetességet fel nem mutathat, Cicero házának lenni állittatik. E házban nevezetes mütárgyak voltak. A falakon nyolcz tánczosnő s négy centaurus volt festve, melyek a költői képzelgés s eszményités példányképei. Továbbá ugyanezen házban comikus jeleneteket ábrázoló szép mozaikok is találtattak, melyekről már megemlékeztem.

Pompejiban nyilvános kenyérsütő helyek léteztek s ezekben örlő kövek is vannak. Pompeji romjaiból kiásott tárgyak közöl egy sem oly gyakori s változatos, mint a kenyér.

A régi időkben a Quiritesek önmaguk sütötték kenyerüket Mint az idősb Plinius felemliti, ez a nők foglalkozása volt; s a maczedoniai Perseus elleni hadjárat kezdetén keletkeztek csak Rómában a kenyérsütők. A pékmesterség ezen időben virágozni kezdett s még egyszerübb készitményei a mindennapi szükségletek fedezésére szolgáltak, a mesterségesebb sütemények a Krisztus urunk előtti második században Ázsiából Rómába átültetett szakács müvészet készitményei közé tartoztak s azon idő, melyben az éltes Cato panasza szerint a Fekete tengerből kihalászott fazék szardella egy szántóvető cselédnél drágább volt, bekövetkezett.

A terjedő fényüzés daczára azonban falun és nagyobb háztartásokban a kenyérsütés mégis többnyire a szabad- és rabszolganők foglalkozásai közé tartozott. A forno publico név alatt előforduló ház falán a tulajdonos Modestum névvel felirva van. A kemenczében sok kenyér találtatott, melyek elszenesedett állapotban a nápolyi muzeumban láthatók. A másik hasonló kenyérsütő ház Fornoe mulini név alatt ismeretes. Ebben négy őrlőkő van. A harmadik sütőhelyiség három őrlőkövet mutat. Igy a sütő és örlő mesterség egyesitve volt. Az őrlőkövek kerék alapon kupban végződnek s egy hasonló alaku másik kövel fedve vannak. Ennek

csucsán az őrlendő gabona beeresztésére nyilás s lentebb egy harantos lyuk van, melybe a kő forgatása végett fanyél lett alkalmazva s a két kőnek egymáshoz dörzsölése által nyert liszt alul kiömlött.

A pék neve pistor volt, mely elnevezés azonban különleges nem volt a kenyérsütők részére, mert ezen név alatt a molnárok is értettek. Midőn a házikenyér a nyilvános sütő kemenczében — pistrinum — süttetett, a kenyér jegygyel lett ellátva, mint ez még jelenben is történik, csak hogy a bélyegezés a mainál körülményesebb volt. Egy herculanumi kenyéren következő felirat volt: Celeris 9. Grani Veri serv. vagyis Celer 9. Granius Verus rabszolgájának tulajdona. Civitában egy érdekes falkép-cyklus lőn fölfedezve, mely egy nagyobb város vásári életét ábrázolja. Ezen festmények szerint a körded alaku kenyerek egy asztalon vannak kirakva. Az asztalnál az árus mellett szolgája áll, ki kenyérrel megtelt kosarat nyujt az asztal előtt álló vevőnek. A szolga oldalán a földön heverő nagy kosárban az egész kenyérkészlet látható.

A kenyérsütők mellett kalács és csemege sütemény készitők is voltak s ezek dulciarii, meg lactarii nevet viseltek. Pompejiban a Via Stabiana kenyérsütőhelye meglehetősen jókarban maradt az utókorra.

Szappangyár — fabrica di sapone — festő, lugozó helyiség — tintoria e fullonica — s néhány bolt szintén fölfedezve lőn; azonban mind ez kevés fogalmat nyujt az akkori müipar és kézi mesterségek allapotáról, miután még mindig sok oly kézmüipar iránti bizonyitványok hiányzanak, melyek ezen régmult korban is az emberek szükségeinek fedezésére léteztek.

A termopolio, a kávéházainkkal rokonhelyiség lehetett, miután benne meleg italok szolgáltattak ki. Az Osteriák, melyek közül az egyik a felirás szerint Fortunata tulajdona volt, a mai vendégfogadókat, az Albergók pedig szállodáinkat pótolták. Az Albergo di Giulio Polibio kivételesen kocsi járásra alkalmas kapuval birt s a costile köröskörül a vendégek elszállásolására kamarákat mutat termopolioval s botegákkal — boltokkal — egyesitve. E szálloda talismánja, mely egy pilléren magasban kifaragva szemlélhető s mely bűvös mesterségek által előidézett szerencsétlenségtől az utasoknak megóvására szolgált, olasz nyelven „Fallonak“ nevezett jelből vagyis férfiui szemérem tagból állt. A másik Albergo e scuderia — lóistálló — a Herculanum kapu előtt a borgo Augusto Feliceben volt s az idegenek befogadására szolgált, kiknek a város kapuin belől éjszakázni tilos volt. Boltok itt is tartattak.

Az épületben sok ingóság s az istállóban egy ló csontváza is találtatott.

A harminczad — telonium — épületben sok márvány és ólom suly találtatott. Ezek egyikén egy oldalról „e m e“ másik oldalon pedig „h a b e b i s“ szó bevésve olvasható.

Egyáltalában képzelni lehet, hogy a népes, virágzó város romjai közül sok értékes s az akkori kor müveltségét jellemző ingóság jött már napfényre, melyeknek épen maradt fölismerhető része a helyszinéről a muzeumokba elszállitva lett. A nevezetes Faun-házban a bortartásra szolgáló Amphorák, égetett kőedények nagy mennyisége földdel betakarva még ma is szemlélhető. A forum civile nyilvános mérlegházában a száraz és folyó-mértékek, a 4-ik számu házban konyhaeszközök nagy mennyisége találtatott. Mind ezek a zenemester s a sebész házaiban az Albergo e scuderiában és más helyeken talált ingóságokkal együtt a muzeumok ritkaságai közé tartoznak.

Az antik osteriák alakja s berendezése a jelenkor hasonló intézeteitől nagyon különbözik. Az étkek és italok körében a választás akkor szük, a vendégszoba kicsiny s a szálláshelyiség kényelmetlen volt. A görögök és rómaiak előtt napjaink kényelmes háziassága ismeretlen volt. A hajdankor irói s költői szerint a szállodáinkhoz hasonló taverna deversoria az utasok által ritkán használtatott. A szegényebb sorsu ember akkor ritkán hagyta el családi körét s az előkelő ntas mindenütt vendégszerető fogadtatást talált. A római császári korban gyakran megtörtént, hogy a nagy fénynyel utazó előkelő, nagy számu kiséretével már csak azért is magával vitt sátrak alatt tanyázott, mivel a szük vendégfogadókban elegendő helyre nem talált volna. Neróról állitják, hogy kisérete 1000 kocsiból állott, hogy öszvérhajtói veres ruházatban voltak s az állatok ezüst patkókkal voltak ellátva. Nero második neje Poppäa a fényüzést annyira vitte, hogy öszvérei arany patkókkal birtak s 500 nőstény szamarat vitt magával, melyeknek tejében fördödni szokott volt, hogy szépségét fentartsa.

Az antik korban a vendégfogadók az előkelők szórakozási helyeiül nem szolgáltak. E czélra csak az alsóbb rendüek és aljas személyek használták; s azért a hajdani korcsmák az italon s ételen kivül egyéb anyagi élveket is nyujtottak.

A borbély mühelyek a szórakozásra szolgáló nyilvános helyiségeket pótolták az ókorban, melyekben a szógyártás, megszólás, hirkovácsolás egész napon át tartott. A gymnásiumok és thermák hasonló nyilvános helyiségek voltak.

XV.

A romok közt feltalált ember csontvázak sokfélekép foglalkoztatják a régiség buvárokat. Régebben többnyire széttöredezett állapotban emeltetvén ki a földből, eltüntek, vagy figyelembe nem vétettek s azért a várossal együtt a romok alá temetett emberek számát most már meghatározni annyival inkább bajos, mivel a még eltakarva levő városrész e részben is fontos adatokat nyujthat.

Észleléseim s a rendelkezésem alatt levő adatok szerint a 4-ik számu házban két csontváz, a ludo Gladiatorioban néhány, a Pansa ház boltjában arany fülbevalókkal és gyürükkel öt, a Casa di Salustio előtt az utczán valószinüleg menekülni akaró négy ember csontmaradványai ékszerekkel és pénzzel, továbbá a Herculanum kapu melletti őrházban a helyén utolsó perczig megmaradt katona őr, a Diomed-ház földalatti helyiségeiben 18, a tengerre nyiló kapunál egy, s a házon kivül alkalmasint menekülni akaró 9 csontváz értékes ingóságokkal, a Vestali nő házában egy, a ponderariumban lovon ülve két férfiu, a Mercurius imola közelében több, az Isis templomban kettő s az egyik valószinüleg pap az áldozó késsel, a forum nundinariumon 63, az Arenában némelyek szerint öt, mások szerint pedig egy ember s egy oroszlán csontvázai, végre a Strada Stabiana közelében ujjabb időben eszközlött ásásoknál egy sarokházban, mely az atrium hiánya s a házzal ivboltozat által a sarkon egybekötött négy oszlopa által feltünt, a konyha melletti szobában szorosan egymáshoz tapadt öt emberi csontváz fedeztetett fel.

Az eddig talált csontvázak száma tehát körülbelöl mintegy 130 ember gyászos kimultát mutatja. Pompeji lakóinak összes száma némelyek állitása szerint 30.000-re tehető; s ha figyelembe vesszük, hogy a még ki nem ásott városrész szintén fog ember tetem maradványokat nyujtani, továbbá, hogy a gyászos katastrófa elől a ki csak teheté menekülni törekedett, ugy a csontvázak s a Pompeji romjai közé elevenen eltemetett szerencsétlenek számát csekélynek mondani éppen nem lehet.

Vannak, kik 40—45. ezerre teszik Pompeji lakosainak számát. A tudós Fiorelli azonban, az ásatások főfelügyelője, „Gli Scavi di Pompei dal 1861 al 1872.“ czimü müvében a vész idejében a lakosok számát csak 12 ezerre teszi. Mivel ezen kiszámitások csak föltevéseken alapulnak, azért a középen maradni legtanácsosb.

Az ifju Plinius szemtanuja volt a 79-ik évi november 23-án történt végpusztulásnak, melynek Tacitushoz irt két levelében

élénk rajzát adja. Plinius a világ végperczét megérkezettnek hitte. Éltes anyja, kit kezénél fogva erővel maga után hurczolt s önmaga is, csak nagy bajjal menekültek. A lehullott hamu és füst sürüsége miatt a sötétség oly nagy volt, hogy haladni nem lehetett s a menekülők a sötétségben egymást nem láthatták, csak különös jajveszékeléseiket hallhatták.

Fiorelli József muzeumi és régészeti igazgató ur intézkedései folytán ujabb időben az emberi tetem-maradványok fentartásának különös dicsérendő módja alkalmazásba jött, melyszerint a csontvázak a hajdani alakot hiven feltüntető hamuüredékben főszszel beöntetvén, természetes helyzetükben, melyben találtattak, fentartatnak s a végvonaglás küzdelmeit is láthatóvá teszik. Ily négy darab csontváz a via Appia különös helyiségében szemlére kitéve van, két nőalak, valószinüleg anya s leánya egyesülten, továbbá egy előkelő nő s a negyedik egy férfiu mintegy megkövülve, fekvő helyzetben, a mint a Casa di Salustio előtt az utczán találtattak, főszöntetben fentartva vannak.

XVI.

A Herculanum kapu előtti Borgo Augusto Felice temetkezési helye nagyszerü s izletes siremlékeivel nem mellőzhető. E siremlékeknek rendesen négyszög alaku talapzata tágas üreget képez, melyben a hamvvedrek s egyéb halotti emlékek elhelyezve voltak.

E siremlékek sorban felállitva a Borgo Augusto Felice városrészben külön utczát képeznek, mely „Strada dei Sepolczi“ név alatt fordul elő. A nyughelyek régi felirásai többnyire a muzeum számára elvitettek s ezek helyét olykor a régi után készült uj felirás pótolja.

Mammia papnő siremléke a nevezetesbek közé tartozik. Alakja négyszög, alól jóniai, e felett pedig dóriai oszlopsorral s végre szobrokkal ékesitve volt, melyek közül egy leplezett nőalak valószinüleg Mammiát magát ábrázolta. Négyszög belseje falképekkel kifestve volt s fülkéi egyikében terracotta hamvvederben, mely egy ólom edényben elzárva volt, Mammia hamvai feltaláltattak.

A Scauro emlék szintén nevezetes. Négyszög belsejében a hamvvedrek hiánya, a szétszórva talált csontmaradványok, az ásás közben fölfedezett nyilás nyomai s a későbbi földhányások, melyek e sir környékén találtattak, bizonyossá teszik, hogy a város eltemettetése után itt kutatások történtek. E Scauro siremlék külseje hajdan igen érdekes stucco dombormüvekkel volt ékesitve. Egyik négyszög lapon farkassal és bikával viaskodók, vadkant üző

kutyák, szaladó nyulak és szarvasok, a másikon e felett a vértezett szem nyilásának hiányzásából alapos következtetéssel vaktában viaskodó lovas harczosok s végre a harmadik lapon öt viador ábrázolásait mutatja, kik közül az egyik megsebesülve összeroskad.

A vak lovagok harczias küzdelmei a régi kor embereinek nagy mulatságot okoztak. Az elősorolt dombormüvek közül jelenben csak az utolsó s ez is megromlott állapotban látható.

A Sepolcro Circolare stucco dombormüvei, melyek épületek rommaradványaira eső gyermeket s ennek kesergő anyját feltüntetik, Mazzocchi magyarázata szerint a 63-ik évi földrengés egyik szerencsétlen áldozatának sirját diszitik.

Egy másik nagy siremlék, melynek alsó négyszög üregében egy föld alatti sirbolt látható fehér márvány ajtajáról s a belsejében talált alabastrom hamvveder szép vésetü agát kővel ékes nagy arany gyürü s a szintén itt feltalált amfórák, üvegedények, lacrimatoriumok és kisded terracotta oltár után nevezetessé lett.

A Calvezio Mausoleum fehér márványból igen szép idomu. A dombormü vésések közt az ugynevezett bisellio is szembe tünik, mely annyi felirásban felemlitve van. A bisellio egy kitüntető szék volt két ülő helylyel s a kitünő polgári állásban lévők által nyilvános ünnepélyek s nézőjátékok alkalmával elfoglalva lőn. A bisello felett olvasható felirás a dolgot Cajus Calvetius nevével bővebben kimagyarázza.

Nevoleia Tyche sirja ennek mellszobrán kivül, két csoportozatot, egy áldozatot és több más ábrázolásokat dombormüben mutat. A Colombariumban nagy kréta edényben s hamvvedrekben embercsontok s ezek közt bronzérmek és minden hamvveder mellett terracotta lámpás találtatott.

Lucio Libella szép siremlékének nincs colombariumja, travertin kőből készült nagy négyszög talapzatával azonban oltárhoz hasonlit. Ezen siremlék felirásából tudjuk, hogy az ifju Libella a törvényes időnél fiatalabb korban, családja kitüntetéseül nyerte el a decurio diszes állását. Pompeji előbbkelői ezen állás elnyerésére nagyon törekedtek. Cicero egy barátjának, ki az ő pártfogása által decurio akart lenni, azon választ adá, hogy sokkal könnyebb Rómában senatorrá lenni, mint Pompejiban decuriová.

Ezekenkivül a Porcio, Tyche, Ceio Labeone, továbbá a Nistacidia s a Marco Arrio Diomede villa közelében az Arria család diszes ravatalai a halottak országának nevezetesebb emlékei közé tartoznak.

XVII.

Végre a pompeji emberek szokásaiból némely adatokat felhozni szintén érdekes leend.

A házfalakon gyakran találunk neveket felirva, de hogy e nevek nem a ház tulajdonosára vonatkoznak, abból tünik ki, hogy a városnak nemcsak különböző részeiben ugyanazon nevek fordulnak elő, hanem a házfalak mészrétegei alatt egymás felett különböző nevek tünnek szembe. Bizonyosabb azon feltevés, hogy e nevek nem a házak tulajdonosaira, hanem a helyhatósági választások alkalmával a szavazók jelöltjeire vonatkoznak; mert a szavazók a választás előtt ily tüntetések által jelöltjeik nevét nyilvánossá tették.

E körülményből egyuttal egy másik fontos körülményre, t. i. arra, hogy az irás gyakorlása igen elterjedve volt, alapos következtetést vonni lehet.

A nyilvános hirdetések számára különös helyek voltak kijelölve. E hirdetések közt a bérbeadási ajánlatok különösen kitünnek.

Giulia Felice Spurio leánya tudtul adja, hogy javait öt évre bérbeadni szándékozik. E javak fürdő, Venereus vagyis a kéjélvek helyisége s 900 taverna vagyis boltok lugasokkal és függő loggettákkal. A bérbeadás ideje augusztus 6-ika s a hirüladás S. Q. D. L. E. N. C. betükkel végződik. E betük értelmét némelyek igy magyarázzák: „Siquis domilenocinium exerceat ne conducito.“ Fiorelli ur ellenben ily értelmet ad nekik: „Si quinquenium decurrerit locatio erit nudo consensu“.

A kigyó jelképe gyakran előfordul Pompejiban. Ezen állat, mely évenként megujul s az anyaföldde l titokszerüleg összefügg, az antik hit szerint a helyiséget védő nemtőt ábrázolja. Virgilius szerint, midőn Aeneas atyja nyughelyén áldozatot tett le, egy csillogó kigyó buvott ki rejtekéből, mely a tálak és poharak tömkelege közt csuszva az adomány megizlelése után rejtekhelyére siet; s Aeneas e látványra habozik, ha vajjon a kigyó elhunyt atyja szolgáját vagy a helyiség megvédőjét képviseli?

Scipio sirját a monda szerint szintén kigyó őrizte, mely időszakonként a sir myrthusai közt mutatkozott.

Az épületekre festett kigyók azokat az elronditás ellen is megvédték. Rómában Titus thermáinak egy cryptoporticusában — boltozott csarnok — mely sétányul szolgált, a falon mai nap is két kigyó lefestve látható s a közel felirás szerint a 12 olympiai isten s ezeken kivül Diana s Jupiter haragjával fenyegettetik az, ki a helyiséget elronditja.

Az előre bocsátottakban a nyájas olvasó habár hiányos, de mégis némi tájékozást nyujtó képét nyerte azon városnak, mely eltemetve, romjaiból, élettelenül ujra kiemelkedni készül és mely hajdan egész hadihajót befogadó kikötővel birt, mely Rómát urának ismerte ugyan, de e mellett önmaga is egy kisded független

világot képezett, melynek saját Senatusán kivül Augustaleseiből saját Aristocratiája és népe vagyis plebse megvolt; következőkép mely város hajdan, nem ugy mint most élettelen, hanem élénk és virágzó volt.

XVIII.

Az ujabbkori ásatásokról Pompejiban néhány szót értekezésemhez zárszó gyanánt még hozzáadni szükségesnek tartok.

A Bourbonok idejében a munkálatok hanyagul s kevés munkaerővel lettek folytatva. Az ásások rendszeresitve, a tudomány szinvonalán álló segédeszközökkel könnyitve nem voltak s a dolgok élén a képzett tetterős tehetség még hiányzott.

Napjainkban a dolgok jobbra fordultak.

Az olasz kormány a munkálatok folytatásához most évenként 60.000 lirát engedélyez. Ezen összeg s az általa elért munkaeredmény nagyobb annál, melyet a mi viszonyaink szerint alatta képzelünk s melyet vele nálunk elérhetnénk; mert a napszámos munkabér Pompejiban naponta legfeljebb egy francra, vagyis a mi pénzünk szerint 40 krra rug s ily munkabér mellett a felügyelők megbizható jó munkásokat kapnak.

Az omladék tova szállitása most nem napszámosok által apró részletben, hanem vasuton s egyszerre öt kocsiban történik.

Ezelőtt az ásás felülről lefelé, most megforditott irányban alulról fölfelé történik. Az előbbeni mód hátrányos következménye volt, hogy a felső földréteg a benne volt épület részekkel mindig alább csuszott, mig jelenben az elrothadt, vagy elszenesedett fanemüek egészséges fával pótoltatnak s ily módon a romoknak tökéletesb kiemelése lehető.

Diomed villája ezelőtt hires volt arról, hogy az egyetlen emeletes épület, mely Pompejiban napfényre jött. Mióta az emlitett észszerübb eljárás követtetik; több épületnél második, sőt harmadik emelet van fentartva s a balcone pensile czimü utczában egy háznak csaknem egész felső emelete s az utczára nyuló épülete lettek megmentve.

A falfestményeket most helyeikből ki nem veszik, hanem viaszkkal bevonják, miáltal az enyészettől megóva maradnak. Az ujabbkori ásások épületeiben feltünő élénk szinezetü falfestmények, láthatók, melyek a régibb ásások épületeinek éktelen csupasz vagy enyészetnek induló képeket feltüntető falaival szembeötlő ellentétet képeznek.

Az ujabbkori munkálatok legnagyobb részben a Stabina utczától nyugatnak történnek; s 1867. évtől a Stabina utczával pár-

huzamos szomszéd vicoloig haladtak. A Venus imola közelében hasonlólag ásnak s ez a talaj kiegyenlitése végett szükséges volt, mert még a Marina, Soprosanti és thermák utczáiban az ásások kelet felé előre haladtak, a ki nem emelt földrész ezek közt akadályul szolgált.

Mindezen czélirányos ujitások és intézkedések azóta léptek életbe, mióta a nagyhirü és tevékeny Fiorelli József, született Nápolyban 1823. évi junius 8-ikán, a muzeumok főigazgatóságával együtt a Pompejira való felügyelettel van megbizva.

Fiorelli igazgatónak szándéka volt Pompejiban a helyszinén régészeti iskolát alapitani. Két évi kisérlet után a terv megbukott. Némelyek állitása szerint a tanulóknak igen terhes szigorlatot kellett kiállaniok az iskolába felvétel előtt, mások szerint pedig a magány s az élettelen romok, melyek Pompejiben feltünnek, az életteleven ifjuság hajlamaival ellenkezett. Valószinüleg mind a két ok müködött közre, hogy a régészeti tanintézet terve meghiusult.

TÁRCZA.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendes havi választmányi ülése 1879. április hó 30-án. Elnök: Ormós Zsigmond, őmltga.

Jelen vannak a választmányból és a társulati tagok közül: Rácz Athanáz, kir. tanácsos s országgyülési képviselő, alelnök; Miletz János, titkár; Odor Samu, pénztárnok; dr. Niámessny Gyula, társulati ügyész; Barách József, Berker Nándor, Cabdebó Ferencz, Dobó László, Horváth Pius, Hudra János, Ivánfi Ede, Kapdebó Gergely, Korbonics János, Marx Antal, Molnár Vid, Péch József, Pontelly István, dr. Reiner József, Traila György, Tordai György és S. Sallay Jenő, lapszerkesztő, mint vendég; továbbá a karzaton történelem- s régészetkedvelő középtanodai ifjak igen szép számmal.

Elnök ő méltósága elfoglalván elnöki székét, megnyitó beszédében üdvözli a választmányt s a jelenlevő társulati tagokat, s a választmányi ülést megnyitottnak nyilvánitja.

Ezután a márczius havi választmányi ülés jegyzőkönyve olvastatott fel s hitelesittetett; továbbá Miletz János titkár terjeszté elő jelentését következőleg a társulati beléletet s körülményeket érdeklőleg az időközben felmerült ügyek s állapotokról:

Tisztelt választmány!

A jelen ülésünk alkalmával van szerencsém a „Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat“ kebelében utolsó, márczius havi gyülésünk óta felmerült társulati ügyekről a következőkben jelentést tenni:

I. Társulati életünk fejleményeit tekintve hivatalosan jelenthetem, hogy foganatositva lettek a márcziusi választmányi ülés határozatai s a választmány által a közelgő évi közgyülés sorrendje s ünnepélyességének előleges megállapitása végett kiküldött bizottság jelentését a jelen gyülés alkalmával fogja előterjeszteni megállapodásairól; továbbá a mult havi gyülés hivatalos iratait a begyült adományokkal együtt illető helyeikre eltettem s a társulati hivatalos közlöny a „Történelmi és régészeti Értesitő“ V. évfolyam II. füzete is megjelent s a tagoknak pontosan szétküldetett.

II. Muzeumunk gyarapitását tekintve örvendetesen jelenthetem, hogy az érdeklődés irántunk igen szép jelenségekben nyilvánult s utolsó gyülésünk óta a következő adományozások érkeztek be hozzám:

1) Folly Emil cz. kanonok ur ő nagysága több rendbeli ajándékkal kedveskedett társulatunknak, és pedig ajándékozott:

a) egy ősrégi mumia fakoporsó diszt, mely 25 cm. hosszu s szikomor fából van készitve, s egy női főt ábrázol hosszu föveggel; találtatott Egyptomban Gizeh mellett, Kairótól nem messze a pyramisok körül eszközlött ásatások alkalmával, s ajándékozó magától a találótól, egy közrendü arabstól vette a helyszinén, az 1876. év nyarán, s a felfedező arabs állitása szerint egy bebalzsamozott holttest fakoporsó-burkolatának diszitményét képezte, s állitólagosan a fakoporsó a mumia alakjához volt idomitva. Az ajándék becsét emeli az is, hogy egy diszes 37 cm. hosszu, 28 cm. széles s 12 cm. magas, kivül-belül vörös selyemmel bevont s üveg tetőzettel ellátott tokban van elhelyezve s mint nevezetes őskori emlék muzeumunk egyik kiváló példányát fogja képezni.

b) Ugyanattól egy 10 cm. hosszu, mumiát ábrázoló szobrocskát kaptunk, mely égetett agyagból van készitve, s kékes zöld szinü zománczán a hieroglyphák elmosódott nyomai még most is kivehetők; ezen szobor is a pyramisoknál találtatott, mint a már emlitett fakoporsó disz. Végre

c) régészeti muzeumunk belső felszereléséhez 25 frttal járulni sziveskedett, mely összeget további intézkedés végett ezennel van szerencsém a tisztelt választmány rendelkezésére bocsátani.

2) Somoskeöy Antal legfőbb itélőszéki biró s a szt. István lovagrend keresztes vitéze, adott két római ezüst érmet; az egyik Septimius Severus s a másik Alexander Severus veretü; lelhelyük Mehádia 1864-ben, s egy réz polturát, mely még meghatározásra vár.

3) Stetina Imre katonai segédlelkész urtól 2 darab kelet-római birodalmi arany pénzt; az egyiknek felirata avers: „D.(ivus) Hanastasius P.(ius) Aug.(ustus)“, revers: „Victoria Augustorum“; a másiknak felirata pedig avers: a császár koronás képe körül: „D. N. S. Victoria“ s revers felén kereszt látható, a jobb részen. A betüvel, de köriratát még nem határozhattam meg.

4) Horváth Károly ur Heufeldről küldött egy Constantius-féle római

réz, egy IV. Béla s V. István-féle magyar réz, s 13 darab különféle országu s veretü ujabb s régibb ezüst s 10 darab ujabbkori leginkább osztrák-magyar veretü réz érmet.

5) Tokody Jenő papnöveldei aligazgató urtól gyüjteményünkbe került egy 93 cm. hosszaságu régi sétabot, melyen ellentétes irányban számos emberi fő van metszve; a fők mindegyike más-más arczulatot tüntet fel a legszomorubbtól kezdve a legkomikusabbig, s diszes, a leggondosabb kézi munkát feltüntető keretekbe vannak foglalva. A bot egy dalmátiai zárdából került ajándékozó birtokába.

6) Id. Mogyoróssy János ur, a békésmegyei muzeum igazgatója ajándékozott egy régi, valószinüleg római vizvezető cserépcsövet, mely 22 cm. hosszu s a békés-gyulai megyeház kibővitése alkalmával eszközlött ásatásoknál került felszinre több régi tárgyakkal együtt.

III. Könyvtárunk gyarapitására a következő ajándékok érkeztek:

1. Dr. Ortvay Tivadar választmányi tagtársunk s pozsonyi jogakadémia tanár ur a következő kiadványait küldé meg:

a) Irodalmi tanulmányok a hazai és külföldi történelem, mütörténelemi és régészet terén. 1 füzet. 8-ad rét.

b) Margum és Contra-Margum helyfekvése. 1 füzet.

c) Kritikai adalékok Margum történetéhez. 1 füzet.

d) Dáczia és Moesia területén. 1 füzet.

e) A magyarországi Duna-szigetek alakja és iránya, területnagysága és partmagassági viszonyai. 6 táblával. 1 füzet.

f) Tájékoztatás szent Gellért, máskép szent Bernát, valamint a bold. szüz állitólagos csanádi apátságaik iránt, tekintettel a csanádi régi romokra s a szándékolt ásatásokra. 1 füzet nagy 4-ed rét folió alakban.

g) Dáczia feliratos emlékei és térképe Mommsen kiadásában. 1 füzet nagy 4-ed rét.

h) A magyar nemzeti muzeum érem- és régiség gyüjteménye 1874-ben. 1 füzet nagy 4-ed rét.

i) Tibiscum helyfekvése, források és egy ujabb feliratos emlék, valamint közvetlen helyszemlélet alapján. 1 füzet nagy 4-ed rét.

2. Ormós Zsigmond társulati elnök urtól ily czimü két füzetet kaptunk: „Meghivás a nagyszebeni magyar olvasó-egylet 1879-iki közgyülésére“ és „Jahresbericht über die Thätigkeit des Museumsvereins für das Fürstenthum Lüneburg 1878.“

Ezen előterjesztések képezik, tisztelt választmány, titkári jelentésemet azon társulati ügyeket tekintve, melyek utolsó választmányi ülésünk óta beléletünket érdeklőleg felmerültek.

* * *

A titkári jelentés örvendetesen tudomásul vétetett s az előterjesztés alapján Folly Emil cz. kanonok ur ő nagyságának a beküldött érdekes adomá-

nyokért, valamint a régészeti muzeum belső berendezésére nagylelkűen felajánlott 25 o. é. frt ajándékért a legmélyebb köszönet nyilvánitását fejezte ki a választmány, s a titkár által a társulat rendelkezésére bocsátott 25 frt adomány Odor Samu társulati pénztárnok urnak adatott át mint pénztári bevételezés; továbbá hálás köszönet szavaztatott dr. Ortvay Tivadar jogakadémiai tanár urnak a beküldött saját szerzeményü müvekért, azon kijelentéssel, hogy az általa levélileg kérelmezett társulati kiadványok, melyek még teljes példányban a társulat rendelkezése alatt vannak, a Pozsony vármegyei régészeti egyletnek készségesen megküldetnek, de azon óhajtással, hogy adandó alkalommal a nevezett egylet kiadványait szinte küldje meg, illetőleg a délmagyarországi történelmi s régészeti társulattal csereviszonyba lépjen; végre a többi érdemes adakozóknak, nevezetesen: Horváth Károly, id. Mogyoróssy János, Ormós Zsigmond elnök, Somoskeöy Antal, Stetina Imre és ft. Tolkody Jenő uraknak a beküldött adományokért jegyzőkönyvileg nyilvánittatott elismerés és hálás köszönet s a begyült adományokat a választmány titkár gondozására bizta s illetékes helyeikre eltétetni rendelte.

Erre Odor Samu társulati pénztárnok ur adta elő jelentését a társulati pénztár állásáról, mely jelentés alapján kitünt, hogy az időközben felmerült kiadások levonásával 582 frt 93 kr. készpénz szolgál a társulat javára kamatozó 1904 frt 42 kr. tartaléktőke alapon kivül, mely a „Temesi takarékpénztár"-ban van elhelyezve.

Következett Ormós Zsigmond ő méltóságának folytatólagos s befejező értekezése ily czimen: „Pompeji romjai," melyet Dobó László választmányi tag ur olvasott fel. Az értekezés a márcziusi választmányi ülés alkalmával már részben ismertetett érdekes tanulmánynak s önálló tapasztalatokon alapuló buvárlatoknak folytatólagos ismertetését képezi; s mint az előbbeni, ugy a jelen felolvasás is, a nevezett szerencsétlen város területén még napjainkig látható nevezetességek s kiásott emlékek részletes, vonzó ecsetelése által a nagy számmal megjelent hallgatóság előtt élénk érdeklődést keltett, s a felolvasás befejeztével elnök ő méltósága zajosan megéljeneztetett s a választmány határozata folytán az értekezés egész terjedelemben a társulat hivatalos közlönyében fog megjelenni.

A felolvasás befejeztével következett az évi közgyülés sorrendje s ünnepélyességének előzetes megállapitása végett kiküldött bizottság jelentése; melyre vonatkozólag határozatilag kimondatott, hogy a nagygyülés f. é. junius hó 5-én csütörtökön délelőtt 10 órakor veszi kezdetét s a kellő intézkedések megtétele tekintetéből május hóban társulati ülés nem tartatik; továbbá az egész évi számadások megvizsgálására kiküldendő bizottság tagjaiul megválasztattak: Déschán Achill, Korbonics János s dr. Niámessny Gyula urak, s a nagygyülés egyéb ünnepélyességének megállapitása s rendezése czéljából pedig a következők: Déschán Achill és Kapdebó Gergely urak küldettek ki.

Végül következett az uj tagok választása. Rendes tagokul jelentkeztek: Temeselyi Désy Ferencz birtokos Ungvárott, Scheravitza Antal kir. birósági irnok Dettán s Tárczay István gyógyszerész Temesvárott. A jelentkezőket a választmány egyhangulag s éljenzések között rendes tagokul megválasztja s részökre a diszoklevél s a társulat kiadványainak megküldése elrendeltetett.

Több tárgy nem lévén, ezzel az ülés véget ért.

Nyolczadik évi közgyülés 1879. junius 5-én.

A „Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat," mely müködési tevékenységét s alakulásának irányát tekintve, szükebb hazánk Délmagyarország culturális haladására nézve, máris nevezetes tényezőként szerepel, f. évi junius hó 5-én tartotta nyolczadik évi közgyülését a vármegyeház nagy termében Ormós Zsigmond főispán s társulati elnök ur vezetése mellett; s őszintén szólva, örömmel szemléltük a szép számmal egybesereglett helybeli s vidéki társulati tagok nagy érdeklődését a kitünő tapintattal vezetett társulati ügyek iránt, mely nemes buzgalom mindenesetre meghozandja azon sikerdus eredményt, melyet a közmüvelődés s a tudomány minden barátja a legmelegebben óhajt.

Pont 10 órakor lépett a társulat elnöke, Ormós Zsigmond ő méltósága a terembe a jelenlevők éljenzése között, s a társulati tisztviselőkön kivül a teremben láttuk: Ambrus József (Ó-Szt.-Annáról), Berker Nándor, Boleszny Antal (Orsováról), dr. Breuer Armin, Cabdebó Ferencz, Déschán Achill, Dobó László, Folly Emil, Horváth Pius, Hollósy István, Henny Sebestyén (Nagy-Zsámról), Iványi Ede, Jakabffy Pál, Kapdebó Gergely, Keresztes Antal, Kiss József, Korbonics János, dr. Kuhn Lajos, Marx Antal, Nagy Lajos, Nagy Pál (Knézről), Novák Péter, Pottyondy Ferencz, Pécs József, dr. Reiner József, Rosen Pál (Oszternről), Roth Nándor, Rötth László, Sallay Jenő (a „Temesi Lapok" szerkesztője), dr. Szentkláray Jenő (Török-Becséről), Traila György, Török János, Tordai György, Vozáry János, dr. Wolafka Nándor urakat.

Ormós Zsigmond társulati elnök ő méltósága elfoglalván elnöki székét, s a jelenlevő helybeli s vidéki társulati tagokat röviden üdvözölvén, az ünnepélyes közgyülést a következő tartalomdus beszéddel nyitotta meg:

Tisztelt közgyülés!

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat nyolczadik közgyülését tartja e mai napon. Az utolsó közgyülés óta lefolyt év tevékenységének megismertetése titkárunk tisztéhez tartozik, azért részemről ebbe nem bocsátkozom, hanem e helyett engedjék meg, hogy gyenge szavammal társulatunkat némely vádak ellen védelmezzem, melyek ujabbi időben ellene felhozattak.

Mivel a birálatok szakférfiak által hozatnak fel, már csak azon tiszteletnél fogva is, melylyel személyeik iránt viseltetünk és azon fontosságnál fogva, melyet véleményeiknek tulajdonitok, a birálatokat észrevétel nélkül hagyni illetlennek tartanám; de az ellenvetések elenyésztetésére irányzott törekvésemnek még azon alapja is van, hogy szellemi és anyagi képességünk tükrét nyujtsam jövőre a jó akaratu birálónak, mely után társulatunk müködésére fektetett várakozásait helyesebben mérsékelni tudja s itéletében igazságosabb lehessen.

Vannak hiányaink igen s ezek közt a legfőbbek közé tartozik, hogy a tartományi tekintély békóit társulatunk körébe átvisszük, hogy elismerésünket a jóakaratu tevékenységgel szemben nem azon mértékkel nyilvánitjuk, melyet az öntudatos érdem, hanem melyet a polgári állás tekintélye igényel. Ez nem helyes. Azon tér, melyen társulatunk körében együtt müködünk, az egyenlőség, a kölcsönös megbecsülés tere, melyen a nyilvános élet fokozatai eltünnek és számba nem jöhetnek s ezért az öntömjénezésektől óvakodnunk kell; de midőn szerény társulatunk ellen ezenkivül még oly birálatot hallunk, minővel nagy várakozásra jogositó s nem tartományi, hanem első rangu országos szellemi erők közrehatásával müködő tudományos társulatok ellen léphetünk csak fel, hogy tudományos productiónk szegényes, hogy a társulat egy uj eredeti nyomon induló munkást sem mutat fel, kinek müve uj irányt, uj eszméket vetett volna fel; ezen vádat határozottan jogosulatlannak kell nyilvánitanom. Szellemileg gazdag müveket irni, uj irányt alkotni, uj eszméket találni fel a tudomány terén, valóban elismerésre méltó magas érdem; de ez csak kevés halandónak jutott osztályrészül és mi csekély erőnk öntudatában erre sohasem vállalkoztunk, ily törekvést nem hirdettünk. A mi tényleges tevékenységünk alapszabályaink azon szavaiban körvonalozva van, melyek szerint a vidéken elszórva létező régiségeket egy megalapitandó egyleti muzeum számára összegyüjtve, a hazai történettudomány és archaeologia müvelése és megkedveltetése iránt minél szélesebb körü érdekeltséget ébreszteni fogunk. A tudomány magasb ágainak önálló fejlesztését oly férfiakra bizzuk, kik ezt életük feladatául tüzték, kik e téren a halhatatlanság babérjai után versenyeznek. Mi szerényebb igényekkel jelentkeztünk, dilettans tehetséggel a történelem és régészet ápolói, müvelői és megkedveltetői akarunk lenni; s hogy ezen hivatásunknak a mult évben is megfeleltünk, erről társulatunk „Értesitő“-je, mely közkézen forog, és titkárunk felolvasandó jelentése kezeskedik.

A hatás, melyet társulatunk a vidéken előidézett, nem csekély. Mig azelőtt a talált régiségek barbár módra szétdulattak, vagy mint értéktelenek eldobattak, most figyelemben részesülnek, fentartatnak és muzeumunk számára beküldetnek. Azelőtt sok régészeti emlék csak azért pusztult el, mert helyiség hiányzott, melyben azok fentartathattak volna; jelenben az ideiglenes muzeumul szolgáló helyiség a naponta érkező küldemények befogadására már elégtelen.

Felolvasó tagtársaink, ha uj eszmékkel nem is állnak elő, szorosan a régészet és történelem körében maradva, ennek ápolását, müvelését és megkedveltetését derekasan elősegitették. Arra, hogy e téren ujat s eddig nem hallottat felhozni lehessen, uj források szükségesek, miknek felfedezése kirekesztőleg buvárlat utján s csak ugy történhetik, ha erre az eszközök nem hiányzanak.

De van ezeken kivül egy magasb czélja is társulatunknak, mely nemzeti érdekeinknek a szellemi társulás terén való terjesztéséből áll. A magyar elem és az államnak ezzel azonos érdeke csak ugy érvényesitheti magát erőszakos nyomás nélkül és igy állandóul, ha a vegyes ajku, de hazafias érzületü népesség által lakott vidékünkön az alkotmány keretén kivül eső téren is képes egy központot nyujtani, melyben a hazafias elemek társulati téren szellemi irányban egyesülhetnek. Tagtársaink sorában vidéki értelmiségünk javát üdvözöljük.

Társulatunk ezek szerint nem tudósok szövetkezete, hanem egyesülete a vidék intelligens osztályának, mely szorosan vett hivatása körén kivül, tudományos apparátus nélkül a történelem és régészet ápolására s müvelésére önkényt vállalkozott.

Midőn ezen délkeleti országrészek számára egy muzeum alakitását feladatul kitüztük, nehéz feladatra vállalkoztunk. Más vidékek, mint Kassa, Pozsony, Szombathely, Nagyvárad, — Gyula és városunknál kisebb jelentőségü más helyek példái, tevékenységre ösztönöztek, mert azon meggyőződésben voltunk, hogy muzeumok, főkép oly helyeken, hol magasabb tanintézetek léteznek, mulhatlanul szükségesek. A muzeumok a civilizátió kellékeit képezik napjainkban. Ha a szétszórt egyes tárgyakat s a föld gyomrából véletlenül kiemelt emlékeit a régi kornak, az enyészetnek, eltünésnek és idegenek prédáinak kitenni nem akarjuk, oly helyről, mely biztos őrizet mellett ezen tárgyakat befogadja, gondoskodnunk kellett.

Sajátos viszonyainknál és naponta sulyosodó anyagi helyzetünknél fogva a muzeum érdekében meginditott fáradozásunk tartós ideig óhajtott anyagi eredmény nélkül maradt.

Egyes tárgyak, értékes adományok, honunk távolabb vidékeiről is oly nagy számmal érkeztek, hogy azon két helyiség, melyet Temes vármegyének eléggé meg nem hálálható kegyéből ideiglenesen használni szerencsénk van, a régészeti tárgyak és könyvtár befogadására immár nem elegendő. A tárgyak megvoltak, de a hajlék hiányzott, s azon szomoru kilátással álltunk szemben, hogy ezen iránybani fáradozásaink gyümölcsét egyhamar élvezni nem fogjuk.

Ekkor egy alkalomszerü kedvező körülmény adta magát elő közéletünkben. A délkeleti országrészek törvényhatósági bizottságaik által arról tanácskoztak: hogy a török uralom alól felszabaditott délkeleti országrészeknek ezelőtt száz évvel az anya Magyarországhoz történt visszacsatolását fényesen megün-

nepeljék, tanácskozás közben felmerült egyuttal az eszme, hogy az ünnepély emléke a közmüvelődés előmozditására szolgáló valamely intézet felállitása által is megörökittessék.

A törvényhatósági kiküldöttek egyértelmüleg a Temesvárott felállitandó muzeum mellett nyilatkozva, egy muzeumi épületnek közadakozás utján leendő felállitása elhatározva lőn. Az adakozások a kitüzött kettős czélra, ugymint: az évszázados ünnepély költségeinek fedezésére és a muzeum felállitására folyamatba tétettek. Egyes nagylelkü adományozók, mint: Bonnáz püspök ur ő nagyméltósága, kit hasonló esetekben mindig bőkezünek ismer a haza, boldogult báró Sina Simon özvegye, Gorove István, a temesi és temesvári első takarékpénztárak, gróf Bissingen Nándor, Csekonits János és Csekonits Endre grófok, Lipovniczky István nagyváradi püspök, Kümmer János Henrik nagyváradi apátkanonok urak, Temesmegye és Pancsova városa törvényhatóságai és mások, az adományozók sorában már tetemes adakozásaikkal tündökölnek és társulatunkat örök hálára lekötelezték, midőn a siker biztos reményét nyujtó kilátásaink közepette a mostoha végzet a Tisza völgyében előidézett romboló árviz és Szeged városa elpusztitása által az adakozási hajlamot ezen irányban egyszerre megakasztá, az emberiségnek a hazafisággal összhangzó szózatánál fogva azt más égetőbb és sürgősb irányra, az árviz által sujtottak felsegélésére terelé s a tervezett ünnepélyességek az emberiség gyászérzületében elfojtva lettek.

A muzeum javára eddig begyült adakozások egész összege kerekszámmal 6000 frtra rug, mihez szükség esetére még mintegy 2000 frtra menő azon megtakaritást is hozzá tehetjük, melyet óvatosan költekező társulatunk eddig tőkésitett.

Mindez kezdetnek örvendetes ugyan, de az elérni óhajtott czélra még mindig nem elég. Tevékenységünket e téren folytatnunk kell. Mint hajdan a buzgó hittéritők, ne pihenjünk addig, mig elégülten fel nem kiálthatjuk: „Czélt értünk!“ Társulatunk minden egyes tagja legyen ügyünk buzgó apostola, s meggyőződésem erős, hogy elérjük az időt, midőn körülményeinknek megfelelő, müvészetileg is becses imolát állithatunk azon gyüjtemények számára, melyeket az értelmiséggel párosult hazafiság városunkba már eddig is egybehordott.

A mostoha időviszonyok daczára a kilátások erre kedvezők. Az évszázados ünnepély rendezésével megbizott törvényhatósági kiküldöttek tevékenységüket a muzeum érdekében folytatni fogják. Némely törvényhatóságok, mint Torontálmegye, Temesvár és Versecz szab. kir városok, ajánlataikat még nem valósitották. Az előkelőbb intelligens osztály részéről folyvást nyilatkozatok történnek, melyek nem hagynak fenn kétséget az iránt, hogy az adakozási készség forrásai még ki nem apadtak.

Mindezen örvendetes jelenségek alapján azon erős hitemet fejezem ki,

hogy a délkeleti országrészek számára a muzeum Temesvárott fel fog állittatni. Fogadom, tisztelt közgyülés, hogy erőmet készséggel szentelem ez ügynek. Nyolczadik évi közgyülésünket ezennel megnyitom.

* * *

Az elnöki megnyitó beszéd, mely Ormós Zsigmond ő méltóságának a „Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat“ minél lehetőbb felvirágoztatására irányzott legnemesebb intentióinak s fáradhatlan, buzgó tevékenységének leghivebb tolmácsolója, zajos éljenekkel fogadtatott s a jelenlevő hallgatóságra általánosan a legkedvesebb benyomást tette; de nem is lehetett ez máskép, midőn a lelkesitő, buzditó szavak azon ritka, önzetlen érzelmeknek kifejezései, melyeknek érvényesitése egyedül a közjólét s előhaladás érdekében történik.

Az éljenzés lecsillapultával elnök ő méltósága több rendbeli előterjesztést tett s egyszersmind több, ujabban beérkezett adomány megtekintésére hivá fel a közgyülés figyelmét, és pedig:

1) Jelenti, hogy f. évi május hó 27-én Rácz Athanáz országgyülési képviselő s társulati alelnök urral részt vett „az országos régészeti és embertani társulat“ gyülésén.

2) Hertelendy József torontáli főispán s társulati tag ur, a legközelebb Nagy-Szent-Miklóson felfedezett régiségek közül a társulati muzeumnak több rendbeli érdekes tárgy beküldésével kedveskedett.

3) A temesvári spanyol szefard zsidó hitközség elnöksége egy értékes arany érmet ajándékozott a muzeumnak, mely ő Felségeik legközelebb megtartott ezüst menyegzője alkalmából lett veretve.

4) Rosen Pál, dr. Szentkláray Jenő, Mocsonyi András, Pesty Frigyes urak s Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter ur ő excellentiája részint nevezetes érmek, részint igen érdekes könyvek ajándékozásával növelték legujabban gyüjteményünket. Az adományok nagy köszönettel fogadtatván, a lelkes ajándékozók élénken megéljeneztettek s egyszersmind azon határozat hozatott, hogy egyik közelebbi választmányi ülésen a titkár által tüzetesen megismertessenek.

A tárgysorozat szerint, miután a társulati tagok névjegyzékének felolvasása közkivánatra elmaradt, következett Miletz János titkár jelentése a lefolyt évi szellemi mozzanatokról. A jelentés a következő:

Tisztelt közgyülés!

A jelen ünnepélyes pillanatban, midőn a „Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat“ nyolczadik évi közgyülését tartja, midőn lelkesülten s magasztos hivatásunk öntudatában, meleg érzelmekkel mindnyájan összejövénk társulati életünk vezéreszméjének oltára körül, hivatalos tisztem megköveteli tőlem, hogy egy általános beszámolást terjeszszek elő az egész év folyamában társulatunk körében érvényesült szellemi mozzanatokról; kötelességem hü képet nyujtani jó szándékaink s hazafias törekvéseink eredményéről

s az egész év alatt társulati életünket érdeklő eseményeket mintegy csokorba szedve, a következőkben lesz szerencsém bemutatni a tisztelt közgyülésnek.

Társulatunk czélja s hivatása, mint tudva van, a tudományos irányu haladás, a kor követelményeihez mért társadalmi eszméknek ismertetése s azoknak minél szélesebb rétegben terjesztése vidékünkön; czélunk az ősrégészet s történelem müvelése, mint oly tudományágaké, melyeknek tárgyait a letünt korszakok következményeikben kiható eseményei, továbbá az ipari s müvészeti hagyatékok képezik, melyek nemcsak a homályos őskori történetnek szolgálnak világító szövétnekeiül, hanem leggyakrabban ugyanezek egyedüli s biztos kalauzaink is a régmult idők zavaros eseményei között.

Hogy a mult év folyamában az imént körvonalozott létczélunknak mennyire feleltünk meg s mennyire töltöttük be hivatásunk követelményeit, a tisztelt közgyülés jelentésem következő részleteiből merithet meggyőződést:

Igy társulati életünk élénkségét s örvendetes irányu haladását mutatja nem csak azon körülmény, hogy tagjaink száma évről évre emelkedik, hanem az is, hogy a kedvezőtlen viszonyok daczára önzetlen, buzgó törekvéseinket a szakkörök is méltányolni kezdik s müködéseinket élénk figyelemmel kisérik.

M u z e u m u n k, egyesületi életünk ezen főczélpontja, évről évre örvendetesebb gyarapodásnak indul s máris ott állunk, hogy a folyton szaporodó tárgyakat a jelenlegi ideiglenes helyiségben kellőleg el sem rendezhetjük, holott a muzeumoknál, melyek raktárai mindazon emlékeknek, melyeket a mult s jelen, a tudomány, müizlés, ipar s müvészet által megalkotott, — épen a kellő berendezésben rejlik a legfőbb horderő; mert csakis ha jól vannak berendezve, gyakorolják azon jótékony befolyást, mely a szellemi müveltség kifejlesztésére elkerülhetetlenül szükséges. De biztat a remény, hogy ezen óhajaink is rövid idő mulva kedvező kifejlődést nyernek, mit méltán következtethetnünk lehet azon nagymérvü adakozásokból, melyek már eddig is egy délmagyarországi muzeum épület létesitésére vidékünk áldozatkész lakosaitól befolytak s az összeg mint muzeumi alap takarékpénztárilag kezeltetik.

Társulatunk valamint a multban, ugy a legközelebb lefolyt év alatt sem szünt meg érdeklődni, sőt tehetsége s erejéhez mérten közremüködni azon irányban, mely hivatása szakkörét érinté. Igy a rámai hős, báró L ó - P r e s t i József szobrát nemcsak feállittatá közadakozás folytán Ó - P a l á n k á n, hanem a szobor további gondozásának ügyét is egészen magára vállalta s a szoborra begyült összeg fenmaradványát a társulat pénztárnoka által takarékpénztárilag kezelteti s a midőn a körülmények követelik, a szobor javitásának költségei a maradványtőke kamataiból fognak fedeztetni.

A már felsoroltakon kivül társulatunk életképességéről még más örvendetes jelenségek is szolgáltatnak tanubizonyságot, értem ez alatt a s z e l l e m i m u n k á s s á g o t é s i r o d a l m i t e v é k e n y s é g e t; s e tekintetben örömteljesen jelezhetem, t. közgyülés, hogy daczára korlátolt helyzetünknek s a müködésünket sok tekintetben megszoritó körülményeknek, a szakkönyvtárak

s levéltárak kiáltó hiányának, miszerint kutatásaink terrenuma a déli vármegyék s vidékek által határoltatik, a lefolyt év alatt is tettünk annyit, a mennyit az együttes tanulás alkotó munkája, a kölcsönös eszmecsere s a társas ösztön megteremthetett Délmagyarország történelmi és archaeologiai viszonyainak ujabb ismertetése s bővebb fejlesztéséhez; de a legörvendetesebb reánk nézve az, hogy a kitünő szaktekintélyek mindinkább méltányolni kezdik fáradalmainkat s nagybecsü támogatásaikat a jövőre nézve határozottan megigérték; ilyenek: hirneves Pestynk, a bámulatos szorgalmu buvártörténész és iró; a nagy tevékenységü tudós Ortvay; a fáradhatlan régészbuvár báró Radvánszky Béla és a társulatunk ügyei körül nevének hervadhatlan babérokat szerzett délmagyarországi jeles irónk dr. Szentkláray Jenő; ily kitünő erők s országos irodalmi tekintélyek támogatása csak ujabb erőt nyujthat tevékenységünkhez s a jövőt tekintve a legszebb reményekre jogosit.

A lefolyt évben éremgyüjteményünk, régiség-, könyv- s irattárunk gyarapodását tekintve, örvendetes eredményt mutathatok fel lelkesült pártfogóink s a szellemi előhaladást szivén viselő közönség részéről. Mielőtt azonban az adományokat összegezve kimutatnám, el nem mulaszthatom felemliteni kiváló jótevőink közül Bay Ilona urnő ő nagyságát, kinek áldásos jótékonyságával nem mulik el választmányi ülés, hogy ne találkozzunk; ki mint alapitó tag, legközelebb alapitványát 300 frtra felemelni kegyeskedett; de nemcsak ezzel mozditá elő már ügyeinket, hanem eddig is más egyéb számtalan érdekes és értékes ajándékkal járult gyüjteményünk gyarapitásához s több izben az anyagi segélyezésre nézve is áldásos jótékonyságának számos jelenségeivel találkoztunk; ezen ritka Maecenásunk arczképével legközelebb szeretett elnökünk Ormós Zsigmond ő méltósága kedveskedett társulatunknak s ezáltal is egyik rég táplált óhajunk teljesitve van.

Muzeumunk egész évi gyarapodásáról a következőket jelezhetem: 1) Pénz- és éremgyüjteményünk a lefolyt évben szaporodott 231 darabbal. 2) Régiségtárunk 129 darabbal. 3) Társulati könyvtárunk 35 kötet s 16 füzettel. 4) Irat- s okmánytárunk 17 darabbal. 5) Bankógyüjteményünk 13 darabbal.

A lefolyt társulati év alatt értekezés hét tartatott, s időszerint a következő rendben:

1) Junius hóban Iványi István ily czimen: „Adatok a temesvári szent Katalin templom és zárda történetéhez“ 1717—1759. 2) Szeptemberben Ambrus József „Óbébai régiség-leletek“ czimen. 3) Októberben Miletz János titkár „Szörény vármegye történelmi [és régészeti emlékei“-ről. 4) Novemberben Varga Ferencz a „Török államszervezet és adóztatási rendszer a XVI. és XVII. században“ czimen. 5) 1879. évi januárban Miletz János titkár befejezőleg „Szörény vármegye történelmi s régészeti emlékei“-ről. 6) Februárban Ormós Zsigmond elnök ur ily czimen: „Adatok a délmagyarországi földvárak történetéhez.“ 7) Márczius és ápril hónapokban ugyancsak

elnök ő méltósága „Pompeji romjai“-ról s végre a mai ünnepélyes közgyülésünkön hirneves Pestynk s választmányi tagtársunk nagybecsü értekezését fogjuk hallhatni.

Tisztelt közgyülés! Szellemi munkásságunk s anyagi gyarapodásunk tüzetes felsorolása után, mielőtt jelentésemet bezárnám, engedjék meg, hogy megemlékezzem azon kedves tagtársainkról is, kiket a lefolyt év alatt kiragadott közülünk a halál kérlelhetlen hatalma. Társulatunk halottjai a következők: Horváth Mihály püspök, tiszteletbeli tag; Beniczky Dénes, Galgon Mihály, Ivacskovics György, Falböck László és Szandics István rendes tagok; legyen emlékezetök áldott, maradandó és kegyeletes közöttünk.

Ezzel eljutottam tisztelt közgyülés hivatalos jelentésem befejezéséhez s ama hő kivánattal zárom be soraimat, hogy társulatunk a magyar, hazafias szellem, a közmüvelődés emelésére, erejében még inkább erősbülve, virágozzék s nemes hivatásának betöltésében áldás és szerencse kisérje törekvéseit.

* * *

A titkári jelentés élénk éljenzéssel fogadtatott s a közgyülés alkalmilag Miletz János titkárnak azon szivességéért, hogy a titkári teendők nagy halmaza mellett a muzeum kezelését is magára vállalta, az előző közgyülések eljárásához képest elismerésül, a társulat ügyei körül tanusitott fáradozásaiért, egyhangulag 100 forintot rendelt a társulati pénztárból részére kifizettetni, felkérve őt egyuttal, hogy a muzeum kellő berendezését, különösen az éremgyüjteményt illetőleg, mielőbb foganatositsa s egyebekben is a már nyert megbizatásban járjon el.

A titkári jelentésre hozott közgyülési határozat után a tárgysorozat szerint a társulat nagybuzgalmu, derék pénztárnoka, Odor Samu ur terjesztő elő számadását a társulati vagyon állapotáról; a kiváló szorgalom s példányszerü pontossággal szerkesztett pénztárnoki jelentés a következő:

Tekintetes történelmi és régészeti társulat!

Mielőtt az alapszabályok 13. §-a értelmében 1878. évi május hó 15-től 1879. évi május hó 20-ig terjedő VII-ik évfolyamban kezelésem alá a „Társulat“ pénztárába befolyt jövedelmekről és kiadásokról számot adnék, tájékozás végett tiszteletteljesen kimutatni szerencsém van: hogy a mult évi május hó 23-án tartott közgyülés által tárgyalt felmentetésemmel tudomásul vett VI-ik számadásom szerint a társulatot

alapitó	12	
évdijas	255	
Összesen =	267	tag képezte, kiknek azóta
alapitó	—	
évdijas	40	
Összesen =	40	taggal
felszaporodott =	307	létszáma.

Időközben elhalt:

Benitzky Dénes, nyug. kir. járásbiró ur . . 1
Falböck László, uradalmi gazdatiszt ur. . . 1
Galgon Mihály, köz- és váltóügyvéd ur . . 1
Ivacskovics György, volt krassómegyei főispán ur . 1

Okadatolt kérelem és eltávozás folytán:

Benedek Ignácz, tanár ur 1
Buday Antal, telekkönyvvezető ur . . . 1
Bukó Kálmán, tanár ur 1
Czveits Szvetisláv, városi aljegyző ur . . . 1
Cserey Zsigmond, orvos ur 1
Durmann Imre, közuti vaspályai pénztárnok ur . 1
Dr. Ehrenfest Mór, orvos ur 1
Fuchs-Füredy János, tanár ur . . . 1
Filipp Ede, cs. kir. katonai számtiszt ur . . 1
Gavrilovits Uros városi főjegyző ur . . . 1
Gyika Szilárd, kir. tanácsos s krassómegy. alispán ur 1
Gruics Z. J., kerületi iskolai igazgató ur . . 1
Hajnik János, nyug. kir. kincst.-igazgató ur . . 1
Hoffmann Károly, czukrász ur 1
Humburg Vilmos ur 1
Istvánffy István, közjegyző ur 1
Izsáaky Imre, birtokos ur 1
Kirják György, magy. általános bizt. társ. felügy. ur. 1
Losontzy Alajos, tanitó ur 1
Lugosi Casino 1
Mokry István, titkár ur 1
Markovits Gyula, birtokos ur 1
Podhratzky Andor, ügyvéd ur 1
Palla József, községi jegyző ur 1
Reiner Géza, ügyvéd jelölt ur 1
Rónay Mór, nagybirtokos ur 1
Rezucha Venczel, tanár ur 1
Schaeffer Károly, tanitó ur 1
Szegedi szabadelvü kör 1
Sztojánovits H. Bazil, birtokos ur . . . 1
Steiner Ferencz, nyug. polgárnagy ur . . . 1
Szepsy Lajos, postamester ur 1
Tokin István, városi aljegyző ur . . . 1
Tácz József, nyomdai üzletvezető ur . . . 1
Tóthfalusy Károly, birtokos ur . . . 1
Várnay Ádám, nyug. állami főmérnök ur . . 1

Weisz Károly, tanár ur 1
Zeh Ferencz, távirdaitiszt ur 1
Zsutty János, megyei árvaszéki t. elnök ur . . 1
Zimmermann Gyula, tanár ur 1

felmentettekkel kevesbedett = 44 tag

leszámitásával a társulat ma = 263 tagból áll, — kik közül — nyilvántartásommal megegyező naplóm szerint — jelesül:

2 alapitó tag által földtehermentési kötvénybe à 100 frt. fizetett = ... 200 frt. — kr.
1 alapitó tag által szőllődézsma váltság kötvénybe à 100 frt. fizetett = ... 100 frt. — kr.
7 alapitó tag által készpénzben 100 frt. illeték szerint . . . . 705 frt. — kr.
1 alapitó tag által készpénzben 200 frt. illeték szerint . . . . 200 frt. — kr.
és az 1878. február hó 27-én tartott választmányi ülés intézkedése folytán „a pénztári tartalék tőkének“ gyarapitására a költekezési készletből . 150 frt. — kr.
annak idejében lefizetett és befolyásukhoz képest „tartalék alap czimén“ a temesi takarék-pénztárban gyümölcsözőleg elhelyezett . . . . 1055 frt. — kr.
és ezen tőkésitett összeg után 1878. év végéig felszaporodott kamattal együtt . . . . . 1374 frt. 90 kr.
továbbá elnöki uton 1879. évi január 20-án átvett Nagyságos Bay Ilona urnő és alapitó tag által, a muzeum gyarapitására ajándékozott és a temesi takarék-pénztárban elhelyezett . . . . . 49 frt. 50 kr.
ugyanazon uton 1879. évi január 29-én átvett, a néhai Báró Lo-Preszti-féle „siremlék felállitása után megtakaritott és a temesvári I-ső takarék-pénztárban siremlék fentartási alapczimén“ elhelyezett . . . 180 frt. 2 kr.
ugyanazon uton 1879. évi április 30-án átvett nagyságos Folly Emil cz. kanonok társulati tag által a „muzeum gyarapitására“ ajándékozott és a temesi takarék-pénztárban elhelyezett . . . . . 25 frt. — kr.

hozzáadásával összesen = 1929 frt. 42 kr.

tevő kezelésem alatt álló „tartalék-tőke“ alapja van a tekintetes társulatnak. — Illetve a társulati szükségletek fedezésére befolyt alapot. —

Számadásom következő jelesül

1-ször. Az 1878. évi május 23-án tartott közgyülés alkalmával felolvasott s felmentetésemmel tudomásul vett VI-ik évi beszámolásom szerint további kezelésemül szolgált . . . . . 573 frt. 32 kr.

2-szor. A mult évi május 23-ki közgyülés megünneplése ötletéből tartott mükedvelői előadás jövedelmeként a társulati muzeum javára Deschán Achill társulati tag urtól átvett . . . . . 40 frt. — kr.

3-szor. Nagyságos Bay Ilona urnő által felajánlott 100 frt. II-od alapitóitagdij lefizetéséig (mint a tartalék alap elszámolásából kivehető, már le is fizetett) illetékes évi kamat fejében . . 5 frt. — kr.

s ugyan az által 1879. évi május 7-én vett postai utalvány értelmében kötelezőleg felajánlott III-ad alapitói tagdij lefizetéséig illetékes évi kamat fejében küldött . . . 5 frt. — kr.

Összesen 10 frt. — kr.

4-szer. A kezelési naplóm tanuságaként a VII-ik évfolyam alatt összesen 186 év dijas tag által 5 frt. illeték szerint fizetett . . . . . 930 frt. — kr.

5-ször. 37 tag által diploma dij fejében 2 frt. illeték szerint fizetett . . . . . 74 frt. — kr.

6-szor. A pénztár érdekében fizetésre felhivott vidéki társulati tagok által okozott postai bérek megtéritéséből befolyt 1 frt. 18 kr.

7-szer. 2351/6075 számu 2 drb. földtehermentési kötvény tartalék tőke alap után 1878. évi január 1-től december 31-ig illetékes évi kamat fejében . 9 frt. 77 kr.

15614. számu szőllő váltsági kötvény tartalék tőke alap után 1878. évi május 1-től 1879. évi április 30-ig illetékes évi kamat fejében . . 4 frt. 64 kr.

az állami adó lefizetése után összesen befolyt = 14 frt. 41 kr.

mindössze bevételezett = 1642 frt. 91 kr.

költekezési alapból. —

1-ször. Miletz János társulati titkár urnak napló 6-ik száma szerént a társulati muzeum kezelése és fáradságának elismeréséül jutalom czimén kiutalványozott . . 100 frt. — kr.

2-szor. Miletz János társ. titkár urnak napló 41., 122., 193., számai tanuságaként 1878. évi márczius 1-től 1879. évi augusztus 31-ig terjedő $1^2/_4$ évi tisztelet dija fejében 3 db. nyugta mellett . . . . 300 frt. — kr.

3-szor. Miletz János társulati titkár urnak — napló 10., 42., 163., 164. számai szerint a társulat érdekében beszerzett irodai szerek, szakkönyvek, levél és boriték-papir, postabélyeg és bér czimü kiadásai megtérítésébe elnöki utalvány folytán . . . . . 46 frt. 97 kr.

4-szer. A társulati muzeum berendezésére s egyéb szükséges volt javitásokra forditott költség czimén, jelesül

napló 3. száma szerint Schiller Ignácz ur utján megszerzett a töröktől visszafoglalt időbeli Temesvár térképeért . 5 frt. — kr.

napló 11. száma szerint Klein Márton lakatosnak a muzeumi szekrényzárak javitásáért . . . . 1 frt. 20 kr.

napló 15-ik száma szerint Schwefelberg vésnöknek a muzeum számára készitett stampigliáért . . 10 frt. — kr.

napló 22. száma szerint Tyroler A. a muzeumnak Dettáról mammut álkapcza és fogért fizetett posta bérre — frt. 38 kr.

napló 106. száma szerint Klein Márton lakatosnak a muzeum ajtó s ablakok vaskorlátaiért . . . . 16 frt. 40 kr.

napló 116. száma szerint Koschitzka Karolina öreg asszonytól megszerzett mult századbeli Breszlau és Prága rézmetszéseiért . . . 10 frt. — kr.

napló 161. száma szerint Kririn Frigyes asztalosnak a muzeum számára készitett csinos 2 m. hosszu és $1^1/_2$ m. magas éremszekrényért . 65 frt. — kr.

Összesen kiutalványozott nyugták mellett = 107 frt. 98 kr.

5-ször. A társulati pénztár érdekében tett kiadásokra, jelesül napló 150. száma szerint engedélyezés folytán 1879. évre hozatott „sorsolási Értesitőért“ 3 frt. 05 kr.

napló „több számai alatt“ a társulat vidéki tagjai által postán küldött

illetékeik után fizetett posta bérekre összesen . . . . 1 frt. 91 kr.
napló 27., 35., 91., 114., 194., 199. számai szerint a kültagokkal levelezésre szükségelt levélpapir, boriték, utánvételi lap és posta-bélyegekért fizetett . . . . . 5 frt. 46 kr.

Összesen 10 frt. 42 kr.

6-szor. Magyar testvérek nyomdatulajdonosnak jelesül napló 73., 126., 172., 187. számai szerint a társulat nevében kiadott „Értesitő“ 1878. évi III., IV. és 1879. évi I. II. füzeteinek kiállitásáért . 454 frt. 60 kr.
napló 4., 36., 37., 149., 197. számai szerint a pénztári kezelés előmozditására szükségelt nyomtatványok u. m. hátralékos tartozás lefizetésére felhivó ivekért, nyilvántartási lajstromért és spanyolviaszért fizetett . . . . 12 frt. 60 kr.

Összesen 467 frt. 20 kr.

7-szer. Az alapszabályok értelmében előirt diplomák kiállitásáért Fórk Gusztáv könyomdásznak napló 33., 34., 200. számai szerint . . . . . 61 frt. 10 kr.

8-szor. Napló 73. 151. számai szerint Bárth János társulati szolgának 1878. évi január 1-től deczember 31-ig terjedő fizetése fejében . . . . . 20 frt. — kr.

Elnökileg kiutalványozott nyugták folytán mindössze 1113 frt. 67 kr.
kiadott összegnek a fennebb jövedelemként elszámolt 1642 frt. 91 kr.

bevétellel összehasonlitása szerint a pénztárba találtató 529 frt. 24 kr.
költekezési készleten kivül — van még a tekintetes társulatnak a különvezetett nyilvántartásom tanuságaként jelesül: Schák Fülöp temesvári lakos alapitó tag urnak tartaléktőke alap czimén kötelezettségének meg nem felelése miatt még ma is kintheverő . . 100 frt. — kr.
6 évdijas tag urnál $187^{3}/_{4}$-ki II-od évről egyenkint 5 frt. szerint . . 30 frt. — kr.
29 évdijas tag urnál $187^{4}/_{5}$-ki III-ad évről egyenkint 5 frt. szerint . . 145 frt. — kr.

38 évdijas tag urnál $187^5/_6$-ki IV-ed évről egyenkint 5 frt. szerint . .	190 frt. — kr.		
54 évdijas tag urnál $187^6/_7$-ki V-öd évről egyenkint 5 frt. szerint . .	270 frt. — kr.		
117 évdijas tag urnál $187^7/_8$-ki VI-od évről egyenkint 5 frt. szerint . .	585 frt. — kr.		
222 évdijas tag urnál $187^8/_9$-ki VII-ed évről egyenkint 5 frt. szerint . .	1110 frt. — kr.	2330 frt. — kr.	
		s igy mindössze	2430 frt. — kr.

hátralékos követelése is, melynek behajtása iránt intézkedni méltóztassék.

Temesvárott, 1879. évi május hó 20-án.

Odor Samu,
társulati pénztárnok.

A fenti számadást ugy bevételi mint kiadási tételeiben pontról-pontra megvizsgálván, azt a kezelési napló- és okmányokkal összehasonlitva, mindenben megegyezőnek és e szerint kifogástalannak találtuk, mely vizsgálatunk alapján, a számadót a további felelősség terhétől ezen számadásra nézve felmentendőnek véljük.

Temesvárott, 1879. évi május hó 25-én.

Déschán Achill.
Korbonits János.
Dr. Niámessny Gyula.
Vizsgáló bizottság.

Odor Samu pénztárnok ur jelentése, mely kimerítő s örvendetes képet nyujtott a vagyoni helyzetről, általánosan elismerés- és élénk éljenzéssel fogadtatott s az önzetlen keblü, fáradhatlan tevékenységü pénztárnok urnak a közgyülés a méltán megérdemlett legnagyobb elismerést s köszönetet fejezte ki s miután az ápril havi választmányi ülésen kiküldött számvizsgáló bizottság tagjainak, nevezetesen: Déschán Achill, Korbonits János és dr. Niámessny Gyula uraknak a pénztárnoki számadásra nézve tett előterjesztése megtörtént, a közgyülés Odor Samu pénztárnok ur részére a felmentvényt a nyolczadik évi számadásra nézve kiadatni rendelte, s egyuttal a választmányt megbizta, hogy a kint levő tetemes hátralékok beszedéséről sürgősen intézkedjék.

A pénztári ügyek elintézése után a tárgysorozat szerint következett Pesty Frigyes külválasztmányi tag ur ily czimü értekezésének felolvasása: „A történeti földrajz kérdései Torontálban," melyet a nagynevü szerző távollétében, miután bokros teendői miatt a közgyülésen személyesen megjelenhetni akadályozva volt, Dobó László helybeli választmányi tag ur olvasott fel. Az okmánybuvárlat mezején s a kutfő-nyomozás terén országszerte hirneves szerző nagybecsü értekezése, mely déli vidékünk, különösen Torontál földrajzi viszonyainak ismertetéséhez a régmultra nézve uj, eddig ismeretlen adatokkal járul s földrajzilag azon viszonyokat, melyek a mozgal-

mas századok nehéz és mostoha körülményei között elmosódtak, ujabb világitásba helyezi, általános érdeklődést keltett s a felolvasás befejeztével a távollevő nagynevü történetbuvár élénken megéljeneztetett s a közgyülési határozat folytán az értekezés egész terjedelemben a társulati „Értesitő"-ben fog közöltetni.

Ezután a tárgysorozat szerint a Szandics István választmányi tag ur elhalálozása folytán egy taggal megfogyott társulati választmány kiegészitése következett s elnök ő méltóságának inditványára egyhangulag s éljenzések között uj választmányi tagul ft. Kasics Károly püspöki levéltárnok ur választatott meg a rendes tagok sorából, ki már eddig is a társulat ügyei körül tanusitott ritka érdeklődéseinek többszörös tanujelét adta.

A társulati választmány kiegészitése után az inditványok tárgyalására került a sor. Először felolvastatott Turcsányi Rudolf társulati tag ur azon inditványa, hogy a „Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat" egy kirándulást tervezne a régészet érdekében Oraviczára és Aninára; mely inditvány azon okból, hogy ezen vidéken a kutatásra nézve nem sok alkalom kinálkozik, elejtetett.

A második inditványt Boleszny Antal választmányi tag ur tette egy, az Al-Duna balpartján felállitandó s gróf Széchenyi István nagyságát megörökitő emléklapra nézve; a harmadik inditványozó Ambrus József társulati tag ur volt Ó-Szt.-Annáról, az ipartörvény értelmében feloszlatott czéhek emlékeinek összegyüjtése érdekében; végül az inditványok sorát Lőwy Miklós társulati tag ur fejezte be azon inditványával, hogy rendeztetnék egy történet-régészeti s iparmü-történelmi kiállitás Temesvárott, melynek tiszta jövedelme a délmagyarországi muzeumépület felállitására fordittatnék; mindahárom inditványra nézve a közgyülés azon határozatot hozta, hogy beható s érdemleges tárgyalásuk a legközelebbi választmányi gyülések egyikén történjék.

Az inditványok tárgyalása után tagválasztások történtek. Elnök ő méltóságának inditványára főmagasságu dr. Haynald Lajos biboros főpap s kalocsai érsek ő eminentiája, dr. Hampel József muzeumi régiségtári őr Budapesten; s dr. Szentkláray Jenő választmányi tag ur inditványára Salamonfái Rátky Emil ur, a bécsi cs. kir. udvari kamarai levéltár igazgatói adjunctusa, a közgyülés nagy éljenzései között tiszteletbeli tagoknak választattak; továbbá Kümmer János Henrik nagy-váradi kanonok ur ő nagysága 100 frt. lefizetése mellett, melyet Glasz János ur, a centenariumi bizottság pénztárnoka által küldött be a társulat pénztárába, az alapitó tagok sorába lépett s végre rendes tagokul megválasztattak: Rósen Pál plébános Osztern, Hricsófszky József uradalmi tiszttartó Klopodián, levélileg ajánlja Turcsányi Rudolf rendes tag ur Klopodián, s Jakabffy Aladár gyógyszerész Blumenthálon, ajánlja Dobó László választmányi tag ur; a megválasztott tiszteletbeli, alapitó s rendes tagoknak a közgyülés határozata folytán a társulati „Értesitő" s a diszoklevél megküldése elrendeltetett.

Végre a tárgysorozat utolsó pontja értelmében a közgyülés jegyzőkönyvének hitelesitésére Rötth László, Korbonits János és dr. Niámessny Gyula urak kérettek fel s miután dr. Szentkláray Jenő választmányi tag ur inditványára elnök ő méltóságának a társulat ügyeinek tapintatos vezetéséért meleg elismerés és hálás köszönet szavaztatott s a tárgysorozat kimeritve lévén, a közgyülés elnök ő méltósága által a jelenvoltak lelkesült éljenzései között befejezettnek nyilvánittatott.

A közgyülés alkalmával tett inditványok.

I.
Inditvány.

Boleszny Antal választmányi tag, az 1879. évi junius hó 5-én tartott nyolczadik évi közgyülésen inditványozza, hogy az Al-Duna balpartján valamely festőibb ponton egy, gróf Széchenyi István nagyságát hirdetendő emléklap állittassék fel, s inditványa igy hangzik:

Mélyen tisztelt közgyülés!

Az 1876. évi májushó 31-én tartott 5-ik évi közgyülésünkben két inditványt tettem. Az első inditványom a Ráma közelében hősi halállal kimult báró Lo-Presti József hadnagy emlékére felállitandó szoborra, a második pedig az Al-Duna balpartján a gr. Széchenyi István nagyságát hirdetendő emléklapra vonatkozott. Mindkét inditványom elfogadtatott.

Ma örömteljesen emlékezem meg, hogy a Lo-Presti-féle emlékszobor felállitásának eszméje már testté vált, amennyiben mélyen tisztelt elnökünk Ormós Zsigmond ő méltósága fáradhatlan tevékenysége által az emlékszobor leleplezési ünnepe multévi november 3-án Ó-Palánkán már megtörtént. Ennek következtében azt inditványozom, hogy a mai közgyülés elnökünk ő méltóságának ezen fáradhatlan tevékenységéért és társulati érdekeink előmozditásáért teljes elismerését és köszönetét jegyzőkönyvileg megörökitse.

A második inditványomra hozott határozatnak kivitelét eddig a keleti háboru akadályozta meg. Miután a török-szerb és az ezt követett keleti háboru lezajlott, azt inditványozom, hogy az 1876. évi közgyülésünkön a második inditványomra hozott határozat kivitelére a mai közgyülés szükebb körü bizottságot küldjön ki.

Temesvárott 1879. évi junius hó 5-én.

Boleszny Antal,
választmányi tag.

II.
Inditvány.

Ambrus József társulati tag inditványt tesz az ipartörvény értelmében feloszlatott czéhek emlékeinek összegyüjtése tárgyában. Felolvastatott az 1879. évi junius hó 5-én tartott nyolczadik évi közgyülésen.

Mélyen tisztelt Társaság!

Az ipartársulatok életbeléptével a hazai régi czéhek megszünvén létezni, emlékezetük a történetnek adatott át. Ezen egykor oly jeles és hasznos czéheknek articulusai, alapszabályai és viselt dolgai a hazai ipartörténethez a legbecsesebb adatokat szolgáltatják, melyek nélkül hazánk ipartörténetét megirni teljesen lehetetlen.

Tekintve e nagy feladatot s a már hazánkban, különösen Ipolyi Arnold püspök és Römer Flóris urak kezdeményezése folytán megindult munkásságot;

tekintve továbbá azt, hogy ezen czéhek alapszabályai feltétlenül szükségesek a „Codex Articulorum Cehalium“ megirásához, mi csak ugy, s akkor lehetséges, ha az összes hazai czéhek articulusai a nyilvánosságnak átadatván, közkincscsé tétetnek;

tekintve továbbá azt, hogy Délmagyarország áldott nagy területén hajdan számos ilyen czéh virágzott, melynek articulusai ma már — mint érvénytelenek — a lomtárba kerültek, s nagyon közel állnak az elpusztuláshoz;

tekintve végre azt, hogy társulatunk e téren még igen keveset tett: nehogy tehát az ipartörténet iránti érzéketlenségről vádoltassunk; s nehogy társulatunk e téren mulasztást szenvedjen s mások után álljon, s végre nehogy szemrehányást tegyen egykor önmagának közömbössége miatt, bátorkodom tiszteletteljesen inditványozni: mondja ki a t. nagygyülés, hogy az e téreni munkálkodás korszerü és szükséges s azért társulatunk tagjai felszólitandók, hogy munkásságukat e térre is irányozzák s igyekezzenek a Délmagyarország területén egykor létezett czéhek articulusait az elveszéstől megmenteni s vagy feldolgozva, vagy eredeti állapotukban társulatunknak megküldeni.

Temesvárott, 1879. junius 5-én.

Ambrus József,
társulati tag.

III.

Inditvány.

Lőwy Miklós társulati tag inditványt tesz egy történet-régészeti és iparmü-történelmi kiállitás rendezésére, melynek tiszta jövedelme a temesvári muzeum-épület felállitására fordittatnék. Felolvastatott az 1879. évi junius hó 5-én tartott nyolczadik évi közgyülésen.

Mélyen tisztelt közgyülés!

Társulatunk immár szép gyüjteményével bir a régészeti, történelmi mütárgyaknak, melyek hazarészünk lelkes fiai és leányai áldozatkészsége folytán jutottak a társaság birtokába.

Ezen oly nagy buzgalommal és annyi fáradsággal összegyüjtött tudományos anyag azonban holt és gyümölcstelen tőke mindaddig, mig az a nagy közönség használatára közszemlére ki nem állittatik.

Ez okból oda kell tehát társaságunknak törekedni, hogy a már meglevő gyüjteményt hozzáférhető, alkalmas helyen állandóul elhelyezze.

Örvendek, hogy ezen, nemcsak társulatunk minden egyes tagjának, hanem hazarészünk derék, hazafias s müvelt közönségének is már régóta hő óhaját képező szép eszme létesitése, valószinüleg valósulni fog. Erre legalább méltán lehet következtetni azon szép pénzbeli adományok után, melyek az emlitett czélra már eddig is befolytak.

Nem vagyok pessimista: de még sem merem hinni, hogy az ily önkéntes adakozásokból befolyandó pénzösszeg tökéletesen elegendő legyen a tervbe vett muzeum-épület felállításához.

Szerény nézetem szerint e czélból legjobb volna, ha társulatunk eltekintene attól, hogy a centennariumi ünnepély méltó megünneplése abban maradt s vissza nem rettenve az ily eszmék keresztülvitele elé gördülő akadályoktól, férfias karokkal ragadná meg az alkalmat egy történet-régészeti és iparmütörténelmi kiállitás rendezésére, melynek tiszta jövedelme a temesvári muzeum-épület felállitására fordittatnék.

A történet-régészeti és iparmütörténelmi kiállitás rendezése szempontjából kivánatos volna, ha megyénkint bizottságok alakulnának s Bonnaz Sándor megyés püspök ur ő nagyméltósága felkéretnék, hogy rendeletet bocsátana ki a délmagyarországi r. kath. esperesi hivatalokhoz, hogy kerületökben minden lelkész ur figyelmeztessék az egyházaknál található iparmütörténelmi és régészeti kincsek beküldésére. Ha a nagynevü püspök ur megadja az utasitást, a lelkész urakon nem fog mulni ez ügynek felkarolása s a sekrestyékben levő régészeti és iparmütörténelmi tárgyak felkeresése és annak idején a kiállitásra leendő beküldése. Ha valakitől megvárhatni, ugy a lelkész uraktól leginkább, hogy a hazai mütörténelem iránt érdekkel viseltessenek. Magyarországnak legjelesebb kutatói e téren a lelkes főpapok. A római kath. lelkészek rendezték a mult évben is a biharvármegyei történet-régészeti s iparmütörténelmi kiállitást és az egyházak küldeményei képezték annak legnevezetesebb kincseit. Erős meggyőződésem tehát, hogy a délmagyarországiak sem fognak elmaradni a biharvármegyeiektől.

A nagy feladat megoldása elé netán gördülő akadályok ne szolgáljanak indokul arra, hogy annak megoldása meg sem kisértessék, hanem ha lehetséges a temesvármegyei gazdasági egylet által jövő évben rendezendő gazdasszonyi-ipar kiállitással egyetemben, egy olyatén történet-régészeti és iparmütörténelmi kiállitás rendeztessék, mely társulatunk méltóságának és országos hirnevének megfelel s a magasztos ügybe vetett erős bizalomnál fogva azt bátorkodom inditványozni:

miszerint a tárlat rendezése szempontjából szükséges lépések megtételére a társulat kebeléből egy bizottság küldessék ki.

Módos, 1879. junius 2-án.

Löwy Miklós,
társ. tag.

Kimutatás a régészeti muzeum gyarapodásáról.

Miletz Jánostól.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat muzeuma a lefolyt egyleti évben, vagyis 1878. évi májustól 1879. juniusig a következő gyarapodást tünteti fel, és pedig:

I. Régi tárgyakban.

1) Dr. Lenhossék József, kir tanácsos s egyetemi tanár urtól egy sajátos alkatu (makrokephal) koponya, mely Csongrádon találtatott. 2) Dr. Szentkláray Jenő urtól régi szövet maradványok, melyeket beküldő az arácsi pusztatemplom sirboltjában fedezett fel. 3) Ugyanattól egy római fel-

iratos sirkő, melyet szinte Arácson a templom romok között talált. 4) Ugyanattól egy kőbalta részlet, mely több oldalon a csiszolás kezdetleges állapotát tünteti fel, lelhelye a torontál-megyei Borjas. 5) Árvay Mór urtól egy gabona őrlőkő, lelhelye a Merczyfalva (Kárány) melletti avarsánczok. 6) Ambrus József urtól egy nagy barbár edény; egy kisebb bögre; egy nagy közepén kétrészre osztott tál; két orsó fej; két agyag karika; barna tál födő; 8 darab vékonyabb, vastagabb edény darab; aranynyal átszött ruha foszlány; bronzvéső, melyeknek lelhelye Ó-Béba, Majdan és Rábé Torontálmegyében. 7) Ugyanattól 24 darab különféle alaku, szinü s czifrázatu barbárkorszaki edénytöredék s egy csiszoló kő; lelhelyük Ó-Béba. 8) Tyroler Adolf urtól egy mammuth fogrészlet, lelhely Nagy-Semlak, hol a sümegi hegyorom közelében találtatott. 9) Aladics István urtól két darab rozsdás kardrészlet, 2 darab szarvas agancs s egy kőgolyó; lelhely Beregszó, hol a „Jér“ nevü mellék csatorna ásatásakor találták a vaspályahid közelében. 10) Hertelendy József főispán urtól egy hosszu pallos alaku kard, mely Tarras község határában a halászok által a Tiszából vonatott ki. 11) Ormós Zsigmond elnök urtól 20 darab és pedig három római tégla töredék Szerb-Pozsezsenáról; két római tégla Zsidovinből; mozaik padozatrészlet, lelhely Viminacium romjai; két darab piskóta alaku római téglácska Viminacium romjaiból; mészszel töltött téglacső, lelhely Temesvár gyárváros; ágyugolyó, vas burkolat- s fogantyuval, lelhely Orsova; két darab nagy lópatkó Orsováról; egy emberi koponya Orsováról; peremes tégla, mely öt helyen át van lyuggatva, lelhely a Pancsova melletti Karaul nevü erőd helye; egy nagyobb s egy kisebb vas golyó, a Karaul erődből; vas buzogány-gomb, a Karaul nevü erődből; vas sarkantyu a Karaul nevü erődből; két darab sodrott nyelü görbe hegyü kés, a Karaul nevü erődből; két darab csizma patkó a Karaul nevü erődből; két darab bölény csont, lelhely mint az előbbi; vas puskacső, lelhely a Pancsova melletti Orosa; szines agyag gyöngyök, lelhely Szakálháza, hol 1872. deczember havában a vizszabályozási munkálatok alkalmával találták. 12) Rosenthal Károly urtól egy görbe kardpenge „Fringia“ felirattal; egy fahüvelyes török görbe kard, a pengén a félhold bemetszete látszik; egy fekete bőrtokkal ellátott hosszu tőralaku kard. 13) Bay Ilona urnőtől egy mohdiszitményü máz nélküli cserép bögre, lelhelye Kereki Bihar-vármegyében. 14) Gróf Strahrembergi Strasoldo Gyula urtól egy sárgaréz hüvelyes csinos görbe kard, melynek pengéjen „Annó 1631.“ olvasható. 15) Wolafka Antal urtól egy csinos szerkezetü pisztoly. 16) Péch József urtól 17 darab tárgy és pedig: egy őskori fekete bögre, két darab kiégetett földtapaszték, egy durva zabola, egy finomabb készitésü zabola, egy széles lópatkó, egy vas sarkantyu, egy kettétört vas véső, egy réz karika, egy ujabb hosszu fekete bögre ép füllel; négy darab emberi csont, egy fazékfödő töredék, két darab lapos táltöredék, s egy koponya darabjai. 17) Tauber Lajos urtól egy kereszt-alaku ezüst tárgy, melyen zsidó betük láthatók, lelhely Erdély; egy nagy ezüst gyürü, melynek fején virág-diszitmény s a félhold egy csillaggal látható, lelhelye a vingai szőllők 1878. tavaszán. 18) Hajnal Imre urtól egy két élü bronzkés, egy szarvas agancstöredék, lelhely Nagyfalu s Perjámos közötti kereszttöltés az Aranka vize mellett. 19) Farkas Bálint urtól egy burnót szelencze szaruból, melyen ez olvasható: „Noces de Cana.“ 20) Fekete Zsigmond urtól 13 darab és pedig: két kőszilánk, négy darab durva cserép részlet, egy edényláb töredék, egy eltört kősuly, egy ép égetett kősuly, egy sima kőlap s három darab agancs töredék. 21) Dragovanits György urtól egy régi kovás pisztoly,

melynek agya réz foglalványokkal van diszitve; s egy diszes szarvas agancstülök. 22) Folly Emil urtól egy mumia fakoporsó disz, mely Egyptomban Gizeh mellett találtatott s egy mumiát ábrázoló szobrocska. 22) Tokody Jenő urtól egy faragványokkal diszitett sétabot. 23) Id. Mogyoróssy János urtól egy régi vizvezető cserépcső, lelhely Békés Gyula. Végre itt kapcsolatosan felemlitem, hogy Ormós Zsigmond elnök ur Bay Ilona urnő ő nagyságának diszes aranykeretbe foglalt arczképével kedveskedett a társulatnak s Báró Scudier Antal táborszernagy ő excellentiája Mária Terézia királyné szobrával.

Az e rovat alatt felsorolt gyarapodás összesen: 129 darab.

II. Érmek- és bankjegyekben.

1) Breinfolk Ferencz urtól 18 darab réz, s 9 db. ezüst ujabbkori különböző értékü s országbeli pénz; továbbá 9 db Kossuth és osztrák bankjegy s egy darab szászkabányai assignata. 2) Fehér János urtól 2 darab római réz, 16 db. ezüst s 11 db. réz ujabbkori pénz. 3) Pick János urtól Aradról 20 db. réz és játékpénz. 4) Kostyál Béla gymnásiumi tanulótól egy Tiberius Constantinus-féle rézpénz. 5) Dungyerszky Jakab, Hertl Emil s Oszwald János gymn. tanulóktól 3 db. ezüst s 23 db. réz ujabbkori pénz. 6) Steinhübl Károly urtól egy 5 frtos Kossuth bankjegy. 7) Chapó Géza szinyerszegi körjegyző urtól 7 db. ujabbkori rézpénz s egy 1867-ki koronázási ólom-emlékérem. 8) Wolatka Antal cs. kir. tartalékos hadnagy urtól 7 db. réz, s 6 db. ezüst törökországi pénz, két ezüst koronázási érem s végre 23 db. osztrák réz, s 11 darab osztrák s németországi ujabbkori ezüst pénz. 9) Péch József kir. főmérnök urtól 3 db. kis ezüst dénár, melyek 1878-ban Puszta-Péklán találtattak Bács vármegyében. 10) Dr. Szentkláray Jenő urtól egy római ezüst, egy római réz érem s 2 db. ezüst dénár I. Ferdinand idejéből; a római érmek borjasi leletek, a dénárok pedig az arácsi templom-romok között találtattak. 11) Hajnal Imre perjámosi járási csendbiztos urtól 5 db. ezüst s egy velenczei köztársasági réz érem. 12) Stanészavlevits Mileva urtól 2 db. római réz érem, 1 db. I. Ferdinand- s 1 db. I. Lipót-féle ezüst dénár s 2 db. ujabbkori rézpénz. 13) Dragovanits György gyárvárosi alkapitány urtól 1 db. római réz s 5 db. különféle ezüst pénz. 14) Boleszny Antal urtól egy IX. Pius-féle pápai réz emlékérem s egy János-Kázmér király féle lengyel réz pénz. 15) Végh Lajos gymn. tanulótól Carolina-Augusta királynő koronázási emlékérme, egy rumäniai s egy török réz pénz s egy török bankjegy. 16) Sonnenschein Móricztól egy db. I. Lipót-féle ezüst pénz. 17) Ambró György s Bingert János gymn. tanulóktól 10 db. különféle ujabbkori réz pénz. 18) Somoskeöy Antal legfőbb itélőszéki biró urtól két római ezüst pénz, az egyik Septimius Severus s a másik Alexander Severus veretü, lelhelyük Mehádia 1864-ben; továbbá egy meghatározhatlan rézpoltura. 19) Stetina Imre katonai lelkész urtól 2 db. kelet-római birodalmi arany pénz. 20) Horváth Károly urtól egy Constantin-féle római réz, egy IV. Béla-féle réz s 13 db. különféle országbeli ujabb s régibb ezüst s 10 db. ujabbkori, leginkább osztrák-magyar veretü réz pénz.

Az évi gyarapodás összesen: 2 db. arany, 229 db. ezüst s réz érem s 12 db. bankó.

III. Könyvekben

részint vétel, részint adakozás utján az évi gyarapodás 35 kötet s 16 füzet s nyomtatványokban 17 darab.

Egyveleg.

— A temesvári sefard hitközség érdekes nagy arany emlékéremmel járult gyüjteményünk gyarapitásához a 25 éves ezüst menyegző alkalmából. Az arany érem csinos bőrtokban van elhelyezve, melynek felső részén 6 águ csillag látható arany nyomatban zsidó betükkel. A csillag sugarai ezen szót: „Adonai," tüntetik fel s a közepén ezen felirat áll: „Isten óvja Ferencz Józsefet Erzsébettel." Az emlék-érem előlapján a cs. kir. pár balra néző képei hü és szép mivü kivitelben láthatók ezen körirattal: „I. Ferencz József, Erzsébet ő felségeik" a hátlapon pedig a közepén: „Emlékérem ő felségeik nászünnepük XXV. évfordulóján 1854—1879. április 24." s e körül ezen zsidó felirat: Lesikaronkeila Keduscha sefardim Temesvár," az az „Emlékül a temesvári sefard hitközségtől 5639," a zsidó évszámitás szerint.

— Régi ércz ágyu találtatott legközelebb Kis-Kostély község határán a Temes folyó medrében; az ágyu sulya körül-belül 80 kilogramm, s Gyika Szilárd Krassó megye alispánja a vármegye nevében a nemzeti muzeumot ajándékozta meg vele. Igen szép, s dicséretre méltó alispán urnak azon buzgalma, hogy a régi kor ezen emlékét a nemzeti muzeumban elhelyezvén, az elpusztulástól megóvni sietett, de másrészt azt is megvárjuk tőle a jövőben, hogy adandó alkalommal a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat muzeumáról sem feledkezik meg, annál is inkább: mert a délvidéki leleteknek ha valahol, ugy itt van a legérdemlegesebb helyük.

— Kereki lelet Bihar vármegyében. Bay Ilona urnő egy csinos cserépbögrét ajándékozott muzeumunknak. Az edény egészen ép, máz nélküli s oldalán s a fülénél moh-féle diszitmények láthatók; találtatott a bihar-vármegyei Kereki helység határában, mely egykoron Bocskay István fejedelem birtoka volt.

— Puszta-péklai lelet Bács vármegyében. Péch József kir. főmérnök ur Puszta-Péklán az öntözési telep árkainak ásatása közben az 1878-ik év folytán különféle régibb s ujabbkori tárgyakra akadt, melyek között különféle zabolák, sarkantyu, vésők, réz karika, bögrék, barbárkori edénytöredékek stb. találtatnak s az egész lelet a kir. főmérnök ur szivességéből muzeumunkba került.

— Bronz-kori lelet. Nagyfalu s Perjámos között az Aranka vize mellett egy dombos helyen az itt készitett kereszttöltés építése alkalmával egy méter mélységben 1878. őszén, egy kétélü bronz késre s egészen megkövült szarvas agancs töredékekre akadtak a munkások, emberi csontváz körül; a leletet Hajnal Imre torontálmegyei perjámosi járásbeli csendbiztos ur muzeumunknak küldé be.

— Vingai lelet. Az 1878. év tavaszán Vingán a szőlő munkálat alkalmával egy nagy ezüst gyürüre akadtak a munkások; a gyürü felső része apró vonalakkal van diszitve s a fején virágdiszitmény látható a félhold s egy csillaggal; a lelet kétségen kivül török-korszaki maradvány s Tauber Lajos ur szivességéből muzeumunkban lett elhelyezve.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A

DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

IV. FÜZET. 1879. OKTÓBER HÓ.

A történeti földrajz kérdései Torontálban.

PESTY FRIGYESTŐL.

Felolvastatott a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat 1879. évi junius hó 5-én tartott közgyülése alkalmával.

Soha nemzet a földrajzban való járatlanságáért annyira nem lakolt, mint a magyar. A franczia nemzetről tréfásan szokták mondani, hogy nagy müveltsége daczára sokszor compromittálja magát a földrajzi tudomány elleni vétségei által, de ha az áll, a szemrehányás nem illetheti a müvelt francziát, midőn saját hazájának geographiája forog szóban. Hogy állunk azonban e kérdésre nézve Magyarországon? A Dráva, Duna és Száva folyók közti országrész, mely hajdan négy vármegyére (Verőcze, Posega, Valkó és Szerém) volt felosztva, csak Verőczének némi kivételével, még a XVIII. század közepéig Magyarország egyenes és közvetlen részének volt elismerve, azóta azonban a dolgot ugy elfeledték a gondatlan hazafiak, hogy az emlitett tényről 1790. év felé már alig tudtak valamit.

Idegenek voltak azok, kik a Szlavonia elnevezést terjesztették és alkalmazták a fennebbi vidékre, az ő szivós czélzatosságuk kifárasztá azon keveseket, kik tán a dolgok jobb ismeretével birtak és következése lőn, hogy a Duna, Dráva és Száva közti vidék ma Szlavoniának neveztetik, de a hibás elnevezésnek még azon messzeható politikai következése is lett, hogy Magyarország e része a negyvenes években az államellenes mozgalomba belesodortatott és hogy az 1867. évi kiegyezés alkalmával Magyarország

testétől elszakittatván, a horvát törekvések hatásainak engedtetett át.

A geographiai tudatlanság egy tartomány elvesztésével bűntettetett!

Hol van még ilyen eset a nemzetek történetében?

Geographiai hamisitások egy, közönbösség és tudatlanság más részről azonban még az ujabb korban is fordultak elő, és majdnem hasonló következményeket vontak maguk után. Még a jelen nemzedék emlékezik arra, hogy a „temesi bánság“ tévelnevezés okul szolgált ez országrésznek az anyaországtól való elkülönitésére, melynek nemcsak idegen közigazgatást adtak, hanem inkább bátor mint igazságos emberek e vidéknek bár mikor létezett tartozandóságát Magyarországhoz tagadták, — tagadták ezt a katonai határszélekről is, — és az ötvenes évek elején más, önkényesen oda kapcsolt Duna és Tisza közti részekkel tágitva egy uj tartományt láttunk keletkezni, mely a belé lehelt gonosz szellemet az anyaország ellen fordità.

Szerencsétlen háboruk következtében akármely nemzet vesztett már provinciákat, csak a magyar nemzet története mutat példát arra, hogy a történeti földrajz nem-ismeretéből származó rosz politika következtében is lehet provinciákat veszteni, nem hatalmas külellenség ellenében, hanem országának határai közt politikai és nemzetiségi pártokkal szemben, melyek dédelgetés folytán követelőkké lettek.

Látván tehát, hogy a tudománynak mily mélyenható gyakorlati jelentősége van a közéletben, jó lesz olykor-olykor a történeti földrajz terén is körülnézni, mely nálunk még meglehetősen parlagon hever, és észleléseinket a sok kétely és homály eloszlására közzé tenni.

Ma Torontálról akarok szólni, és ha ennek keletkezéséről, terjedelméről és országos állásáról nézeteimet előadom, azon kellemes helyzetben vagyok, hogy politikai vétségekről szólni nem vagyok kénytelen.

Mindenki tudja, hogy Torontál vármegye ma hazánk egyik legterjedelmesebb, leggazdagabb megyéje, többi kitünő tulajdonságairól nem is szólván, de a hajdankori Torontál egészen más volt, kivált a mi annak terjedelmét illeti.

Nemzeti történetünk első századaiban Torontál vármegye nem is létezett és midőn később megalakult, — mint társai közt a legifjabbik, terjedelemre aligha nem volt a legkisebbik.

Tudom, hogy ezen állitással az eddigi közhiszemmel jövök ellenkezésbe, azért nem is fogom elmulasztani nézeteimet a tudo-

M. ACADEMIA KÖNYVTÁRA

mány segitségével igazolni, noha igen jól érzem állásom nehézségét, mert könnyebb azon történetiró feladata, ki valamit állit, mint azé, ki főleg a kritikára támaszkodva, tagadás által kiván a történeti valóságnak szolgálni.

Torontál vármegye a XIV. század előtt nem létezett és igy bizonyosan nem szerepelt azon 72 vármegye közt, melyre Magyarország III. Béla király idejében és még Rogerius, a tatárjárás verses leirója szerint is fel volt osztva. Horváth István egy alkalommal oda nyilatkozott, hogy az ő tudtával Torontál már a XIV. és XV. században fordul elő.[1]) Igaza van, de ennél többet most sem lehet mondani, daczára annak, hogy azóta egész levéltárak tartalma tétetett közzé, és vált hozzáférhetővé a tudományos buvárlat javára.

A legrégibb oklevél, mely tudtomra Torontál vármegyéről szól, 1326. évből való,[2]) és ez sem közöl többet a puszta névnél. Ujabbkori tanulmányok azt a meggyőződést érlelték, hogy a főesperességek kerületei a régi vármegyék területeinek felelnek meg; közel fekszik tehát a törekvés, hogy a főesperességek minőségétől kérjünk tanácsot Torontálnak keletkezési idejére nézve.

Ezt tevén, az eredmény az, hogy az 1332—1337 évekről készült pápai tizedlajstromban találunk ugyan torontáli főesperességet, a hozzá tartozó plébániák felemlitésével, de ez az aránylagos késői kor ki nem elégitheti azokat, kik eddig azon nézeten voltak, hogy Torontál az ősmegyék egyikét képezte. Más forrásból 1329. évben élt Péter nevü torontáli főesperesről van tudomásunk, de ez adat sem visz bennünket előre a régiség terén. Ha tehát a főesperességek és vármegyék területeit azonositjuk, Torontálnak létezését még a XIII. században sem tudjuk kimutatni, mert a nevezett században torontáli főesperességet sem ismerünk.

Midőn IV. Béla király idejében a Csanád nemzetség örökös birtokait megosztja, azok közt számos helység neveztetik, mely a Maros tövétől a Berzava folyóig elterjed, ugy hogy mulhatlanul Torontál vármegyét kellett volna megnevezni, ha e megye akkor már létezik vala. De bár mily részletesen foglalkozzanak okleveleink a gazdag és nagytekintélyü Telegdi-Csanád nemzetség birtokaival, ez oklevelek Torontál nevét nem ismerik, és midőn IV. László király 1285. évben a birtokosztályt megerősiti, az osztály tárgyát képező helységek szerint Arad, Csanád és

[1]) Tudományos Gyüjt. 1833. év X. füzet 121. lap.
[2]) Zichy-Codex I, k. 283. lap.

Temes megyében feküdtek, de egy sem Torontálban, noha azon területről van szó, melyet egy század óta Torontálnak nevezünk.

Ez is negativ bizonyság, de tán figyelmet érdemel.

Ha Bárány Ágoston azt állitja,[1]) hogy Torontál vármegye határai Szent-Istvántól a mohácsi vérnapig soha sem változtak, a combinatio kényszerüsége vezette őt tévutra, mert Szent-István kora nem ismert Torontál vármegyét, s hogy ennek határai hányszor változtak, abból egy kis izlelőt adnak majd az alábbi közlések.

A szomszéd Keve vármegye története Torontál multjára igen érdekes világot vet. Nem sikerült eddig háromnál több kevei főesperes emlékét kinyomozni. Azok egyike Pál, ki 1288. évben emlittetik, a miből kitünik, hogy Keve vármegye régibb Torontálnál; a többi kettő 1409 és 1430. évekből, tehát a XV. századból valók, és érdekes személyek csak az által, hogy mindkettő nemcsak kevei, hanem egyuttal torontáli főesperes is.

Ez adatok bizonyos tulsulyról és felsőségről tanuskodnak, melyet Keve gyakorolt Torontál felett, a mi különben más körülményekből is ki fog tünni.

Ez adatok megengedik azt a következtetést is, hogy Torontál vármegye a XIII. század lealkonyodása és 1326. év közt keletkezett, a mely állitásban minden esetre több jogosultság van, mint abban, midőn azért, mert mai torontálmegyei helységeket a XII. vagy XIII. században felemlitve találunk, feltesszük, hogy e helységek már akkor is Torontálhoz tartoztak.

Világosabbá teszem a kérdést, ha a régi torontáli területet legalább nagyobb vonásokban vizsgálatom tárgyává teszem.

A régi Keve vármegye délre a Dunáig terjedett, többi határait okleveleink segitségével szintén biztosan kijelölhetjük, éjszaki határa nevezetesen körülbelül a mai Begacsatornáig ért. Szentgyörgy, Ittebe, Párdány, Keve vármegyéhez tartozott, sőt még Idvarnok is, mely a Bega tulsó partján fekszik. A mai Torontálnak keleti része Temes vármegye hatósága alatt állt; igy Bogáros, Billét, Zsombolya, Tószeg (Heufeld), Csenej, Csatád, Kétsa, Bobda, Ivanda, Macedonia, Hetény, Peterda, Pártos, Tolvadia. E tájon, a Berzava és Temes összefolyásánál, Keve és Temes megye határai is összefolytak. Egy 1338. évi oklevél Borzuatuebaka nevü helységről tesz emlitést, mely nem egyéb mint Borzvatőbaka, azaz, a Borzva, Berzava tövénél, torkolatánál fekvő Boka. Tudjuk, hogy ott fekszik ma is Boka torontálmegyei helység, mely

[1]) Bárány: Torontál vármegye hajdana, 49. lap.

még arról is nevezetes, hogy az emlitett időben felében Temes, más felében Keve vármegyéhez tartozott.

Nem kevésbé érdekes pont a Nagy-Kikindához délre eső galadszkai puszta, mely nevét a hajdan itt virágzott Galád helységtől vette; e helységért három vármegye versenygett egymással terjeszkedési vágyában, mert Galád 1412. évben Torontál, 1550. évben Temes, 1561. (igy) évben Csanád megyéhez tartozott.

Ez a Csanád vármegye az, mely Torontált nyugotról és éjszakról szoritotta. Még az Aranka folyó sem szabott határt a csanádi területnek, mert ezen innen Szaján, Valkány, Hegyes (Idios), Bocsár stb. is tartozott Csanád megyéhez, mely hosszu félkörben Knézen át Szakálházig nyult be a mai Temes vármegyébe. Annál kétségtelenebb, hogy az Aranka és Tisza közti rész Morotva, Pádé, Csóka, Szanád stb. falvak Csanád vármegye kiegészitő részét képezték.

Igy állván a dolgok, nagyon kevés marad hátra, a mit torontáli területnek lehetne tekinteni még abban az időben is, midőn Torontál vármegyének létezése kétségtelen adatokból bizonyos. Ha Heufeld (Tószeg), Csősztereg temesi, Idvarnok kevei, Bocsár, Hegyes (Idios) csanádi helységek, és a mi azok mögött van, egyik vagy másik nevezett megyéhez tartozott, vajjon hol volt akkor Torontál? A felelet nem könnyü, de meg fogom kisérleni.

Első alapul szolgál a pápai tizedlajstrom, melynek keletkezése közel esik azon időhöz, melyről feltettem, hogy Torontálnak első alakulását látta. E tizedlajstromban mintegy husz plébánia soroltatik elő,[1]) melyek a torontáli főesperességet képezték, tehát Torontál vármegye területét is kijelölik. Feltünő, hogy az esperességi helységek sem maradtak mindig Torontál megye hatósága alatt, hanem csakhamar más szomszéd vármegye alá kerültek, — igy került Bóka, Ittebe és Urhida Keve, — Csávos, Csősztereg, Zsombolya Temes vármegyéhez. Torontálnak minden korszakban hű részei voltak: Becse, Becskerek, Beodra, Aracsa, Basahid, Tarras, Aradacz, Jankahid, Oroszi és a Becsével szomszédos Borgyas.

Tán felesleges mondanom, hogy a jelen kérdésben érdekelt vármegyék határaiban századok folyama alatt némi ingadozás állt

---

[1]) Oltványi Pál: „A csanádi püspöki megye birtokviszonyai“ czimü munkája 120. lapján több helységet olvasunk, de ez azért van, mert e helységek torzitott neveikkel többször is soroltatnak elő, mintha ezek mindannyi külön helységekre vonatkoznának.

be, és hogy értekezésem czéljára egy átmérőleges földrajzi állapotot fogadtam el, a mint ez ily szük keretben máskép nem is lehet, de ezen eljárás eredménye közelebb áll a történeti való egyes eseteihez, mint midőn a nemzetgazda átmérőleges árakat készit, vagy a statistikus a népmozgalom középállapotát szélső számokból magyarázza.

Miféle okok vezérelhették a királyt arra, hogy Torontál vármegyét alakitson, erre okleveleink teljes némasága mellett felelni, vajmi tulmerész dolog volna. Azt is kellene tudnunk, hogy a torontáli főesperesség miért és mikor alakittatott. De még reménynünk sem lehet, hogy erről szóló történeti bizonyságok valaha napvilágot lássanak.

Torontál mint földrajzi fogalom ruganyos anyagot képezhetett a régi időben, mely a szomszéd nagy vármegyék: Csanád, Temes, és Keve vármegye közt az érdekek kiegyenlitésére, surlodások mérsékletére szolgált. Biztos, meghatározott állapotot igen ritkán találunk; és miután a vármegye csak későn alakult, terjedelme igen kicsiny volt, nem csuda, hogy a torontáli főispánok a királyi oklevelek záradékában soha meg nem neveztetnek, mint ez más megyék főispánjaival történik, és hogy a történelem soká ilyenek létezését merőben tagadta. Csak az ujabb buvárlatnak sikerült nehány torontáli fő- és alispán emlékét megmenteni, mindnyájan a XV. században éltek, régiebbekről semmi hirünk.

Torontál és Keve vármegyék olykor együttesen tartották közgyüléseiket; igy 1347. augusztus 27-én Olnas mellett és 1364. julius 15-én Becskerek közelében. Ebből ugyan semmi alárendeltséget egyik vagy másik részére nem lehet következtetni, mert hiszen Krassó és Temes vármegyék is 1399. évben Temesvár mellett, Temes és Csanád vármegyék 1479. márczius 26-án Csanád mellett tartották közgyüléseiket, és ez oly szokás volt középkorunkban, mely az ország más vidékein is divott. Legfeljebb az illető megyék egymáshoz való közelebbi viszonyait jellemzi. De más kérdés az, mi oka lehet, hogy a temesi főispánok, kik közül sokan egyuttal más szomszéd vármegyék, mint Krassó, Csanád, Keve, Zaránd, Arad, Békés stb. főispánjai voltak, czimeikben nem viselték a torontáli főispánság czimét? pedig kételkednünk nem lehet, hogy voltak idők, midőn a temesi főispán hatósága Torontálra is közvetlenül kiterjedett, a melynek igazolására csak Kinisy Pál hosszas kormányzására hivatkozom. Kinisynél még jóval előbb Ozorai Pipo sok megyét összesitett hatalma alatt, 1405. évben Temes, Csanád, Arad, Krassó, és Keve vármegyék főispánjának nevezi magát. Miért nem egyszersmind torontálinak is? Csak

Torontál képezett volna oazist, melybe nem volt szabad lábát betenni Ozorainak? Valóban azon gondolatra kell jutnunk, hogy Torontál olykor-olykor eltünt a megyék sorából.

A kik hajdankorunk ismeretének forrásait ismerik, tudják, hogy a XIV. és XV. században Becse vármegyéről is történik említés. Buldre avagy a mai Beodra, Szőllős, Bárános, Csalános és más helységek ezen Becse vármegyében feküdtek; György Péter fia és Szász Mátyás 1405. évben becsei alispánok voltak, Vízközi Miklós, ki 1442. évben torontáli alispán volt, 1444. évben becsei főispánnak neveztetik, az utolsó évben egyuttal Bári Mihály is ül Torontálban a főispáni székben. Ezen adatok elégségesek, hogy lássuk, miszerint Becse és Torontál nem két külön vármegyének neve, nem két egymás mellett létező önhatóságu területet jelent, hanem hogy ezen elnevezés alatt egy és ugyanazon vármegye értetődik. E körülmény Becsének akkori fontossága mellett tanuskodik, mert az emlitett századokban nem Nagy-Becskerek volt a vármegye fővárosa, hanem Becse és az előttem ismeretes torontáli oklevelek nem Nagy-Becskereken, hanem többnyire Becsén, olykor Aracsán vagy Beodrán keltek. A mint Torontált Becse vármegyének, ugy Bihart is Várad vármegyének nevezték, a benne fekvő legfontosabb megyei helységről.

A Becse nevet találjuk utunkban akor is, midőn Torontál vármegye eredetének nyomozására utalunk. Egy 1451. évi oklevélben előforduló Becskerek és Becse torontáli helységek felemlitése alkalmából Horváth István bizonyosnak állitja, hogy mind amazt, mind a Becséket hajdan a Becsegregor franczia eredetü nemzetség birta,[1]) melytől, mint ő állitja, a nagyhirü gróf Bethlen család származik.[2]) Horváth István nagy tudós, kinek halhatatlan érdemei vannak, de azért az, hogy a franczia jövevény család Becsét és Becskereket birta volna, nem csak nem bizonyos, sőt épen semmi adattal nem igazolható. E. kategoriához tartozik Botka Tivadar jeles tudósunk azon állitása is, hogy Bechey Imre, és fiai Tütős és Vesszős Becse és Becskerek táján letelepedtek,[3]) mert ezen állitást sem támogatják okleveles bizonyságok. Ha a Becsegerege nemzetségnevet a Becskerek helynévvel összetartjuk, mint ezt Botka Tivadar teszi, csak egy lépés még odáig, hogy e két torontáli helységet a Becsegerege nemzetség

[1]) Tudom. Gyüjt. 1833. év X. füzet 121. lap.

[2]) Ezen állitáshoz is még némi kétség fér. V. ö. Nagy Iván: Magyarország családai I. köt. Apaffy és Bethlen czikk.

[3]) Századok 1874. év 419. lap.

birtokául nyilatkoztassuk, és e lépést megtették Ortvay Tivadar és Szentkláray Jenő jeles buváraink[1]), a mikép megtette már ő előttük Horváth István is. A Zichy Codex tanulmányozása azonban más meggyőződést nem eredményezhet, minthogy a Becsegerege nemzetség számos jószágot birt Hont, Bihar, Zaránd, Tolna megyében, legtöbbet Bars, Baranya és Bodrog megyében, igen keveset Arad és Csanád megyében, de nem birt semmit Torontálban, mely pedig azon korban, melyről az oklevelek szólnak, már létezett, és a többi megyékhez hasonló municipalis szerkezetnek örült. Ha a Becsegerege nemzetségről felteszszük, hogy Becse és Becskerek városok tőle kapták elnevezésüket, e birtoklás nyomának kellene lenni, vagy legalább annak, hogy e nemzetség Torontálnak más térein oly hatalmas volt mint az ország egyéb vidékein. Csak ugy volna érthető, hogy Becse azon tiszteletben részesült, miszerint Torontállal felváltva a vármegye elnevezésére szolgáljon. E helyett történeti forrásaink azt bizonyitják, hogy a Becsegerege nemzetség a Csepel szigeten fekvő Becse helységet birta, ha tehát a család névadó volt egynémely birtokában, ez inkább a Csepel szigeten történt, mint a Torontál és Bács megye partjait mosó Tisza déli tájain.

Vajjon a Becsegerege nemzetség csakugyan franczia eredetü volt-e, mint azt Kézai Simon nyomán tudósaink állitják, teljes hitelü adatok hiányában nem merném eldönteni; de ezen állitást nagyon gyanussá teszi azon körülmény, hogy családfája a legszebb magyar onomasticonnal diszlik. Apa, Lél Csata, Becse, Vesszős, Tütős valóban nem oly személynevek, melyek külföldi származásra mutatnak, és ha más családokban a külföldi származás traditioja még századokban át fel-feltünedezett a keresztnevekben, a Corves-ek utódjai nem képeztek volna kivételt, és ily jelenséget a Becsegerege nemzetségben, melynek nyomát hazánkban oklevelek alapján a XIII. század elejéig lehet követni, hasonlókép észrevennünk kellett volna.

A török hóditás korszakában, a régi magyar vármegyei szerkezet a Maros és Tisza közt bomlásnak indult. Az eddigi alakulásokból csak Temes vármegyének emléke emelkedett föl a többiek fölébe, és e megyére ruháztak oly fogalmakat, melyek azt kirekesztőleg nem illethetik. Csak igy lehet magyarázni azt a feltünő jelenséget, hogy a XVII. században Becse, Akacs és az azóta eltünt Somogy helység nyugaton, Marsina és a szomszéd vidék keleten Temes megyéhez tartozóknak mondatnak. A Tisza partjától Erdély határáig terjedő Temes megyét alig képzelhetni,

[1]) Csanád egyházmegyei Tört. Adattár I. 303. és 422. lap.

történeti valóságnak pedig feltüntetni bizonyára nem lehet. Azon állitás értékét, hogy t. i. Becse és társas helységei Temes megyéhez tartoztak volna, nagyon leszállitja azon körülmény, hogy itt valamely magyar nemes beigtatása elrendeltetik, — tehát in partibus infidelium. A bécsi kormány, mely azt elrendelhette, bizonyára nem birt hatalommal itt birtokbavezetést teljesiteni, — és a mi a földrajzi kijelölést illeti, azt nem kell oly szigoruan venni; tudta is a bécsi kormány hol feküdt Becse! A temesvári pasa sok gondot adhatott a németeknek, és azért, mivel Becse ezen pasa hatalomkörébe esett, könnyen Temes vármegye határait idáig terjeszthették a németek — gondolatjukban.

Más időben is adományoztattak a törökök hatalma alatt álló birtokok, és rendeltetik el a törvényes módon való beigtatás. Igy gróf Pálffy Pál nádor 1649. évben meghagyá a győri káptalannak, hogy gróf Csáky Lászlót zólyomi és komáromi főispánt a Győr, Esztergom és Torontál megyében fekvő birtokaiba beigtassa. Lipót király pedig 1695. évben hagyta meg a győri káptalannak, hogy gróf Csáky Lászlót, a fennebbinek fiát, az emlitett megyékben fekvő birtokokba beigtassa. Persze mindig hozzá tétetik ily alkalommal: „a mennyiben ez a törököktől való félelemből megtörténhetik.“ A beigtatás aztán sokszor valóban megtörtént, de távol a hely szinétől. Igy például a torontáli jószágok Tatán statuáltattak a Csákyaknak.

De az akkori tudomány is nagyon távol járt a valótól. Cantellio Jakab az ő földrajzi munkájában Torontál vármegyét Bihar és Külső-Szolnok vármegyék széleire helyezi, és miután sokan az ő nyomán indultak, a zavar terjesztését nagy részben neki kell tulajdonitani. Ortelius és Kreckwitz hasonlókép már a XVII. században oly térképeket tettek közzé, melyekben Torontál a Maroshoz éjszakra, és Békés megyével határosnak tüntettetik fel. A sorrend délről éjszak-felé az: előbb Temes, fölébe Csanád, Arad, Torontál, Bihar. Mind ezen térképeknél az a különös, hogy a torontáli helységek ott találhatók, hol valóban fekszenek, holott azon vidéken, mely a térképen Torontál nevével van följegyezve, csak oly helységek fordulnak elő, melyek a Berettyóparti Mező-Túrt környezik. Müller térképe III. Károly idejében készült; e térképen Torontál sikságát Temes és Csanád vármegyék foglalják el, Torontál pedig a Kunság, Külső-Szolnok és Békés vármegyék téreire van igtatva. Ugy látszik, hogy a hamis nyelvészkedés vezette tévutra az irókat. Valamint a Becsegerege nemzetségi névből következtették először Becskerek városának eredetét, ebből aztán azt, hogy a Becsegerege család Becsét

és Becskereket valóban birta, igy Torontál neve is sok fejtörést okozott. Azt képzelték némelyek, hogy e vármegye Túr városától vette elnevezését, a miért is Bombardi Mihály az ő topographiai munkájában Torontál határainak keletről a Berettyó folyót, nyugatról Külső-Szolnokot vagy a Kunságot, délről Csongrád, éjszakról Szabolcs vármegyét vallja.

Csáky Miklós váradi püspök is még bécsi tanuló korában kiadta Magyarország topographiáját, és pedig 1718. évben, a mely évben Bombardi munkája is névtelenül megjelent Bécsben. Torontál vármegyének fekvése mind a két munkában szórulszóra egyformán közöltetik, ugy hogy kételkedni sem lehet ezen munkák egymásra való hatásában. Csáky Miklós 1747. évben már mint váradi püspök földrajzi munkáját javitott kiadásban kivánta közrebocsátani. E miatt Békés vármegyéhez fordult azon kérelemmel, irná meg neki, mint áll most a megye? hogy munkáját javithassa és bővithesse. Egyuttal közli, hogy mit irt ő akkor (1718. évben) Békésről és a szomszéd megyékről.[1])

A felszólitás modorából kitünik, hogy Csáky Miklós még akkor sem tudta, hol keresse Torontál vármegyét, különben azt nem nevezhette volna Békéssel szomszédosnak; pedig akkor már közkézen forgott Timon Samu, a tudós jesuita munkája, (Imago antiquae et novae Hungariae) melyben Torontált a Tisza-part mellékére, Temes és Bács vármegyék közé helyezi.[2])

A bécsi kormány körében a régi tájékozatlanság még folyvást uralkodott, és ha az alább elmondandó eseményeket tekintjük, meg fogunk győződni arról, hogy ez a kormány nem tudta azt, mit engedett át a török birodalomnak a karloviczi békében, és mit foglalt attól vissza a paszaroviczi béke által.

A kormány 1720—1721. években Torontál vármegyét Békéssel akarta egyesiteni, de e szándék csak egy kis nehézségbe ütközött, t. i. nem tudták megtalálni Torontál vármegyét. Békés vármegye is maga részéről több közgyülésen tiltakozott ezen tervezett vegyes házasság ellen, egy általa nem is ismert társsal. Nevezetesen az 1722. évi országgyülésre megválasztott követeinek ezt az utasitást adta: Minthogy az a szándok forog fenn, Torontál vármegyét, mely még mai napságig sem fedeztethetett föl, országgyülésileg e nemes vármegyébe, t. i. Békésbe bekebelezni, ez okból gondoskodjanak a

[1]) A Topographia Magni Regni Hungariae 168. lapján Torontál vármegye ugyanazon szavakkal iratik le, a melyekkel Csáky Miklós azt teszi, — egy betü változtatása nélkül.

[2]) Timon i. m. 51. lap.

követek, nehogy ez a képtelenség valósuljon, és ez által a vármegyére valami teher rovassék; ellenmondás és tiltakozás tétetvén kötelességükké.[1])

Az 1722. évi országgyülés által azon czélra kiküldött biztosok, hogy Torontál vármegyét leirják, és a szerzett adatok alapján az adót kivessék, eljárásukban sikert nem arattak, mert Torontált oly vidéken keresték, hol annak hire sem volt.[2]) Épen ugy jártak, mint a már 1715. évben kirendelt bizottság, csak hogy az utóbbi, és annak küldői többi közt azt is elárulák, hogy Torontált már akkor keresték az országgyülés intézkedése alá eső vármegyék sorában, midőn áldott téreit nemzetközi szerződés még nem kapcsolta vissza az országhoz.

De ne csudálkozzunk felettén ezen amabilis confusión, hiszen megtörtént, hogy mérnökeink Gallicziát és Rámát is Magyarországban keresték soká; és napjainkban is még közel volt a veszély, hogy a Temes forrásait magába ölelő Szörény vármegyét Valkó vármegyének nevezzék el.

Helyes nézettel Torontál egykori fekvéséről birtak már Timon Samu, Bél Mátyás, Kaprinai István és más XVIII. századbeli irók, kik e megye ujraalakulása előtt irtak, de jellemző mégis, hogy kivétel nélkül szükségét találták annak, állitásukat történeti és diplomatikai adatokkal indokolni. A földrajzi ismeretek azonban még nem gyarapodtak annyira, hogy a megye fekvésén kivül annak határait, terjedelmét is megállapithatták volna.

Azonban ez oly kérdés, melyhez még ma is igen óvakodva kell nyulni. Bél Mátyás csak általában teszi fel, hogy a régi Torontál igen terjedelmes vármegyét képezett; ezt ő nem a helységek kijelölésével bizonyitja, mert hisz ő csak kevés torontáli helységet ismert még, hanem következteti ezt azon körülményből, hogy Torontálnak régen is két alispánja és több szolgabirája volt, mi arra mutat, hogy a közigazgatás szükségei a nagyobb megyékben szokásos személyzetet vették igénybe.[3]) De az érdemes tudós érvelése gyenge, és következtetését csak egyetlen példára alapitja, mely az ő rendelkezésére állt. Ma azonban több esetet ismerünk,

---

[1]) A Békés vármegyei közgyülési jegyzőkönyv e tárgyra nézve azt tartalmazza: „Siquidem Comitatum Torontal nec ad hoc usque tempus reperibilem huicce inclyto Comitatui incorporare niterentur, ea ratione ne huic conjunctioni inhaereatur, onusque non entis illius huic Comitatui supportandum injiciatur sedula adhibebitur cura, contradicetur et protestabitur.“

[2]) Timon Imago antiquae et novae Hungariae, 48. lap.

[3]) Bél Mátyás: Temesvármegye leirásában. Kézirat.

midőn Torontálnak csak egyetlen alispánja volt. Ha Bél érvelésére kelletinél nagyobb súlyt fektetünk, mennyivel nagyobbnak kell tartanunk Keve vármegyét, melynek olykor három, sőt négy alispánja volt egyuttal?

Nekem e kérdésben Béltől eltérő nézetem van, és hogy a régi Torontál csak kis területtel birhatott, már fent kisérlettem igazolni. Maga Bárány Ágoston is, e megye derék monographusa, bevallja, hogy a hajdani Torontál csak félannyi lehete mint most — ámbár még azzal is nagyon sokat mondott, — csak annak elismerésétől vonakodik, hogy a mai Torontál legtöbbet a régi Keve vármegyétől foglalt. Bárány lelkiismeretes iró volt, és ő ugy nyilatkozott, a mint az ő korában máskép nyilatkoznia alig lehetett,[1]) ő őszintén kereste a valót, habár nem találta meg mindig. Senki sem fogja állitani, hogy mivel a vármegyék 1495. évben tiz-tiz követet tartoztak az országgyülésre küldeni, vagy mert 1848. év előtt minden vármegye részéről két követ megjelent, hogy azért a vármegye területe egyforma nagyságu volt.

Idegen hatalom, a háboru nyomora, és nemzetellenes politika sokáig tartotta hazánk e részét az anyaországtól elválasztva; történetünk e sötét lapjait mindnyájan ismerjük, de végre bekövetkezett az igazság órája is, és egy nagylelkü fejedelemnő meghallgatta a nemzet kivánságát. 1779. évben Torontál vármegye ujra és tettlegesen lett Magyarország kiegészitő része, és helyet foglalt a hon többi vármegyéi közt. Csalatkoznék azonban az, ki az ujra alakitott Torontálban a réginek képmását véli tekinthetni. Azok, kik annak területét a mult században kiszabták, ha akarták volna is, nem lettek volna képesek a régi Torontálnak határait csak megközelitőleg is eltalálni. Valóban furcsa időket élt akkor a nemzet, mely nem egyszer annak szükségét látta, hogy földrajzi expeditiók rendeztessenek az ország politikai alkatrészeinek felfedezésére. Bács és Bodrog vármegyét csak azért nem lehetett két külön törvényhatósággá alakitani, mert hosszu perlekedés és királyi biztosok, országos küldöttségek müködése után sem lehetett tisztába jönni, mi tulajdonkép Bodrog és mi Bács megyei terület. Végre is a két megyét törvényesen egyesiteni kellett, és igy a nehézségek előtt kitérni.

Torontál a Maros és Tisza közti vármegyék közt hajdan bizonyára nem volt a legnagyobbik, — de most az. Ez igy lévén, kérdés, hogy midőn a mult században a paszaroviczi békében visszanyert tartományt vármegyékre osztották fel, miért nem ne-

[1]) Bárány Ágoston: Torontál vármegye hajdana, 48. és 51. lap.

vezték azt a megyét, melynek nyugati határa a Maros torkolatától a Duna-Száva összeömléseig terjed, Csanádnak vagy Kevének? Itt nem alkalmazták a tételt: a potiori fit denominatio. Azonban erre is van analogia történetünkben, mert midőn a török hatalom a szörényi bánság nagy részét elfoglalta és abból csak az Orsovától éjszakra eső vidék megmaradt az erdélyi fejedelmek fensősége alatt, e területi maradvány nem olvadt belé a szomszéd Krassó vármegyébe, mely csorbitatlan állt meg az ellenséges invasio alatt, hanem a szörényi bánság töredéke olvasztotta magába Krassó vármegyét, melynek neve azóta eltünik történetünkben, és keletkezett a XVI. században Szörény vármegye, melynek határai Orsovától közel a Marosvölgyig terjeszkedtek, hol a Maros balpartján Arad vármegye határaival érintkeztek.

A hajdani Torontált tekintvén, nem érzem magamat felhiva, a régi dicsőségről, a régi fényről és nagyságról szólani, mert ez csak frázis volna. Ha léteztek is állapotok, melyekre ezen elnevezések illenek, csak sajnálnunk kell, hogy azokat nem ismerjük, — én ilyeneket nem fedeztem fel. De abból nem következik, hogy multunk iránt, ugy a mint lefolyt, legnagyobb érdekkel ne viseltessünk, mert a valónak ismerete mindig szükséges, és annak ellenkezője még a későbbi nemzedéket is sujtja. Tapasztalhattuk azt a mult században; tapasztalhattuk századunk ötvenes éveiben, és legujabban 1867. évben.

A gyakorlati élet a tudománytól elválhatlan. Egy század óta áll fenn az uj Torontál. Találjanak örömet annak hazafias lakói, hogy a jelen és a jövő az övék. E vármegye a hazának egyik büszkesége, — reménynyel, legjobb kivánsággal tekint reá mindenki. Bizonyosak vagyunk benne, hogy a torontáliak tevékenysége a szellemi és anyagi haladás terén, és a nemzet dicsőségére történetünk legszebb lapjait fogja betölteni, a jövő történetiró nagy örömére.

Uj-Palánka multja és jelene.[1])

Böhm Lénárttól.

Felolvastatott a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat 1877. évi október havi választmányi ülésén.

„Hej, itt egykor e gyep felett
Sötétpiros harmat esett;
Fű, virág búsan lehajlott
S magyar szivből friss vért ivott.“
Kisfaludy Károly.

Hazánk déli részén, folyamaink királya, a Dunának bal partján, a Karás és Nera folyók torkolatai között, emelkedik ki a magyar

[1]) Németből magyarra forditotta Miletz János szerkesztő.

mélysikból alig észrevehetőleg egy kis háromszögü fönsik, melynek területe a vizözönkor sem lehetett több 2000 □-méternél, s itt fekszik Uj-Palánka. Ezen fensik és az azt körülvevő ártér láttára, azon nézetre jövünk, hogy egykor ezen mocsáros vidék a Dunának valódi ága s a fensik egy kiemelkedő szigetet képezett, mint jelenleg is majd minden tavaszkor történik. Ezen strategiailag fontos szögletet már a történelmi őskorban is megemlitve találjuk.

Midőn a görög történetiró Herodot a Duna torkolatait meglátogatta, körülbelül 460-ban Kr. sz. előtt, Délmagyarországot és Erdélyt szerinte a Maris (Maros) mentében a kincses Agathyrsek,[1]) egy békeszerető és életre képes nép lakta volna, mely nagyon szerette magát aranyékitményekkel ékesiteni, és boldog, csendes de kéjelgő életet folytatott egészen a nőközösségig.[2]) Mintegy kétszáz év mulva az emlitett tartományokat a dácziaiak vagy dákok foglalták el, egy hatalmas és harczias nemzet, melylyel később a világhóditó rómaiak is érintkezésbe jöttek.

Krisztus előtt 30-ban Octaviantól M. Licin. Crassus — a triumvir egyik unokája — küldetett római harczosokkal az aldunai tartományokba, melyeknek meghóditása után ezen hadvezér a dácziai törzsekre is irányozta figyelmét.

Már a következő évben átkelt hadával a Dunán Dapyx dácziai fejedelem ellen, ki nagyon erős állást foglalt el, melyet azonban a rómaiak árulás folytán körül táboroltak. Sokan állitják, hogy a kétségbeesett védők ezen alkalommal önmagukat végezték ki, s közöttük a szerencsétlen Dapyx[3]) is. A diadalmas vezér ezen sikerrel meg nem elégedvén, hadi szerencséjét még Zyraxes dácziai uralma ellen is megkisérlé, kinek legerősebb védhelye „Genucla“ volt a Duna mellett, a mai Uj-Palánka; mert csak ezen helyre illik Dio Cassius helyrajza,[4]) mert itt voltak azon utjelek megőrizve, melyeket a bastarok Cajus Antoniustól elfoglaltak. A harczias római csapatok vizen és szárazon minden

---

[1]) Herodot IV. c. 48. és c. 184.

[2]) 1873-ban Fejértemplomban Piss nevü gazdánál házépités alkalmával több emberi csontváz ásatott ki s a vázak egyikén bronz függők, melyek kelt modorban voltak készitve és egy antik szinezetü üveggyöngyökből készült nyakék találtattak, melyeket Temesvárra küldöttem a történelmi és régészeti társulat gyüjteményébe. Ezen tárgyak talán még az agathyrzek korszakából származhatnak! Lásd egyébként a „Temesvárer Zeitung“ czimü lap 1860. évfolyam 188. és 189. számait.

[3]) Dio Cass. LI. 26. 1.

[4]) I. m. ugyanott. — Dio Cassiusnak ezen Genuclája tagadhatlan a mai Uj-Palánka. Pancsova, mint Schwicker tanár ur véli, („Neue Temesvárer Zeitung“ 1868. év 95. szám) bizonyosan nem volt, mert ezen város nem fekszik a Duna mellett; hanem a mocsáros Temes mellett.

akadályokat legyőzve, a várost rövid idő alatt hatalmukba keriték, mielőtt Zyraxes segélyt nyerhetett volna a scythéktól, kikhez folyamodott.[1])

Változó szerencsével tovább tartott a hadjárat Tiberius, Caligula, Claudius, Nero, Galba, Otho, Vitellius, Vespasianus és Titus császárok alatt is egész Domitianig, ki alatt Decebal dácziai fejedelem, a rómaiak két seregét megvervén, őket szégyenletes békét kötni kényszerité.[2])

Trajan, az öreg Nerva halála után a „Caesarok trónjára" emeltetvén, sietett a római sasokon ejtett szégyent megboszulni.

Ott, hol a Duna Szerbia egy éjszakra nyuló hegyvonalát sebesen körülfolyja és a Nera s Karas folyókat felveszi, a moesiai, jelenleg szerb part belső kanyarulatában, a mai Ráma helységnél feküdt egy jól megerősitett római castrum s ettől éjszakra Genucla (Uj-Palánka), mely ugy látszik, hogy ez időtájban már romokban hevert, mert ellenséges betörések által többszörösen elpusztittatott. Itt egy hajóhid épittetett, valószinüleg a két ott lévő sziget felhasználása mellett, mely midőn elkészült a 101-ik év tavaszán Krisztus születése után, ezen ment át Trajan hadserege élén dácziai területre, mialatt egy másik legátusa a Kazán szoros végénél kelt át a folyamon[3]) s a két sereg Karánsebes mellett Tibiscumnál egyesülvén a dácziaiakat több ütközetben legyőzte, s Decebalt lealacsonyitó békét kötni kényszerité. De ezen fejedelemre nézve az volt a legnagyobb csapás, hogy terjedelmes birodalmának egy részét, t. i. a délmagyarországi bánságot és a hátszegi völgyet Sarmizegethusa fővárossal a rómaiak foglalták el, kik is itt azonnal castrumokat épitettek s katonai állomásokat alapitottak, szóval ugy rendezték be, mintha örök időre itt szándékoznának maradni.[4])

Alig két évi fegyverszünet után Deczebal ujra összeszedé hadseregének maradványait egy döntő csatára. Trajan a „dácziai" több izben meggyőzvén s uj fővárosát egész Dácziával együtt elfoglalta. Deczebal öngyilkossá lett, s birodalma elvesztvén önállóságát, s „Dáczia Trajana" név alatt, mint császári tartomány a római birodalomhoz csatoltatott 106-ban Krisztus után.

---

[1]) Dio Cass. LI. 26. l. — M. L. Crassusnak érdemei Augusztustól annyira kitüntetve lettek, hogy őt 14-ben Kr. sz. e. másodszor konsullá nevezte ki. Ezen idő után felőle semmi említés sem történik.

[2]) Dio Cassius, LXVII. 7.

[3]) Lásd Dr. Aschbach J. értekezését: „Ueber Trajan's steinerne Donaubrücke." Bécs 1858. szept. lenyomat és Dierauer: „Die dazischen Expeditionen." 74. l.

[4]) Dr. Roessler: „Das vorrömische Dazien" 346. l.

Miután a dácziai birodalom a folytonos harczok alatt nagyon lakatlanná lett, Trajan császár nagyszámu gyarmatosokkal népesité be, főleg Itáliából.[1]) Római hivatalnokok igazgatták az országot; római hadsereg védelmezte, valamint a római törvény volt érvényben, s ennek következtében a meghóditottak nyelve külsőleg ama római jelleget nyerte, melylyel sokan az utódok közül annak bebizonyitására akarnak visszaélni, hogy valódi római származásuak.

Az uj hóditók, kik a föld kincseit, mint a sót és a fémeket szorgalmasan kiaknázták saját hasznukra, sok uj gyarmatvárost alapitottak, ezek között volt Apo (Aponte) is a mai Uj-Palánka, mely bizonyosan a rómaiak alatt neveztetett el[2]) s a gyarmatokat összeköték erős utak-, hidak-, töltések- és vizvezetékekkel, melyeknek nyomai még ma is mutatkoznak.[3])

Uj-Palánkánál találhatók még nagy kiterjedésben számos alapkövek, melyek az egykor itt létezett nevezetes helyre utalnak. Az ugynevezett „római sánczoknál“ Grebenácz mellett is, sok négyszögkövet és római téglát lehet találni, s az eddig találtak nagy része az ottani templom épitésénél az alapzathoz használtatott fel. Sokszor lehet még ma is nyomokra lelni az emlitett helységekben a római korból, valamint a szántóföldeken és a kertekben is; igy találtak több év előtt kőboltozatok alatt könyedényeket és urnákat hamu és csontmaradványnyal[4]); az uj-palánkai szigeten pedig (Schanzel) egy négyszögkövekből épült alapfalazat egy régi templom maradványa lehet, s ennek romjai között 1872-ben jelenlétem alkalmával egy igen szépen kidolgozott fehér márvány szobornak mintegy 2 láb hosszu töredéke találtatott, mely a temesi főispán Ormós Zsigmond ur birtokába jutott; mindezen körülmények itt egy nagyobb s jelentősebb római helyre utalnak.

Nagyon érdekes régi sánez látszik még Duplai mellett is, mely előnyös fekvésénél fogva a nép által ma is „Csetatye“ vagy „Grad“-nak (Festung) neveztetik, hol jelenleg szőllőkertek terülnek el. Végre Uj-Palánkán és környékén, sőt az egész Bánságban is nagyszámmal találtatnak különböző időkből római

---

[1]) Dio Cass. LXVIII. 14. Eutrop. 3.

[2]) A „Tabula Peutingeriana.“ — Aschbach, a. a. b. lásd 10. és 11. lap ide helyezi „Lederata“ mansiót, mely Kanitz és Mommsen szerint „Rama“ helyén, a szomszéd Szerbiában keresendő.

[3]) Gooss Károly értekezése: „Untersuchungen über die Innerverhältnisse des trajanischen Daziens,“ az erdélyi régészeti társulat levéltárában, Landeskunde XII. kötet. 1 füzet, 162—165. lap.

[4]) Böhm: Dél-Magyarország, Pest 1867. I. 364. a 8-ik jegyzet alatt.

érmek, melyek a római uralom hosszabb időtartamának legbiztosabb bizonyitékai.[1])

Több mint más fél századig maradt Dáczia a rómaiak uralma alatt. Végre Aurelián császár hagyta oda legióival a minden oldalról barbárok által fenyegetett országot 275-ben Krisztus után, s ezen alkalommal a római gyarmatosokat is visszavezeté a Dunán.[2]) Dáczia ezután többnyire ismeretlen s hatalmas népeknek lőn folytontartó zsákmányává s általuk a római müvészet s iparnak minden emlékei megsemmisittettek a virágzó városokban, s ezek közül Aponte-n a mai Uj-Palánkán is. Ötszáz év alatt Délmagyarország ötször cserélt urat és lakosokat.

Legelőször a rómaiak elvonulása után góthok telepedtek le, egy német népfaj. Száz esztendővel később ezek a hunok által szorittattak ki.

Máig is hangzik még, különösen a nép között hatalmas vezérök, Attilának neve. Ezen világhóditó halála után a hunok országa romba dőlt leginkább fiainak viszálykodásai miatt.

A Nera[3]) folyó partjain, Temes vármegyében, mely folyó a góth történész Jornandes által „Netad"-nak neveztetik, Uj-Palánkától nem messze történt 454-ben Kr. u. a góth szövetségesek s a hunok között a döntő csata, melyben az utóbbiak teljesen legyőzettek s közülök mintegy 30,000 ember maradt a csatatéren s ezek között Ellák Attila vitéz, kedvencz fia is,[4]) kinek halála után a hun nemzet teljes feloszlásnak indult, mert Ellák testvérei u. m. Dengezics és Irnák a hun nemzet maradványaival a Fekete tenger partjaira menekültek.[5])

A Netád melletti véres ütközet után a germán eredetü gepidák több mint 110 évig birták Dácziát, mignem őket 567-ben Kr. u. Alboin a longobardok királya az avarok szövetségében meggyőzvén, Dáczia az avar birodalom egyik kiegészitő részét képezte.

---

[1]) Pénzleletek Palánkán nagyon gyakoriak. Innen én egész gyüjteményt szereztem, melyben van 5 római arany és több mint 30 ezüst érem, különböző császároktól. Ezen érmek többnyire Ormós főispán ur birtokában vannak Temesvárott

[2]) Eutrop l. 9. c. 18. Vopiscus in Aurelian c. 39.

[3]) Körülbelül 50 évvel ezelőtt bizonyos Vogter nevü egyén Fehértemplomon alul a Nera közelében egy tégla-égető kemenczét csináltatott; a föld alatt 1 méternyi mélységben szokatlan nagy koponyákra és csontokra akadtak munkásai, melyek minden bizonynyal nem esetlegesen jutottak oda, hanem egy nagy csata maradványai lehettek. Csak sajnálható, hogy akkor ezen érdekes leletre nagyon kevés figyelmet forditottak.

[4]) Jornand de reb Get. 50.

[5]) Lásd. Thierry: Attila und seine Nachfolger. Leipz. 1867. II. 11. lap.

Az avaroktól Dél-Magyarországon sajátszerü sánczozatok maradtak fenn, melyeket ők várnak (Lager), a frankok pedig Hegin, Haga, (Hage, Gehäge) vagy Rhinginek (Ringe) neveztek el. Egy ily várszánez Uj-Palánka[1]) mellett is létezett, mely hely az avarok idejében Horom név alatt oly jelentőségre emelkedett, hogy tőle az egész vidék — Nagy Károly történetirói szerint — Ringnek, vagy avarok sánczának neveztetett.[2])

Mintegy 200 évig maradtak az avarok az elfoglaltak birtokában, midőn Nagy Károly ellenök indulván pannoniai erőditményeiket szétdulta s őket a Tiszántuli vidékre űzte, hol egész a magyarok jöveteléig fentarták magukat. A magyarok Árpád vezérlete alatt rövid idő alatt a róluk nevezett ország birtokába jutván, egy uj államnak vetették meg állandó alapját s az elfoglalt vidékeket a régi lakosok maradványaitól megtisztitották.[3]) Ez időben (896 Kr. u.) Horomvár (Uj-Palánka) még fenállt, mert neve a honfoglaláskor itt talált várak sorában előfordul.[4])

A szilaj, zsákmány- s harczkedvelő magyarok először Gejza vezér alatt szoktak polgáriasultabb életre. Midőn pedig fiát Istvánt megkereszteltette, alkalmas néptanitókat és gyarmatosokat hivott be különösen Németországból, mi által az első hatalmas lökést adta meg a felvilágosodás, a nemesebb erkölcsök s a nemzeti müvelődés terjesztéséhez; Magyarországnak vármegyékre történt felosztása az első királynak Szent-Istvánnak köszönhető.[5])

1129-ben, midőn II. István Egerben betegen feküdt, a görög császár Komnen János nagy sereget vezetett az Al-Dunához, melyben perzsiai és genuai segédcsapatok is szolgáltak; azonban már itt a magyarok Steffaning (Steffel) vezérlete alatt erős állást foglaltak.

Legelőször az ellenfelek flottái találkoztak a folyamon, mely vizi ütközet a byzantiak részére dőlt el, részint a tulnyomó szám, részint a görög tűz következtében. Erre Komnen császár szinleges rohamot parancsolt Horomvár (Uj-Palánka) ellen, mintha

---

[1]) Fessler: Gescht. v. Ungarn. I. 79. — Griselini: Gescht. d. tem. Banats I. 12. u. a.

[2]) A nép ajkán jelenleg mint római sánczok ismeretesek.

[3]) L. bővebben Dr. Roessler: „Romänischen Studien“ Lipcse 1871. Fessler: i. m. I. k. 323. l.

[4]) Griselini: i. m. I. k. 13. 14. l. Czoernig: Ethnograph. d. österr. Monarchie II. 261. l.

[5]) Fessler: I. 322—394. — Horváth M.: Magy. tört. I. 27—35. l. — Szalay: Magy. tört. I. 98—264. l. — Böhm: Délmagy. I. 75—81. l.

a Dunán át akarna kelni; de azalatt mig ő a magyarokat itt foglalkoztatta, hadának nagyobb részét feljebb küldé, mely a folyamon átkelvén a magyarok ellen, kik a Karas melletti (Karasso) homokdombok hosszában állottak, hátulról váratlanul támadást intézett.[1]) Mig a magyar sereg zöme azon szigeteken és zátonyokon harczolt, melyeket itt a Duna képez, hogy a görögök átmenetelét megakadályozza, egyszerre csak észreveszik, hogy övéik hátulról is megtámadtattak és hogy szorultságban vannak, tehát segitségökre siettek; de a Duna balrészén épült hajóhid hirtelen ketté szakadt, sokan a hullámokban találják sirjukat s az összeköttetés megszüntével a zavar általános lesz, senkisem vethet többé gátat az ellenség átmenetelének.

A magyar sereg igy két oldalról megtámadtatván oly borzasztó ütközet fejlődött ki, hogy a kis Karas folyónak vize nem volt megkülönböztethető a vértől. „Férfiak teljes fegyverzetben — irja Thuróczy az ő nyers modorában — mint a marhák ugy feküdtek, s a futamlók, valamint az űzők is rajtuk mint valami hidon száguldtak át; a magyarok barmokként mészároltattak le és semmi sem menthette meg őket a görögök dühétől.“ Röviden a vereség rendkivüli volt. A legbátrabbak a csatatéren maradtak, köztük Ciz és Kladian ispánok s csak kevésnek sikerült gyors futással megmenthetni életét.[2]) Mindjárt a csata után a görögök Horomvárt kezdék ostromolni, s a várőrségnek csak nagy veszteséggel sikerült magát átvágni az ellen sorain. István felgyógyulása után uj sereget szervezett s ezzel sikerült neki a görögöket kiüzni és Horomvárt visszafoglalni.[4])

II. Gejza alatt uj zavarok törtek ki Byzanczczal. Ugyanis Comnen Manó a király távollétét Oroszországban felhasználni óhajtván 1152-ben jól felszerelt sereggel tört Magyarországra és Zimonyt kezdé ostromolni. Ezt Gejza megakadályozandó nagybátyját Belus nádort küldé a temesi tartományon keresztül az Al-Dunához. A nádor Horom mellett kelt át a folyón és Nándorfehérvárt vette ostrom alá, mi által a görögöket hátulról fenyegette [4]) s ennek következménye az lett, hogy a görögök gyorsan megkezdték a visszavonulást.

A tizenharmadik század közepe (1241—1242) Magyarországra nézve a pusztulás korszakát jelzi a mongolok vagy tatárok

---

[1]) Szalay i. m. I. 283. l.
[2]) Thuróczy: Chron. Hung. II. 63. l.
[3]) Fessler: II. 28. l.
[4]) Engel: Gescht. d. ung. Reichs I. 241. l.

által. IV. Bélának nem könnyü feladat jutott, a mélyen tátongó ebeket begyógyitani és mindenekelőtt a határtartományokat jövőre nézve az ellenséges beütésektől megvédelmezni.[1]) Ezen czélból Délmagyarországon is több erősségeket emeltetett, melyeknek védelme alatt ismét más ujabb helységek keletkeztek. Valószinü, hogy a régi dunai erődök, s ezek között Horom is akkor ujra visszaállittattak.

Különösen szomoru korszak vette kezdetét Délmagyarországra nézve a törökök betörései miatt. A XIV. század végén Zsigmond magyar király előnyomulásuknak gátot akarván szabni, ellenök indult, de Nikápolynál I. Bajazidtől megveretett (1396) s csak nagynehezen menthette meg életét.[2]) Ezen időtől kezdődnek az ozmanok szakadatlan betörései Szerbiába, Oláhországba, Erdélybe és Délmagyarországba 1442-ig, midőn Hunyady János, az ünnepelt hős, mint hazájának megmentője lépett fel, s különösen a déli határt oly hősiesen védelmezte, hogy itt a török magát meg nem fészkelhette. Csakis Hunyady Mátyás király alatt tört be Alibég 1463-ban Délmagyarországba, ki azonban Pongrácz János erdélyi vajdától keményen megveretett.[3])

Mialatt Délmagyarország az erélyes védelem következtében nyugalmat élvezhetett, az al-dunai erődök u. m.: Poczazin (Pozsezsena), Horom és Kevo (Kubin) csekély figyelemre méltattattak s oly rosz állapotban voltak, hogy az ellenséges támadást ki nem állhattak volna; de helyreállitásuk oly kivánatosnak mutatkozott, hogy azon törvényczikkelyek között, melyek az 1478-ik évben Budán összegyült főrendek által Mátyás király elé megerősités végett terjesztettek, az elsők egyike az volt; hogy miután az alattvalók nem tarthatók többé a munkánál, s a határőrségeknek sem lehet biztosan élelemszert szállitani, kivánatos: hogy köteleztessenek a főispánok, különösen a temesi gróf az aldunai erődök helyreállitására és a rendetlenség megszüntetése végett az alvidéki megyékben a közgyülések évenként . tartassanak meg[4]), mik eddig csak minden 2—3 évben történtek

Mindenesetre ennek eredményei voltak azon intézkedések, melyeket Kinizsy Pál mindjárt kormánylatának kezdetén

---

[1]) Fessler: II. 881. l.

[2]) Engel, Fessler, Hammer-Purgstall, Gibbon, Horváth, Szalay, Böhm és mások.

[3]) Fessler: V. 101.; s ezután Bárány, Temesv. Eml. I. 20. — Alibég nevet még ma is visel egy hegy Coronini falu közelében a Duna mellett.

[4]) Egy Pray-tól közlött 1478-iki okmányban mind ezen törvényczikkek feltalálhatók.

alkotott, mert csakhamar ezen gróf rendkivüli bátorságának adá fényes jelenségeit, midőn a szomszédos megyéket fegyverre szólitá. Igy 1481. november 4-én már egyesülten várják őt a horomi gázlónál Rozgonyi László és Brankovics Vuk,[1] még pedig az átkelésre szükséges hajókkal. Horom közelében Tököly András és Miklós testvérek száz lovassal egy erdőbe kémszemlére indultak, midőn négyszerte nagyobb török csapatoktól támadtattak meg. Visszavonultak ugyan szekérváraikba, de az ellenség meggyujtván a közel álló fákat s a szél a lángokat a szekerek felé hajtá. Ekkor a magyarok kényszeritve lettek elhagyni a szekérvárt és a szabadban csatára kelni a nagyobb számu haderővel. Ők 50 s a törökök mintegy 200 embert vesztettek el; de az életben maradtak közül is mindkét részen majdnem mindegyik megsebesült, s Tököly Miklós sulyos sebei következtében meghalt még ugyanazon éjjel.[2] Ez alatt Iskender pasa támadásainak daczára a hajók szerencsésen kikötöttek Horomnál és akadálytalanul kelt át Kinizsy 32.000 emberrel a Dunán, s mintegy 12 napi járó földre beszáguldozta Szerbiát a Morava mentén egész Krusovaczig, s mintegy 50.000 szerbet és 1000 törököt vezetett Magyarországba, kiket Temesvár vidékén telepitett le.[3] A visszajövetel alkalmával Kinizsy a három átjárónál Horom, Keve és Poczazin helységeket palánkokkal erősittette meg.[4] Jaicza boszniai végvár felszabaditására 1502-ben Corvin János herczeg Som Jósa temesi gróffal, az erdélyi vajdával s több mással egyesülve átkelt a Dunán Horomnál és diadalmasan visszaverte a Jaicza előtti török ostromló sereget s mintegy 40 mértföldnyi területet tűzzel, vassal elpusztitott. A török lakosok részint rabszolgákul eladattak, részint irgalom nélkül leölettek; a görög-keleti vallásu keresztények (ó-hitüek) pedig minden vagyonaikkal oltalom alá vétetvén, nagy részben Nándorfehérvár és Temesvár körül (mindenesetre a volt német-szerb bánáti ezred kerületben) lakhelyekkel s szántóföldekkel ellátva letelepittettek.[5]

Nehány évvel a szerencsétlen Dózsa alatti pórlázadás elfojtása után 1521-ben Mehemed Hyde 40.000 emberrel kelt át Pancsova- és Horomnál a Dunán s majdnem az egész Bán-

---

[1] Brankovics Vuk a magyarországi szerbek második vajdája volt, mely minőségben Mátyás király megerősité őt 1471-ben.

[2] Hammer: Gesch. d. osman. Reichs. I. 625. l.

[3] Preyer: Monographie v. Temesvár 15. l. Stojacskovics: „Ueber die staatsrechtlichen Verhältnisse der Serben in der Wojwodina“ 8. l.

[4] Hammer: i. m. I. 626; Fessler: V. 377. l.

[5] Meynert: „Gesch. Oesterreichs.“ IV. 757. s mások.

ságot elpusztitotta s nagy bámulatára semmiféle ellentállásra sem talált.[1]) Ez volt az utolsó előtti vész előjele Délmagyarországra, s igy Horomra nézve is, miután ezen végvár helyzeténél fogva is, majdnem mindig az első volt, utjában esvén a benyomuló barbár ellenségnek.

Végre a mohácsi szerencsétlen gyásznap után (1526 aug. 29-én), midőn Magyarország fiatal királya, II. Lajossal együtt a sereg nagy része elveszett, a törökök mindinkább kiterjeszték hatalmukat Magyarországra; már ekkor Horom is birtokukban volt, mignem Temesvár bevételével, melyet a vitéz Losonczy István védelmezett, 1552 julius 30-án egész Délmagyarország uraivá lettek.[2])

Az uj uralom alatt a temesi vidék majdnem összes állami és közigazgatási viszonya megváltozott. A meghóditott tartomány török szokás szerint Ejaletté (helytartóság) alakittatott át, mely ismét négy szandzsákságra (kerület) osztatott.[3]) Ekkor Horom is, mely uj palánk erődítményeiről „Uj-Palánka“ nevet nyert, erős őrséggel láttatott el és parancsnokul egy béget nyert, mely a temesvári Beglerbég hatósága alatt állott.[4])

Igy jutott Délmagyarország a török uralom alá 164 évig; mig végre 1716-ban Jenő herczeg győztes fegyverei uralmuknak véget nem vetett. Azonban hazai történelmi forrásaink ezen szomoru időszakból semmi adatot sem őriztek meg Palánkára nézve s ezen hézag talán a török krónikákból volna kitölthető. Kutfőinkben csak 1691-ben emlittetik ismét Uj-Palánka, midőn a szabad csapatok élén Antonio alezredes Veterani tábornok parancsára Lugosról idesietett, s száz szekér szénát, valamint nagy mennyiségü gabonát égettetett el és sok törököt vágatott le Palánka kül-erődeiben, mire ismét eltávozott.[5])

A következő évben, midőn a császáriak Karánsebest szállták meg, a törökérzelmü Tökölyi Imre seregével Uj-Palánka vidékén tartózkodott, lesve az alkalmat, hogy vagy Erdélybe betörhessen, vagy legalább Lugost és Karánsebest, melyek időközben a császári csapatoktól foglaltattak el, visszahódithassa. Itt Uj-

---

[1]) Bárány: Temesv. Eml. I. 27. l.

[2]) Griselini: I. 77; Preyer i. m. 28. l. Böhm: Délmagy. I. 219—224. s mások.

[3]) Salamon Ferencz: „Magyarország a török hóditás korában,“ Pest 1864. l. 247—248.

[4]) Griselini: I. 82.

[5]) „Freiwillige Theilnahme der Serben u. Croaten an den 4 letzten österreich.-türk. Kriegen.“ Bécs 1854. 184—185. l.

Palánkán találkozott Tökölyi 1692. február végén nagylelkü felesége Zrinyi Ilonával, ki valahára — bár gyermekei nélkül — a bécsi kormánytól Heissler tábornokért, ki Tökölyi foglya volt, 7000 arany lefizetése mellett fogságából kibocsáttatott, hogy férjével hontalan, szomoru életét megoszsza.[1])

Ugyanezen év november 16-án Antonio alezredes ismét egy kémszemlét tartott Uj-Palánka ellen, hol 200 törökre talált, s közülök 75-öt fogolylyá tett, s a többieket hat kivételével, kik menekültek, levágatta.

Ugyanekkor egy szerb csapat is szerencsés vala Uj-Palánkánál s három török kereskedő-hajót foglalt el, s a hajóőrség, kilencz előkelő török kivételével, kik foglyokul letartóztattak, kegyetlenül lemészároltatott.[2])

Erdélyből gróf Rabutin tábornok gróf Leiningennel a zentai ütközet után, mintegy 3000 emberből álló lovascsapattal merész betörést kisérlett meg a török területre.

1697. évi október 29-én a vaskapun átjöttek s november 6-án Uj-Palánkát ostrommal bevették, s mintegy 500 főből álló őrségét levágták; 60 török fogságba jutott, s csak kevesen menekülhettek el két kis hajón a Dunán lefelé. Uj-Palánka elpusztittatott, minthogy nagyon benn feküdt az ellenséges területen, és gróf Königsegg lovaskapitány a meghóditott diadaljelvényekkel Bécsbe sietett fel,[3]) miután még Pancsova is feldulatott volna, Rabutin élelem hiánya miatt Erdélybe volt kénytelen visszatérni.

Az eddig divatos török gazdálkodás végre Délmagyarországon az ujonnan kinevezett török nagyvezér Rami által lett megváltoztatva. Ez ugyanis a többek közt azon parancsot bocsátá ki 1705-ben Temesvárról, hogy az eddigi, a nagyvezér tulajdonát képező koronajószágok átörökithető joggal családi jószágaivá lesznek az alattvalóknak (Odschaklik) s ezért követeltetett egy részről, hogy a föld nagysága szerint kivetett hadiadó pontosan befizettessék, másrészről pedig ezáltal az elnéptelenedett temesvári helytartóságban jobb viszonyok kezdettek fejlődni, miután még ezen évben közel 8000 uj alattvaló telepedett le.[4]) Azonban nem sokáig sinlődtek már ezen vidék lakosai a török nyomás alatt.

---

[1]) Cserey Mihály históriája 227. l. — Wagner: Hist. Leop. II. 188. l. s mások.

[2]) „Freiwillige Theilnahme der Serben“ l. 195.

[3]) Arneth: „Prinz Eugen v. Savoyen.“ Bécs, 1858. I. 111. l.

[4]) Hammer: IV. 50—51. l.

Midőn 1716-ban savoyai Jenő herczegnek sikerült Temesvárt elfoglalni, a többi erődített helyeknek sem vala többé támpontjuk. Mercy Claudius Florimund gróf azon parancsot vette, hogy Pancsovát, Kubint, Uj-Palánkát és ha lehetséges még Orsovát is hóditsa meg. November 8-án jelentek meg a császáriak Pancsovánál, melynek őrsége már másnap megadta magát. Miután Mercy Pancsován 400 emberből álló őrséget helyezett el, s azonkivül Eck tábornok parancsnoksága alatt két ezredet a vidéken, — Kubin s Uj-Palánka ellen indult, mely helyek hasonlóképen megnyiták kapuikat előtte. Uj-Palánka átadásánál az ottani török parancsnok egy irott bizonyitványt kért arról, hogy ezen helyet Mercynek csakugyan átadta, hogy ezzel eljárását igazolhassa a török nagyvezér előtt.[1])

Egy egészen pusztává tett vidéken, melyet a tatárok rövidel előzőleg iszonyuan feldultak és lakatlanná tettek, vonult Mercy Orsova ellen, melynek azonban bevétele nem sikerült. Kevéssel utóbb báró Neipperg ezredes Uj-Palánkából a Dunán-tuli török területre tört át. Eleinte szerencsés volt ugyan, de később nagy veszteséggel visszavonulni kényszerült, s ez alkalommal báró Stein kapitány elfogatott és Drinápolyba vitetett.[2])

A következő évben Nándorfehérvár s vele együtt az erős Orsova is Jenő herczeg birtokába került, és erre megköttetett 1718-ban a sátorok alatt aláirt paszaroviczi béke, mely végre III. Károly királynak biztositá az eddigi hóditásokat, u. m. kis Oláhországot, Szerbiát a Timokig, Boszniát az Unnáig és Délmagyarországot.[3])

Alig lett biztositva Délmagyarország tartós birtoklása, midőn már a kormány gondoskodni kezdett ezen tartománynak, valamint a szerbiai hóditmányoknak is szervezéséről. Gróf Mercy az első parancsnokló tábornok a Bánságban, egyelőre katonai szervezetet alkotott, s ezen termékeny, de a törökök által elpusztitott vidék culturájának emelésére, településeket, iparosokat és földmivelőket hivott be Német-, Olasz-, Franczia- sőt még Spanyolországból is;[4]) a Duna, Tisza, Temes és Maros mocsárai

[1]) Arneth i. m. II. 410. l.

[2]) Ugyanaz, ugyanott II. 420. l.

[3]) Hammer: IV. 164. l. — Fessler: X. 37. l. — Horváth: II. 386. l. s mások.

[4]) Még 1737-ben is voltak Verseczen spanyol települők, kiknek saját papjuk is volt, bizonyos Alfonzo Biruega nevü, a mint ezt spanyol eredeti iratok bizonyitják a csanádi püspöki levéltárban; de erről lásd bővebben Miletz értekezését a tört. régész. Értesitő. IV. k. 70—86. l.

kiszárittattak, az országutak, hidak, csatornák stb. helyreállittattak, a bányamivelés kezdetét vette és a lakosság mélyen lesülyedett erkölcsi állapota, iskolák és más intézkedések által megjavittatott.

A határok védelmére az akkori hadászati viszonyoknak megfelelőleg, Mehádia, Uj-Orsova, Uj-Palánka, Kubin és Pancsova ujra megerősittettek.[1])

A mi kizárólagosan Uj-Palánkát illeti, ezen hely ekkor mint vár nem nagy területtel birt ugyan, de egy csinos kis város jellege látszott meg rajta. A város legerősebb pontja a tulajdonképeni erőd vagy vár, ugylátszik, hogy az Uj-Palánka melletti szigeten feküdt, hol hatalmas falmaradványok keverve római téglákkal még ma is találhatók.[2]) Ezen szigetvár a szárazulattal fahid által volt összekötve, melynek czölöpzetei csekély vizállásnál most is láthatók. A városban a szükséges kincstári épületeken kivül a katonák részére, volt még egy veszteg-intézet, egy vámház, egy kerületi ház[3]) s egy tágas kapuczinus zárda, melynek szerzetesei Uj-Palánkán és környékén a lelkészi teendőket vezették.[4]) A lakosok száma jelentéktelen volt; egy statisztikai kimutatás szerint, melyet az ottani kapuczinus gvárdián tett közzé, 1734-ben 499 főre rugott[5]) s nemzetiség szerint többnyire róm. kath. vallásu németek voltak.[6])

Egy egyház-látogatási okmány szerint ezen helyet báró Falkenstein Albert csanádi püspök 1733 és 1736-ban látogatá meg, s az utóbbi évben a kapuczinus zárdában rendezték be szállását s itt fogadta a várparancsnokot kisérőivel együtt. Ugyanekkor az ünnepélyes ebéd a zárda kertjében tartatott, s másnap folytatta útját a püspök Fehértemplomba.[7]) Ez alatt a török-

[1]) Griselini: I. 161. l. s mások.

[2]) Az itt talált kövek közül némelyiken a következő bélyeg volt: LEG. IIII. F. F. (Legio IV. Flavia Firma) Másokon ismét LEG. XIII. G. (Gemina.)

[3]) Uj-Palánka ugyanis Délmagyarország visszahóditása után, a hasonnevü kerületnek volt székhelye, mely azonban már 1723-ban Fehértemplomba tétetett át. Ezen kerületi hivatal pecsétnyomója császári kettős sast viselt a következő körirattal: R. K. K. M. VIPALANKER. DISTRITS. AMBTS. SIGIL. Oklevelek a Csanád egyházmegyei levéltárban Temesvárott, melyeknek megtekintését Ft. Kasics urnak köszönhetem.

[4]) Oklevelek a csanádi egyházmegyei levéltárban.

[5]) Ugyanott s ezen okmányokból látható, hogy ezen időben Szakalorácz 244. Langenfeld 171, Saalhausen 198 és Fehértemplom 991 lelket számlált.

[6]) A Csanádi-egyházmegyei levéltárban.

[7]) Diarium Visitationis Canonicae ab Episcopo Falkenstein a. 1733 institutae sept. 10.; s Acta in Visitatione Eppali de die 9-a Junii anni 1736. Mindkét okmány a csanádi egyházmegyei levéltárban.

kel uj bonyodalmak kezdődtek s a háboru 1737-ben ki is tört.

Ezen viharteljes időben rendkivüli tevékenységre volt annak szüksége a ki elveszni nem akart. Atyáinkban megvolt ugyan a vitézség, de hiányzott a vezérlet, mely azt érvényesitse. Ha az uj-palánkai lakosok s szomszéd községbeliek ekkor a császáriakhoz állanak, bizonyosan feltartóztathatták volna a törököket addig: mig segély jön számukra; de miután jobbnak látták elmenekülni, elveszték vagyonaikat. Körülbelül augusztus közepén 1738-ban jött át egy török csapat Ostrova szigetnél a Dunán, s Kubint a közelfekvő Uj-Palánkával együtt elfoglalta.[1]) Számos szerencsétlenség s a derék vezérek hiánya kényszeriték végre III. Károly királyt megalázó békére lépni a törökkel, melyet hadvezérei Wallis és Neipperg 1739. szept. 18-án sietve meg is kötöttek; mely szerint Nándorfehérvár és az orsovai erőd a törökök birtokában maradt, s Mehádiát, Uj-Palánkát és Pancsovát pedig le kelletett rontani.[2])

1739. augusztus elején Uj-Palánka a vitéz Bärnklau ezredestől foglaltatott el ismét és császári csapatok szállták meg;[3]) de ezen idő után a város elnéptelenedett, miután lakosai többnyire Fehértemplomba költöztek át, hol több biztonságot találtak.[4]) Csak a katona-kaszárnya igazittatott még ki 1740-ben, mig a kapuczinus kolostor pusztulásnak indulván, a kaszárnya mellett épitettek egy kápolnát az isteni tisztelet tartására, mely Szt.-Nepomuk tiszteletére lett felszentelve. Ide jártak évenkint május 16-án a fehértemplomiak búcsúra a pestis megszünése végett tett áhitatos fogadás következtében egész 1788-ig, midőn a kápolna leromboltatott.[5])

Ezen időtől fogva Palánka jelentősége eltünt; erődjeinek lerombolása halálos itélet volt reá nézve. Helyébe lépett a tőle negyed órányira fekvő „Uj-Palánka,“ mely ma is virágzik.[6]) Uj-Palánka vagy Ó-Palánka, mint a nép nevezni

---

[1]) Griselini: I. 171. — 1738. sept. 17-én Pancsova rövid harcz után a törököktől bevétetett. — Lásd Ilics: „Hist-Skizze v. Pancsova.“ 24. l.

[2]) Az Ausztriára nézve oly megalázó béke feletti bánatában halt meg a király, s vele az utolsó habsburgi férfi-sarj szállt a sirba.

[3]) Wurzbach: „Biografisches Lexikon“ I., 117—118 l.

[4]) „Hist. Paroch. Albo-Eccles.“ A róm. kath. parochia tört. Fehértemplomban.

[5]) Ugyanott.

[6]) Egy 1782. máj. 29-én kelt kimutatás szerint a volt oláh-illyr ezredről, mely alá báró Papilla, az akkori ezredes van irva, Uj-Palánkának 927 gör. k. lakosa volt. Okmányok a Csanád-egyházmegyei levéltárban.

szokja jelenleg, egészen feledésbe ment volna, ha itt nem feküdnék egy császári helyőrség; a mult század végén azonban 1788-ban még egyszer hirnévre vergődött egy hősies esemény által, mely közelében történt meg.

A nagy dunai sziget Ostrova, az 1788-ki hadjáratban az osztrákok által lett megszállva, ugy a rámai erőd is a szerbiai oldalon, a nevezett szigettel szemközt, az ellenségtől ugyszólván észrevétlenül. Ezen állás hadászati fontosságát már fennebb megirtuk; a folyam ugyanis itt körülbelül csak 1000 lépés széles és az Uj-Palánka előtti kis szigeten épitett redout elég védelmet nyujtott az átkelés biztositására, miért is ez gyorsan védelmi állapotba helyeztetett.[1])

Az ellenség, midőn már Rámát az osztrákok elfoglalták, akkor ismerte csak fel ezen hely fontosságát és minden áron birtokába akarta keriteni. A négyszögletes toronyalaku vár védelmezése a legjobb kezekre volt bizva; védője egy délmagyarországi szülött, báró Lo-Presti József volt a Belgiojoso, jelenleg a 44. számu Albrecht főherczeg-féle gyalogezredből 43 emberrel.

Négyezer török három ágyuval közeledett junius 28-án éjjel csöndesen a várhoz, és hajnali 3 órakor hirtelen támadást intéztek ellene.[2])

Megfontolva rendezte Lo-Presti hadnagy a vár szűk teréhez képest a védelmi intézkedéseket, s elhatározását spartai hősies feláldozással igyekezett keresztül vinni.

Két óra óta állt már sikeresen ellent a kis csapat a tulnyomó erőnek s az ellenség folytonos tüzelésének, s két óra óta lövöldöztek hiában 12 fontos ágyugolyókkal a vizi erődből Ráma ellen, midőn az osztrákok elhatározták, hogy a szorongatottaknak segitség küldessék. Négy csapatnak kellett volna átkelni a Dunán, de egy dühöngő vihar oly hatalmas hullámokat vert fel, hogy az átkelés lehetetlenné vált. Ez alatt az ellen mindig elkeseredettebben ujitá meg támadásait, de siker nélkül, mert erőlködéseik hajótörést szenvedtek a védők vitézségén.

---

[1]) Ráma kétségkivül egy római erőd maradványa, mert még ma is, mint erről a helyszinén személyesen meggyőződtem, vannak itt római emlékek; itt láttam a következő feliratos római kőtáblát is:

I. O. M.
VEXIL ♀ LEG
. . . VII ♀ CL
. . . VRA
CLICIN ♀ RVFIN

[2]) L. „Österr. milit. Zeitschrift.“ Wien 1825. V. füzet.

Esztelen támadásoknál gyakran a nagy veszteségek késztik az ellent, a czélszerübb intézkedések megtételére.

Rámánál is ezen eset történt.

Egyszerre megfontolás vett erőt a vakon előnyomuló csapatokon. Ágyúikat a kapunak szegezték és azt bezuzták; midőn pedig fölfedezték, hogy a keritésben falívek vannak földdel kitömve, ezeket is áttörték. Halottaikon keresztül, — mintegy háromszáz feküdt már az erőd körül, — törhettek maguknak utat a törökök a támadás harmadik órájában az erőd belsejébe.

Mindezt jól lehetett látni Uj-Palánkáról, de többet nem. Ezután csak kevés lövések váltattak még, s a várat láng és füst boritá el s a törökök a vár környékéről eltüntek.[1]) Egy kémlelő csapatot küldtek azonnal Rámára, mely 18 ismeretlen védőnek sebekkel fedett s összevagdalt hulláit találá fel. Az ellenség levágta fejeiket s tarisznyáik-, tölténytartóik- s egyéb ruhanemüikkel együtt magával vitte. Lo-Presti hadnagynak s a többieknek semmi nyomuk nem volt; csakis a következő napon junius 29-én akadtak kettőnek szétszórt tagjaira a mezőkön, s a kastély romjai alatt végre a vitéz hadnagy hullájára is még más hárommal. A feltalált huszonegy hulla közül 18 a Bánátban és három Szerbiában temettetett el, Ráma mellett.[2]) Lo-Presti hulláját, mely 8 sebbel volt fedve, átszállitották hazai földre, melynek érdekében oly dicsően szolgált[3]) s ünnepélyesen, nagy katonai diszszel kisérték Uj-Palánkán örök nyughelyére, dicsősége pedig élni fog, s visszasugárzik nemzetére. A ki még 1848 előtt Uj-Palánkánál a tuloldali kastélyromok felöl tudakozódott, annak rendesen megmutatták azon igénytelen kőlapot, mely a rámai hős hamvait takarta. De nemsokára ennek is minden nyoma el fog enyészni.[4])

Mig II. József császár személyes vezérlete alatt a főserég Orsova- és Karánsebesnél küzdött az ellenséggel, az alatt nagy számmal keltek át a törökök a Dunán, s megszállották Uj-Palánkát, Kubint és Pancsovát[5]) rémületet terjesztve a délma-

[1]) Ugyanott.

[2]) „Das Wiener Blättchen“ czimü hirlap 1788. jul. 9-ről.

[3]) Ugyanott. — Lo-Presti hulláján a jobb kéz három, a bal kéz pedig két részre volt vágva; a testén 1 kardvágás és két lövésseb találtatott.

[4]) Legujabban a délm. tört. és rég. társulat kezdeményezésére diszes emlék állittatott sirján. L. Miletz értekezését a Lo-Presti emlékről e kötet 183. lapján.

[5]) Ezen évi szept. 30-án Wildberg alezredes megparancsolta a pancsovaiaknak, hogy meneküljenek 6 órakor este a városból; mi csakugyan nagy rendetlenség közt megtörtént. Erre bevonultak a törökök, s megszállották a várost, hol négy hétig maradtak. Ilics: „Hist. Skizze v. Pancsova“, 27. l.

gyarországi lakosság között s szeptember 10-től 13-ig ezrenként menekültek éjszakfelé Temesvárnak. Számos falu s bánya elpusztult s Fehértemplom is felgyujtatott,[1]) mig Versecz néhány lakos vitézsége által megmentetett.[2]) Ezután a török had még Karánsebest s Mehádiát dulta fel s Ó-Orsovánál lassankint áthuzódott a Dunán. Egyedül Uj-Palánka s Pancsova erődjei voltak csak még megszállva az ozmanoktól. De ezen helyek is átadattak nemsokára; Harrach tábornok t. i. 2000 emberrel, kik a magyar Pállfy János és Eszterházy Miklós-féle ezredekhez tartoztak, október 19-én rohamot intézett Uj-Palánka sánczai ellen, s a környéket jól ismerő Lipthay Antal őrnagynak megmutatá azon helyet, hol az akkori csekély vizállás mellett az ellenséges sajkák átjöhettek, s 500 embert adott rendelkezésére oly czélból a Pállfy ezredből, hogy az ellen sajkait elűzze; a mi oly tökéletesen sikerült, hogy a segélyül jövő janicsárok az erődtől elvágattak.

Három napon át tartott az erőd ostroma, midőn október 21-én reggel Harrach tábornok az ellentől megszállott kaszárnyát támadta meg, mely alkalommal lova kilövetett alóla; Lipthay őrnagy pedig a sánczok ellen intézett rohamot s személyesen irányozá ágyuit, majd leszállván lováról, megkezdé a rohamot csapataival. Kétszer ujittatott meg eredmény nélkül az ostrom; és csak a harmadikra sikerült leginkább Ziggan kapitány s 300 emberének vitézsége által a sánczok elfoglalása.

Lipthay vitézsége dijául a Teréziarend lovagkeresztjét kapta.[3]) Körülbelöl 150 ember esett el ezen csata alkalmával az osztrákok közül, s közöttük a következő főbb tisztek: Szlávy, Sztupart, Ránaky, Gosztonyi és Pinke.[4])

Néhány nappal később ezen vállalat után Harrach megsemmisitett egy 52 hajóból álló ellenséges hajóhadat, mely alkalommal egy pasa is elfogatott, ki fontos sürgönyöket vitt a nagyvezérhez; továbbá zsákmányul ejtett 4 zászlót, egy 6 fontos és két hajóágyut, egy sajkát és 18 szállitóhajót, sok hadiszerrel, s Moldovától Pancsováig az egész vidéket megszabaditá az ellen-

---

[1]) Okmányok a csanádi egyházmegyei levéltárban, s a fehértemplomi kath. község matriculájában.

[2]) Eisinger Fer.: „Beiträge zur Gesch. d. k. Freistadt Versecz“; a verseczi alreáltanoda V. évi értesitőjében. 1859. 5. l.; s a „verseczi városháza alapkövét ismertető emlékiratban.“ 1857. Stojácskovits Sándortól.

[3]) Dr. Hirtenfeld J.: „Der Militär-Maria-Theresien-Orden und seine Mitglieder.“ Bécs 1857. 244. l.

[4]) Fessler: X. 583; Böhm: „Délmagyarország“ II. 184–185 l. s mások.

ségtől. Pancsova megtámadásánál október 23-án gróf Nauendorf alezredes három osztály Wurmser-huszárt vezényelt s bevette Pancsovát s ez alkalommal a felső városrész az ellentől felgyujtatott és szétromboltatott, a török parancsnok Memisch pasa pedig halálosan megsebesült.[1])

A következő 1789. év szeptember 7-én Uj-Palánkáról Lipthay altábornagy, s a Pállfy-ezred parancsnoka kémszemlére küldé ki a Branovaczki-féle szabadcsapat egy részét, Jovanovics Marián alatt és Enderich görög-keleti tábori lelkész kíséretében, ki önszántából csatlakozott hozzájuk, a Duna jobb partjára. A csapat Paszarovicz és Semendria között állt lesbe, s másnap megrohanta az emlitett helyek őrségét, mely a Morava jobb partján összejövetelt tartott. Már az első rohamra szétfutottak a törökök; miután közülök 25-en elestek, hárman elfogattak s egy nagy hajó s nyolcz ló esett zsákmányul.[2])

Az 1791 aug. 4-én Sistovában kötött béke teljesen véget vetett az ellenségeskedéseknek, s ezen időtől fogva a békeangyala terjeszti ki védszárnyait a déli vidék felett.

Most tekintsünk még egyszer vissza a leirt multon, s tapasztalni fogjuk, hogy Délmagyarország több mint 2000 éven át nyögött a barbár népek járma alatt, ugy mint az agathyrzoknek, a dákoknak s csak kevés ideig a müvelt rómaiak uralma alatt, kiket ismét a góthok, hunok, gepidák s avarok követtek s az ujabb korban az ozmán hóditók; s alig másfél százada, hogy ezen országrész, kiheverve a folytonos pusztitást, ujra virágzásnak indulhatott, leginkább az által, hogy uj telepitvényesek érkeztek elpusztult vidékeire, kik szorgalom, kézműipar, kereskedelem, az utak helyreállitása, hidak, csatornák épitése, mocsárok kiszáritása, és bányászat által, minden felé jólétet terjesztettek; továbbá a szellemi előhaladás iskolák által, melyek, ha nem felelnek is meg minden tekintetben a követelményeknek, biztositttatott, s a pusztulás szomoru képét örvendetes átalakulás váltá fel; mely még inkább előtérbe lépett az által, hogy 1872. november 1-től fogva a katonai határőrvidék is az anyaországba lőn bekebelezve.

Mindenre feltámadás várt az országban, csak Uj-Palánkára nem; hol az utolsó török háboruban minden nevezetesebb épület leromboltatott, ezen időtől fogva nem is üdülhetett többé fel.

---

[1]) Dr. Hirtenfeld, i. m. 303 és 459 l. s mások.

[2]) Lásd „Freiwillige Theilnahme der Serben“ etc. 288. l., a „Wiener Zeitung“ 1789. évi folyama után.

Mint épületfa lerakóhely, mint vámállomás Szerbia felé ugyan még ma sem szünt megélni, de mennyire különbözik a régi Uj-Palánka a jelenlegitől! Akkor fontos vár vala, melynek házai egészen városias kinézésüek voltak fürge lakossággal. Jelenleg pedig találunk itt egy pár tuczat házat, s ezek között egy vendéglőt, mig a többiek hivatalnokok lakásai, s egymáshoz sorakozva állnak egy rövid utczában, hol a dudva s a futóhomok játékukat űzik. 1848 óta, midőn a fakereskedés Fehértemplomba került, még elhagyatottabb lett itt minden! s jelenleg ha nem tartatnék még az államtól fel a vámhivatal, az egykor oly hires, s vérrel áztatott Uj-Palánkának rég eltünt volna már minden nyoma!

Végre értekezésemet jeles költőnk Berzsenyi következő versével fejezem be, melynek szavai Uj-Palánkára illenek legjobban:

„Hősök márvány sorompóit az idő eltemeti,
A fél világ' hóditóit feledékeny por fedi.
A bölcs, ki ma nagy lélekkel a naphoz emelkedik;
Holnap gyáva gyermekekkel egy sirba ereszkedik!"

Az ó-palánkai Lo-Presti síremlék története.

Miletz Jánostól.

Temesvármegye déli vég határpontján, hol az Al-Duna habjai Osztrova sziget végcsucsán megtörnek, fekszik az egykor történelmünkben jelentős szerepet játszott, de ma elhagyatott állapotában csekély jelentőségü Ó-Palánka helység, mely legujabban az itteni, jelenleg közlegelőül használt régi temetőben felállitott Lo-Presti síremlékről lett nevezetessé.

Ezen síremlék történetének ismertetését szándékozom adni körülményesen jelen közlésemben annál is inkább: mivel annak kezdeményezése, felállittatása társulatunk, a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat érdeme, valamint további fentartása, gondozása is társulatunk hatásköréhez tartozik. Közleményem forrásaiul a történelmi és régészeti „Értesitő"-ben szétszort adatokon kivül, a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat levéltárában található levelek, iratok s különösen egy kirándulás alkalmával 1877. május 29-én Palánkán felvett jegyzőkönyv részletes ismertetései szolgáltak.

Egy siremlék felállitásának eszméje a rámai hős, báró Lo-Presti József sírján, mely szomoruan elhagyatva, a legszegényebb sírnál is szokásos jelvény nélkül, csupán mintegy véletlenül reá hengeritett faragatlan kő által volt csak megjelölve, — Boleszny Antal orsovai plébános s választmányi tagtársunk kezdeményezésének köszönhető; ki is az 1876. évi május 31-én tartott ötödik évi történelmi és régészeti közgyülés alkalmával azon lelkesült inditványnyal lépett fel, hogy a rámai hős ó-palánkai nyughelye, ki Leonidás és Zrinyi példái után a katonai erények legnemesbikének, az önfeláldozásig terjedő vitézségnek virágzó fiatal korában oly magasztos példáját nyujtotta, szomoru elhagyatottságban lévő nyughelye a hőshöz méltó emlékkel jelöltessék meg.[1])

Boleszny ezen lelkesült indítványa általános tetszéssel találkozván, azonnal egy bizottság szerveztetett, élén a társulati elnök Ormós Zsigmond főispán urral a szükséges intézkedések megtétele, s a gyüjtés megkezdése tekintetéből, mely, hogy rövid alig 3 évi időköz alatt oly meglepő eredményekre vezetett s a nemes eszme ily gyors megoldást nyert, a foganatositás dicsősége kizárólagosan Ormós Zsigmond főispán ur érdeme; ki nemes szive sugallatát követve, fáradhatlanul oda törekedett, hogy az ige minél előbb testté váljék.

Időközben, míg a pénzgyüjtések folytak, az alatt Ormós főispán kezdeményezésére Lo-Presti sirja az ó-palánkai elhagyatott temetőben, bővebb vizsgálat alá vétetett, hogy a sír hitelessége az autopsia alapján is minden kétséget kizárólag meghatároztathassék, s e végből 1877. május 29-én egy kirándulás lett tervezve Ó-Palánkára, melyben igen diszes társaság vett részt, s köztük több urhölgy is. A kirándulásban résztvevő tagok s a sírnál megjelent egyének névszerint a következők voltak:

Ormós Zsigmond Temes megye főispánja; Pászt Vilmos kir. törvényszéki elnök és neje született Herczog Ida, valamint Bodrogközy Ilka urhölgy Fehértemplomból; Osztoics Zsigmond járási szolgabiró és neje, született Rácz Anna urnő Fehértemplomból; Bede Gyula kir. ügyész Temesvárról; Herglotz Antal kir. ügyész Fehértemplomból; Nikolits Sándor szentszéki ülnök és görög-keleti lelkész Uj-Palánkáról; Rieger Bálint kudriczi földbirtokos; Böhm Lénárt fehértemplomi polgár; Luckh János kir. harminczadi vámszedő és Jorgovics Döme kir. harmin-

---

[1]) Lo-Presti hőstettének leirását lásd a „Tört. és régész. Értesitő“ III. k. 165—166 l. és i. m. V. k. 165 l. Uj-Palánka közlésénél.

czadi ellenőr Ó-Palánkáról, Nicolits Arisztid községi biró, Stojanov István jegyző és még több lakos Uj-Palánkáról.[1])

A kirándulók először az ó-palánkai házcsoporttól balra keletéjszaki irányban egy emelkedettebb helyen állapodtak meg, hol a hajdani kapuczinus kolostor és templom alapnyomai tüntek fel és azután Nikolits Sándor palánkai lelkész a régi temető helyére vezette őket, mely bekeritetlenül, elhagyott, vagy beomlott sirboltozataival, itt-ott fel-feltünő homokkő keresztjeivel elszomoritó benyomást tett a jelenvoltakra.

A jelenleg szabad legelőt képező téren Nikolits lelkész, kimár több, mint 30 év óta lelkészkedik a községben, a hajdani kápolna bejárása előtt, egy palakő-lapra hivta fel a társaság figyelmét és határozottan állitá, hogy báró Lo-Presti József cs. kir. hadnagy tetemei azon kőlap alatt nyugszanak, mert ezen helyet, mint Lo-Presti sirját, ezelőtt már jó régen egy bizonyos, 80 éves korában meghalt ó-palánkai agg férfi Raskovits István jelölte ki és mutatta meg neki; ki a rámai catastropha idejében 1788-ban nem csak meglett koru férfiu volt, hanem az eseménynek is szemtanuja levén, önszemeivel látta, midőn Lo-Prestinek megcsonkitott holtteteme egy bárkában Rámáról áthozatván, lepedőbe burkoltan, két társa megcsonkitott tetem-maradványaival együtt e sírba tétetett.

A lelkész határozott állitásainak daczára a társaság, hogy a sír azonosságáról teljes meggyőződést szerezzen, elhatározta a sír felnyitását, és miután a politikai hatóság s a helybeli elöljáróság által erre nézve a kellő intézkedések meg voltak téve, a körülbelől 2 méter hosszu $1^1/_2$ méter széles szabálytalan alaku palakőlap eltávolitása után a sírgödör óvatosan kiásatott. Mintegy méter mélyen a munkások előbb szétszórt oldalborda, czomb, hátgerincz, kar, stb. csontokra, azután két koponyára bukkantak, melyek mind jelenségei voltak annak, hogy a sirban többen és rendezetlenül, mintegy bedobva voltak eltemetve. A munkáját óvatosan folytató kőmüves $10^1/_2$ órakor közel két méter mélyen egy csaknem teljes csontvázat fedezett fel, mely látszólag eredeti helyzetében mindeddig háborgatva nem volt. A csontokra tapadt föld és por eltávolitása után a hulla mellkasa bordáival feltünt; a felső jobb karnak csak egy darab csontja találtatott, mig a bal kar egészen hiányozott, és koporsónak, öltözetnek, vagy fegyvernek semmi nyoma; azonban a legnevezetesebb az volt, hogy a koponya tetőjén erőszakos betörést mutatott, az állcsontok két ép fogsort tüntettek fel, és ezek

[1]) Kirándulás Palánkára, Rámára czimü jegyzőkönyv után.

valamint az előző körülmények kétségtelenül bizonyiták, hogy tulajdonosuk a fiatal rámai hős, báró Lo-Presti József volt.[1])

Miután a kutatás ily módon szerencsésen véget ért és Lo-Presti személy-azonosságának megállapitása után a kirándulók a kérdésben forgó sírt határozottan Lo-Presti sírjának lenni kijelentették, a csontmaradványok a sírban ujra elhelyeztettek s azután a kiásott gödör földdel betömetvén, a palakővel ujra befödve lőn; egyuttal Ormós főispán ur arról is intézkedett, hogy a sír addig is, mig a kellőbb intézkedések megtétetnek, farácsozattal vétessék körül és erre nézve valamint a szolgabirót, ugy a községi előljáróságot is utasitotta.

A hős sírja igy határozottan constatálva lőn és miután a gyüjtések meglepő gyorsasággal kedvező eredményeket jeleztek, a mennyiben 1877-ben 478 frt 65 kr., 1878 juniusig pedig 194 frt 6 kr., összesen 672 frt 71 kr. folyt be, mely összeg a temesvári első takarékpénztárban levén elhelyezve, a felszaporodott 35 frt 55 kr. kamattal együtt a végeredmény 708 frt 26 kr. összes bevételt tüntetett ki, — végre elérkezett azon időpont, midőn a síremlék elkészitése- és felállitásáról komolyan kellett intézkedni, mi nemsokára meg is történt.

A síremlék elkészitését a kőfaragómunkával együtt Bibel János oraviczai derék épitész vállalta el minden nagyobb anyagi haszon s nyerészkedés nélkül 312 frt 40 kr. költség-előirányzattal, s hozzá a szürke márvány mészkő anyag az Oravicza és Stejerlak között fekvő Predet nevü hegyvidék kőbányájából vétetett, mely a vállalkozó épitész tulajdonát képezi. Az épitési munkát ifjabb Siegl József fehértemplomi épitész teljesité, ugy az emléket köritő csinos vasrácsozat elkészitését is 187 frt költség előirányzattal, s végre a sírirat bevéséseért minden betü után 12 kr. lett megállapitva.

A derék vállalkozók feladataiknak a lehető gyorsan iparkodtak megfelelni, s munkálataik annyira előrehaladtak, hogy a síremlék alapköve Ó-Palánkán 1878. augusztus 19-én ünnepélyesen letétetett. Az ünnepély alkalmával, mely délelőtt 10 órakor vette kezdetét, Nikolits Sándor uj-palánkai gör.-keleti plébános és szentszéki ülnök, buzditó alkalmi beszédet tartott a nagy számmal összegyült palánkai lakossághoz és a jelen volt vidéki közönséghez, és az isteni tisztelet befejeztével a történelmi nevezetességü sírban egy márvány sarkophagba lettek helyezve a még meglevő csont-

[1]) L. Kirándulás Palánkára és Rámára czimü jegyzőkönyvet.

maradványok, s egyszersmind örök emlékezet okáért az alapkőbe letétetett a síremlék feliratának egy példánya, továbbá az 1877. év május hó 26-án Palánkára és Rámára történt régészeti kirándulás alkalmával felvett jegyzőkönyvből egy nyomtatott példány és egy emlékirat, melyet a síremlék-bizottság nagytevékenységü elnöke Ormós főispán ur szerkesztett s igy hangzik:

„Jelen síremlék báró **Lo-Presti József** hajdani Belgiojoso 44. számu cs. kir. gyalogezredbeli hadnagy mint parancsnok és vele együtt az átellenes rámai vár romjaiban 1788. évi junius 28-án elhalt 23 vitéz közül ezen sírba temetett két társa hullamaradványát fedi, melyek most már csak csontmaradványból állanak.

Lo-Presti életirása nem ezen emlékirat feladatai közé tartozik, s ez okból mindazokat, kik az ifju hős életére vonatkozólag bővebb adatokat tudni óhajtanak, a vele egykoru „Das Wiener Blättchen“ czimü lapokra, az „Oesterreichische Militärische Zeitschrift“ tekintélyes szaklapra, — az „Ausführliche Geschichte des Krieges zwischen Russland, Österreich und der Türkei, und des daraus entstandenen nordischen Krieges“ czim alatt 1791-ik évben Oehler József György által Bécsben nyomtatott mű első kötetére, továbbá „Délmagyarország vagy az ugynevezett Bánság külön történelme“ czim alatt Fehértemplomban élő Böhm Lénárt által irt és 1867-ik évben Pesten Emich Gusztáv által kiadott mű második kötetére — s végre „Történelmi-régészeti kirándulás Palánkára s Rámára“ czim alatt a délmagyarországi történelmi és régészeti társulatnak 1877-ik évi junius 27-én Temesvárott tartott havi választmányi ülésében bemutatott jegyzőkönyvre utasitjuk. Ez utóbbi jegyzőkönyvnek nyomtatott egy példánya, mely ezen síremlék keletkezésének történetét is magában foglalja, állandó emlékül az alapkővel s emlékirattal egyidejüleg ide szintén letétetett.

Báró Lo-Presti József és 23 vitéz társai a rámai várat 3 ágyuval ellátott 4000 török ellen védelmezték és 1788-ik évi junius 28-án mindannyian hős halállal kimultak.

Lo-Presti az ellenség soraiból négy óra alatt önkezüleg 60 embert lövött le. Az elhullt törökök összes száma halottakban négyszázig, sebesültekben pedig 100-ig terjedt. — Lo-Presti csapatából következő nap 18 vitéz hullája feltaláltatván, Palánkára átszállitva s itt eltemetve lőn.

Az 1877-ik évi május 26-ki történet-régészeti kirándulás alkalmával, mint a mellékelt jegyzőkönyv fetünteti, Lo-Presti és társai sírhelyének és hullamaradványainak azonossága a szinhelyen megállapitva lőn. Ezen alkalommal Ormós Zsigmond fő-

ispán Lo-Presti feltalált csontmaradványaiból a jobboldali alsó állcsont egy részét, mely 12 ép fehér fogat foglalt magában, emlékül megtartotta, s következésképp Lo-Presti koponyája ennek hiányával maradt a sírban.

A síremlék felállitására meginditott gyüjtések azt eredményezték, hogy összesen 672 frt 71 kr. gyült be.

Ezen összegből mennyi fordittatott a síremlék költségeire? ezt jelenben az alapkő letételénél meghatározni nem lehet, miután a kiadások egész összege az emlék felállitása után állapittathatik csak meg; és erről a számadás a délmagyarországi történet-régészeti társulatnak fog bemutattatni, mely társulat a síremlék fentartásának gondját átvenni hivatva van. A síremlék kőfaragó munkáit Bibel János Oravicza bányavárosban lakozó épitész, Oravicza és Stajerlak közt Predet nevü hegyvidéken lévő kőbányájában szürke márvány mészkőből készitteté és költség előirányzata 298 frtra rugott.

Az épitész-munkát ifjabb Siegel József fehértemplomi épitész teljesité, ki az emléket környező vaskeritést is 187 frt költségelőirányzattal elfogadta.

Végre a latin síriratot Jäger Ádám csanád-püspökmegyei kanonok fogalmazta.

A sírirat bevéséséért minden betü után 12 kr. volt megállapitva.

A hős báró Lo-Presti vérszerinti rokonai közül Temes megyében még életben vannak és birtokosok báró Lo-Presti Árpád Sosdia és Szkulya községekben — és Melczer előbb báró Uckermann-nő született báró Lo-Presti Henriette Birda községben. — Merczifalva és Zsadány temesmegyei községek szintén a báró Lo-Presti család birtokai voltak, melyeket a nehány hó előtt Pozsonyban elhunyt báró Lo-Presti Lajos hitbizományként birtokolt, de melyek más birtokosra jutottak.

Az emlitett báró Lo-Presti családbelieknek egyik nővére horvátországi gróf Erdődi neje volt.

Legyen Isten irgalmassága az itt nyugvókkal.

Kelt az 1878. év augusztus hó 19-én Ó-Palánkán. Ezen évben ő Felsége Ferencz József apostoli király megkoronáztatásának tizenkettedik évében Tisza Kálmán miniszterelnök; — Temesvárott Bonnáz Sándor csanádi, Vojnovits György g. k. szerb püspök, — Verseczen Kengyelátz Emilián g. k. szerb püspök, — Karánsebesen Popasu János gör. k. román püspök volt. — Továbbá ez időben Temesvárott báró Scudier Antal cs. kir. hadparancsnok, Temes megyében Ormós Zsigmond főispán, Rötth László alispán, Dobó

László főjegyző, — a fehértemplomi járásban Kelety János szolgabiró, Rácz Sándor szolgabirósegéd, — a fehértemplomi kir. törvényszéknél Nádasky Márk elnök, Herglocz Antal kir. ügyész, Putnik Béla kir. járásbiró, Barách József Temesvárott kir. pénzügyigazgató, Marx Antal Temesvárott kir. tanfelügyelő, Fehértemplom rendezett tanácsu városában Barray Kajetán polgármester, Fehértemplomban Eissinger Ferencz róm. kath. esperest, Uj-Palánkán Nikolits Sándor szentszéki ülnök gör.-keleti lelkész, Stojanov István pedig községi jegyző volt.«

Ormós Zsigmond

főispán, mint a bizottság elnöke.

Eddig az alapkőben elhelyezett emlékirat; és itt utólagosan azt is megemlitendőnek tartom, hogy az alapkő letétele alkalmával Ormós Zsigmond főispán urat, mint a síremlék-bizottság elnökét, miután hivatalos ügyei őt megjelenni akadályozták, Kelety János fehértemplomi járási szolgabiró ur képviselte s továbbá az ünnepélyen résztvett Palánka község elöljárósága is.

Az alapkő letétele után a síremlék a derék vállalkozók által két hó lefolyása alatt teljesen elkészittetett, s az ünnepélyes leleplezés 1878. évi november 3-ra lett kitüzve, mint oly időszakra, mely közvetlen a kereszténység által a mily magasztosan, ép oly kegyeletesen az elhunytak emlékének szentelt nap, a halottak napja után következik s épen ezen ünnepélyességhez a legméltóbb s legalkalomszerübb momentumnak mutatkozott.

Mielőtt a leleplezési ünnepélyről szólnék, felemlitem: hogy a szürke márvány mészkőből készült síremlék obeliszk alakot tüntet fel lépcsőzetes alapon és a tetején kereszt diszlik; az egész emlék körül van véve diszes vasrácsozattal s az egyik oldalán a következő sírirat áll, melyet Jäger Ádám csanádegyház-megyei kanonok ur fogalmazott:

BARONI JOS. LO-PRESTI
ET SOCIIS HEROIBUS EXADVERSO
RAMAE 1788. 28 JUNII
GLORIOSE OCCUMBENTIBUS
HIC TUMULATIS
GRATA PIETAS PATRIOTICA
POSUIT.
1878.

A leleplezési ünnepély napja 1878. november 3-ika volt; mely napon vagy 40 kocsi robogott át Fehértemplomból Palán-

kára az ünnepély szinhelyére, igen diszes ven dégkoszoruval. A délelőtt fél 10 órakor Palánkára megérkezett vendégsereg között jelenvoltak:

1. Ormós Zsigmond Temes vármegye és Temesvár szab. kir. város főispánja, az ünnepély főszemélye s a síremlék felállitásának s gyors foganatositásának kiváló eszközlője.

2. Temes vármegye törvényhatósága részéről: Rötth László alispán.

3. A cs. kir. hadsereg képviselői gyanánt és pedig a Fehértemplom városában állomásozó 64-ik sorezred részéről; Piszachich Adolf ezredes, Putsch Nándor őrnagy, Schmidt Antal, Krajatsch Manó századosok, Pangher János s Krenthaler József főhadnagyok; továbbá a szinte ezen városban állomásozó első huszárezred részéről: Mariássy Rezső őrnagy, Hamersberg Dezső hadnagy és Péczely Ferencz hadapród.

4. A fehértemplomi kir. törvényszék részéről: Nádasky Márk törvényszéki elnök, Fehér Albert és Pichler József törvényszéki birák.

5. A fehértemplomi kir. járásbiróság részéről: Putnik Béla kir. járásbiró.

6. A fehértemplomi szolgabiróság részéről: Kelety János szolgabiró, Rácz Sándor szolgabirósegéd, Heymann Gusztáv járási orvos, Szibinácz Zsiva járási csendbiztos és Reck Sándor szolgabirói irnok.

7. Fehértemplom város részéről: Glaser Alajos városi kapitány ugy is mint a betegsége miatt meg nem jelent polgárnagy helyettese; továbbá Nemcsik Gyula városi ügyész és Waisz János városi közgyám.

8. A fehértemplomi állami főgymnasium részéről: Töreky Gábor igazgató, Lechner László, Madzsár János és Szőke Endre tanárok.

9. A fehértemplomi lövész-század részéről: Maszjung János parancsnok és Felger Lajos hadnagy.

10. A fehértemplomi tűzoltó-egylet részéről: Kottala János parancsnok.

11. A fehértemplomi dalárda részéről: Wunder Gyula ugy is mint a „Nera“ hetilap szerkesztője.

12. Versecz város részéről: dr. Kuktay Sándor temesmegyei főorvos és Szőcs Lajos verseczi lakos.

13. A palánkai egyház részéről: Nikolits Sándor szentszéki ülnök palánkai, s Kadics Manó vracsevgáji gör.-keleti

lelkészek, kik egyszersmind az isteni tiszteletet végezték és az emlék ünnepélyes beszentelésénél tényked tek.

14. Ezeken kivül jelen voltak: Popovics Vazul palánkai tanitó, Bibel János oraviczai épitész, mint a síremlék készitője és ifjabb Sziegel József fehértemplomi épitész mint annak felállitója; Aberle Ferencz fehértemplomi fényképész, ki az ünnepély alkalmával az emlék körül csoportosult közönséget a jelenités megörökitése végett lefényképezte; továbbá a fehértemplomi lövész-század teljes diszben s felfegyverkezve, a 64-ik cs. kir. sorezred teljes számu zenekara ugy a fehértemplomi járáshoz tartozó összes jegyzők és községelöljárók, végre több fehértemplomi polgár, Palánka község összes lakossága és iskolai ifjusága ünnepiesen öltözködve.

Midőn Ormós Zsigmond főispán nagyszámu s diszes kiséretével Palánkára megérkezett, lelkesült „éljen“ kiáltások és örömlövések fogadták s Stojanov István palánkai jegyző röviden a község nevében üdvözölte, mire főispán ur a lelkesült fogadtatás jelenségeitől meghatottan mondott köszönetet. Ezen előzmény után a jelenlevők a síremlékhez indultak, hol a cs. kir. katonai zenekar s a fehértemplomi lövész-egylet várta az érkezőket és Ormós főispán kiséretével az emlék jobb oldalán, a czeremóniát végző szerb lelkészek pedig azzal szemközt foglaltak állást.

Pont 10 órakor megszólalt a katona-zene az ünnepély megkezdésének jeléül, s erre Lechner László tanár tartott egy hazafias, lelkesitő beszédet magyarul, melyben báró Lo-Presti hősies halálát a lángoló hazaszeretet s a trón iránti hűség egyik kiváló s követésre méltó példájául állitotta fel s megemlékezett azon momentumokról, melyek minden egyes honfinak tanuságul szolgálhatnak. Utána Böhm Lénárt iró németül, Nikolits Sándor lelkész szerbül s Rácz Sándor szolgabirósegéd románul magyarázták meg a hallgatóságnak az ünnepély czélját s indokait és beszédeikben kiemelték Ormós főispán urnak e tekintetben tett fáradozásait s törekvéseit.

A szónoklatok befejeztével ujra a katona-zene játszott és a fehértemplomi lövész-egylet disz-lövései s tisztelgése között megkezdték a szerb lelkészek a síremlék beszentelését. Az emléket fehérbe öltözött leánykák vették körül nemzeti szalaggal diszitett koszorukkal s a beszentelés folyama alatt diszlövések, taraczkdurrogás és zene kiséretében lebontatott a virágokkal ékesitett síremlékről a lepel, és két fehérbe öltözött leányka nemzeti szinü szalagokkal ékesitett koszorukat helyezett reája. Ezután Kelety

János szolgabiró felolvasta Melczer Istvánné, született báró Lo-Presti Henrika urnő levelét s báró Lo-Presti Árpád egy táviratát, melyekben sajnálkozásukat fejezik ki, hogy ezen ünnepély alkalmával, midőn egy ősük hős tette s neve mentetik meg a feledékenységtől s adatik át a történelem- s emlékezetnek, — jelen nem lehettek, és egyszersmind Melczerné urnőnek egy diszes, aranyos feliratu és sárga-veres szalagokkal diszitett koszoruja, melyet ezen ünnepély alkalmára küldött nagybátyja emlékezetének tiszteletére, helyeztetett a síremlékre, s ezzel a katonai zenekar s a fehértemplomi lövész-egylet tisztelgő elvonulása után a beszentelési s leleplezési ünnepély véget ért s utána egy kedélyes bankett következett Sztojanov István palánkai jegyző vendégszerető házánál számos vig, lelkesitő pohárköszöntések között, mely egyszersmind az ünnepély befejezését s záradékát képezte.

Fennáll tehát egy történelmi emlékünk az Al-Dunánál, hazánk déli határszélén, mely mint a hazafias önfeláldozás s a hősiesség ritka példányának emléke, hivatva van a jelen s jövő nemzedékre lelkesitő hatást gyakorolni; de egyszersmind emlékoszlopa ez azon nagy kegyeletnek is, mely nemzetünk szivébe beoltva van azok iránt, kik vitézségök s önfeláldozásuk által áldozatot hoztak a haza s nemzet oltárára. Az emlék további fentartása s gondozása a Temesvárott székelő délmagyarországi történelmi és régészeti társulat hatásköréhez tartozik, mely is azt a siremlék felállitására begyült 708 frt 26 krból levont 528 frt 24 kr. összes kiadás után még fenmaradt 180 frt. 2 kr. tőke kamataiból fogja teljesiteni időről-időre, a mint a körülmények követelik, s az összeg a temesvári első takarékpénztárba van elhelyezve 48588 számu betéti könyvecske mellett.

TÁRCZA.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendes havi választmányi ülése 1879. szeptember hó 24-én.

Elnök: Ormós Zsigmond társulati elnök.

Jelen vannak a választmányból és a társulati tagok közül: Rácz Athanáz, kir. tanácsos, alelnök; Miletz János, titkár; Odor Samu, pénztárnok; Ardeleán György, Barách József, Folly Emil, Horváth Pius, Hudra János, Jakabffy Pál, Korbonits János, Marx Antal, dr. Reiner József, Rötth László, Schäffer Antal, S. Sallay Jenő lapszerkesztő, s Varjassy Árpád,

a karzaton pedig női s uri hallgató közönség s a helybeli középtanodák növendékei szép számmal.

A társulati elnök elfoglalván az elnöki széket, megnyitó beszédében örömmel hangsulyozá azon nagy érdekeltséget, mely a két hónapi szünidő után a jelen gyülés, mint a társulati élet 8-ik évének első nyilvánulása alkalmával mutatkozni kezd; s tekintve a közönség részéről feltüntetett eme nagy részvétet s a mindig sürübben érkező adományokat, a társulat már is azon ponton áll, hogy oly helyiségről kell gondoskodnia, hol a begyült tárgyakat kellően rendezni s osztályozni lehessen, miután a jelenlegi ideiglenes muzeumi helyiség ma már a szaporodó tárgyak befogadására elégtelen; s e tekintetben azon örvendetes értesitést adá a választmánynak, hogy azon bizottság, mely a centennáriumi ügy élére állt, ezen égető ügyre nézve is gondoskodott, s jelenleg ott állunk, hogy ezen óhajtásunk is rövid idő mulva teljesülve leend. Ezután felemliti, hogy a nagy szünidő a társulatra nézve nem mult el meddőn s eredménytelenül, mert a tagok közül többen rövidebb-hosszabb utazásokat tettek, s alkalmilag az utazás eredményeit választmányi üléseinken ismertetni fogják; a megnyitó beszéd folyamában arról is értesült a választmány, hogy a jelen szünidő alatt elnöklő is szintén hosszabb utazást tett a történelem s régészet érdekében az al-dunai tartományokban; s különösen Bukarestben behatóbban tanulmányozta a muzeum régészeti osztályát, s társulatunkat Cogolnitseanu belügy- s Sturdzsa pénzügyminiszter uraknak, kik a történelem s régészetnek különben is szakmivelői, különösen is figyelmökbe ajánlá; ezen előre bocsátott szavak után, melyek nagy éljenzéssel fogadtattak, a választmányi ülés megnyitottnak nyilvánittatott.

Ezután az április havi választmányi ülés jegyzőkönyve olvastatott fel s hitelesittetett s a tárgysorozat szerint utána Miletz János titkár a következőleg terjeszté elő jelentését a két havi szünidő után felmerült társulati ügyek s állapotokról:

Tisztelt választmány!

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat választmánya, midőn az alapszabályokban kijelölt nagy szünidő után a jelen alkalommal a társulati müködés szinhelyén megjelent, nemes és ecclatáns példát nyujt arról, hogy azon magasztos czél és irány, melyet a közmivelődés szent ügyeért kibontott zászlóra felirt, valamint a multban, ugy a jelenben is egyiránt lelkesiti tagjait s a jövőre nézve is garantiát nyujt.

Valóban tisztelt választmány, nemes s önzetlen elhatározás vonzotta társulatunkat a cselekvés terére s a társulat tagjai nehéz viszonyaink daczára sem szünnek meg férfias tevékenységgel oda hatni s müködni, hogy a működés eredménye minél dusabb legyen hazai culturánk emelésére s különösen szükebb hazánk Délmagyarország müvelődési viszonyainak fejlesztésére.

Előre bocsátott szavaim igazságának tanuságául hivatkozhatom nemcsak multunkra, melyre büszkén s önérzetesen tekinthetünk vissza, hanem a jelen gyülés alkalmával feltüntetendő eredményekre is, melyek ha nem országvilágra szólók is, de szükebb körben, s különösen reánk délmagyarországiakra nézve mégis figyelemreméltók azon szempontból, mert értékök becsét emeli azon körülmény, hogy egyedül a müvelődési czél s a közjóért hozott önzetlen áldozat eredményei.

A mai gyülésünkkel kezdjük meg, t. választmány müködésünk nyolczadik aeráját s örömmel constatálhatom, hogy nem kedvezőtlen viszonyok között; mert eltekintve az anyagiaktól s a muzeumunk iránt mindinkább fokozódó érdeklődéstől, több derék tagtársunknak szavát birom arra nézve, hogy a jövőben szellemi buvárlataik productumaival minél gyakrabban fogunk találkozni gyüléseinken; s ezzel kapcsolatosan felemlitem azt is, hogy szeretett elnökünk Ormós Zsigmond főispán ur a közel lefolyt nagy szünidő alkalmával hosszabb utazást tett az al-dunai fejedelemségekben történelmi és régészeti szempontból, melynek eredménye alkalmilag szintén mutatkozni fog a társulat szellemi értékének emelésére nézve.

Társulati életünk ezen általános körvonalozása után felemlitem azt is, hogy muzeumunk, melynek hét éven át szorgalmasan gyüjtött tárgyai, u. m. a régiség-, pénz- s könyvtár, teljesen catalogizálva s elrendezve vannak, a közönség nagy érdeklődése mellett f. hó 21-én meg is nyittatott, s csakis az a baj tisztelt választmány, hogy az ideiglenes helyiség ma-holnap elégtelen leend tárgyaink kellő berendezése s elhelyezésére nézve s az alkalmas helyiség hiánya kiáltóan mutatkozni kezd.

Ezek után áttérek a jelen gyülés alkalmára felvett hivatalos jelentésem szorosabb részletezésére.

I. Május havi közgyülésünk óta a következő hivatalos iratok érkeztek:

1) Dr. Haynald Lajos biboros főpap s kalocsai érsek köszönettel tudomásul veszi tiszteletbeli taggá történt megválasztatását a társulat kebelébe.

2) Dr. Hampel József szintén köszönő iratot intézett hason ügyben.

3) A kolozsvári egyetemi kör választmánya nevében Szabó Gyula egyleti elnök azon kérést intézi a társulathoz, hogy kiadványát a nevezett kör részére megküldeni sziveskednék.

II. Muzeumunk részére a következő adományozások folytak be:

1) Varjassy Gyula épitész s okleveles tanár ur s a temesvári ipariskola derék s ügybuzgó vezetője legközelebb társulatunknak ajándékozott két gyönyörü kivitelü s mély szakismeretet feltüntető szobormintázatot, melyeket ajándékozó az aradi 13 vértanu emlékszobrára kitüzött pályázat alkalmával készitett. A pályamüvek egyike a „**kegyelet**“ s a másika „**1849**“ jeligével van ellátva. A „kegyelet“ jeligével jelzett modell egy lépcsőzetesen emelkedő széles plateaun nyugszik s a négy sarkát candeláberek diszitik;

a plateaun tömör koczka talapzat van elhelyezve, melynek mind a négy oldalán alkalmi feliratok olvashatók: e fölött egy henger emelkedik, melyen körül a 13 vértanu élethü alakjai tünnek fel; a henger fölött egy párkányzat képezi az átmenetelt a rajta álló diszes corinthi oszlophoz, melynek capitaeljét a magyar korona disziti, hirdetve az emlékszobor felállításának nemzeties intentióját; végre az oszlop felett a gyászoló genius áll, jobbjában babérkoszorut tartva.

A másik modell, mely az „1849“ jeligével van ellátva, szintén tömör, lépcsőzetes alapon nyugszik s alsó részét egy koczka alapzat képezi, melynek oldalain feliratok s a négy sarkán hadijelvényekkel, tropheákkal diszitett rizalitek láthatók s a rizaliteken a hadur, a gyászoló szabadság, az igazság és a jog allegorikus alakjai tünnek fel; a négy alak között egy henger emelkedik, melyet görög izlésü párkányzat szegélyez s e körül láthatók az aradi vértanuk medaillon reliefjei koszorualakban egymáshoz füzve, s végre a henger felett a gyászoló Hunnia alakja áll babérkoszoruval. A szobrokat már a muzeumban elhelyeztem, hol mint becses műtárgyak s egy szomoru epizód emlékeztető jelei maradandólag megőriztetni fognak s a müvek hangulatteljes és alkalomszerü összeállitásai mindenkiben fel fogják kelteni ama kegyeletérzetet, mely a lelkes müvész vésőjét vezeté.

2) Ambrus József társulati tagtársunk ajándékozott egy barbár bögrét s egy nagyobb s egy kisebb bronzkarikát, melyeknek lelhelye Majdan, Torontál vármegye; továbbá adott egy Hadrianus-féle ezüst s egy ismeretlen római rézpénzt, melyek Ó-Bébán találtattak, s 4 darab lengyel ezüst, 2 darab I. Lipót-féle ezüst s egy Zsigmond korabeli magyar ezüst dénárt, s bankó gyüjteményünk gyarapitására egy 100, 50, 5, 2, 1 forintos s 30 és 15 kros Kossuth-bankjegyet.

3) A temesvári sefard ima-egyesület érdekes nagy arany emlékéremmel járult gyüjteményünk gyarapitásához az uralkodó pár 25 éves ezüst menyegzőjének alkalmából. Az arany érem csinos fekete bőrtokban van elhelyezve, melynek felső részén 6 águ csillag látható arany nyomatban zsidó betükkel. A csillag sugarai ezen szót „Adonai“ tüntetik fel s a közepén ezen felirat áll: „Isten óvja Ferencz Józsefet Erzsébettel.“ Az emlékérem előlapján a cs. kir. pár balra néző képei hü és szép mivü kivitelben láthatók ezen felirattal: „I. Ferencz József, Erzsébet ő Felségeik,“ a hátlapon pedig a közepén: „Emlékérem ő Felségeik nászünnepük XXV. évfordulóján 1854—1879. április 14.“ s e körül ezen zsidó felirat: „Lesinkaronkeila Keduscha sefardim Temesvár,“ azaz „Emlékül a temesvári sefard ima-egyesülettől 5639‘“ a zsidó évszámitás szerint.

4) Ifj. Bersuder Lajos ur Schiller Ignácz Antal társulati tag közvetitésével felajánlott egy nagy vas pecsétnyomót, melynek körirata ez: „IN SIGILL : DER : K : K : TEMESVAR BANN : PVLICEI : CKVMNISSESWN“;

továbbá a magyar orvosok s természetvizsgálók Temesvárott tartott gyülekezetének emlékérmét 1843-ból s 3 darab római rézpénzt.

5) Bécsi Dezső főreáltanodai tanuló 2 darab égetett kősulykot, melyek Csongrád vármegyében a Szegvár melletti Kurcza patak medrében találtattak s egy I. Lipót-féle ezüst pénzt.

6) Halavács Gyula egy tábori térképrészlet fényképét, mely Szörénymegyéből egy oly részt tüntet fel, hol beküldő régi barbárkori telepekre akadt. A telep Baniától délre a Kraku-Otara egyik éjszaki nyulványán van s a térképen egy sárga folt által, az oda vezető ut pedig sárga pontok által van feltüntetve.

7) Heinrich Nándor vlajkoveczi birtokos ur 2 darab római rézérmet s 2 darab bronzdarabot, melyek Ilkateleken találtattak Vlajkovecz község határában 1879. május 15-én ajándékozó földjén.

8) Hertelendy József torontáli főispán ur több tárgyat ajándékozott muzeumunknak, melyek f. évi május hóban Nagy-Szent-Miklóson Torontálmegyében találtattak, hol Buócz nagy-szt.-miklósi szolgabiró a helység közelében ásatásokat eszközöltetett s a lelet eredményét: egy bronz gyürűt s 6 darab érmet dr. Brasser járási orvos által Hertelendy főispán urnak küldé be. Az ásatás az emlitett községtől nyugat felé $^1/_2$ órányira az Aranka partján történt, hol az észleletek szerint már más alkalommal is történhettek ásatások; a lelhely régi temető lehet. A muzeumnak megküldött ajándék közül a római ezüst pénz, mely Commodus császár korabeli s a nagy réz érem, mely avers felén ezen felirattal bir: „DN· IVS· TINI· ANVS P· F· AVG“ a császár arczképe körül, rendesen eltemetett csontvázak között találtattak a kisebb sárga réz éremmel együtt, mely ujkori készitmény, s egyik oldalán Mária arczképe ezen felirattal: „Sancta Maria,“ a másikon pedig Krisztus a keresztfán látható ily felirattal: „Consummatum est.“ Ugyanitt lelték az egyik csontváz mutatóujján a bronzgyürüt; végre ugyanezen helytől mintegy 50—60 méternyi távolságra szántás alkalmával találtattak a beküldött magyar dénárok is, melyek közül kettő Zsigmond, egy pedig II. Mátyás király korabeli.

9) Iványi István szabadkai főgymnásiumi tanár ur ajándékozott egy régi képet, mely a 172 éves Rovin Jánost ábrázolja 164 éves Sára feleségével.

10) Novák Péter társulati tag urtól egy régi forgó, vagy kucsmadisz rézből, a magyar koronával diszitve s a bal oldalon 5 pillangós réz sugárral; ajándékozó szerint a forgó nagyatyjáé volt, ki utoljára az 1809-diki erdélyi nemesi insurrectió alkalmával viselte.

11) Obradovits Milán gymnásiumi tanuló egy régi bérlet-szerződést 1746-ból, mely szerint Pagács puszta Tomejan Sándornak adatik ki 10 évre haszonbérbe.

12) Tallián Béla társulati tag ur ajándékozott két darab nagyobb s egy darab kisebb mammuth lábszárcsontot, egy mammuth fogat, melyek Török-

Kanizsánál a Tisza folyam medréből huzattak ki a halászok által; továbbá két agancs töredéket, lelhelyük a török-kanizsai nagy-szállási határ s egy petrificált fadarabot, mely a Szőreg-Oroszlámos közötti vasutvonal töltésén találtatott.

Végre 13) Varga Ferencz vál. tagtársunk küldött két kályhacserepet, melyek a világosi várromok között találtattak fel meglehetős ép állapotban.

III. Könyvtárunkat több lelkes pártfogók növelték becses adományaikkal, kik közül első helyen emelem ki nagyérdemü elnökünket, Ormós Zsigmond főispán urat, ki is legközelebb 547 darab kötet s füzettel gyarapitá a társulat könyvtárát; a becses ajándék már a muzeumba van szállitva.

2) Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter ur ő excellentiája „A magyar háziipar diszitményei, kiadja a magyar nemzeti muzeum. Budapesten 1879. A szövegét irta dr. Pulszky Károly“ czimü diszes kiállitásu munkálatot, mely 40 chromolithographiai táblával van ellátva, küldé meg társulatunknak.

3) Pesty Frigyes választmányi tag urtól ily czimü müvek küldettek meg: 1) Emlékkönyv kis apponyi Bartakovics Béla egri érsek aranymiséjének ünnepére. Eger 1865. 1 k. 2) Mogyoróssy János: Gyula hajdan és most. Gyula 1856. 1 k. 3) Hazai okmánytár, VI. kötet. Budapest 1876, 1 k.

4) Barách József választmányi tag urtól a Martinovics és társai ellen hozott septemvirális itéletek gyüjteménye. Pest 1795. 1 füzet.

5) Bárő Radvánszky Béla társ. tag urtól egy kiadvány ily czimen: „Lakás és butorzat a XVI. és XVII. században.“ Budapest 1879. 1 füzet, irta Radvánszky Béla.

6) Dr. Reiner József tag urtól: „M. Tullii Ciceronis drei Bücher de Officiis“ czimü. Magdeburg 1747, 1 kötet; s ugyanattól: „Vörösmarty Mihály minden munkái.“ Kiadják Bajza és Schedel. Pesten 1847. 1 kötet.

7) Novák Péter urtól ily czimü: „A hármas vitézek vagy triumvirátus“, irta Bessenyei György. Bécs 1779. 1 k.

8) Somogyi Antaltól a „Honfoglalás“ czimü füzetke.

9) Bingert János gymnásiumi tanulótól ily czimü könyv: „Arithmeticae vulgaris Nucleus“ Lőcse 1689. 1 k.

10) Tauber Tivadar reáltanulótól ily czimüek: „Romans de Voltaire“, 1 k. Párizs 1800 és ugyancsak egy Voltaire-féle mü, mely Londonban nyomatott 1782-ben.

11) Végre Klein Márton temesvári lakatosmestertől ily czimü: „Albert von Thurneisen“. Grácz 1799. 1 k.

Ezek azon részletek tisztelt választmány, melyeket a jelen gyülésen hivatalosan előterjeszteni óhajtottam, s ha az elősoroltak, mint már emlitém, nem országra szóló tények is, de mindenesetre tanujelei szerényen müködő társulatunk nemes törekvésü tagjai lankadatlan munkásságának, s azon kivá-

nattal fejezem be jelentésemet, hogy a gondviselés adjon továbbra is erőt a kitartó munkássághoz, hogy magasztos hivatását társulatunk a déli vidék culturalis emelésére minél jobban betölthesse.

* * *

A titkári jelentés nagy éljenzéssel s örvendetesen tudomásul vétetett, s az előterjesztés alapján dr. Haynald Lajos biboros főpap s kalocsai érsek s dr. Hampel József uraknak tiszteletbeli taggá történt megválasztásukra vonatkozó átirataik éljenzéssel tudomásul vétettek; a kolozsvári egyetemi kör választmányának kérvényére nézve pedig határoztatott, hogy az illető kör részére a titkár a társulat kiadványait az ideiektől kezdve folyóvá tegye; továbbá mindazoknak, kik a társulati muzeum s könyvtár gyarapitására ajándékokkal kedveskedtek, nevezetesen: Varjassy Árpád, Ambrus József, ifjabb Bersuder Lajos, Halavács Gyula, Heinrich Nándor, Hertelendy József, Iványi István, Novák Péter, Tallián Béla, Varga Ferencz, Ormós Zsigmond elnök, Trefort Ágoston miniszter, Pesty Frigyes, Barách József, báró Radvánszky Béla, dr. Reiner József, Somogyi Antal, Klein Márton uraknak, s a temesvári Sefard imaegyesületnek; továbbá Bécsi Dezső, Obradovits Milán, Bingert János, Tauber Tivadar középtanodai tanulóknak, valamint Miletz János titkárnak mint muzeumőrnek, a muzeum tárgyainak teljes berendezése s elhelyezéséért jegyzőkönyvileg nyilvánittatott elismerés s hálás köszönet; a begyült adományokat a választmány a titkár gondozására bizta s illetékes helyeikre eltétetni rendelte.

Erre Odor Samu társulati pénztárnok ur adta elő jelentését a pénztár állásáról, mely jelentés alapján kitünt, hogy az időközben felmerült társulati szükségletekre történt kiadások levonásával 476 frt 95 kr. szolgál a folyó kiadások fedezésére a társulat javára kamatozó 2029 frt 42 kr. tőkealapon kivül; mely előterjesztés örvendetes tudomásul vétetett.

A tárgysorozat szerint ezután következett volna ily czimü felolvasás Böhm Lénárt választmányi tagtól: „Öt megerősitett pont az Al-Dunán"; de a felolvasás azon tekintetből, hogy az idő a terjedelmes titkári jelentéssel és a nagy számmal befolyt tárgyak bemutatásával különben is nagyon igénybe volt véve, a választmány határozatából a legközelebbi választmányi ülésre halasztatott.

Végül, miután inditványok nem tétettek, következett az uj tagok választása. Miletz János titkár uj tagokul ajánlja Varjassy Árpád épitész s okleveles tanár és Weisz Sándor nagykereskedő urakat Temesvárott. Az ajánlatba hozottak egyhangulag s éljenzések között rendes tagokul megválasztattak, s részökre a diszoklevél s a társulat kiadványainak megküldése elrendeltetett.

Több tárgy nem lévén, ezzel az ülés véget ért.

István főherczeg nádor levele a bánsági ipar-egyesület igazgatóságához. 1841. junius 23.

Közli: Miletz János.

István főherczeg, Magyarország utolsó nádorának alább közlendő levele egyik emléke azon nevezetes mozgalmaknak, melyek a negyvenes évek kezdetén keletkeztek hazánkban, midőn különösen a belipar és kereskedés emelésére vezető eszközök megvitatása s életbeléptetése foglalkoztatá leginkább az elméket; midőn a Balogh Pál által 1841-ben inditványozott s létrejött „hasznos ismereteket terjesztő társaság“ rövid idő mulva iparegyesületté nőtte ki magát.

Ezen nevezetes mozgalmak, — melyeknek hivatása volt a honikészitményeket terjeszteni, iránt ok rokonszenvet és előszeretetet ébreszteni, s ösztönül szolgálni védegyletek alapitására, — szükebb hazánk Délmagyarországra sem maradtak hatás nélkül, mert itt is alakult ipar-egyesület még 1841 elején, s protektorául István főherczeget, József nádorunk fiatal, tettdus s a honi érdekeket szivén viselő nagyreményü fiát kérte fel.

A főherczeg az iparegyesület elnökségének kérelmére egy egészen sajátkezüleg irt levélben válaszolt, mely tanuságot tesz a főherczeg hazafias érzelméről s azon nagy tiszteletről, melylyel édes atyja iránt viseltetett. A levél jelenleg a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat birtokában van Preyer János társulati tag s Temesvár érdemteljes ősz monographusának szivességéből, ki is azt, mint az alakuló ipar-egyesület az időszerinti jegyzője hiven megőrizte. A német levél magyar forditásban következőleg hangzik:

„Megelégedéssel vettem a bánáti ipar-egyesület igazgatóságának, mint ezen védegylet közegének azon kérelemmel hozzám intézett sorait, hogy vállaljam magamra az egylet védnökségét.“

„Jóllehet én ezen megkeresést ugy tekintem, mint egy biztos jelenségét az egyesület összes tagjai őszinte ragaszkodása és különös bizalmának s azt hálásan fogadom, de mégis elhatározásomat egyedül atyám uram beleegyezésétől teszem függővé. Evégből felkérem az igazgatóságot, hogy forduljon a jelenleg bánáti birtokain tartózkodó atyäm uramhoz azon kéréssel, hogy én a megkeresés értelmében az egyesület védnökségét elfogadhassam s erre nézve beleegyezését adja.“

„Felhivom egyuttal az igazgatóságot, hogy az egyletet kiváló jóakaratom, s legjobb kivánataimról biztositsa s felvirágzásának előmozditására én mindig s a lehetőség szerint minden körülmények között örömmel közre fogok müködni.“

Bécs, 1841 junius 23.

István főherczeg s. k.

Alul: A bánáti iparegyesület igazgatóságához.

Adatok Knéz temesmegyei falu történetéhez.

Nagy Páltól.

Jelen közlésemben Knéz temesvármegyei község elnevezésére vonatkozó nehány oly adattal kivánok szolgálni vélemény és eszmecsere végett, melyeket részint a nép ajkain élő hagyomány útján, részint történeti forrásaink feljegyzései nyomán gyüjtögettem össze.

Azon ismert körülményből kiindulva, hogy Knéz falu régi lakosai szerbek voltak, s igy az ezen községre vonatkozó adatok is egyrészt a knézi görög-keleti egyház levéltárában, másrészt pedig a néphagyomány által tartattak fenn, jelen jegyzeteim és ezek szerint Knéz falu elnevezése és rövid története a következőkön alapszik:

Ráczországnak a törökök által 1459-ben történt tökéletes meghóditása, és leigázása után körülbelül husz évvel később több ezerre menő rácz csapat, mely a töröknek meghódolni nem akart, Hunyady Mátyás magyar király uralkodása alatt Délmagyarországba jött az ugynevezett Bánátba és itt letelepedett. Ezen beköltözők magukat mint harczedzett vitézek az akkori temesi gróf s fővezér Kinizsy Pál seregei közé vétették fel, s több, a törökök ellen vivott győzelmes harczokban vezéröket annyira megkedvelték, hogy őt különben is a király kegyeltjét, ragaszkodásuk és vonzalmuk jeléül knézs (főur) elnevezéssel tisztelék meg. A szerbek által ezen kenézs vagy knézsnek nevezett Kinizsy Pálnak mint temesi gróf- és alvidéki helytartónak volt még, a nép száján forgó hagyomány szerint, temesvári székhelyén kivül 1470—1490. évben egy a főszékhelytől 22½ kilométernyire (3 mértföld) éjszakra fekvő erőd-kastélya is, hová ő a harczképtelen rácz seregnek egy részét letelepité, s ezek e helyet a fővezérök iránti hálából „Knézs“-nek nevezték el.

Ezen itt letelepitett szerbek jobbbára kiérdemült, kiszolgált katonák voltak, s vezéröktől földbirtokkal is megajándékoztattak; s magukat Knezsevisoljasi azaz főuri alattvalóknak nevezték. Mai napig is láthatók Knéz falu mellett a billéti országuttól jobbra a régi Knézs-erőd-kastély romjai, s a lakosság mai napig ezen romokat „Gradiste“-nek, a szerb „Grad“ szótól, mely kastélyt vagy erődöt jelent, a mellette fekvő területet, illetőleg a falu arra fekvő részét pedig Sellistének, a szerb „seliti“ telepitvény után nevezi. Hogy a régi időben, a főranguak a rácz néptől csakugyan knézs előnévvel tisztelteltettek meg, bizonyitni látszik Bárány Ágoston is „Torontál Hajdana“ czimü munkájában, hol Knézs faluról ez áll:

Knéz, Knézs, Kenetz, a pápai lajstrom vet erre első világot. Igy 1520-ban a Bolyka-féle beigtatási levélben Kalocha Benedek, Vas György, kik mint királyi képviselők jelöltetnek ki, magukat Knézs előnévvel irták és ezen beigtatáson Soroglány András is, ki szinte Knézs előnevet viselt, megjelent.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

A 1716-iki török háboru után Knézs faluban a szerbek igen megfogyatkoztak s helyöket nagyobb részt oláhok foglalták el, kik házaikat a régi Knézs erőd-kastélytól jobbra a völgyben épitették fel s később mindinkább megszaporodván a Varjas-felé fekvő részre is kiterjeszkedtek; mig 1797-ben a magyar királyi kincstár által a falu rendeztetvén, ez a jelenlegi alakját nyerte.

Még ugyanazon 1797-ik évi január hó 23-án Billétről huszonhárom német család költözött Knézre, kik tizenhárom egész, hét fél s három negyed telekkel lettek a kincstártól ellátva 30 évi szerződés mellett s ez által a mai német község alapja lett megvetve s később közéjök néhány oláh család is áttelepült, miután lakhelyeik a knézi erőd-kastély rom mellett elterülő lapályban többször a viz áradásainak voltak kitéve.

Érdemes volna itt régészeti szempontból kutatásokat tétetni, s megjutalmazná a fáradságot, ha a nevezett Knéz-erőd-kastélyrom helyén ásatások eszközöltetnének.

Midőn az igy összeszedett s hagyományképp fentartott adatokat vélemény és eszmecsere végett a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat elé bocsátom, felhivom egyszersmind figyelmét inditványom mielőbbi valósitására kutatások eszközlése végett.

Egyveleg.

— A délmagyarországi régészeti muzeum iránt napról-napra örvendetesebb érdeklődés tapasztalható müvelt lelkü közönségünk részéről, mit a legutóbbi szeptember havi választmányi ülés alkalmával bemutatott tárgyak nagy száma is élénken bizonyit, midőn a két havi szünidő után begyült ajándékok nagy halmaza mindenkit általánosan meglepett; ezen körülmény egyszersmind eléggé feltünteti egy délmagyarországi muzeum mielőbbi létesitésének szükségességét, miután a jelenlegi ideiglenes muzeumi helyiség már tárgyaink befogadására s kellő elrendezésére elégtelen; bizunk a déli vidék müvelt, derék s hazafias közönségének áldozatkészségében, hogy a nemes eszme a közmüvelődés emelésére mielőbb valósulni fog.

— Az „Öthalom“ Szeged mellett, mely a várostól mintegy jó órányira éjszaknyugati irányban fekszik Dorozsma felé, legujabban érdekes bronz s másnemü leletek színhelyévé lett, s az itt talált régiségek azt bizonyitják, hogy az Öthalom lakói a hajdankorban négyféle módon temetkeztek, u. m. ülőhelyzetben, hosszan, fejjel kelet-felé, lovaikkal együttesen. E négyféle temetkezést eléggé igazolják az eddigi leletek, valamint a bronzkorra határozottan rávallanak a talált tárgyak, melyek között több bronz karperecz, egy kettétört, halvány zöld rozsdával bevont bronz sarló, lándsa s különféle gyöngy nyakdisz fordul elő. A kiásott cserépedények igen kezdetlegesek és fájdalom a nagyobbakból alig került ép példány elő, a kisebb bögrékből azonban egész sorozat. A sirok közül mintegy 100 fedetett fel, s egyikből lovastul eltemetett vitez ásatott ki, karján bronz kar-

pereczczel; a kengyel és a zabla épségben maradtak, de a csontokat a munkások szétturták, épen ugy a lándsa-féle eszköznek sem lehetett a fekvését kellőképen meghatározni. Mindezen leletek csupán a véletlen eredményei s a földhordás alkalmával eszközlött rendszertelen ásatások következményei, miért is nagyon szükséges volna itt rendszeres kutatásokat meginditani, melyek az eddigi eredmények után itélve, kétségen kivül nagyon érdekes világot deritenének a hajdan itt tanyázott ősnépek életkörülményeire nézve.

— Délmagyarország száz éves bekeblezésének emlékére vert érmek elkészülvén, megszerezhetők Tull temesvári ékszerésznél; a centenariumi bizottság rendeletéből veretett pedig 4 darab arany, 200 darab ezüst, s 400 bronz érem, melyekből a négy megye, u. m. Krassó, Temes, Torontál és Szörény, valamint Temesvár, Versecz és Pancsova sz. kir. városok rendeleletéből 1 arany, 106 ezüst, s 305 bronz érem már szétküldetett. Ő cs. kir. apostoli Felségének s a nemzeti muzeumnak arany, a miniszterelnöknek s az országgyülés két házaelnökeinek s más országos kitünőségeknek pedig ezüst példányok lettek küldve, továbbá az ország valamennyi megyei és városi törvényhatóságai is egy-egy ajándék példányban fognak részesittetni. Az érmek igen jól sikerültek, az aczélba vését a bécsi müvészeti akadémia hirneves tanára Radniczky Károly teljesité. Az emlékérem avers oldala Mária Terézia balra néző mellképét tünteti fel gazdag hajzat-, s diadémmal s ezen körirattal: „Maria Terézia Magyarország királya“; a mellkép alatt a délvidék megyei s városi törvényhatóságainak czimerei a következő rendben: a közepén Temes, ettől balra Torontál, Szörény, Pancsova, s jobbra Krassó, Temesvár, s Versecz czimerei láthatók. Pancsova czimere, minthogy eddig még illetékesen megállapitva nincsen, a történelmi hüség tekintetéből üresen hagyatott; a mezőny bal részén MDCCCLXXIX s a jobbon MDCCLXXIX évszámok olvashatók. Az érem revers felén Pannóniának a magyar koronával ékesitett alakja trónuson ül s kezeit áldólag terjeszti ki a hozzá szeretetteljesen közeledő s egymást átölelve tartó három alak fölé. Az ábrázolás alatt a vésnök „Radniczky“ neve olvasható s körülötte a következő felirat: „A déli részek anyaországba bekeblezésének évszázados emlékére.“ Azok kedveért, kik az érmekből vásárolni óhajtanak megirjuk még, hogy a 20 aranyat nyomó arany érem ára diszes tokkal együtt 148 frt 25 kr., az ezüst érem 7 frt 10 kr., s a bronz 1 frt 50 kr.

— „Nagy-Becskerek utczáinak és tereinek magyarositása,“ czimü füzet hagyta el nem régiben a sajtót dr. Szentkláray Jenő derék történetbuvárunk s a „Száz év Délmagyarország legujabb története“ czimü mű irójának tolláből. A fáradhatlan szaktudós munkásságának a mily hazafias, ép oly maradandó becsü emlékét hirdeti ezen kis füzetke, s valamint 5 évvel ezelőtt Temesvárott, ugy a századéves alkotmányos örömünnep alkalmával Nagy-Becskereken is kifejezést adott azon szent eszmének: „hogy Magyarország összes lakossága politikailag egy, s nemzetileg összetartozó testületet képez, mely a magyar nyelv állami fönségét egyedülinek és kizárólagosnak vallja, és ezen az anyahazától egykoron elidegenitett délmagyarországi részeket a magyar szent korona birodalmához lényegesen és elválaszthatlanul tartozóknak elismeri“ — Ezen nemes és magasztos eszméből kiindulva létesült Nagy-Becskereken is az utczák uj elnevezése, s mint a füzetből megtudjuk, a nagy-becskereki utczák s terek jelen magyarositása alkalmával a fel-

séges uralkodó család iránti kegyeletből 6, kiválóbb történelmi alakok és államintéző egyének neveiről 32, a magyar történelem ujabb status-férfiairól 4, magyar irókról 12, magyar iró- s államférfiakról 3, német iróról 1, megyei kiválóbb családokról 2, a város és vidék jótevőiről 1, hazafias eszmékről 2, eltünt megyék s megyei helységekről 5, a becskereki vár és Becskerek városa történelmi helyeiről 7, vallási kegyeletből 9, a gyakorlati haszonvétel és helyfekvési irány tekintetéből 12, tárgyakról 7 utcza, tér vagy házsor lett elnevezve. Régi elnevezését magyar fordításban megtartá 1 utcza. Magyarositva lett tehát összesen 87 utcza, 8 házsor, 4 parti telep és 5 tér, mely tudositásunkat a magasztos és hazafias eszme megtestesitőjének következő lelkesült szavaival zárjuk be, hogy: a mily lélekemelő, elragadó látványt nyujt Nagy-Becskerek város magyar külseje, a tettek ép oly szép bizonyitékaiban nyilatkozzék ezentul polgárságának a haza boldogitására irányuló törekvése. A város minden népe és nemzetisége lelkesedéssel csüggjön a haza sorsán; szeretettel és hüséggel viseltessék iránta, s hogy miként a külső a magyar korona és állam, az alkotmány és szabadság specifikus bélyegével ékesittetett: ugyanugy legyenek idomitva s nevelve a sziv érzelmei is, hogy ezen most már magyar jellegü város falai között soha senkinek eszébe ne jusson másnak tartani magát, mint Magyarország hü alattvalójának.

— Bronzkori leletek Borjason. Torontálmegyében, a Török-Becsétől nem nagy távolságra fekvő Borjas legujabban nevezetes lett csiszolatlan s csiszolt kőkorszaki emlékeiről, melyek jeles történetbuvárunk, s fáradhatlan régészünk dr. Szentkláray Jenő ur kutatásai nyomán jutottak köztudalomba. Az eddig talált kőkorszaki emléktárgyak nagyobb részt muzeumunkban vannak elhelyezve s tanuságot tesznek ezen hely őskori nevezetes szerepléséről. Legujabban, mint hitelesen értesültünk, a derék kutató szorgos nyomozásainak sikerült itt a bronz korszak emlékeinek is nyomára jönni, és számos bronzkorszaki nevezetesebb tárgyat fedezett fel, melyeket rövid idő mulva muzeumunknak fog beküldeni egy értekezés kiséretében, mely a borjasi őstelep kő- és bronzkori emlékeit együttesen s körülményesen fogja ismertetni.

— Őskori telep Banián Szörény megyében. Társulatunk, a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat elnöksége Halavács Gyula magyar kir. geologtól, ki már a multban is többszörösen nagy érdekeltséget tanusitott társulati fejleményeink iránt ajándékok beküldése által, Banián Szörénymegyében egy őskori telepre lett figyelmessé téve. Ezen őskori telepre vonatkozó sorai a következők: „A mult 1878. év nyarán Szörény megye déli részében földtani felvételekkel levén elfoglalva, Banián az odavaló rumän pópa fiának szives figyelmeztetése folytán, őskori cserepekre tettem szert, melyek jelenleg a nemzeti muzeumban őriztetnek. Miután azonban e lelőhely oly területen fekszik, melynek átkutatását a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat tüzte ki feladatául, ugy hiszem rosz néven nem veszi a fentemlitett társulat, ha e lelhelyet tudomására hozom. A szóban forgó lelőhely Baniától délnyugat-délre, a „Kraku-Otara“ egyik éjszaki nyulványán van. E nyulvány hegycsucsán gyüjtöttem én több, igen szépen diszitett cserepet, melyek az eső által kimosva a lejtön hevertek. Asattam is, azonban fájdalom! nehány hitvány cserepen kivül mást nem vetett fel az ásó. E lelőhelyet illetőleg az „Archaeologiai közlemények“ mult évi utolsó számai egyikében nehány jegyzet is megjelent, mit felemliteni szintén helyén valónak hiszek. Hogy pedig a szóban forgó lelőhely fekvését illetőleg kellő

tájékozást nyujtsak, van szerencsém a táborkari térkép $\frac{\text{Sec. 73}}{\text{Col. XLVI}}$ jellel ellátott lap ide vonatkozó részének fényképezett másolatát mellékelve megküldeni oly megjegyzéssel, miszerint a lelőhely egy sárga folt által van feltüntetve, az odavezető ut pedig sárga pontok által kijelölve. Miután pedig a folyó év nyarán s előreláthatólag a jövőben még hosszabb ideig Szörény megyében fogok működni, igérem, hogy az esetleg tudomásomra jövő lelhelyekről vagy leletekről a t. társulatot tudositani el nem mulasztandom. Budapest 1879. május 20-án, honfiui üdvözlettel Halavács Gyula magy. kir. geolog.“

— Római feliratos sirkő az aracsi templom-romok között. A hét évszázad előtt épült aracsi templom Torontál megyében, még romjaiban is egyike nevezetesebb épitészeti müemlékeinknek Délmagyarországon. A rég mult századok ezen érdekes rommaradványai között derék s tevékeny tudósunk dr. Szentkláray Jenő ur még a mult év tavaszán népszerü kutatással összekötött ásatásokat eszközölt; s egyéb nevezetes régiség-leletek mellett az ásatás eredménye lett egy római feliratos sirkő is, mely az egyik oszloptőbe volt beépitve s eddig ismeretlen volt az epigraphiai gyüjteményben. A feliratból hat sor maradt meg, s különösen a két felső sor nagyon roncsoltan, alig olvashatólag; a felirat a mennyire kibetüzhető volt a következőleg hangzik felülről lefelé olvasva:

6. sor. . . . . C. N.
5.) . . . . . ANT· AN· (nis) XII· 'E· (et)
4) FLA: (vius) APOLINARI· (us) VIXIT
3) AN· (nis) VIII· 'E (et) FL· (avius) MARCELVS
2) SVIS· 'E (et) SIBI· VIVS· (vivus helyett)
1) POSVIT.

Ezen emlékkő egyik oldala körded alakban, rovátkás czifrázattal van kifaragva s az aracsi templom oszloptőjének alsó diszitményét képezte s valószinüleg az alvidék valamelyik római koloniájából kerülhetett ide, s a templom épitése alkalmával az e vidéken tapasztalható nagy kőhiány folytán felhasználtatott. Az emlékkő jelenleg a délmagyarországi régészeti muzeumban őriztetik a találó, dr. Szentkláray Jenő ur szivességéből.

— A torontálmegyei Majdán környékén már több nevezetes őskori tárgy került napfényre, melyek közül nehány muzeumunkban van elhelyezve; legujabban innen ismét gyarapodott gyüjteményünk egy korong nélkül készült barbar bögrével s egy nagyobb s egy kisebb bronz karikával Ambrus József társulati tagtársunk szivességéből. Az adomány a szeptemberi gyülésen lett ismertetve.

— Bronz lelet Ilkateleken Temesmegyében. Versecztől nem messze Vlajkovecz község határában Ilkateleken, mely Heinrich Nándor vlajkoveczi birtokos ur tulajdona, f. évi május 15-én mezei munkálat alkalmával a napszámosok egy domb-tetőn két darab bronz tárgyat találtak, melyek egy bronz tál töredékeiül tünnek fel. A lelet muzeumunkban van elhelyezve.

— Őskori állatmaradványok Török-Kanizsán. Tallián Béla földbirtokos ur muzeumunknak ajándékozott két darab nagyobb s egy darab kisebb mamuth lábszárcsontot, egy mamuth fogat, továbbá két agancs töredéket; az előbbiek Török-Kanizsánál a Tisza folyam medréből huzattak ki a halászok által, az agancs töredékek pedig ajándékozó birtokán a nagy szállási határban találtattak nem messze Török-Kanizsától. Az ajándék a szeptemberi gyülésen mutattatott be.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA